Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

lat
18

1999

ՎԱՐՔ

ՀԱՅՈՑ ՍՏԱՆԼԻ,

ՈՎՔ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԻՊՈՎ

Շարադրեալ

ԼԻՈՆ
ԴՐԱԳԱՐԱՆ

Իտալերէնէ Ա. Բ. Ալիշանէ։

ԹԻՖԼԻՍ։

Ի Տպարանի Ղեւոնեան Վարժարի Հայոց
ընծայեցելոյ յաշխատական Աղայ Գևորգեայ
Աբգարեանց։

1858

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ

Съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Цензурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ, Тифлисъ. 16го Августа 1857 года.

Цензоръ Кайтмазовъ.

4 18-60

28 18

ՅԱՒԱՏԱՆՔ

Աբեսա Թադաւորն Իդաւոյ՝ երբ Աւետա բոլոր աշխարքի տիրեց, ու նրա երկիրն էլ առաւ, հումանի զօրագլուխ, որ երեսուն, զօրապետ՝ նրան Թոդից ու էն անգին մարգարտի ու ջահէրէ ամարաԹներում մեծացած՝ Աբեսոսը, որ երանից բախտաւոր աշխարքի երեսին էլ մարդ չէր հանդարտում, ընկած մի Պարսիկ զօրականի առաջ, շունչը բերնին հասած՝ փախչում էր որ իր գլուխն էլոյ պրծացնի, Պարսիկը հեռուից հասաւ, Աբրը գլխին պապակաց, աչքերը սևացան, դեռ գլուխը չտված, հէնց խմացաւ՝ Թէ մահն էն հնոյ հոգին առաւ, հէնց ուզում էր, որ իր Թուրը իր սիրտը կոխի, որ Թշնամին իրան չտանի, զօրականը որ Թուրը չի՛ բարձրացրեց, Թագաւորի միտքը որդին, որ հօր մահը չտեսաւ առաջին, քանի տարուայ փակ լեզուն խոհեմ կապը կոտրեց, բաց էլաւ, ու քանի տարուայ լուռ սիրտը իր առաջին ձէնը տվեց, ու Ինօրէն՝ հա ում ես ապաստում, քաշի՛ր Թուրդ հոդ, չէն տեսնում՝ որ առաջիդ Աբեսոս ա, աշխարքի տէրն ա։ Օ՜ օրականի ձեռները Թափացան, Թագաւորն իր գլուխն ապատից, քանի տարեկան լաւ (մոնդ) որդին իր հօրը պրծացրեց։ Ինքան տարի ազգերին Թագաւորացն իր կեանքն անց էր կացրել, չէ ծ[illegible] նորից հնքան սէրը, հնքան դաւեն ու վախտագը՝ որ երես ձէնը մի լսեն, մի սիրտները հավանայ, չէ հոգիաքն ու մեծամիտները, չէ էն պատուն ու իշխանութիւնքը, չէ դեղ դանձն ու հարստութիւնը, չէ աշխարքիս տէրն ու տիրութիւնը, չէ հնքան սիրելուց ու բարեկամից աչքն ու քաղցր զրուցը, չէ ամպի ձէնը, չէ գետի ու Թռչնոց էն անուշ եղանակը՝ հնքան վախտ նրա սրտին էն ներդործութիւնը չէին տվել, որ մէկ ծպտայ էլոյ, ու իր հօր, իր աղէկ հօր մահը՝ որ առաջին առաւ, սիրտն էլ իր խաւիրը եղ գցեց, պապանձած լեզուն էլ իր կապը կտրեց, փակ բերանը իր կոկիծը յայտնեց, կարօտ, վերջին Թելն ընկած հերը՝ իր որդու ձէնը լսեց, որ լսողն սիրտն էս օր էլ ա կրակ ընկնում, երբ մտածում ա՝ Թէ ոքմէնէն աչքն էր՝ որ ընտելանդրած դրած ընջելը՝ հապէս չպրծեց ու փշրեց։

Ա՛յ քանե—Աբեսոն տարաց առելը ա՝ իմ ազիզ հէրը՝

իմ սիրելի աղջ, որ սիրաս կրակ ա քնկել, երվում, փո-
թոթվում ա, դիշերը, ցերեկ լացն ու սուրը իմ աչքիցս,
ախեն ու ախը իմ բերնիցս չի պակսում, այ իմ արևնա-
կից բարեկամք, որ մեկ մնաքաղ ձեզ պատմեի
ու յեսոց հողը մանեի։ Ամեն օր գերեզմանս առաջս տես-
նում էի, ամեն սհաթ մահուան հրեշտեն սուրը դլխիս պըտ-
տում էր, ամեն րոպեի ձեր սիրտն ու դարդը հոդիս երում,
մաշում էր, լսում էի ձեր քաղցր ձենը, ախտում էի ձեր
սիրուն երեսը, իմանում էի աղնիւ միտքն ու կամքը, վա-
յելում էի ձեր ազիզ սերն ու բարեկամութինը, մտա-
ծում էի ձեր կորցրած փառքն ու մեծութինը, մեր ա-
ռաջին՝ էն հիանալի Թագաւորաց, իշխանաց գործքն ու
կռիվքը, մեր Հայրենեաց, մեր ոսկրը աշխարքի առաջվան
պարծելիքն ու հրաշքը, մեր ընտիր ազգի անմնացն քնու-
թինը ու արած քաջութինները։ Ախո առաջիս էր
լանջնած միշտ, որ մատիկ ցույց էր տալիս՝ թե ի՞նչ աշ-
խարքի ծնունդ եմ ես, Վրաիոք մաքառում էր կենդանի,
որ ինձ երազում, թե լուծ՝ միշտ մեր երկրի անունն ու
պատուական թինը՝ իմ առաջս էր բերում, Հայկ, Արա-
գած, Տրդատ, Ներսես՝ քանի տեսա էլ ինձ առում
էին՝ որ ես իրանց օրդին եմ, Ուրախալ թե Հայկ ինձ
անդադար ձեն էին տալիս, թե Հայկ զառանն եմ ես,
Արեգն թառչ, Ինքնիշխանայ արգին, գրաստի բնակիչը,
գաշտում, թե ժամում, չորում, թե տան՝ էն քարերն
էլ ուզում էին՝ որ սիրտս պակեն, Հանեն ուր անդ որ
իմ աղգի գոր կտեսել ա, ու էս օր էլ կտեսում ա, շատ
անգամ մեկ Հայ տեսնելիս՝ ուզում էի հյուծ շունչս էլ
հանեմ, նրան տամ, բայց ամեն լեզուս փակ էր, աչքս բաց,
բերանս բռնած, սիրտս խոր, ձեռս պահատ, լեզուս կարճ
գանգ չունեի, որ գործով ցույց տայի ուզածս, անուններս մեծ
չէի՝ որ տասնս տեղ հասնեի, մեր գերեզմն էլ գլաքատ, մեր
նոր լեզուն էլ անպատի, որ սրտիս հատորները խօսքով
յայտնեի, հրամայել չէի կարող, խնդրեի, աղաչեի էլ՝
լեզուս մատիդ չէր իմանում, չունեի ես էլ էի ուզում՝ որ
ինձ վրայ չծիծաղեին, չասեն կուպիտ ա, յիմար ա՝ որ Վր-
բանանութինն, Ճարտասանութինն, տրամաբանութինն չը-
գիտի, ես էլ էի ուզում, որ ասեն՝ «Հ(Հ էնպես խոսե

խըմին շարադրիլ գիտե, որ առատանկն էլ միջնեցը միկ բառ չի՛ կարող լմնանալ, հասկանալ, ,, ես էլ կի ուզում՝ որ իմ գլուխս ցույց տամ, որ ինձ վրայ զարմանան ու ինձ գովեն՝ ,, Թե Հայերէն շատ խորը տեղակ եմ: ,, Իվ միկ լեզու գիտե, ես միկ քանիսը գիտեմ, ի՞նչ գիրը ասես՝ որ չեմ սկսել Թարգմանել ու կիատս Թողալ, ոտանաւոր, շարադրութիւն հո՝ հնարան եմ գրատետ գլխիցս դուս ալ՝ վել՝ որ միկ մեծ գիրը էլ՝ էն կդառնայ: Էյս միջոցումը Ա՛տուած ինձ միկ քանի երեխեք էլ հասցրեց, որ պետք է կարգացնեի: Աիրտս ուզում էր, սրտուի, որ էս երեխեքնց ձեռքն էլ՝ ինչ Հայի գիրք տալս կի, չկին հասկանում: Ա՛ուսի, Ալեքսեյ, Ֆրանցուզի լեզուսը ինչ բան որ կարգում էին, նրանց անմեղ հոգուն էլ՝ էին հնարկս բաներըը գիր գալս: Ա՛զում էի շատ անդամ՝ մանչերս պահում՝ որ էս օտար լեզուըը աւելի էին սիրում, քանց մերը: Հայց պատճառը շատ բնական էր, էն լեզվներուսը նըբանք կարգում էին երևելի մարդկանց գործքերը, նրանց արածներն ու ասածներըը, նրանք կարդում էին էն բաներըը՝ որ մարդի սիրտ կտրող է գրատիլ, չունքի սրտի բաներ էին՝ ոլ չի՛ սիրիլ: Ալ չի՛ ուզիլ լսիլ՝ Թե սերը, բարեհամբավութիւնը, հայրենասիրութիւնը, ծնողը, զաւակը, մահը, կենըը ի՞նչ գաս են, բայց մեր լեզվումը՝ Թե հոպես բաներ ըլլին, Թուղ՝ աչքս հանեն: Էյ ընկալ երեխին քո լեզուն սիրիլ տուս: Վերջու վրայ ջուտահիր ծանիր, հա, շատ լաւ բան ա, ամա որ կարոզութիւն չունի, մկ կտոր ձավարի հետ էլ չի՛ փոխիլ քո տված անդինն քարը,

Էյս հո էս՝ Էրթալուսն էլ որ չէին կարդում բաղի գրքերում, Թե Հայ ազգը պետք է՝ որ սիրտ չի՛ ունեցած ըլլի, որ հնարան բաներըը գլխումն անց են կացել, մկ մարդ հայ չի՛ դուս էկել, որ մկ սրտի բան գրի, ինչ կայ՝ եկեղեցու վրայ ա, Ա՛տուծու ու սրբերի, բայց հեԹանոս Հաների, Հարացի, Ալկրդիլե, Սոֆոկլէսի գրքերըը երեխեքն էլ գլխատակներին անեին, չունքի բոլոր աշխարքի բաները են: Ամ տեղ՝ բոլոր Էրթալացիք են անհամբ, անհատաս, որ Ա՛տուծու բանը Թողած, հապես ծուռ մռու բաներին հետ էին ընկել, չիմարութիւն կըլլեր: Թե չէ մեր Ա՛րեվը Թողած, ովր ի՞նչպես էին նրանք հն գըր-

քեռին հառաչում է։ Լաւ գիտում էր, որ մեր ազգը էնպէս չէր, ինչպէս նրանք ասում էին, ամա ի՞նչ անես, անազան ջաղացի քարն էլ չի պտիտ գալիս, ուր ասես։ Պետք էր անում՝ որ էդ կարիչ մարդ ասես, մեր մէջ հայրասէրն էն էլել ա էս օր էլ կան, էդ խելք խօսք ասես, մեր պատասխանն էլ հազարը գիտէն։ Էդ աղ ա հաց ասես, սէր, բարեկամութիւն, քաջալերութիւն, երևելի անձինք՝ ասես, մեր գեղացոց սիրտն էլ ա լեռը հասկս մարքսիալ։ Ուռակ, մասալայ, սար սար խոսքեր՝ որ ուզենաս հօ՝ էն յիսուն ռասիկ մարդը՝ մէկի տակ հազարը կասի։ Էխր ի՞նչպէսը էր ասած՝ որ մեր սէրտն էլ ուրիշ ազգեր խանդագին, մեզ էլ գովէին, մեր լեզուն էլ սիրէին, ծնացել էի տարակուսած։ Լաւ գիտէի, որ էդ Օսմանցվի, էդ Ղըրեաշի երկրում՝ էնչքան հնդիկ երևելի, խելօք, հանճարեղ մարդ էն էլել, էնչքան Խանի, Շահի, Սուլթանի դռներին սիրելիան աշըղ, լաւ խազ ասող, ոտանաւոր շինող մարդ էն էլել, շատը Հայ ա էլել։ Պէտք էր Հնդիկ օղլին, Հիօս օղլին բաւականան էդ ազգս ստա չի դուս գայ։ Մէկ էս օր էլ մի՛ մարդ Գրիգոր Պարխանալի հետ խօսայ, նրա ասած խօսքերն, նրա էն ճարպատր լեզուն, նրա էն հմտանալ բոյն ու պատկերը, նրա հինգ մի՛կ հատորը տեսնես, որ Հարիս տեսակ զանազան մարդի ու ազգի՝ լեզուն, շարժմունքը, նամակ վեր կտտալը հնդիկս ցոյց կտայ, որ քօռանամ էդ Ղըրըպնոյ էն ընտիր էդ տաղանդումն էլ տեսած ըլիմ, ու վարժատան երես հօ՝ էլ օրսում՝ կարելի ա, էն ժամանակն ըլի տեսած՝ որ այբբենը մեր միջումը գտած էին բռնում, գիւղում վեր քցում, էն ժամանակը կխմանայ, էդ Հայոց միջումը ինչ հունար կայ։

Էտպէս բաները մտածելով, օրս ու ումրըս մաշվել էր, Շատ անգամ ուզում էի իմ դլուխս մահու տամ։ Մէկ էլ խմանում՝ էդ սրա չարէն ի՞նչ կըլի։ Մտի՛կ լսողը չտառայ, ամա էս ցաւն հնդիկս էր սիրտս առել, որ շատ անգամ գժվածի պէս ընկնում էի սար ու ձոր, մանգալս, մտածում, էլ ես սիրտս լեզը տուն գալիս։ Հինգ էս էր պատճառը՝ որ մէկ օր էլ ամուսնանի դաստուրի ժամանակին՝ աշակերտներս՝ որ առաւօտը էտուն, ճաշվոցը եդ՝ ես-

Ինչ էլ ասես տար։ Ընտրությունը, դնողի Աստծուն կամ Նրան, Ով ինձ նման բարեհաճ մեծ. Ընտրեք էլ ինձ վատ ցուցակ՝ իմ սիրելի աշակերտները, ու ծանոթ, բարեհամբույր իմ ստորագրությունը տեսնել։ Հենց խնդրել կին՝ Ես Քառասունի ընկել, չունքի ամին առաստաղ բզկտեն պատմում։ Էլի իմ, իմ ազիզ, իմ սիրելի աշակերտներն էլին ընկել եղել՝ որ բալքի մի քանի էլայ խնաման։ Մինչ առաստաղ վանջատումը նստած՝ էլի մորթս հետ էի ընկել՝ որ ներանք առաջմս անց կացան։ Որ չտեսայ ներանց, հոգիս ուզհան էլավ։ Իմ ու ներանց էն օրվան իլսար ախպերը՝ ով կարայ պատմել, ով սիրտ ունի, ինքը կխոնարհ։ Խալքի Ես դերեզմանատունը էս ձեր սիրը մոքիցս դնայ՝ այ իմ սիրելի, իմ ազիզ բարեհամբույր։ Ես չէ, որքան էս կապատ երկինքը դլխիս ա, շունչս բերանումն, ձէդ, ձէդ սուրը պետք է հանարվի ինձ համար, ձեր արևին մոռնիմ։

Բայց ախ՝ երբ ա երկինքը մեկ կերպի ծագել՝ որ մարդի սիրտը մնայ։ Հենց մի փոքր մոքիս ասիք երեսց Ես չէ, էլի ան ան ամպերը դլխներեր բալձրացրին, էլի կայծակ ու որոտումն սրտումն մեչդան քաց արին։ Ջուրն ընկնիլ՝ էլ չէի կարող, չունքի Աստածոյ տհը մոքումն, անմեղ քօսլիս ձէնը անկաջումն էր. սէրն ու ծնողական գութը չկուարումն, ես դինջանալի, կեղտին մի պահէր։

Բանը հենց էս էր՝ որ ասում էի մոքումն՝ Ես ոքնիմ, լինչ քան խելքս կրնրի, մեր ազգին զամիմ, մեր երեխի մարդկանց արած քաչաճիությունները պատմիմ, էլի մտածում էի, Ես ում համար գրիմ, որ ազգը լծտան չի՝ հասկանալ։ Թուկուզ Ասլրին, Աստվածկին, ես Ֆրանսուզներին գրած, Թուկուզ գրաբառ՝ ասած՝ կըլի որ հասկանային, բայց հարկը հաշտի համար՝ Թուկուզ իմ գրածը, Թուկուզ մի քանի չաղաց։ Խոր որ ազգը էն լեզուները չի՝ խոսում, էն լեզուն չի՝ հասկանում, ասքն հենց բերնիցդ էլ տալի վեր ածիր. ում պետք է ասես։ Ազգին մարդ ես սրան խորշ քան կուզի։ Ես գաթլու վլասն ինձ ի՞նչ օգուտ, որ ես չեմ սիրում։ Իմ հետ էլ որ խոսում էին, էն էլին Թանկաց տալես՝ Թե մեր ազգը ուսում նասեր չի, կարդալը նրա համար դին չունի, բայց ես ասում

Նաեւ էի, որ էս մեր կարգալ չսիրող ազգը Աստվածնունի պատմությունը, Պղնձէ քաղաքի չիմար գիրքը ձեռնէձեռ էր մնացածում։ Էն էլ լաւ դիտէի, որ ինչ երեւելի ազգ դեպ կան, բոլորն էլ երկու լեզու ունէին, հին ու նոր։ Ախր ինչ լաւ-լաւ գրքեր կան լեզուն լաւ ու, ու քարերն էլ պեղած էլ՝ արաբին ու հասկանան, էլ ասելու, նշան, պատիւ ուր են տալու գիրքանդին։ Էն լեզուները իմանալը մեծ գործ, կանգնել, դուրս գալ, լսողը մեծ՝ ինքը հասկանալ, լսելու դրանն ասիստ չի, որ ցաւի։

Ասելք էլ անում, որ գիժն էլ էս չի՛ անել։ Էլի էտպես մտքիս հետ ընկած՝ շատ անգամ՝ որ գնում էլ գնում, ես քաղաքումն անց կենում, ուշ ու միտքս հետ քում էլ՝ ինչ տեսնում, խաչերը խոսալիս, քնից անկլիս, ինչ բանից ու ասելն հազ անում։ Շատ անգամ տես նում էի, որ մէյդանում, փողոցում մեկ քօռ աշըղ կին պես են հայել մոյել մռայել ու կանդնել՝ անկաչ դնում, փող բաշխում նրան, որ բերնովները ջուրը գնում էր։ Ինչէս ու հարսանիք հո՝ առանց սազանդարի երբ հարս կու կերթար։ Սազանները թուրքերն էր, շատը մեկ բան էլայ չի՛ հասկանում, ասես լողնոտեանցի հոգին գնում էր գրախտը, ես գալու։ Մինչ ասի, միտք արի, մեկ օր էլ ասեցի ինձու ինձ, ասի՛ քո քերահանութիւն, Հարուստա նութիւն, արամաբանութիւն ծալե՛ր, ղուշ դիր։ ու մեկ աշըղ ել դու գնա, ինչ կըլի, կըլի, խանչալով քարը հո վեր չի՛ ընկնիլ, գնա վարդեր հո չի՛ գնալ։ Մեկ օր էլ դու վեր կընկնես, կմեռնես, մեկ ողբմի ասող էլ չես ունենալ։

Մեկ բարեկենդանի՝ աշակերտներս՝ որ բաց թողի, սկսեցի՝ ինչ որ երեխութիւնից լսած, կամ տեսած բան գիտեի, տակ ու գլուխ անել։ Վերջը լսի Պոլսի միտս ընկաւ, նրա հետ հարիւր քաջ հայի տղերք էլ իրանց գլուխը քարձրացրին ու ամէնն էլ ուզում էին՝ որ իրանց ոտը գնամ։ Աիւռնեները մեծ մեծ մարդիկ էին, շատն էլ դեռ հլայ տաղ սալամաճ՝ փուռք Աստուծոյ։ Ազասին տղքատ ու մեռած, նրա տեղը դերեզմանին գոբրան։ Սեցի կեղծաւորութիւն չանեմ, նրան ընտրեցի։ Սկսաւ հիւր էր բերնից հասել։ Ջնտում էի, ոչ էլ հայի գիրք ձեռն

առնող, էլ Հայի լեզուն խօսող քիչ ա դառնում։ Ահա ազգի պահողն էլ՝ լեզուն ա ու հաւատը, թէ որանց էլ կորցնենք, վայն էնել ա մեր օրին։ Հայոց լեզուն առաջնա վախչում էր Աբեսաի նման, երեսուն տարվայ փակ բերանս Աղասին բաց արեց։ Ահա երես բան դեռ չէի դրել, որ իմ մանկական սիրելի բարեկամ ու աշնեւ Հայազգի պարոն Գէորգ Աղաջան Մէքոպեանը ներս մտաւ։ Ուզում էի՝ Թուղթս ծածկեմ, էլ չկարացի։ Ինձ համար Աստուած էր նրան էն ահաթին ղրկել՝ նրա ջանին մեռնեմ։ Օ՜ո ասեց՝ որ կարդամ, բարեկամիցը լո՞նչ պահաք ես Թաքցրած։ Սիրտս դողում էր կարդալս՝ մըտքումն ասում էի՝ Թէ հենց հմիկ որդէ որ ա, գլուխը կտամ, ունքերը կկիսի մեռանելի նման ու իմ ախմախ Թեհեան վրայ մաքումն էլայ հո կծիծաղի, որ երեսիս չասի։ Հայոց վիճակը ես էի, որ նրա աշնուական հոգին դեռ լաւ չէի ճանաչել։ Վերջացնելիս՝ որ հենց էն ա, Թուքն կլկլ էր, ասկումն դէմ առել, որ չասեց. „Թէ հոպակս կշարաճահիկը, շատ հիանալի բան կդառնայ,” ուզում էի վրայ Թռչիմ, բերանը, էն քաղցր բերանը համբուրեմ։

Նրա առերը բարեկամս Թեհանն էր պարտական, որ մեռնի լեզուս բաց արեց։ Նա գնաց Թէ էն՝ կրակը չանդրս առաւ։ Ահաթի տան էր առաւօտ։ Էլ հայ, կենդանի միտքս չէկան։ Ոնձը առաջուն անց կենալիս, ուզում էի, սպանեմ, հնարէս էի վառվել։ Հայաստան հրեշտակի պէս առաջիս կանդնել՝ ինձ Թև էր տալիս։ Ծնող, տուն, երեխայութիւն, առած, լսած բաներ էն պէս էին կենդանացել, որ էլ աշխարքը միտքս չէր գալիս։ Ինչ խուլ, կրպած, մոլորած մարքեր ունէի, բոլոր բացվել, եղ էին հիմի։ Նորէն էի խմանում, որ դրացուս ու ուրիշ լեզվներ՝ մինչև էն ահաթը միտքս փակել, բռնվել էին։ Ինչ որ ասում էի, կամ գրում մինչև էն հազարը՝ գոլացած, կամ հնարած բաներ էին, հնդուր համարը հենց մեկ երես բան գրում էի Թէ չէ, ես քունս էր տանում, ես ձեռս բռնարում։ Գիշերվան մինչև ահաթի հենդը ոչ հացի մոխկ արի, ոչ ջայի, չխմեցի էլ իմ կերակուրը, գրելը իմ հացը։ Տանրցոց խնդրելուն, նեղանալուն, խռովելուն էլ չէի մոխկ անում։

Աբելսոն Թաթոսին հետ ա լցվելով էր, որ բնութիւնը իր պատիժը պահանջից, աչքերս գնայ։ Պաղ գիշերը ինձ հնարէս էր երևում՝ ես նստած դրսում եմ, երանի կըլեր ինձ՝ ես էն մոքերը ցերեկն էլեն միտս ընկել։

Աբելն կարդացող՝ հնեղանում՝ որ բանն էսքան եր կարացրի, հնդուր համար եմ էստոնք չիշում, որ իմանաս՝ ես ազգի սերը ի՞նչ լազաթ ունի, ի՞նչ զօրութիւն։ Էն առաւօտը իմ դուշմանի տանը ուչ եղ դայ, ինչ որ ես տեսայ։ Ախքո բայ եմ անում, իմ խեղճ, զարկը Վերմանակի կողակից ձէնն ա ընկնում անկաչը։ Ցեռնիմ իմ միայնակ սրդէն դուշն առած, էն արտասուքն ա վեր ածում, որ քարեր կմկիանան։ Ծառայ ու զարտաշ էլ՝ մէկ պռչխում են վեհատացել, կանդնել ինձ՝ ցաւելով մոխիկ անում։ Ես իմ սերտը էս սհամբին էլը չաքել։ Վժվանի պես վեր ընդայ, երեխես եմ նայում՝ փառք Աստուծոյ՝ սաղ ա, կողակիցս եմ ազաչում, սերտը չի՝ կարում եղ բերել, ի՞նչ էր պատահել, չէին իմանում։ «Նահատուած՝ ինձ ասանելը հո՝ էս ի՞նչ բան բերիր գլխես։» վերջապէս լսեցի։ Ծառէքն էլ մէկ կողմից են ինձ գնամիշ անում։ Աբելչախս իմանամ՝ որ սաղ դիշերը անդադար դէլն եմ ոռել, գոռացել, ախ քաշել, խօսացել, ու ինչ որ հարցրել են տանջցիկը՝ միշտ էլ Վերմանակն ուչ, Հայերէն պատասխան տվել, ու հազար տեսակ վայրկեանով բան ասել, էլ եղ իմ կռիւն սկսել։ Մինչև սհաթի էննը էս հալումն ընկած՝ ես իմ քէֆն եմ արել, նրանք իրանց տեղն ու ինձանից ձեռք վերցրել։ Էն առաւօտը, սաղ շաբաթ ու տիս. էս օր էլ մոռ բաղս հէնց էն ա էլել՝ որ գնամ ընկնիմ մէկ կշխանի ոտք, ասեմ. ինձ մէկ կտոր հաց տայ ու ես՝ դիշեր ցերեկ ընկնիմ գետնիգետ ու մեր ազգի արած բաները հաւաքեմ, գրեմ։

Ծանր ինձ այսուհետև տգէտ կանչէն. լեզուս բաց ա էլել՝ իմ ընտիր, ազնիվ, իմ սրտի սիրելիան ազգ։ Ծանր՝ արտաքանոնութիւն գիտեցողը իրան համբերարի համար գրի, ես, քո կտրած, շվարած որդին՝ քեզ համար։

Ո՞վ Թուր ունի, առաջ իմ գլխես խփի. իմ սերտս

խրի, ապա թե ոչ. քանի բերնաւոմն լեզու կայ, վորուան սիրտ. ես լեզապատառ ձէն կտամ. ու էդ ոնց վըայ կը թաւը հանել, էայոց մեծ ազգին չէք ճանաչում. թաւը ըլե դա՛ւ, դա՛ւ իմ պատուական ազգ՝ քո որդու արատը քո որդու խակ լեզուն սիրես, ընդունես, ինչպես հերը իր մանուկի կմկմալըն, որ աշխարքի հետ չի վոխիլ. Երբ որ կմեծանամ, խրճին լեզուով կը կխօսանք. Ըլսաւին քո վորը որդին ա, արանից դհա մեծ, դհա անուանիքը շատ ունես, լինէ մի սիրտ տուր՝ սրեւից մատաղ գնամ. աես՝ թէ ինչ ձեւով եմ գնում, նրանց բերում, առաջիկ կանգնացնում. որ դու էլ զարմանաս՝ թէ ինպէս որդիք աւնեցողը աշխարքումն էլ ինչ դարդ կանի. Երեսս առիլ տակը. Տէր՝ էդ սուրբ ձեռդ էլ մի համբուրեմ, որ ինձ նեղես, ու գնանք մեր սիրուն Ըլսասս մեռ։

ԳԼՈՒԽ ՈՒՐՈՒՑԻՆ։

է.

Խարխինդան էր։ Ձինոն կիսել՝ դիպչել, սար ու ձոր քանել էր։ Պարզ ըևայ գիշերը կինպես էր գեամնը սառցրել, որ ամէն մկի սոը կսկսես՝ հազար տեղից արաք տրաքում, ճռճռում, ջրճրում էր, ու մարդի ջանը սրըսրսացնում, ձէն տալիս։ Ամէն մկի ծառի ճղիներից, ամէն մկի տան բաշից՝ հազար տեսակ սառույկ լուլայ, հազար տեսակ ձնի քուլայ՝ կախ էր ելել ու բիզ բիզ լըցաը վըայ սառել։ Էնոց գիտես՝ սար ու ձոր կամ նոր էր ծալվիլ, կամ նոր ծեքացել. մահվան դառն ընկել. շանչն էր մնացել՝ որ տայ, ու աշխարքիս բարով մնայ ասի։ Պուշ, դաշտան, անասուն, տղուն՝ սրը վեռդացել՝ հատեղ հնոցի վեր էր ընկել, սրն էլ վառուց, տոմոզ առաջ բանը մտել՝ ձէնը կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն սպասում։ Պտեսել, առվերըն երևանըը սառույը մկի գազ կկել, հատատցել, լըցաը վըայ դիպչել՝ հնպես էր ջրի, աղբրի բերնին հուվ տվել, որ մոտընեըն կանգնողը միմիայն նրանց խուռ ձէնն էր լսում, որ սառ ջի տակինն սխուր, տրտում, քլքլում էր ու էլ եդ հատեղ

հնդեղ կամաց կամաց ձկնը կտրում, պատանձվում, սառչում։

Արեգակը կա առաւօտ՝ որ գլուխը քնի տեղից ու աղօթարանիցը չի բարձրացրել ու աչքը աշխարքի վրայ քցից, շաղքը սարերի գագաթին, դաշտերի գլխին հինգ-հէր պչճին տալիս, պսպղում, վայլում ու սառչի, ձնի հետ խաղում ծիծաղում, կանաչ ու կարմրին տալիս՝ որ հինց իմանաս՝ թէ ալմաղ, զմռսած, եախսած ու հազար տեսակ տեսակ անդին քարեր ըլլին դաշտերի, սարերի գլխին, երեսին, գօշին փռած։ Արեւի սառը բոքը, ձորերի դառնաշունչ քամին՝ հնալիս էր մէյդան բաց արել, գոռում, վչում, հոսան անում, ձնի մեւիը իրար գլխով տալիս, որ Համիսրամի քիթ ու պռունդը կպցնում, ճաքացնում, երեսը պատռում, գլխին, երեսին հազար անգամ խփում, աչք ու բերան լցնում, շտաին կամ ձորերն էր քցում, խեղդում, կամ ձնուձը թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ վեռացրած, Համիսիկ խռխռում, սար ու չօլ քցում, խեղդում, կամ քարկոծ տալիս։

Ասպէս մէկ խիստ ձմեռվան օրի լինի ու մութը որ բաժանվեցաւ ու աղօթարանը բաց եկաւ՝ Վանտոպոխ (*) քնից վեր կացան, տան էրեմնիները բաց արին, երեսները լուացին. մէկ երկու խոշ հանեցին, բարի լոս առացին իրար, երեխէքը ծածկեցին. ու առջի մարդ սկսեց գնալ իր բանը։ Մեծ մարդիքը վերջընները սանդրելով, պատաւ կնանիքը չարսաւը կռնատակներն առվին՝ կամաց կամաց տանից դուս եկան ու տէր ողորմած քաշելով, Հայր մեր ասելով. հրաժարվիքը կամ Հաւատով խոստովանիմը քը-թընեն տակին վնեվնեվացնելով՝ իրար ալէտին տալով՝ շատը իր տակը քցէ-ու շորը կամ մոթին ձեռին բռնած՝

(*) Երեւանցուց հինգ վերստ հեռու մէկ գեղ. հին-սալին կողմն ընկած, տեղը բարձր, ջուրը քաղցր. օդը գեղեցիկ. չորս կողմը բաղերով լիքը։ Առջը երկու հրաշալի եկեղեցի. հազար քեալեայ, ու այժմ չիսուն տուն կայ։ Վանանդի տեղը Երեւանու խանեին,

քիթ քթի տված գնացին ժամ, դուռը պատկին, էն վախտին վրայ հասան՝ որ տէրտէրը դեռ չէր էկել, ժամկոչին ասեցին, որ զանգակը քաշի ու լրանք՝ մէկ քանի ծուռը գնելուց հետո՝ մարդիքը սկսանի առաջին, կամ՝ անելի տակին, կնանիքը կամ դասումը լրանց համար լրալ մաս շորը փռեցին, չոքեցին, ղլուխ ղլխի դրին ու սկսեցին ղուց անիլ, լրանց դէղն ու ծուռի բանը պատմիլ, լրալ հալ հարցնիլ, մինչև տէրտէրն էկաւ, Հրաշնիքը, կանթեղները վառեցին՝ որովհետ ձէթ չէար, մղոին ածից՝ առը տէրի փիլոնը քցից ու ընչանք մուս ընկերն ու տէրտացուքը կըգային, նա էլ մէկ քանի ծուռը դրից, չոքից, սաղմոս սաց, աղօթք արից, էկողներին լաւ վարպետուդ ասից՝ որի քէֆը հարցրից, որի հետ էլ հնքան ղուց արից կամ աչքերը Հնթեց, մինչև խալխը մի քիչ շատացաւ, քնկերն էկաւ, հրաժարվելքն ասեցին դռակը դլանելին՝ երեսները դէպի արևմուտք դարձրին, ու եսոյ էլ հոդ շուռ էկան։ Հաւատացելքն ու մեղքն սկսեցին՝ պանդխտին մէկ անգամ էլ քաշեցին, որովհետ պանդխտ չէար, ժամհարը գնաց կարնելի, աղբանելի վրայ ձէն տվից ու ժամն սկսից կանգնիլ։ Տէրտէրը, սկրտչը, ժողովուրդը ծուռը դնում, խաչ հանում, կամ չօքում, նստում ու աշխատուկը, ժիր մղոին, ետ Հրաշդ ծէրը կորում, ետ կանթեղներին լիս տալիս, ետ թէ չէ՝ մխրճքը քցելով, կանգալ դլխը տրորելով, աշխատալով՝ դուրս ու տուն էր անում, բուրխան շինում, կամ էրեխեքանց դլխին խաչ վում՝ որ հանդարտ կինան, պալմաշալ չանեն, դէս ու դէն չվազին։ Խոզի անգամ էլ բռնելու վրտին չնիքը կամ ծոյկը հանում, թամի տալիս, ինքը քաշում, վռշտում, երեսին խաչ հանում, ետ սատանին անիծում ու քէմխոսդէքանցը թաւաղայ անում, պատիւ տալիս ու էլ հոդ ծանը ծանը գալիս իր տեղը կանգնում կամ տէրտէրի հրամանը կատարում։

Չ՚ահել՝ տան տղերքն էլ՝ ամառվան պէս խոտ հընձել, կալ կսկել, բաղ փորել, հեկել, թաղել, դարման կրճել դարդ չունենալով՝ Հլըմկոտալով, աչքերնը Հմռեցին ու քնահարամ մնան դոմը, որ տասարին, Հիանոնցը խոտ ասեն, տակընները սրմնեն, ջուրը տանին,

Ձիանը Թիմարին ու հետը խաղ սարքում՝ էլ ետ կապեն ու դնան տուն։ Յարգևոր հարսերը՝ ասպարոյը գիւղացիի օշմաղը մինչև քիմըների կեսը խոր քցած, քող ու լաչակի ծերը աչքերի տակը խոր քաշած՝ որ էլ երեսները չէը երևում, մեկ դարսյի կամ զադաք մինիմանայ հարը նեըին, մեկ կամ կտաւի շապիկով զարդարած՝ մեկ մեծ դառկով մէջքընները չորս տակ, հինգ տակ կապած՝ ղշլ պէս կուռ կուռ վեր Թառան՝ երեսներին մի քիչ ջուր քըսեցին՝ փեշով սրբեցին ու — որն սկսեց տունն աւերել, որը դուռը սրբել, որն էլ չոխանախին տվեց, կրակ արեց՝ որ Թառնդիրը վառի ու տան Թագարկը տեսնի, պղինձները վերևն դնի ու կերակրները եփի, հարկը անի։ Տան ջահել աղջիկերքն էլ՝ գլխընները սանդրեցին, մազընները հատած, քամահրնեըին քցած՝ կարմրագագաթ պոպոչ մերթ դըտահրները գլխընեըին՝ անկաշներ կապեցին, դաստանները սըրեցին քցեցին, կուժը վերևն գրին, բերանը կապան ու գնացին՝ որ տան համար ջուր բերին, ու երկար ժամանակ ջրի վայ երթալ հետ գլխց տալուցը եգը՝ էլ ծղ լըցար հետ խօտալով, ծխծախելով մեկին երանց տունը դնաց, մեկան երանց։

Աղբեդակի շաղքն ընկաւ տուն. բորեացը մեկ կողմից էր շվայտում, բզդում. հոտանը մեա կողմից փստացը-նում, փստացնում, վզվզում, ձինը փանջարեքովը ու երեկովը նեբս ածում, աչք ու անկաշ լցնում, ու կ-երեկեքն էլ քնաթաթախ վեր կացած, Թառնդրի չորս կող-մովը բոլորված, շարված, ու դեռ անլվայ՝ ոտընները քա-րին, դեանին էին ծեծում, մօրընները խփում՝ որ հայ առնին, ուտեն։ Աղաբի սև, Թամնդր ծուխը դուռն ու երեկիկը կալել՝ տունը մեկ ծով էր շինել, հնպէս որ մարդի աչքը առաջը չէր կարում ջոկի։ Աղբեկեքանց սուզ ու շիւանը գլուխ էր տանում, քեալայ ծակում. Աղն օրօրոցումն էր լալիս, որը դեռ եօրվանի տակինն, աչք ու բերան ծխով լեզը գոռում, հարայ տալիս, որն էլ տված հայտովը հեբիք չէր, էլի ժնդժնդում, ուզում էր, որ էլի տան, որ ձենը կտրի։ Խեղճ տանտիկինը հո չէր լսում՝ Թե ձեռը սրի բերնին դնի, սրի աչքը կշտացնի՝ ու իր բերանն ու աչքը հո՝ բաց ու խուփ անելով՝ մեռել

էր՝ հենց բանիր։ Նրան ծուխ էր կուլ տվել, բերանով քաշել, փուշացել, հազացել՝ որ սկզբեն կհել էր բազալեն գեմ առել։ Նրան աչքերը տրորել էր ու ազև արտասուեք թափել՝ որ աչքի լեսը թռել էր։ Նրան կուզիկաչ հասկրի պես մեն էր կհել, պատճախ պուչխեն քնկել՝ որ էլ մչջեր չէր կարում քաշել։ Ծուռն դերն էլ քանի կհնում էր, թեժանում էր։ Պլենճերը ղեղղեցավել էին էլեն գալես, ինչն էլ թռնդրի չորս կողմը դա բարայ առել քանց, սրբեց, կերակրներն համը առաս, աղ քցեց՝ ու մեկի էր անում, որ ժամաորը տուն գայ։ Պատմոծ ողորմելիևնը հատաս։ Ծուխը եդ քաշվեցա։ քամին եդ առաս։ Ջրի գնացողները կիան, սրդեն էլ հատաքվեցան՝ արեգակը մչկ չեղայ բոյ կկաս՝ բարձրացաս, բայց դեռ ողորմի Պատմոծ ձեն չլսաց, ժամաորները չկաց՝ ոմի էր կարող որ բերանը նշլասրը դնի։

Պռվոտայ սհաթի ութը դեռ չէր ըլել, էս որ ասում եմ։ . . . . . ախեց տանուտեր() հանկոն մեծ տղայ Պղտեն բերանը բաց անել ու լինչ լրան թանեթորալ՝ բարկանալ՝ որ իր բօղ ձեն թամբել՝ հաղիվ էր արել՝ որ էս օր դուս գնայ Ջրվեժ խաղայ ու ուզում էր մենց որ ըլե, մչկ փոքր նհար անի, ձիու քամահն ընկնի ու գնայ իր թայդաշ (տօլ) տղերքանց հետ իր քհֆին արամիշ անի։ «Տօ ձեր տունը չքանդվի, ախր ի՞նչ խոթոր ա էնքան պոչը ձրգել, երկարացնել։ Մչկ երկու ծունը դիր։ Երեսիդ մչկ քանի խաչ հանիր։ պրծանք՝ գնայ։ Ժամի դուռը պաչ ա՝ բա, էլ եդ արի, քո քանդ տես։ Ո՞նչ ա էսպես օրն էլ ժամի տուռը բռնել, երկար մնիկ անել՝ որ հա կայ ու բերանդ բաց ու խուռի արա, թե օրհնած եղերքն ասեն, որ բերանդ հոգի համ տեռնի։ Պատչը գիտենայ՝ էս հալալորնեքն ու պատանները քանի մեծանում են, խելքը նեքը էլ հետները կորցնում։ Պուղես բարկացիր, կուղես սուռը ջուր խմիր։ որ մեռնես էլ՝ էնքան պէտք է մնիկ անես՝ որ ժամաորնները գան, ողորմի Պատմոծ ասեն, որ բալքի թե աչդ մի բան տեսնի։ Պարզի աչքը ջուր ա կորում, լերդը չսրանում։ Էս օր էլ հո մատաղ չեն մորթել ու ժամի դռանը բաժանում, որ հա թե մնիկ

հել անես, հրի աչքդ մի բան տեսնի, բերանդ մնի համ, քիմդ մնի հոտ առնի։ Տերտերների դլուխն հլ հո էս օր՝ լաւ տաքնացած, ի՞նչ են մտիկ անում՝ թէ դէլը ոչխարը տարաւ։ . . . . . ,,

,, Տօ խանի խաբաթ՝ ինչ հլաւ քեզ. մի քիչ որ համբերես, լեղուդ քեզ անես, լաւ չբլնի. ինչ ես ա- ռաւօտ առաւօտ հլ բերնիդ կապը կտրել, հօ կրակ չի՛ ընկել փորդ ու քեզ հրում, խորովում. ,, ասեց մէրը բարկանալով՝ ,, հօ աշխարքը տարան ուչ, դու ձեացիր։ Ասենք ջա՞ն չունինք՝ մեզ Աստուած չի՞ տեղնել. հողի՞ ցը դուս կիանք։ Պապայ պապայ . . . էս ժամեռակիս տղեքը՝ հինոց տալը դժվել, կապռալն են դառել։ Ալ մեծի պատիւն են ձանձրանում, ուչ հատատի գինը, ուչ ժա- մի, աղօթքի ղօրութիւնը։ Էն ա, որ Աստուած մէր դլխին բարիացել, ամէն կողմից մեղանից ղուրմը պակաս չի լսում՝ կ՛։ Ամէնն հլ իրանց ձին են քշում։ Էրկի- վան երեխեն հլ՝ դու ոտը չի՛ հլած՝ ասն ա բարձրացը- նում, հօ Աստուած չի՛ վերցնիլ։ Ալ որ կացար տեղնդ. տո մէկ հլայ Աստուծուն փառք տուր. երեսիդ խաչ հանի՛ր. հոդիդ միացդ բե՛ր ու եղոյ ուղածդ արա՛ կ՛. հօ ձեռքդիր ոչ։ Տա՛. տա՛. տա՛ . . Աստուած ազատի էս ժամանակ- վայ երեխէքանց ձեռիցը, որ Թոզաս, աշխարքը կը քանդեն։ Լաւ ա, որ Աստուած հոգէս անօրէնն բանէն համբերում, են ըլնիմ, չե՛մ համբերիլ։ ,,

Ընտանին հնազանդ որդի էր։ Ոչ որդ ա, մորը ոչինչ չասեց, լուեց, բայց ասածը մէկ անկաջովը մտաւ, միւսո- վը դուս հլաւ։ Ամէ տակինն կրակ էր վառւում. սերան ուզում էր բերնովը դուս գայ։ Վնեղուկը մեծացած ռա- մէկ տղայ՝ հոգալուց մէկ անգամ ժամի երես չէր տեսել, մեղը ձէն չէր լսել, կռնքերն ու դլուխը չօլում, սարում հատատրել։ Մէկ գտակին, մէկ հլ չ՛ ըօրհնէքին՝ սա- տանի աչքը քօս՝ ղորդ ա, պանդամի ու պատարագի ձէն խմանում էր, բայց վայ էն խմանալուն, ուչ սրտին էր քեռ անում, ուչ ջանին։ Ալրա հմար ժամն ու դլխի հարսանիքը մէկ էր. ուչ բառն էր խմանում, ուչ ըօրհ- նէքն էին գառում. ծալապատիկ նստում էր, էհզարում էր,

ոտն վայր կանգնում էր, չէր կարում համբերել։ Շատ անգամ ձայը կարում էր, դուս էր գալիս ժամի հայեցողութիւն, մէկ գերեզմանաքարի վրայ նստում, մէկ կուշտ քարնում, էլ եդ նեղս մտնում։ Շատ անգամ էն վախտին էր ժամ գնում, որ ամէն բանը կերել պրծել Օրհնեալ եղբայրքն էին ասում։ Ա՛յնինչ, մէկ երկու խաչ էր հանում երեսին, ժամի դուռը պաչում, եդ գառնում։ Ապի մէնք կ՚նայես չէնք անում, կապիտ գեղացու վրայ ի՞նչ ենք զարմանում, կամ ծիծաղում։ Պրի սէն ու սկսատակը հո՝ հապէս տեղը տէրտէրներն էլ բռանց էին չկում,

. . . . . ,

Ա՛ր Ղազարն բացի սրանից՝ զորդ ա, տարին երեք, չորս անգամ սրբոմէին էլ էր առնում, խոստովանվում, պատ ու ծում պահում, Օ՛ատիկ մատաղին քնկերը բլում, խոնդի ու մոմ վառում, իր մէնքը բոլոր տէրտէրի վերը կապում, ինքը բերանը սրբում, ձեռները լվանում, զրբազ կանգնում, բայց էս պարտքերը պռծանին պէս՝ Պրդի առաջին պէս՝ „ էլմը գէն կիսկան էր, էլմը գէն կիսկան։ „ Ընչ էն չուրը, էլ էն չաղացը, ա՛չ զուռնի էր բան մնում, ա՛չ բերանը լռգալ առնում։ Շատ անգամ ժամի Համիկէն էլ էր մաքիցը քցում, խանդին ու մոմն էլ։ Էս մէկ ապրի էր՝ աչքը բայ էր արել, հնգէս էր տեսել, մէկ հինգ նռուականացը մէս չափաք էր կերած. ժամ գնացած, ծում պահած, սրբոմէին առած, պատարագ արած, հոգդ հայ տված, գերեզմաններն օրհնած. ուրիշներն անում էին, ինքն էլ հնգէս էր անում, աղբատաց կերակրում, շատ անգամ քահանայ, խալխ հանչում ու իրանց ննջեցեալց հոգիքը յիշում։ Խոլոր բոլոր հիանալի սովորութիւններ էին, անուման օրէնք, սուրբ Պատուածպաշտութիւն և մարդասիրութիւն. Պատուած տայ, ամէն ազգ էս բարեդործութիւնները ունենան, որ մեր քնաքը չայեցն ունեն, աման Պղատա ջիզրը հինց հնդուբ վրայ էր շատ անգամ գալիս՝ որ ինչ անում էին, խելքումը չէին նստացնում, մէկ բանի զորութիւնն ի՞նչ ա։ Չանդն էր դուս գալիս, իր մանչն ու պատը, գաշտերի ծառն ու ծաղիկը, երկինքի պայծառ աղեգային, լուսին, աստղերի լոսը աեսնելու, նրա հոգին վերանում էր, խելքը թռչում

1870.

շատ անգամ աչքերը ծով գառած՝ սեղն ու տեղը մնած կանդնած։ Հենց խմանում էր՝ թե իրան դրախտը տարան։ Ձեռները քցում, գլուխը բաց անում, երեսը մեկ էր կինքը, մեկ երկրի վրայ քցում, հոգոց հանում ու ցան կանում էր՝ որ ձեն տայ։ «Ա՛խ՝ ում ես դու՝ ում՝ ետ բաղանիզ ղուրբան՝ Աստուած՝ որ էսքան բարիքը տեղծել ես մեղ համար։ Ա՛խ՝ ընչի՞ չես քո տուրք երեսը մեկ օր մեզ ցույց տալես, որ ոտներդ ընկնինք, մեր սիրտը, մեր հոգին քեզ մատաղ տանք։ Թո՛ւ տանեմ երկիրն ա մեհյակ դեվերիկ, հաղար ծաղկներով, բուսով զարդարած, բան երկինքը ուր թողամ, որ ցերեկը ինձ լես ա տալես, յանդես պտուղը հասցնում։ գիշերը մռայլն իմ աչքերս հեռացնում ու հնպես չտրըն պես գլխես վրայ կանդնած՝ անձրև, արև տալես՝ որ ես ապրիմ, որդիքս պահպանեմ, աշխարքի պետքը գամ՝ որ մեռնեյես էլ՝ դան հոգես վրայ, ինձ մեկ գարդակ ողորմի ասեն։ Ա՛խ՝ երկնային Թագաւոր Աստուած՝ քանի աչքս բաց եմ անում՝ էս քո արարածը տեսնում, սիրտս կրակ է դառնում, աչքս ծով, բերանս լավում, մնում եմ տաքսած, ջեռուցած, բայց ախ՝ ուչ էս կրակն ա ինձ երում, ուչ էս ջուրն ինձ խեղդում։ Աչքս մոլորված էս թափից են թռուն, էս սարից են սարն ա ընկնում՝ ծառի տակինն ասես, սարի գլխինն ասես՝ մոխկ անելով աչքս շաղվում, ջուր ա կորում։ Հենց գիտես մեկ ձեն, մեկ թև, մեկ աներևույթ հոգի տերևները խշշալես, ղուշը թռչկալես, աղբիւրը քչքչալես, բիւլբիւլը երգեյես, հովը փչեյես, շաղը երեսես թափեյես, ամպը գոռալես, անձրևը գալես՝ ինձ ձեն ըլի տալես, ինձ ձեռով ըլի անում, ինձ վրայ խնդում՝ թե վայելի՛ր էստունք՝ հոգածին մարդ, բարի կաց, բարութիւն արա՝ Աստուած մեծութիւնը ու խնամքը ճանաչելը, ծառի պես պտուղ տուր, ծաղկի պես հոտ, սարի պես աղբիւր, գաշտի պես մսախել, երկրի պես հաց, երկնքի պես լես։ վայելի՛ր Աստուծոյ բարութիւն, ուրըշին էլ վայ տուր։ աղքատ տեսնեյես՝ կերցըրու, կըշտացրու։ ղուշը վրովդ անց կենալես, կանչի՛ր, կուտ տուր՝ դու առատ ձեռք ունեցիր, որ առատ առնես ու բախտաւոր ըլես։ Ա՛խ՝ բոլոր կանեմ, կեանքս ուղեն, չի՛մ խնայել, բայց ինչ կըլի՝ որ տէր իմ և Աստուած ջան՝ էս

Հոգին մեկ օր էլ ա՝ մի լինէ երևի, որ հոպէս կարօտ չձիամ, չէրվիմ, չմաշվիմ նրա անունման սէրուվը։ Ընդամէնը էլ ա, որ մեկ նրա պատկերը տեսնէի, արտասուս դադրէր չէր ձայլ, կաթան չէին հատնում ըլել ու առնչվել։ Մեհ գու ես նրան ուղարկում՝ ում տէր եմ և Ալտարիչ՝ ընչի՞ չես հրամայում, որ մեկ օր, մեկ օր, ամ՝ մեկ րոպէ էլ ա, մեկ աչքս բաց ու խուփ անելս էլ ա, նա մի աչքովս քնինէ, նրան տեսնեմ, սիրտս հովանայ ու էլի նրա առաջքն անեմ, բերնիս թէքէն հանեմ, ուրշնին ասացնեմ, հոգիս շորը հանեմ, ուրշն լաշը ծածկեմ, որ հօրնէ մօրս սէրան էլ ուրախանայ, ասեն թէ՝ Ալստուած իրանց բաթէ զաւակ ա պարգևել՝ որ իրանց խրատը գէտինը չի՝ քցում, իրանց բարի ճամնինա հետևում, իրանց ասածն անում։ ,,

Ընդգէ գալս գալիս՝ մեր բերդ Ալշասին հոպէս կը մտածում ու սիրտն հրվում, ժամիցը գալիս՝ վառ կը տալիս Ալստուծոյ՝ որ շատ արձակվիցա, ինքը տուն էկա՝ որ մի քիչ դինջանայ, ու գնայ հանդը՝ որ էլի սիրտը բացվի, էլի էն հիանալի ձէնը լսի ու իր բանն անի։

. . . . . .

Ինչ լսողը հնարէս հիմանայ՝ թէ մեր Ալշասին մեկ տարտամ, անհոգի, անստուգած, իր հաւատն ուրացած մարգ պէտք է ըլեր, որ մեր ողբումն կարճատոնկներին հոպէս քարհոծում, պահարակում էր, ու էլ միտք չէր տանում՝ թէ նրանք են Քրիստոսի հետարար մարմինն ու արիւնը ձաշակում, ծառայ եմ նրանց սուրբ զօրութեանք։ Նրանք են մեր հոգոյ տէրը, մեր միխքը սրբող, մաքրող։ Նրանց է տված երկնքի ու երկրի լիշխանութիւնք, որ արքայութեան դուռը մեզ համար բանան, կամ փոկեն։ Նրանք որ չըլնին, մեր հոգին դժոխքում հուրն յաւիտեան խրի պռաշխում՝ հա կատնջվիլը, հա կատնջվիլը ու ատանկքանց վայ կըլեր։ Մտիկ կարմնջում անց կենալս տեղը՝ թէ նրանք մեր ձեռը չը բռնեն, անդունդը կմտափնինք, ու ամէն մեկ մեր թէքէն հազար ատատնի ձանկը կրնկներ։ Մինչ ուզում եմ խօսիլ, ասա, ձեռդ ձի՞ա բռնում։ ամէն մարդ իր գլխի տէրն ա, ամա հոպէս բանի վայ խօսուլն ատանկերը պէտք է ջարդած, որ խելք գլուխը գայ։

Ո՞նչ անելս. հշ գեղջի ըլլալ՝ գլուխը հատա, ծուծը բաբաք, անասուն, կապիտ, ոչ վարպետ կը տեսնէ, ոչ վարժատուն, ձիու տակը սրբելուցը, մնջը բռնելուցը, հանդը վարելուցը ու կատպանու թխնիկ առնելն, ոչ ինչ բան չկը գիտնար։ Ախր մկ մարդ որ անվայ հագ ուտի, անընդրալ չլուծնի ու դոմուն իր օրն անց կացնի, նրանկց հլ ի՞նչ հարցնես, ի՞նչ բհդամաղ ըլլես. նրա առածը ոչ չվանկ կդնի։ Թհկուզ գեղջկին, թհկուզ եարանի հայվանը, ալ հհասը ա։ Մհկ մարդ որ խաչ հանհլես չնմանայ՝ թհ ձեռը առավ գոշնի պհպը կ դրած, թհ ձախտանին, աջը կողը, թհ ձախտ, առղ տարնի հինդ անգամ ժամի երես ահանի, հլ ոչ նրա գնչին մնհկ կըտայ։ Կըլլի որ նրա բոլոր անբտահանու թհան պատճառը՝ բարկհնդանն կը ու ժամի երկարելը։ Խալքի միտք կը անուտ՝ թհ իր Թայգաշ տղեքը հն ահաթհնի ձի ու տապար հաղրած, գուս ըլնին հկած ու լինքը եդ մնայ։ Խալքի թհ հհնց կատուր համար կը նա հնքան գատ բհդատ անուտ, արտնջտտ, բերանը առերտ, հոգին ապահանուտ. թհ չհ նրա ձհնը միհչև կն օրը՝ իր հերնը մհրն հլ չհին լսհլ։ Ինս պատճառտ կարհլի ա նրա գիժ խոսքերը մոռանալ, նրան ներհլ ու հսպհս ապհզգհնվղ, հայվարայ խոսողի բերանը գհսհլ, որ իր չափը ճանաչի։

Ուրհմն լսողը Թոզ չբարկանայ ու խնդրն ձեռք բարձրացնի՝ որ Աչառու բերնին խփի։ Ինպհս շար լհզու ունհչ մարդկք հլ ունին, բայց Աչառու բարի խառնաթը, բարի սիրտն ու հոգին քհչը կառնհնան։ Ինն հատակը հասհլ էր, քանն տարին անց կացհլ՝ նա դեռ հօրնը մոր առաջին հնպհս էր, ինչպհս մհկ անմեղ գառը։ Մհկ օր նրանց խոսքերը չհր դուս կհկհլ. մհկ օր նրա բերնինը մհկ Թհմու խոսք չհր լսված. աչքը նրանց աչքին առնհլես, նա նրանց միտքը խնդրն խնամտում ու գլուխը մահու էր տալես, որ նրանց կամքը կատարի։ Գհղջկքը բոլոր նրա արևոնն էին խնգտում, նրա գլխովն օրհնում ուտում։ Աչինի աչքը նրա վրայ էր, նրան էր գովում, նրան էր օրհնում։ Մհկնին մհկ փորձանք դհպչհլես, կամ մհկ գարդ առնհնալես, նա իր գլուխը եդ էր գնում, նրա մտրսանին հառնում։ Խերնի Թհքհն հառում էր, ուրբհնն ուտացը-

նում։ Ինքան լը ապրանքին, լը հանդին ու մալին չի՛ մնաղալի՛, ոլքան լը հարևաննելի։ Տանուտէրն էր, աղքատի ու հաչարի ընկերը։ Ոլը էր նրա դուռը գալիս, աւելքին էր բաց անում, կամ քնելու։ Ում գուման չունէր, լբանցը բան տալիս։ Ում հոն ու հօդաղ չունէր, լբանցն ուղարկում։ Ում փող չունէր՝ որ մշակ բռնի՝ լքին էտի, փորի, ևս Թառլի, կամ Թառլը ևս տայ, ինքն էր առաջ գնում, գնդի տղերքը հաւաքում ու գնում նրա բանն՝ առանց կանչելու, առանց խնդրելու անում, ու լքու տէրը միջը մնում՝ աչքը ճռում առած, ներսն ումբը ու արև խնդրում, չունի թէ մի տոպի վազն անթազ ճոպ մեր աշխարքումն, իսպառ կտրանոյ։ Շատ հէրնը մեր երանի էին տալիս նրա հօրն ու մօրը՝ որ ինպես բարի զաւակ ունէին։ Ինչ տեղ մի միջլիս, կամ մի տաւերայ էր բաց ըլում, նա էր նրանց գլուխը, տրտաւ Թուխնը ու քէֆ շհանոց տվողը։

Նրա տրտնդի բոյը, նրա Թուխ Թուխ աչքերը, նրա գլուխով քաշած ունքերը, նրա անունան, գիդեցիկ պատկերը, նրա անուշ լեզուն, քաղցր ձէնը, նրա լէն Թիկունքը, բարձր Հասուռը ու ոսկի Թել Հալվերը՝ մարդի լեզը կէն տանում, տեռնդն մնէ էր ձուտ, չի՛ կշտանում։ Ապրը ձեռն առած էն՝ քարէն, փէտէն՝ շունչ, տղի, լեզու էր տալիս։ Ոլորդ ա, արևն եբնան էրել, գունը վախցրել էր, ամա ծիծաղելս՝ որ աչք ու ունքը չի՛ բաց անում, հէնց խմնաս՝ վարդ է բաց ըլում, երեսիցը լես վեր Թափում։ Նրա Թվանքի գնալէն դարդակ չի՛ անց կէնում։ Սիրան ինքան բարի էր՝ որ նէնախ տէղը զուշ էլ չի՛ ապանել, մնջնէմը չի՛ կոխել, ամա հարամի Թշնամու ձեռին տապակվելով դիշերը ցերեկի, որ Թէ կնայես էր պատահում, որ Թուրքերն էկել էին բաղը լցրել, կամ իրան ապանել, կամ իր հարևաննէն, էն ժամանակը երկրքումն ըլէր, վեր կըգար, գնդի էն կողմիցը ձէն տային, խնդրի ական ԹօԹափել հապչը էր, ու Թէ քառով բանը չի՛ վերջանում, էն ժամանակը նա իրան Թրէ, Թվանքն ու կաման հունարը կնպես էր ցոյց տալիս, որ Թշնամին ծնում էր կատու գառած, կամ նրա ձեռքին, հնձանի տակ քարէին գլորան ըլում, որ Թաղում, ծածկում էին, չունի

հաղար անդամ էին փորձել վարպետը սրել՝ Թէ մին չէ Տաճկին չծեծես, քեզ բարեկամ չէ դառնալ։

Ինքան ղվարճալ էր՝ որ ձեռը մէկ տղամարդի գոտեկը որ չէր քցում, հասէ ձուտէ պէս բարձրացնում, դէմի ծէրն էր հանում, պտիտ տալիս, էլ եդ վէրը քցում։ Ամեն նէ ըսէիս՝ որ ձեռը չէր բարձրացնում, տալան ձէն կզանում էր ու մէջքը գէմ անում։ Հինգ մարդ վրայ Թափէին, բռանց ձեռը կոլորէին։ Կօմշի կամ եզան քաղաքը մէկ Թուր խփելով՝ կնպէս դուս կտրում, որ Թրի ծէրը գետինն էր խրվում։ Շատ անդամ քանի հարամի հինգ Թրի ոտքով էր հետ ածում։ Թուրքերը նրա առնունք լսէիս՝ լեղապատառ էին ըլում։ Շատ անդամ կռիւ քցած վախտը՝ հինգ նրա ձէնին իմանում էին Թէ չէ, ձանձէ պէս ցրվում, դէս ու դէն էին կորչում, փիւմ ըլում։ Ուրիշ անունք՝ ասլան քէլասի էին դրել։ Ձեռներն էլ կապած՝ որ հարամը, Թուրը մէջ բաց Թողէիր, կարող էր՝ որ էր դուխը պռծացնէր։

Ասլց ինքան զարմանալի յատկութիւնները ունէնալով՝ էլի երեխի հետ երեխայ էր, մեծի հետ մեծ։ Կատնէն, Շահի առաջն հնպէս էր կանգնում, ջուղաը տալիս, որ հինց խմանաս՝ Թագաւորի որգի ըլի։ Ինձածն ու խրնդութիւնը նրա երեսից պակաս չէր Հարիւզ։ Ինքան պարզ էր նրա սիրտը, ինքան հանգիստ նրա խղճմտանքը, ինքան արդար նրա հոգին։ Նրա ամէն մէկ խօսքը՝ անգին ջառահիր էր։ Շատ մօր աչք ճնացել էր կարօտ, որ նրան էր վեռայ շինէ, նրա գլխովը պտիտ տայ։ Չահել աղջիկները նրա ձէնը, կամ անունը լսէլիս, ուզում էին՝ որ հոգիները տան։ Շատ անդամ՝ ջրի ճամփին, կամ տան կտրնեքին կանգնած տեղը, որ Ասլասան անց կէնալիս՝ չէին տեսնում, ինպէս էին կարծում՝ Թէ հրեշտակ է անց կէնում, մնում էին քար դառած, մայիլ եղած։ Նրա ձէնը լսէլիս, նրա բոյը տեսնէլիս, սիրտնիերը կրակ էր ընկնում, խելքնիերը գնում, ուզում էին իրանց հոգին հանեն, նրան տան։ Չան գիւղում ասէլիս, կամ Ֆալ քցէլիս, կամ Թիզ բաց անէլիս, ամէնն էլ իրանց մտքում նրան էին գնում, երազում նրան տեսնում, վէրը կէնում՝ նրա սիրուն՝ ախ ոխ քաշում։ Նրա ձեռ խրն-

Ձորը կամ վարդը որ մեկի ձեռն էր քնկնում, որ վեճում էլ էր, կամ չորանում, էլի նա ծոցիցը չէր հեռացնում, քնելու՝ բարձին դնում, զարմանելու՝ դոշին, երեսին, կամ քթին։ Մեկ ուրիշ գնացող ընկերս՝ հագար առեղից՝ պատառ արաւնքից, դուխ շոմիլց, տան պուճախից՝ հինց նրան էին մանկ առնում ու շատը ուզում էր՝ թե հինց էն սհաթը, եա Աղասու ձեռը նրա ձեռին դիպչէր, կամ շունչը շնչէին, եա թուրը սիրտը մտնէր, որ շուտով նրա արևին մատաղ լիր, որ Աղասին նրան թաղէր, Աղասու սիրտը նրա հետը մրմնջայ, Աղասու աչքը նրա վրայ լայ, բայց ախ՝ Աղասին վաղուց էր իր մուրազին հասել ու նրանց մուրազը փոքրինքուսմբ թողել։ Սաղ գեղը կնքան էր նրա սիրուվը վառվել, որ մինչև նրա վրայ խաղ էլ էին հանել, երգ ասում, էրեվակքանցը սովորցնում։

Աղասի Ջան՝ գլխիդ զուրբան՝
Դու ես մեր թաղն ու պարծանքը։
Աշխարքս որ բոլոր մեզ դան,
Ոչ կլի հատոդ, դու մեր կեանքը։
Վրեժով միշտ պտիտ կըգանք,
Ձու մեր հոգին՝ դու մեր հրեշտակ,
Թե թաղես էլ մեզ՝ չէն կտանք,
Էլ քեզ կօրհնենք, քեզ զուրբան գնանք։
Երկինքին դու լես ես տալես,
Ծատկերին հոտ, համ ու հոգի։
Դաշտ, սար ու ձոր քեզ տեսնելես,
Գուրա վեր բերում քո առաջն։
Ինչքիլն մեռած սաղեդ ձէնին,
Ալարդն Թոռոսնած՝ սերդ յիշելես,
Ընչ են քաշում, տալես գլխին,
Ալ՝ չեն ասում, դու մոխիկ չ'տալես։
Հանուի սաղ ենք, քեզ ըլնենք զուրբան,
Հո շվաքիդ տակին մնանք։
Ընչ թե մեռնինք, մեր գերեզման
Էլ գաս, լոխես, որ դինջանանք։
Թափառորները հասրաթդ քաշեն,
Որ ունենան քեզ պես որդի։
Հո անունը երբ լսում են,

Թօղ են դառնամ քո Հիսամիք։
Աբեգաին իր լման երեսիդ,
Աչերդ իրանց Հաւերը վառած՝
Հեզ են նայում, քո արևիդ
Պաբքան ըլինք ձեռամ կանդնած։
Տանիսը որ դուս ես գալիս,
Աչհես աչքդ վրեդ մնայիլ՝
Հագդը լեղուդ մենք լսելիս,
Ուրդ առաչին ուզում մեռնիլ։
Պալամով աչքերդ ա քաշած,
Սուրահի բոյդ մկի չինարի,
Աչտարքի աչքդ քո վրեն մեռած,
Աչասի ջան՝ մեղ մօտ արի։

Խայդ լինչ կուզէ՝ որ անկը՝ Աչասին իրանց տանն էնպէս էր, ինչպէս մկի հարսը։ Պ՚ոդ ա մի քիչ ուրիշ, գլխին արեց, ամա էն էլ բարեկենդանի հունարն էր։ Շաբաթի բալանքէն սաես՝ Թէ մեռանիլ, մօր չկըռմայ էր։ Ա էլ հօ էնպէս կապ էր ընկիլ, պլխին կանդնել՝ Թէ ընչանք ժամը դուս չի գայ, նրան՝ որ մեռնի էլ, մկի հաՀը չըր չի տալ։ Աչասու նշանածն էլ՝ լաւ ուրիշ, գըւխին էր անում, ամա ի՞նչ անկը չըտաւքը, ձեռքը մկի բան չի՛ր գալիս։ Աղատուած կէտըր ա՛չ մկի դնչին էլ՝ չէր նայում, չի՛ր մնում։ Աչա բանը իր ձեռովն էր հաղիք սրել՝ արաղ, դինի, հաւ, ձու, ոչխարի միս, բայց ժամը չարծաւիլաց, վայ նրան որ էստոնց կշտովն անց կէնաը, կամ մատը դնէր վրէն։

Էս միջոցումը դամի ապտուն էլ սկսեցին Թամուղ տալքել, խալչայ փռել, բուխարին վառել, դուբան ու տունն աւելել, չունքի որ դեղի քեդխուդէքը էս օր էստեղ էին կանչած ու էսպէս կարդով օրը մկի քեդխուդի տան՝ ինչպէս որ միշտ սովորութիւն ա, իրանց բարեկենդանը պէտք է անց կացնէին։ Աչասու մարդը վաղուց կուրնը նայում էր՝ որ տեսնի՝ Թէ երբ ժամը դուս կըգայ։ Հինց կնաՀնոց սկսատակ չարտուբը տեսաւ Թէ չէ, նոքաբը սկիսէ Թափիլ տուն ընկաւ, ու նրան աչքալիս տվեց։ Էլի մկըբ՝ իր ձին քշեց, իր ասածն արեց ու Աչասուն չմոլաց որ տեղից հնգան ժամ դայ, մինչև Աստուածածնա տատը տուն

չկիսա, սաղմոն ու չարսաւը չծալեց ու ամէնին հետ սարսափան ոգեւոյն Աստուած չասեց, նշխարը չբաժանեց։ „Աստուած ձեր գլխին խռով չկենայ, ես օր գաք հո գիս հանեցիք, իմը լինձ հասցրիք „ասեց Աղասին քթի տակին, մկկ կտոր նշխարը բերանը գցեց, ու ընչանք զոնաղներըը տուն կըգային, փառայ փուսկն հասաքեց, դուս թռաւ, ծլկեցաւ։ Ընկերքաւ ձին կլ՝ հենց խմանաս՝ իրան վտաք կը համարում՝ որ հնպէս նստող ուներ վրէն։ Ման օրղանգվին առաւ թէ չէ, մէջքը կռացրեց ու սկսեց գլուխը խաղացնել, ոտներըը գետնին խփել, նալներին կրակ տալ, խրխնջալ, փռնչալ ու թէ առնել ոտներըը գետնից կորել։ Աղասու ընկերքն կլ՝ մկկ տեղ թօսի կին կլել, ամէն բանը հաղիւ արել, իրանց մեծին սպասում, ու դեռ չկին համարձակում՝ որ իրանց քէֆին սկսեն, չանքի պատվիրել Վրէդխուդէքը, եկեղեցուցը դուս կգած՝ դեղամիջումը կանդնել՝ ղրկից կին ասում, իրանց հոգսը հոգում։

„Մկկ կորչում կլ չին կս անստամ հալէորնեքը, կս ձերքըը, որ մենք դինջանանք, մեր քէֆին նայինք „, ասաց մկկը՝ ատամներըը կրճտացնելով, բարկանալով։ „Իրանք չանից ընկել են, իրանց չահ լաթիւնը մոռացել, ու չեն կլ ուզում, որ մենք կլ ա, մեր օրը քաշենք։ „Լայց տանուտէրը (Հանէսը՝ եվիլած, փորձած մարդ ըլէլով, մկրտք ու մազեր հաղար բանում սպիտակացրած, հաղար չաթ ու չվան կտրած՝ ծանր, ուռած կանդնել՝ դրդրին Թամբահ կը անում, որ Թուրքը պատահկէս, տանի մկկ տեղ զնաղ տայ, շանը լաւ մտիկ անի, որ մարդի չկծի, ու տէրտէրն կլ մէջընները գցած, քիչ քիչ երիշ արին տուն գնացին։ Հենց նրանք հեռացան, մեր զոչաղ տղերքանց աստղը դուս կիսա։

„Վրէդխուդէքը գալիս են տօ՝ տեղ արէք, ղրաղ կացէք, Ամանիայ բաց արէք՝ „ձէնն ամեց դղիր Կոթոնը, մկկ աչքը քօռ, դունչը ծուռը, հնպէս որ մերքի կէս փայը ճռացել կը երևսի վրայ ցից կլած, խոչխլած, կէս փայն կլ քողացին, չանին կպել, չորացել՝ հնքան խօսացել կը ու հարայ տվել։ Թաղուտն կլ հնպէս ուռած ուռած էր քոշք ու սարէն (պաշտօր) չէր մտնիլ, ինչպէս մեր

դեղե իշխանքը՝ իրանց տաք գոմը, թեև շատ հաքին էն-քան շոր չիար, որ երկու մանեթի դին ունենայ։ Որը մեկ տասը տարվան կարատված, քրքրված հին եախտա-ջամ կոլոլված, որը մեկ հազար տեղ կարկատած մաշված Երդեվ արայ հնպես եր ուսերին քաշել, որ ղոդ ա, բե-բանն ու միրուքը ծածկած ուներ, բայց գոտին տակիցը դինը՝ գլուխդ ասլի։ պատռտված քօթաչե չուխի ծլանկ-ները (կոտրները) հազար տեղից հնպես էին ձոլոլակ ե-լած ու քամու ձեռին եսիր մնացել, որ փչելիս՝ ուղում եր՝ թե իրանց էլ հետը տանի։ Գլխընելին հո՝ էնպես գիտես՝ թե ամեն մեկը մեկ սաղ ոչխար ըլեր դրած, Էն որ մի քիչ չաղ եր ու եղալի (հարուստ), ոտն ու գլուխը էլի մի քիչ քօթ եր, ու Աստուծու տված իրը շորի հոտ եր գալիս վըրնեցից։ Սրանց ամեն բանն էլ կարգին եր. լաթչինը Թալաչ, մուք մուկի ղադաք փոխանի ղրաշնեցը աստարած. մեկի քօթաչե շալ չուխայ, կամ Երդու ղա-դաք կապայ, սիպտակ կտաւէ, կամ շալե գոտիկ. շապ-կնեցի եախեն՝ որնից մոլ, որնից քաշած, արխալղնեցը՝ ղոդ ա, կարկատած եր, ամա շատ որ ըլեր, մեկ տասը, քսան տեղ, աւելի չէր, էն էլ ուռնդ ուռնդ կտորնեցով, որը կալմիր, որը դեղին, որը զօլ զօլ, էնպես որ շատ արխալուղը հեռվանց՝ հենց լամանաս՝ չալ ղաջարի ըլեր, կամ չալ կտավի պոչ։ Ամենից գլուխը նրանց բօթանի քուրքն եր. երեսը կարմիր նեբլած կինչպես մեկ Թուրքի հինայ դրած ղաբայ միրուք, երեսք չուներ. Ջանուամն էլ քաց տեղ չէր մնում, բոլոր ծածկում եր։ Փեշերը ու նեղ Թևերը լշի նոխտա պես ուսընեցից կախ ընկած, գե-տինն էին հասնում ու դիպած տեղը Թամուզ աներում, հոլլե շինում. ամեն մեկ քուրք՝ մեկ Թզաչափ մազ ու-ներ, բայց ախ՝ շատ արևի ու անձրևի ձեռքից էն հալն եր ընկել, ներկն ու երեսի ջուրը գնացել՝ որ հենց գի-տես՝ քոտոտ ձիու սաղրի ըլեր։ Հատի վրայ տասը տաղ-վան Թոզ ու կեխտ կար։ Հատի ուսերն ու քամակը էն-պես եր ծակվել՝ բուրդն ու մազը դուս Թափել, որ տեսնողը՝ հենց իմանաս՝ Թե դարանքվան բրդըշան էլած ուղտի կաշի ըլեր։ Խաղընի վախտի մոլեին էլ չո՝ էն-պես եր չալ ընկել ու ծերքից բուրդը դուս Թափել, որ

մէկ բարակ քամի կամ հով փչէլես եւ՝ ամէն մէկ մաղը
լեռ կը առնուի ու գլխընկերին պար գալիս։ Կայծ էլլ
էղալիս՝ մարդի քէֆը գալիս էր՝ տեսնելով՝ լեռ ինչպէս
առնուտէրն ու Վռնվռուդէրանց շառը՝ գզակներըը կոտ-
րել՝ աղա ախանջի վրայ լեռքել, իրանց հինգ ոչխարանի
քոլքը քէֆով՝ մէկ էս ասին էին քաշում, մէկ էն, ու
բաղե անգամ գլխընկերը էլ հետը տրմփացնում էին՝ որ
գզակներըը պիժուլիւն չանեն, իրանց չափը ճանաչեն ու
դուզ կանգնին։ Կայղե անգամ էլ՝ լրար բռնոլի լեռ-
աղայ անէլով, կամ մէկը ձեռը մլսի գոգիկը կամ ջը-
տոլը քցած՝ իրանց էրեխալիւնը մտրըմներն էին բերել
ու շախայ անում, լրար բոլի բոլում, շվայնում, զռլ-
կացնում, վրլռկացնում, ճռլռկացնում, մռլռկացնում, ու
բաղե վախտ էլ՝ հրհռում, քրքռում, բրբռում, դրդը-
ռում։ շառը հօ ծխծաղու մէջքի իլնիկը կտորվել էր, էն-
պես որ ժամկոչը ընչանք տուն կըգային, հէնց բռնվէր՝ տա-
րի քաշեց, էնքան էին էստեղ հնաոճ կանգնել ու զրկից
արել։

Վարդ ա՝ ասացի՝ որ շառի հաքին տրեխ էր, գիւղացի
էլ չունէր՝ որ ոտը ծածկէր։ շառի չեռնի վրայ հարվը կար-
կատան կար։ շառի ձեռներըն, երեսն, մէջքի վրայ տաք
տաբվան ախալ, կեխտ, լեռղ ու մնղ կար։ շառը բէրնու-
մը երկու հատիկ ատամ էլ ա՝ չունէր։ էնքան ծերացել
էր, ամա ինչ կանես՝ որ տունն ու շեղախանէն հազար բա-
րեւ լեռնալ լեռը՝ տրաքում էին ու Աստուծոյ հոգի կար
միջքներում, մէկ օձի ձուն էր պահատ նրանց տանիքը։
Վրնին կարտաներով շարած, ամբարը հատով լեռը։ կէթի
կոնը ու գոմիշներըը փռլռի ու ձագը տակըներն գոմում
կապած, քեահլան ձին լեռվում, գուլռանը գառները լը-
ծած, մառանը եղիշով, կախանով տանձ ու խնձորով լեռ-
լեռում ու մռնոլին հոտը առնում ու տեղը բռնում, շշմա-
ցընում էր։ Կորահասան ու վերանն կամ մէկ ազնիւ ջո-
նաղ՝ որ գլուխը բարձին չէր դնում էս անմահական բա-
րեւ լեռնան մէջը, էնպես իմանում էր՝ լեռ գրախտումն ա
աչքը խփում, կամ բաց անում։ Ալրը երկու, օրը լրեք
բաղ ունէր, նոքար, հոգաղ գառները հաղիր, ու տան նէրսն
ու պառնախը գրլռում էր։ Կարտաներով կոլակ։ էձ՛նե-

բով պանիր ու ղավրմայ, պաշներով գոխ, բոխ, ո-
ղջմախոտ, բղինջով եղ ու կարաք, մօթալներով պա-
նիր — ծով, լինչ տուն։ Տասը ղնաղ՝ որ էն սհաթը նրա
դռանը վեր գային, սաղ ասիա ուտէին, խմէին, կոտրէին,
ջարդէին, վչացնէին, նրա տան խերն ու բարաքեաթը՝ հա
կար, հա կար, ու եաբանի եադն էլ՝ նրանց դռնովը անց
կէնար, իրանք Թևիցը կըքաշէին, տուն կըսանչէին՝ որ նը-
րանց սուփրի համն առնի ու էնպէս ձամփայ ընկնի։ Հա-
նգամ եկեղեցումը որ մէկ ղարիք օրմին կանանէին, սուրբ
սուրբն ասածին պէս շատը կերթար եկեղեցու դուռը կը-
կալնէր՝ որ ախմայ ինքը նրան իր տունը տանի ու շատ
անգամ՝ երբ ուզողը շատ կըլէր, խօսքը մին կանէին՝ որ
մէկ երկու շաբաթ նրան իրանց մէջումը պահէնն, նրան քէֆ
չէանց տան ու բոլորն ի միասին՝ մէկ օր սրա տանը, մէկ
օր նրա՝ ուրախութիւն անէն՝ զարըզըլ սիրան առնէն։ Հա-
տը սուրսով ոչխար էլ էին պահում։ Այնպէս մնըդ
կար՝ որ տարէնը երկու հարիր, երեք հարիր լետը տանձ,
խնձոր, ծիրան ծախում էր ու մէկ էնքան էլ աղքատի ու
ձամփորթի ուտացնում, էս դեղապետի համար պահում՝
որ սարի աղքատ խալխը՝ Ծուրբ, Էյ՝ չունքի բաղ չու-
նին, մէկ հիւանդ պատահէլիս՝ գան տանէն ու իրանց թա-
մարզու նաչալն աչքը դռանը չմնայ, չունքի մեր աշխար-
քումը լինչ հիւանդ էլ՝ որ ըլնի, նրա առաջին ու վերջին
դեղը՝ պըտուղն ա։ Պտուղ որ չըլնի, ոչինչ բան նրան չի'
սրկվի, ու լեղուն բերնումը կչորանայ, էս հասրաթ կը-
մեռնի։ Ամէն մարդ իր բաժակի գինին՝ ալհադայ ունէր
պահած՝ որ համ իր եկեղեցուն էր տալիս, համ էն գի-
ղըցոնցը բաժանում, ուր տեղ բաղ չէար, որ նրա ննջեցե-
լոց հոգին յիշեն։ Ամէն նաւասարեաց՝ ոչխար ասէս, կով
ասես՝ մորթում, մատաղ անում, ժամ, պատարագ անել
տալիս, ժամոց բաժանում, ու տանում, տեղով գնում՝
իրանց սիրելեաց գերեզմաններըը օրհնել էին տալիս ու աղ-
քատներին կշատացնում։ Ամէկ վարի բան բազարիցը տուն
չէը գալ, բացի իրանց հաքնելու շորերից։ Էն էլ կտաւ,
շապկացու, չուխացու շատը հարմներն ու աղչկերքն էին
նրանց համար մանում, գործում, կարում։ Այնպես կը-
նանացը որ մեկ տասիը, խելքդ կերթար, խասի ու զա-

մանչ միջամ կոչած էին, բերնբերնէ կոչում էին, օդ-լուշաղն ան ու գլուխը Թամուզ պահում, տղամարդը շատ օրը հանգուցե ա բլում, ինչ հալալ. կինարմադը միշտ պէտք է տուռում հաբնի, տուռում մանչ: Անկը մէկի ջգրու շատ անգամ իրանց օղլուշաղին հնարկս էին ծաղկում, գարդարում, ինչպէս գարնան վարդը: Սապկի մանչիկ, կարմիր ծաղիկը, զատաբ՝ ղրաղնեբը գիւլաթաճոռով տրած՝ փոխան, ալ գարայի միհրանայ (քաղէքայ), զատ լաչակ, զալամբար արխալուղ, ատլաս քուրք, արծաթէ կռնակներ, ու բիլտիկ, քարգահարուբ օշնագ, ճկպինգ, ատաներ, շատկի եախայ, ոսկէ քամար, եախուտ մատանիկը, քահրբաբ, եա՝ մարջան ձեռ շորք՝ շատ մէջամը ոսկիք, մանեկ, տբատ՝ ծակած, անց կացրած, գօշի քօրոց, ականջի օղ՝ որը ոսկի, որը մարգարիտ, միհրանի ղրաղնեբը՝ շատ ատլաս մարգարտաշար: Շատ մազէբամը ու գլխին հինգ Թամանի զարդ ու գարգարանք կար: Շատ ձեռքասին շարբով եալդուզ ոսկի շարած: Ամէն մէկի կնիկն ու ազջիկը՝ հինգ իմանաս՝ խանզադայ ու բէկզադայ բլէր: Շատ էրթ, հինգ հարսն ունէր տանը, որ մէկ տեղը ցաւէլս՝ ուզում էին գլխովը պահ գան ու ատներբը ջուր առնեն, խմեն: Գլուխն ու քամակը դէմ անէլս՝ հարսներն ու ազջէկներբը իրար հետ բաս էին անում, որ իրանք բոբեն, կամ քամեմեն: Տրխրներբը կամ լոբչներբը հանէլս՝ ձեռն էր՝ որ բան էր ընկնում: Որը ատն էր ձնձում, որը ջուրն էր տաքացնում, որը բերում, որ ատն ու գլուխը լվանայ, որը Թևերը վեր քաշած՝ ձեռքին ջուր էր ածում, որը մահրամէն տալիս, որը Թևն էր քաշում, որը շորերը գասում, որը տեղը քցում, քնացնում: Ընած վախտին էլ՝ երբ կարէր մէկ ձանձ՝ որ նրա մօտովն անց կենայ, կամ երեսին նստի. էնքան աչքաբաց էին հարսն ու ազջկերբը: Անկ ղօնաղ պատահածին պէս՝ էս պատմբը ղօնաղնին էր՝ երբ կարէին ներանք բաց աչքով նրա երեսին մոխիկ տալ: Անկ բան ուղէլս՝ ոսկ տեղ՝ գլխի վրայ էին գնում՝ որ նրա աստծն անեն ու ձեռընեբը դօշընեբին գրած՝ աչքը կլիած ունէին՝ որ տեսնին՝ Թէ իրանց տէրը կամ ղօնաղը ինչ կհրամայի՝ որ կատարեն: Պետրը կամ կնոջը մէկ աչքը քցէլս՝ ուզում էին՝ որ տեղն ու տեղը հալչէն, էն-

քան հնազանդ էին։

«Լավ, բանը բանից էս ա, վոր ես բարաքեամին էլ նա-լամ, նրա կարոտին էլ,» շատ անգամ ասում էին դե-ղջիկ ու դյուրները ժամ տալիս։ «ուժիլ չէ կարելի, հաբ-նիլ չի՛ կարելի։ Էս օր ջիդ լցնես, էքուց պետք է մատդ լպստես։ Ձէ դիշերը քանդ ա տանում, ոչ ցերեկը գա-բարդ։ Փորացաւ ընկածի պես՝ մարդ չի՛ լսնում, թէ թէքէն որ կոպնիլը ա կուլ դնում։ Փողը որ կայ՝ ժանդ ա. ձեռի միտ՝ էս օր կայ, էքուց Աստուծով մի թա-բլա։ Անոնց՝ պետք է շնեղոց, դիլերոց ըլի։ Թոհուզ փողն հանի առած՝ թոհուզ էլ միսը կերած՝ հէսաբը մեկ ա, Սարդարն էլ ա մեր գառը գալիս՝ փողատէրն էլ։ Տաշտումը հաց ունենում, կարասումը գինի, ջուլումն ա-յլը՝ հէրն անիծած՝ որ չիմ չիմլախ էլ ըլիմ, գարդ անեմ։ Օջախս լեք ըլի, տանս բարաքեամ, որդիքս սաղ սա-լամաթ, թոշ օրը հազար մարդ մանի, հազար մարդ դուս գայ, ի՞նչ եմ հոգում, հացն Աստուծունն ա, ես էլ հե-տը, ով հասնի, թոշ ուտի։ Տիրին փառք՝ տեղը հլայ շատ կայ, տղիքս սաղ ըլին, ջանս տղի՛։ Աստուած էր տեղված բանդի ոդ գը ի՞նչպէս կրկարի։ Գոգս ծուռը կդնեմ, քիֆս արամիշ կանեմ, ոմ թամբալ ա, թոշ նա դարդ անի։ Ձէ, չէ՛ փողի սիրէն ձանապէղը ոչ հոգի ու-նի, ոչ հաւատ։ Փող - հող մին ա։ Օ՛արդար Պ. որ շատ փող ունի, հէնց էն ա, լենձանից մեկ թիկ բարձրա-ցել ու լաւ ա ապրում։ Ալա քօս աչքը գիհէնայ։ Շատ ֆիքը անելուցը երեսի կաշին դնացել, ջուլ ա դառել, քա-մանկն էկել՝ փորին դէմ առել, առամները ցից ցից մնա-ցել, աչքերը կուլ գնացել, մեկ որ փչես, հազար տեղ դուդ ու կծիկ կըլի։ Մեկ որ քթին հասի տաս, հոգին էն սհաթը կտայ։ Տարինը որ հազար շռնի, գել, թօռբ, Հայ, աղքատ, զարիբ, զուրբաթի հացս չուտեն, տանս չը-քնին, գինես չխմեն, իմ աչքը հէչ քունն կգայ։ Գնօսս էլ որ քանդեն, ձէն չի՛մ տալ։ Լքուս մնալն տուրը թոհուրան, Աստմբօլ ա հասել։ Ա՞րմ հադդն ա՝ որ մե-կին չի՛ ասի։ Ինչ ուտում են չեն ուտում, հնպես ասած ունիմ՝ որ հարգայ, խուրջին էլ լցնեն, որ տանին խրանց տունը։ Իր տնկած ծառի տակին քնիլը, իր բհամ բերած

պատմեն ուսիդը՝ աշխարքը ամէն։ Ասա չէմ հաշնել, հին կհաշնեմ, ձեռս ոնչ ա բռնում, ոնչ ա դլխես ծեծում. Լեկ զատ ու զումաշ հաքիր։ Ան չեմ իմ դլխես տերը։ ,,

,,Քաղաքը որ մտնում եմ՝ հենց իմանամ՝ լեկ աշխարք ասչ ա ընկել. Դլ ուչ խեր կայ, ուչ բարաքեամ։ Ջուրն ու ջուրն դլ որ փոդով ըլնի ծախում ու առնում, դլ ուամ դուռը դնաս, ուամ ձեռդ դիմ անես։ Քաղի վախտ դլ տեսել եմ՝ որ դատաւորները կիտուկ նիստուկ մանկլա նելը, ոսկին առած՝ ամէն մկի փող հասնում էլնա՝ էնպես դիտես՝ լեկ փոդասիրանչ հոդին հետն ա դուս դալիս, էնպես են սրտըմտում իրանց խաղերի վրայ։ Հենց իմանաս՝ լեկ առաջներիցը լեվ կառնի, կիմանչիս։ Մեկ ձեռդ դիմ արա, շան որթի ըլիմ, ուչ մկի բառը հոդը արժանանամ՝ լեկ սուտ ըլիմ ասում. Աստուած, երկինք, դետինք, ծով, ցամաք, մկի ծեղ դլ չեն տալ՝ որ աչքդ կսխես։ Մանչ՝ մարդ իրան հոդին պետք է ծախի, որ փողն իմանայ անի։ Քաղաք տարի դլ՝ որ քու ազիզ սիրելու դուռնն դլ՝ շինդ ծուռս, կանդնիս, ոսկու մեռնիս, հազար տարի անօդի փորով դիմաս, մկին դլ ա քեզ տուն չի՝ կանչիլ, մկ սառը ջուր խմացնիլ։ ,,

,,Էն մարդն դլ՝ որ քու տանը կերել, խմել, անամ, տարով քու աղ ու հացի վրայ ա եղել, աչքը աչքիդ առնելիս՝ հենց դիտես՝ լեկ դիւլով խափելին։ Էդևն ա քեզ դեմ անում, ու աչքը քաոսկը քցում։ Տո փողդ դլ ջնջանդամը դնա, դու դլ, սո զուռումնաղ, ասենք՝ լեկ աչքդ ա քօռացել, լենձ չես, ուզում՝ որ չանաչես կամ սուփրիդ ղրաղը նշանց տաս, սո կլսիդ քար ընկնի. Լինչ կերել ես, քեմդ դուս գայ՝ խնդրել եմ Աստուածանից՝ զահրըմաը ըլնի, էն դինուամը առաջդ գայ, աչքիդ բռնի, սո մկ բարով, Աստուծոյ բարին կլ ա դլխիդ պճաթ էլել, որ դառնդ ցցում ես, ու եդ փախչում։ Մեկ բարի լես, քանի օր դլ ա տևում՝ է. Հո բերնիդդ քրեհ չեն ուզում, լինչ ես քարացել՝ եդ դլ հո փոդով չի՝ այ փոդակեր հոդակեր։ Ասենք լեկ չուխես մահուդ չի, հին, մաշված, բզդիլ ա, քոնը նոր, կանանչ մահուդ՝ ձեռիդ հո չեմ խըլում։ Վրեդ պես հազար մահդամարդ իմ էս ազքատ չուխա ղուրբան ըլի, որ առանց ղօնաղի հաց չի ուտում։ Մեկ

մեկ օր էլ ձանիս կընդնիս, ես գիտեմ՝ քեզ ձիուդ դլուխը դիմրը շուռ կուտամ։ Հայդա սարը արա, հայրաքեր էլի քամին կպատմի, քեզ մեր դեհը կըբցի։ Էն ժամանակը աչքդ բարին առնի։ Ինչո՞ւ առնիլիս հո՝ շատ ուղում ա, մեկ երկու շահի վրայ ինձ պատել, էն էլ նա լալե։ Ինչ գիտի ժամանակ հա։ Ոնց էր առաջ կամ լսել առալե սըքիլայ էտպես բաներ. դառն ու դիշեն՝ ի միասին արածում էինը, հըմիկ կովը վեր են քաշում՝ որ առանին՝ քեզ տանկին եարաք փորքի կաղ, քեզ չէ։ Սատկած ձիու նաչկի են մեզ դալիս, էլ ուր մնաց դարդդ։ Ընկը արդին չի՝ ձանաչում, արդին հօրը, ախպերն՝ ախպորը, լաս ա՝ որ քարը քարի վրայ կանգնած մնում ա։ Արդ ինչը պետք է լսուքիլեն անի՝ որ Աստուած էլ նրա բանին յայտնի։ Ինչի Աստուած օրհնի մեր հողը, մեր ջուրը, էլի քեզ հողի կայ, հասատ, մեզանում ա։ Ուտենք, խմենք, քեֆ անենք, իրար քամախը քաշենք, իրար արևով խնդանք, մեկ օր կմեռնենք, որ ողորմի չատն, գիտըքիտա հո չենն անիլ։ Արդ ինչ անի, էն իր առաջը կըդայ, Աստուքիլեն կանես, լսուքիլեն կտեսնիս, վատուքիլեն կանես՝ վատուքիլեն։ Ձարիլը տարի կըլի որ լսուահոգի Աղովը մեռել ա, էլի նրա ալոքմին հա կայ, հա կայ։ Թոռըք ու Ձայ նրա գերեզմանոքիլեն օրըստում առում։ Ձանիկի վրի մինձ լքա անունը Ընդատատան ա հասել, էն ջադդահ բալը իր ձեռովը սըպանկեց՝ որ անց կենողը գնայ նրա բարուքիլենը վայելե։ Ընդա կատեպան ամեն առաւօտ՝ ինչ պատուղ ծառիցը վեր էր ընկնում, հաւաքում, քըթոցներով տանում էին ձանիկին դընում ու անց կենողն ջեբն ու խուրջինը լցնում։ Էն մեշայ լքատցը մեկ պատուղ, մեկ թուտ գինի լսանց տանը չէինը բանացնիլ, ջոկ կպահեին ու աղքատ գեղըցոնցը կըտաժանեին։ ,,

,, Ինչ պետք է տանինք հս փուչ աշխարքիցը. դարդակ էինք ենք, դարդակ կերթանք։ Մարի որ շատ էլ մնալ, դոլմաի ունեցայ, աշխարքի տեր էլ դառայ, հո էլի պատ հողը մնանիմ։ Ինձ ա մի բուռը հողը, մեկ գաղ կտաբը։ Աստ ըլնիմ, լաս կսանեն, վատ ըլնիմ՝ վատ։ Ջերտիր ջան՝ քոռան հոգին եմ, դրուստ եմ ասում՝ քեզ ծուռը։ Վերի սեռն ու սիպտակը չեմ գիտում, ամա հս իմ կարճ խելքովը՝

հոգիս եմ աշխարքի բանը քննում։ Ով չէ՛ ուզում, իր քիֆին ա, ամեն մարդ իր գլխի տերն ա։ Վհէֆ սանա, ֆեանը ֆեօխլանա։ (Վհէֆը քոռը, դեղը տանուտերինը)։ Ծուրքն անիծած ա, խօզն օրհնած։ Ինչ կասես՝ տանուտեր՝ Թէ սուտ եմ ասում, բէրնիս խլիլը, անկաչս քաշե՛, դու գիտես՝ որ քո չօռը լինէ հասար չան ա. քո մէկ մազը աբրամած աշխարքի հետ չեմ փոխիլ։ Ծէ ձլնարիտը չեմ ասում, ասա՛. ,,գլուխդ քարին ես տալիս։,, Էս էլ ձէնս կկտրեմ։ Ո՛րդ ա վարպետի ու վարդապետի մօտ չեմ մեծացել, ամա իմ սղբմանձիկ, լուսահոգի հէրը՝ տասը վարդապետի խելք ունէր գլխին։ Ինչ որ խօսում էր, հէնց իմանաս՝ Թէ աւետարանի կոխքին գրած ըլի։ Աղ Յոաննաձաշունչը փորումն ունէր։ Մէկ խօսք խօսալիս՝ հազար վկայութիւն էր բերում։ Յովանդիլբէք, Շարակիանը, Աղամոն ու Ոսմանուքքը հո՝ ջըն պէս դիտէր։ Հարիւր փիլոսոփայ, վարդապետ, տէրտէր հաւաքվէր՝ բերանները կցըխէր, Համբու կդնէր։ Աշխարքի էն դէնիցն էր խաբար տալիս։ Մէկ ժողովքարար մեր գեղը գալիս, պէտք է տալի կէնար, որ նրա ձեռը չընկնի, Թէ չէ Ոսուած պատահ, հոգին կըհանէր, միսը բերանը կտար, շատ անգամ չէր իմանալ, Թէ կիած Համրիէն որն ա։ Էս հմիկ որ լաւ, օսալ գլխիցս դուս եմ տալիս, նրա հետնարն ա, Թէ չէ ես ոիլ եմ, որ ինչ դիահնամ։ Խանը էն չէ, որ մարդ ծէքը տալիս, գնայ ժամը, մէկ երկու ծունդը դնի դուս դայ, մի քիչ գրէն մոխիկ անի, արշտոտայ, քունը տանի, կակոզ բարձի վրայ, ղուլէմուքի եօրղան դօշակում երկար ձգվի, ուտի, խմի, քէֆ անի, փորն ու գլուխը հատացնի, ու դայ, մեր Ջանին ընկնի, Թէ ինչ որ դատել էք՝ էն էլ մեզ տվէք, որ տանինք՝ լաւ ուտենք, լաւ հագնինք, լաւ մաշենք, ձեզ համար աղօթք անենք։ . . . .

. . . . . .

Ոսենք՝ Թէ կարգաւոր են, խաթրներից անց չենք կէնում, չենք ուզում, որ անէծքի պատճառ դառնանք, չունքի սևացլիս անէծքը քարին որ դիպչէ, քարը կպատռի, իրանք էլ մի քիչ պէտք է իրանց չափը Ճանաչէն։ Ասանու Ճգնաւորներն են լաւ կարգաւոր, ինչ խօսք ունիմ, բաժանվիլ, մեկ համ չեն տեսնում, հարցներըը բուրթ ա ու շալ. չոր

գեանի վրայ են քնում. երեսներիցը լիս ա մեր Թափում. տաս, էլի կօրհնեն, չտաս, էլի կօրհնեն: Այնտը մտած ժամանակը Աստուծոյ բան են խօսում, ինձայ երես առնել լիս հօ՝ երկու վերստ չամփայ հեռու են վախչում: . . . . . .

Ամէն առած Աստուծուն դիմը կպայ, ձեզ եմ հարցնում. ասում էլ ես, ազաչանը անում, անկացը վեր են անում. մեր արդիքն էլ մեզ նման հշ ասում, հշ մենձանում. չենք գիտում, Թէ մենք ասվորցնենք. գիտացողն էլ անկացը կալել ա, ուր ասես: Այ ասա եմ ասում՝ այ ջանըհամ՝ մտաբնեդ կոխեցիք, աչքս հանեցիք, Թէ էդ ախր մեր ապդը որ խեղճ ա մնացել, Թըխ, կրակի խոթը, բոլորի պատճառն էս ա՝ որ մեզ մէկ ասող չի՛ ըլում՝ Թէ մենք ոնց ենք, մեր հաւատն ինչ ա. ընչի՞ համար ենք էկել աշխարհ. քօս գալես ենք, քօս գնում: Էս լաւ հաւն էլ ա օրը հարիւր անգամ ջուր խմիլես, կամ հուտ ուտիլես՝ գլուխը ցածացնում, բարձրացնում, էստակ ինչ կդառնայ: Ախ էն գիտի Թէ երկինքումն Աստուած կայ, մեզ համար գառաստան: Ամա պէտք է խմանանք էլ՝ Թէ երկրումը ինչ պէտք է անենք, որ էս գառաստանի տակը չընկնինք՝ է: Ախակը՝ էսպէս չե՞. դաք ասեցիք. էս մեղայ, գլուխս քարը: Տօ եդէն Թուրքն էլ ախր զառանի շատ վայը անգիր գիտի, ես մէկ հայը մեր չեմ գիտում, ախր ինչ խմանամ՝ Թէ հոգիս ոնը կերթայ, մարմինս ուր: ախր իմ խեղճ երեխեքն ինձանից ինչ պէտք է ասվորին: Շատ բան ասել չի՛ ըլում: Զի ըսէ՝ որ մարդի իր մտաը իր աչքը կոխի, իր ձեռով՝ իր գլխին, էս երեսին Թափի. ամա ինչ անեմ, սիրտս պատռում ա, որ մեր ազգակցութիւնը միաքս եմ բերում: Ինձ լինէ կարօտացնեն, օրդաս ասումն ասան, մեզ Հաւնիայ շհանց ասան, Հաւնիկց, հաւատիկ չհանեն, աստանի վայ ըլիմ, մէկ բառը հոգի, մէկ գազ կտաւ, ժամ, պատարագի հասցնի, Թէ աչքս ուղին, չհանեմ, լրանց ասամ, որդիս ուղին, չմոլորեմ, մտատղ անեմ: ,,

,, Ինչ ասեցիք. հերիք ա՝ խնամի Յարութիւն, ,, ասեց Տէոնասէրը՝ ,, ես եմ ասես, ես. Տաղար շուն, հաղար գել կայ, որ ձէ գիր գիտեն, ձէ գոլ ղօրաթիւն.

մեր ստորը մի անգամ թևքիլ ա, էսպես էին էնը, էսպես կերևանը. ամեն մի խոսքդ մի քամհար տալ, տամ ձեմ տանա։ Գնալ գլխին աշեստարան կտրեցին՝ ա տեղ՝ շատ արևք. տաբատն գնաց։ Լուշանայ էքեր. էքեվճանայ էյեր. Թոռքըն ա տանել (խնացողին մի, չեմացողին հազար). ձեմ գլխիդ ծեծենք. ում կուզի՝ որ իր աչքը քօս բլի. ասան որ ասածդ տեղ չի՝ համոզում, ինչ ես գլխիդ ցաւացնում, բերանդ տխմա չի. քարին՝ որ հետյ Աստուած սիրես՝ ասած ստալի քարդ էլ տանես, քեզը դանե։ Աստուած մեր հօրին մօր հոգին լուսաւորի, որ եկեղեցու դուռն ու ճամփեն էլ ա տոխրցրել էն՝ թե չէ հենց եօթանի հայվանի պես պահ մենձանայինք։ Էդպես բանի վրայ տարով էլ որ խոսաս, տուաբ չի՝ հասնիլ, գնանք տուն ու լինչ որ Աստուած տվել ա, վայելենք, մեր հօրնը մօր ոգուրնամաքը խանենք, հալբաթ Աստուած մէկ-օր իր ողորմութեան դուռը բաց կանի, էսպես հօ չի՝ ծնող։ Գնանք, գնանք. լմի չի շուտալ մենձ պատը կգայ. էն վախտը վայ քո օրքին՝ հա կայց ու լմիտ կիքա, գալարը կուձիր ու բերնիդ ու փորիդ հալի տուբը։ Լսաիկնդան ա, մեր քեչին անունը՝ հետյ. լինչ Աստուծու կամքն ա, էն բլի։ Գողտաները էլ իր համար կինայ, վարդապետն էլ, էսուտխեն չեն տուտ, իրանը գնանն, ուրանց մեխքը հօ մեզանից չեն հարցնիլ, մեզանից չեն ուզել։ Ալ ա գիտուտ՝ թե էքուց գլխընգրնիս լինչ կգայ. մարդի մեռն են ատուտ, արևնը լսուտ. ալ ձեր ունեն, իր գլխին ա տուտ. մերն էլ Աստուած՝ էսպես չինք ասել. վեռ բանը, վեռ ճամփեն էս օր ա, էքուց, լես կընկնի, ու էն ժամանակը շատ մեզ լաց կը լի։ Ճամփեն որ ուզեղ բլի, լինչքան եր-կար էլ բլի, գնա, դուզ ճամփից մի դուս գալ. թե չէ որ ասրեքսի, չօլերայի ընկար, բանդ բօշ ա, գլխիդ վոր-ձանք շատ կգայ։ Լօշան էնտեղ գեօղէ չինա, (ճամփից դուս էկողն աչքը դուս կգայ)։ Գնանք, գնանք ատեն՝ տեսանինք՝ մեր խոտուտը լինչ ա հասկս արել, խոզդը տալ գիշերը աչքը չի՝ կտյցրել ու հենց չարխի պես գլխի վրայ պտտա էկել, գէս ու գէն ընկել։ »

« Աղբաթը խեր բլի մեր տանդրտնչ՝ թե դա չի՛ բ-լե՝ էս մարդը մեր գլուխը հենց տալի կտանիլ, » էն

կոպիտը մեկը՝ բեղերն ոլորելով, քթիը վեր քաշելով, ես-տահով կամ անելով, հազալով, գլուխը տնքացնելով՝ ձեն տվից։ «Հինդ սհաթ ա, ժամը դուս ա եկել. ազ-ռաւներն էլ որդիանց որ էլաւ՝ հմիկ մեկ կտոր մնա, եա ախպ, եա ուրիշ գատ՝ քթած, կերած կը լեն. փորքներս ղրվըտամ ա, անկաշներս դժժում, ցաւրաը մեկ դհիցը դա-փըներս տանում, սովը մեկ դհից գօս անում, սա հինց իր խօսքի տուտը բռնել ա, ու ոտը վեր կալած չաղացի պես դանը վրայ ածել, գլխիցը դուս տալես։ «Ինչ էր ճտացել՝ որ ասէի՝ քալմանը գնաց. պոչդ կարճացրու. դնգի ոտը ցածացրու, բերնիդ կապը կապիր՝ լեզուդ քնացրու. ու քամի ունես՝ տար ձեր տանը փչիր. էս քամին մեզ հերիք ա, որ ոտն ու ձեռ սառցնում, փեխտացը-նում ա։ Կրակ, պատուհաս ա՝ էլի. գրից ունես, տար ձեր քուրսու տակին արա, որ լսողն քունը տանի. ինչ ես չար-չու մնասալէդ բաց արել, գլխըներս տանում։ Մինը էլ լաւ գիտունք՝ թէ կորած հշը որ գտնում ա կապած, ամա ինչ անես՝ որ մնասոտին շլինքը կտրում են, իշն ոտն ու գլուխը խուզում, որ տէրը սեանէլես՝ զուռմ էլ ա, ա-սում են՝ թէ քոնը չի՛. ում գլուխը կորես։ Ա՛ղբ մա-սալէն չըլի թէ՝ ուղտին հարցրին, ընչի՞ ա շլինքդ ծուռը, ասէց ինչ տեղս ա դուղ, որ շլինքս ծուռը չըլի։ Մեր բանն էս ա դառել, ասելով ում կապի կրկրես. առաջ լուծն ու կամրդ պատրաստիր, կալդ շինիր, դէղդ դէղի՛ր, ետոյ գիմ մնալս անկաշկրը բռնիր՝ է։ Հո հազար անդամ տեսել ես՝ որ կամն առնում ա, չօլերն ընկնում, էլ ինչ ես նհախ տեղը բերանդ ցաւացնում, մեզ էլ հայից քը-ցում։ Յանք անողը առաջ պէտք է գետինը վարի, փոփ-կացնի, ետոյ սերմն ածի. թէ չէ էլածն էլ ղուրդ ու ղուշ կուտի, կմնաս գլուխդ քորելով, մատդ լպստելով։ Աեղբայրանձին մնաս տուր՝ որ վախչի, թէ չէ երեսդ ես դէմ անում, հալբաթ որ կիծի, եարալու կանի։ Ամեն մարդ հինց իր ձեն ա քշում. էլ առաջը մտիկ չի՛ անում՝ թէ ում ա կանդնած։ Ձրագը իրան տակին ա լոս տալես. աշ-խարքը գիտակ, մարդը դանակ. ում ա հարցնում։ Խարդեն կը-ռացնես, քեզ վրայ կընկնի, գլուխդ կջարդի։ Ալրաքն իր դեհն ա տաշում, ծառն իր տակին շվաք անում։ Ջու-

բըն իր ձիանը պահում. հաւն իր ձուտին մուգայիմ կկնում. սաքի որ ամպի պես կէ գոռաս, լսողն ոչ ա։ Ասեղ ուղնես, քո գլխին արա. եղ ունես, ձեր բղջումը պահիր։ Ինչ կուզես, արա, ես սատ, ջուրն իր ճամփեն կըթնի։ Ինձնից գոռ կինաս միջումը փսամարդի։ Աղրաստը խօսդի փախախը ծակ կըլի. չեն լսել։ Ավ սատս, գլխին կխփի, ու բուրդը քամուն կտայ։ Ինչ բանդ ա, փորդ հօ բերնիդ բարձր չի։ Շունդ փորկդ ա գոռս գալիս, պահիր, տազ արա. քեզ ոչ ա սատմ՝ Թէ արի, մերը կաղը չամիրը, որ էնտաղդ քեզ ու քեզ դէմ ես անում։ Ինչ մեկ բան էլ գիտես, ձեր տան պատերին էլ մնաց մի դեղնաղ, հողին էլ մի ասիլ. ձէն կտան, գոռ կինաս միջումը մեղաւոր։ Ախր ինչ անես՝ որ լսող չկայ. հօ չես կարող քեզ սպանիլ։ Հոգդ կերիլ եմ, հոգդ մեռնծացել, պարտական մնայ, որ լինէ մեկ լաւ ճամփայ ցոյց չէ տվեց, ում գլուխը կորես, եմ աչքը հանես։ Ի յամառ Թումը սատչում ենք, սա հինց իր զուռնէն ա ձկում, սօ զուռնէն կ'ես տեղ փչելը, որ պար կկոզ էլ գալի՝ կ'աղաթէլ խէր. Թէ չէ՝ ես չըլումը որ փչում ես, քեզ ոչ շաբաշ կտայ, ոչ բարաբեալայ կտան։ Տանուտէրը՝ տունդ շնորհաւոր։ Խնամի Յարութիւնն՝ սատծս սարէն, քարէն դիպչէ, քամին տանի. Համեցէ՛ք՝ խոռվել ես, սատը ջուր իրը մէր, սիրտդ հովանայ, Համեցէ՛ք՝ քո գլուխը որ կայ, սատ ա, անձրև, ձէն, կարկտա, կայծակ՝ Թող դիպչէ էլ, դայ էլ, ինչ վէշդ ա։ Ախոռդ էլ լաւ դիտենք՝ որ դրուտան ես սատմ. սանա ինչ անես՝ որ գեղջուս խօսքը չվանով չէն դնում, քաղաքացին էլ տեղը տաքացրել, տազ արել, իր հայլ խոսմ. ում դարսան ա, Թէ քարը քարի վրայ չի՛ կանգնիլ, սանկն մարդ իր դդակն ա դղում, իր գլուխը քորում, բերանդ բաց անկլես՝ հոդ կն ածում, աչքդ բաց անկլես՝ Թող. շունը տերը չի՛ ճանաչում, ում սատս, ում. կուտ ունես, քո հաւի առաջն ածիր. գանունես, քո ջաղացը տար։ Ասու էլ՝ Թէ ձիուդից դալիս ա, դանակդ սրիր, մեկ կողմիցը վրայ Թռիր, աշխարքս Թալան, Թալան ա, նամարդը իշի վալան ա։ Ես կաց ու քեֆ արա. բարեկենդան օրեր ա, խելքներս կորել ա, եսայ ես կգամ, առաջ դու գնա։ ,,

2

Ընչան մի անջախ լրաբ բոմ բոմելով, համեցիք առնելով, կանչ, Թևից քաշելով, տուն ընկան։ Օրհնած ի Աստուած, փառք յաւիտեան տալիք, արարածն ընկաւ ուղը, մատնեցն ընկաւ եղը. ալլսլին բարձրին դիզը. ու կուզը կուգ անելով՝ մոտն տաք տեղը։ Նամարդ բլէ՝ ով չասէ. Աստուած վերջը խնդ անի։ Ալի հովի գոմի դառնք կանդնինք ու մեր քեմխտիքանց քիֆին Թամաշ անենք։ Նայց ի՞նչ անես, որ չէն Թողում, հազար հոգու այլապէս էլ որ ըլես, որանց սովորութիւնն էնպէս ա, որ առանց քեզ Թլեթայ չէն բերանները դնել, չդնաս՝ կըխռովին ու ամէն մարդ իր տունը կերթայ. գնանք. ի՞նչ կայ որ։ Հօ մեզ չէն ուտիլ։ Տարով մէջընտրութիւն ձեռս, քեզ տանէտուն մոտ կանեն, քիֆ շհանայ կատ։ Նարեքնեդան օրը հօ՝ որ քարվան մտնի գեղը, Համիթէյ եղ կըդարձնեն՝ քեզ էլ կպահեն, նօքարներդ էլ, ձիտանոցդ էլ, իրանք քո հաքը կհոգան, քեզ քնից, աեղից չեն ժամտալ, էնբան օնտազատը են։ Հայ դե. Քնաը տու քշէ. ձէդ նեբս քաշի։ Ուռնինք գոմը. աեմնինք համը, ուտենք փլաւը, մատենք չլաւը. աեմ ազլուխդ դիր բեմիդ, որ հօաք չդիպչէ սրտիդ։ Լակերը, նատեցիր. չի՝ կանդնիր ե՞ մտցիր. բանը բանի նման չի՛. ամա քեզ սրտաբոց։ Շէյխի ու խաշիլ ա, որ հովիկ իրար կկատնվի։ Թե հաբ ուներ, վերչը ձեռդ պահիր, դդակդ գլխդդ՝ Թե չի դլխաբաց որ դաս դաս, խարխափ կընկնես, Թե սառնա չանես՝ տարտահան ըլես։

Գոմի սաքան էնպէս էր տաբացել, ընչպէս համոմ։ Ալիարի կրակի մարմանդ գոլը մեկ կողմից, եզն, կովն, ձիու հոտը միւսից՝ մարդի քեռալայ էին ծախում։ Փորները սառած, գլխները գարդան, ձեռք ու ոտք մրսած, գոմի ծակ ացած բուշն ու կրակի սև ծուխն էլ որ քիմքները չէր գար, մաղձ ու աղիք իր գլխով տվեց։ Ոբը բերնին էր հով տալիս, որը աչքին, որը վարսին, որը քեմին. սրն էլ Թուխուն էր քաշում, որ բալքի Թե էն զահրմար հոտը մի քիչ կտրվի։ Ոբը փշաքաղ էր, որը հազում, սրն էլ էնպէս էր գլուխ՝ որ սկրա ու Թոք հետը դուս էին

պալես։ Ալմեն մեկ քիմ նազբախանոց էր դառել, ամեն մեկ բոզաց զօս առուծ։ ամեն մեկ փոր դոփ ու դարեայ։ Ֆա-զալես՝ երես ու միրուք էր՝ որ ներկվում էր։ Փաշտալես՝ հենց գիտես՝ անձրև էր գալես, քիմ ցկլմուկը լինչ տեղ ասես, հառնում էր. երես, բերան, աչք, ունը էլ չէր տեսում՝ թե Ալատած ու տեղջել։ Ճատը ապրախ չունեհ-նալով, կամ փիշալ էր սրբում քիմը, կամ ձեռը պա-տին քսում. կամ թե չէ քիմն կնպես էր տասուկի վեր քաշում՝ որ մեկ բուռը ծուխ տես, բուղ տես, գօմի հոտ տես, թոզ տես՝ քուլայ քուլայ բարձրանում, բեկն էկն համբարձվում։

Էս միջոցում խոզ տանդրուչ հնեկին էլ՝ փիշերը վեր քաշելով, քիմը սրբելով՝ գլուխը քարը չի ուկեյ՝ ուզեցավ՝ որ ներս մնեկ, ու գոնաշներին բարի լես ասի ու գալըսե-լը շնորհաւորի։ Ֆալես, փուշտոցի ձևնը լսելով՝ քաղաքա-վարտնիման բանացրեց, գօմի դուռը բաց արեց, որ մի քիչ հոտ ու ծուխը դուս գնայ։ Կայց երանի՝ թե ձևռը կոտ-րըվել էր, չէր բաց արել։ Հենց դուռն ձևռացր խնացան թե չէ՝ աշխարքն լրաը գլխով գիտաս, ու որն անդրակ, որն քուրքը քաշ տալով՝ աչք ու քիմ բռնած, հնպես քօռ-քօռ հենց ուզեցան՝ որ դուս թռչեն, երեսնեքը մի քիչ հավնին տան, էլ չկարողացան տասնչնեքին մոխկ անել, չունքի տունը Ֆոխը խուտարտրել էր, բուղը տանկ պես կաչել, լրաը գլխով ընկան. հենց խնացան՝ թե քա-մին դուռը բաց արեց ու մեր խոզ տանդրուչ հնկայ չա-նը լրան հասցրեն, ոտի տակ տվին։ Ֆարայ Ֆրոցը որ խ-նացան՝ եղ դարձան, աչքդ բարին տեսնի. չէին խնտում, ծիծաղում՝ թե սուգ անեն, ես վրայ հառնին, քսանակ տ-նեն։ Ֆանքի տանդրուչ խաթունը հնպես էր ծանրագլոխ խրվել գոմի կպրե կոպատումը՝ որ էլ ոչ քիմ, ոչ երես, ոչ լաչագ, ոչ միհմանոյ (դեմքոյ), գոպդակ տեղ չէր մը-նացել, բոլոր ուսուվայ էր էլել վարդահոտումը։

. . . : , ...

Վարդխանդ տանտիկինը մարդի խայտառակութիւնը տեսաւ թե չէ՝ իր յաւը մոռացաւ ու տեղնյը ժամ կխոս, որ իր հալուրն ու քիչ քսանակ անի. հալուրն էլ՝ հենց կն էր ուզում՝ որ դլուխը՝ ես անուշ բարձրացը բարձրացնի

ա. իր խաթունին էս ուսումայութիւնը ազատի, ձեռը-նեը իրար չի հասան, քանակ քանակի դիպա — ա՛ռ քեզ տրաքոց — էլ եդ դռբարայ իրանց վարդահոտի մէջը էնպէս խլվլացան՝ որ էրկու լուծ դամիշը անջախ կարող էր նրանց հատեղանց հանի։

„ Ջո ջըատա՛ր՝ տո դլուխդ հողէմ, ախը ի՞նչ բանըդ էր կտրվէլ՝ որ դու էլ էկար, հատեղ ընկար։ Էս քէչ ուռմայ էլայ, դու էլ ուղեցար՝ որ հետս ընկեր դառնաս։ Էս հո խուրմայ չէր, որ մէնակ ուտէի, քեզ չըտայի, ի՞նչ էր սիրտդ պատռում։ Կրեմ էդ գլուխդ՝ որ դու ես։ Էդ հունարէդ տէրն ես՝ որ մէկ էշ բզնել չէս իմանում։ Ջոանն էլ գլխիդ խռռալ կէնայ, պատարագն էլ։ Հացն էլ, սուփրէն էլ, բարեկենդանն էլ, պատն էլ։ Մենք մեր բարեկենդանն ասինք, հըմիկ որ ջհանդամը գնում էն, լծի գնան դրանք։ Արանց տոբ պէտք է կտրվէլը՝ որ մեր շէմը չէին կոխել։ Էս ի՞նչ բան էր, որ մեր գլուխն կտաս, գնդի, աշխարքի մէջտեղ խայտառակ էլանք։ Մերը մեզ հատաւ։ Ծո՛ւ մինք, թէ մեր դղիը կոտանը։ Իվ ասես, մեզ վրայ պահ բերանը բաց անի։ „

„ Տո քաւթառ խմանազ՝ իմ ցաւս հերիք չի՛, դու էլ մէկ կոլմէցն ես միսս ծամում։ Ի՞նչ ես բերնիդ կապը կըտրել ու լեզուդ քեզ չես անում։ Զինըդ կտրի՛՝ թէ չէ հնպէս քայլ կտամ՝ որ առամներդ փորդ կթափի։ Աղը օրը աթար ես թխում, էս օր էլ համն ա՛ռ, էլ ի՞նչ ես գլուխս տանում։ Ալ չէիր դոթրտմացել, թէդ վեր էիր կացել, հո հմիկ երկուսս էլ պրծած կըլէինք։ Կնիկամատըն ու ձուն մէկ օրինակի են. հէնց ձեռն ես տալիս թէ չէ, էն սհաթը փխըվում են։ Ըսա կնդայ թամահ անողին ի՞նչ սաեմ։ Հազար խօսք ա բերանս գալիս, եդ գնում։ Տի՛ր Աստուած՝ քեզ մեղայ. խաթայ, բանայ ա էլի։ Կրա-կըն ընկանք՝ տո փասայ վուսկդ քաշի՛ր, վեր կաց, կո-րի՛ր. էլ երեսս չի՛ գաս։ „

Էս խօսքումը՝ զնտաղներըը էն ա՝ էնքան ծիծաղել էին՝ որ սիրտներն էին՝ բողաղնէրին դէմ էր ընկել, ու շա-տի ատներըը գաբաղի աշ դրած կաշի էր դառել։ Ախր ով տեսնի էսպէս լազաթի թամաշայ ու ուչքը կայնի ու չծի-ծաղի։ Էս էրանք էլ էնին ուղում, տա նալաթ չար

առաջնեին, քանի հնարէս էր վրայ հիւել։ Ինչ և իցէ՝ փոր ու քերան բռնած՝ էլ ևդ մօտ կիան՝ որ իրանց տանդրոչ հաւաքին հաւնին։ Ա՛ա էլ քեմի տակին վինեմինեմալ՝ ստ ու ձեռ հինաթաթախ վերը կացաւ ու դնալի իրան տեղը երթալիշ եղաւ։

Ինչան Թամուշին ու նոպլը անց էր կացել, գեռ դղեը կատանը ուչինչ բանից խաբարութիւն չունէր։ Ինչ հարայ հրոցը որ լսիաւ, «Հայ Ջաբ բերի՛ք, հայ քօմակ արի՛ք, տանուտէրն ու տանտիկինը խեղդվեցին,» հինց իմացաւ թէ չէ, հնարէս կարծեց՝ թէ մռեին ա նրանց զօռ արել, վրայ վազեց զօչաղ զօչաղ բրդի կծկի պէս՝ մի՛ կը՛ ձեռ խոտակ կմի տեղ ու խալխին՝ «Հայ ձեր հէրը, հայ ձեր մէրը,» ասելով, մեռն ատամի տակին՝ ասիլ Թամասը նեբս պրծաւ, ու հինց էն ահաթին վրայ հատաւ, որ տանուտէրը երես մերես արբել, մէրտքը լվացել, ուզում էր՝ որ բերանն էլ Թամուզացնի, չունըի ատամներն տակին էլ մի քանի անոշ Թիքայ մնացել էին։ Ճատ փայը հօ՝ բաց կացած ժամանակը կուլ էր գնացել, էտուր հաւար էր բաղաղը ձմեռուայ, հազում, ջուր կում անում, ամա ձեռը ուչինչ էէր ընկնում, հազալ մազալու վախտը անց էր կացել։ Սակաւ փոր, ծեր մարդ, դարդակ գլուխ ու էնպէս խնհահոտ, մեղրահամ, ինչ լաչակի կապ, խմոցաղը Թմղ խմնաց։ Ինչ ինչ ասում։ Էտուր հաւար էր մեր պարան տանուտէրը կատաղած առջի պէս փորը բռնել, պռխա դալիս։

«Վա՛յ իմ աչքս դուս դայ՝ տանուտէրը ջան. վայ ես դժոխքի վայ ըլիմ. վա՛յ. վա՛յ. վա՛յ. հդ ի՞նչ ա քո հալը՝ գլխիդ մեռնիմ. մեամ քո կատանը մեռել, կորել ա, որ դուս հդ օրն ես ընկել,» ասէց խեղճ դղեցն ու աչքը կնռացրած, մի հին վրայ Թեքված՝ վրայ Թուաւ՝ որ նրա գլուխը լայ, նրա ցաւին մի գարման անի։ Հինց քիչ էր մնացել՝ որ տանուտէրը սիրէն հդ քաշի ու նրա մի քօռ աչքն էլ դղի, տատմներըը փորն ածի, որ իր տէրն հնարէս Թողել, իր քիչի եղելքին էր ընկել, գամբռատ դղեըը՝ էլ սիլայ մի՛ն մնիկ չտվեց, զատ ասէց, որ իր ծուռը դղի, աղի խաթրն առնի ու երկու ձեռով որ կը՛ձռձլ շուռ տալից տանդրոչ գլխին, Ճատաւած ազատի,

ինչ նրան հանդիսակ։ Ամեն ևթայ կնոջ, հինգ տարվայ
ընթացքում, ամուսնու բազկամանը նման նրան ար-
ժի, որ ընտիրն օրն էլ՝ նման ալեհասի, նման գու-
լատի չէր լսած, չէր տեսնըված, ևս լսած։ Տանուտերը հո
տանուտերը, քօռ գրվի սիրած ջուր կտպչեցած։ Բազկամանի
հետը նման քնարչին դիպաւ, որ տասը գազ ծուլ էլաւ, ու
գազ շան պես՝ վռվռալով, սրտնեղալով, հևհևալով՝ եղ
ընդառաջ գումի պատճառին ու միայց քար կտրած, տառած։ Ամեն
մեկան քանը որ հազար ընդունելի էին, կառնէր, միջը
կմնար, որ իր սև օրը լայ, ու տանդրոչ ձեռքը պրծնի։ Ար-
գուշանի գլուխը չի գայ, ինչ նրա հալն էր, տանդրոչը հո՝
Աստուած մի շհանց տայ, ընտանը ընդրուկ ջուր կրնկրնին,
իրանն իրան հատաւ։ Ախտը, բերան, քամակ, ծոց,
քուրք, մեջք հետաձ բազկամանի միջը չկպչում,
ցլցլում էին։ Ջինը, լարչին՝ բոլոր լցնել էին, ուտելը
պահեն էր հետևը։ Ընտանը քոռ էր ընկել, աչքերը մը-
ռնցում էին, ինչ ուզում էլ էր՝ որ ժամ գայ չէ, փո-
խանն կնոպես էր լցնել բազկամանով՝ որ փսիքը իրար
գինկտկտա, դանի, գառնի ձեն էին հանում, չմչմում։

Էս շան հալին՝ էլի գառում, ղռում, հայտ էր տա-
լու, ձեռնոցը դես ու դեն քցում՝ որ գրվին ձանգի ու
ոտանի։ Քօռ հետի պես միացել էր պատի տակին կանգ-
նած, ամա էլի հենց էն էր ձեն տալիս՝ ու ծոպիք, ծո-
պիք, գրա քօռ աչքն անիծած՝ ծոպիք, գրան ապանիմ,
շնուտատակ անիմ, դա՞ էր միացել՝ որ իմ գլխու օյին գայ։
Գրան կեն օրը քցիմ՝ որ մեծ ծիքին անկացը միայ։,,

Ընչանը ջուր կրնկրնին, ամենին իրանցը իրանց էր հա-
վել։ Շատը ծախսել, քամակի վրայ վեր էր ընկել։ Էլ
ինչ լինելին իրար երեսի պես փչել, ևս մնծուն քսել,
որ շատ անպատմ ուրախ վախտներն անում էին։ Էս քա-
ռասական պես էր, մնծուն էլ։ Էս գալմագալուն տան-
դրոչ կնիկը՝ Հրբաշխ, Թանկագոյն՝ դուս էր գնացել,
որ իր գլուխը լայ, իր մեկնեցին ապասվի։ Իսպետը տան-
դրոչ ընտրելուն լաւ գիտեր, որ բարկացած ժամանակին՝
հրեշտակ էլ ձեռն չընկնի, չէր խնայիլ, ուր միայ գլուխ
կոտրեր, ախտահիվն աչքով արվին՝ որ նա քանի աչքը բաց
չի՛ պահել, մանավանդ անի, որ բաղդի խաղին մեկ հատ ըլլի

ու էլ եղ գլխին բերին, առնդրուշ Ջեռը պահել տան։ Ինձ խնամում էին՝ թե կարդալուն պահանջն էլ ա կատարվի։

„ Խարիկնդան օրեր ա, խնամի ( )հանեց՝ խելքը նեռա կարել ա, անում էին։ „ բերանը լաց արեց ծանրագոռգոռալ, մեր վառարանի ակտիվը, որ իր կարգի պահելը Ջաղաքում՝ ուզում էր, որ քաղքի հաշտարարներն քոչի միջնորդը ա երևույնն էլ բարշացնի։ „ Պշնատը ա, կդալես կըլե։ Ո՞ աղջիկ չես, որ խառդ ու վարդը գնայ։ Հո շուշայ չես, որ կտրվիկըր, խանդի խաթար՝ մամ չես որ հայհոյես, մի քիչ սիրտդ լոն պահի, ինչ էլաւ քեզ։ „Քրիստոս իր առաքյալներին սիջոցը գրում ա՝ ամենվեր մուրացն էլ տայ, թե երանի խաղաղարարաց, կամ թե թշնամուդ դևերին կրակ կածես, ... „ քո օխտերորդ նոտան, քեզ բարի օր առողնի, բարի լես ավազի շինքը Հախ միանն տերը կտարի, էս ինչ ա իմ հալը։ „ Ցերտերը բռնկորուցը ձեռն տվեց՝ դլուխը քսնելով, սիրտը թեթև տալով։ „ էս ինչ անիծած մարդի առաս կիանք էս օր ու՝ հենց ամեն բանին էլ թարս ա գալիս։ Ջարամ բրնի կեն հացն էլ, կեն ջուրն էլ, խաթեթայ բալի մեջ ընկանք՝ էլեւ Ջա ինչ կրակ ա՝ որ մեզ էրում ա։ „

Խրատ որ ազորմելի կազդուրը կրակի մեջ էր ընկել։ Ջուռնի ինչ ահաեի որ նա մնատայա, որ տանդրուշ սիրտն առնի, էլ չէր մտածում՝ թե նրա արևին ու հեռը աչք ու միտք կալել, քօռացրել կեին։ . . . . .

3

Տանուտէրը դէզդանդիկ աչքը բաց արեց, դուռն ու պատհին ընկաւ, որ իր սիրտը մի քիչ հովանայ, բայց դղեակը Թռել էր։ Վհդխատիկը մի կողմից, կնիկը միւս կողմիցը Թօսի էլան, տանդրոչ սիրան առան, տէրտէրին էլ բարշայրին, տանդրոչն էլ, դղեակն էլ էհաւ չօրըտը տա՜ նեըն ընկաւ, մեղայ ասեց, ձեռը պաչեց, մի Թաս արաղ էլ կոնձեց. ծուխն էլ քիչ քիչ պակսեց, բուռն էլ, ա՜ մին բան սկսեց իր կարգն ընկնել. տէրտէրը Պահպա՜ նիչն ասեց, Վհդխատիկը՝ Աւ ես խաղապատԹիւ՜ նը. տանտիկինը՝ ամէն ձէն ավեց. տանուտէրը՝ Մեղայ Աստուծոյ, Հայր սուրբ զքեզ ունիմ միջնորդը, ա՜ վերջապէս արաղ մաղէն էլ որ առն չբերին, ամէնի սիրան էլ առին ընկաւ, ինչ անց էր կացել, քամուն տը՜ վին, խառնի ծխեցին, երԹիկ ու դուռը բաց արին, հոտը մոտը քաշվեցաւ, կառավարները տաբացաւ ու մեր պարսն Վհդխատիկը հայի նստեցին, սուվրէն քաշեցին, մի կըլ՜ խին տէրտէրը բազմեց, միւս կլխին՝ տանուտէրը, մի կիկ՜ նեըն էլ պատի տակին հնպէս սրտով բազմեցին ու ոտընե՜ րը ծալեցին, որ սուվրի միջը՝ հիսղ դնացողը, անց ու դարձ անողը համար բաց էր մնացել։

Ընթարը որ արաղը չոռնեց, աւազն սկիմայ տէրտէ՜ րին դէմ արեց, սա էլ խաչակնքեց, օրհնեց՝ ասկղին խոնա՜ ցրեց՝ որ մեր դղերն էր, ու հետց ինքն առաւ Թասը ձե՜ ռը ու օրհնաԹեան տուաը սկսեց։ «Աստուած աշխարքիս խաղաղաԹիւն, Թագաւորաց հաշտաԹիւն, Վրիստոնէից ազատաԹիւն տա։ Ինչանք մեռնինք ձէ, որ մի՜ օր էլ հասկս էլով, դիմով Աստուի ձեռի տակին նստինք, քէֆ անինք։» «Ամէն, ամէն.» ձէն ավին ամէնն էլ, «Տու՜ նըդ շէն կենայ, տունդ՝ տանուտէր՝ որդիքդ ապրին, Աստուած օջաղդ հաստատ պահի, նամարդի մուհդաջ չանի. մեր գլխի Թագն ես, մեր աչքի ծաղիկը, Հայր Ընքա՜ համի օրհնաԹիւնը քեզ վրայ, Ամէնն ծերանի պես քո ըմբրի խերը տեսնես։ Վհդ ծուռը մոխի անողի աչքը քո՜ ռանայ, ուր որ տուռը մի կես կայ, Աստուած բարին կատարի։ Ինչ էլաւ, էլաւ, Աստուած վերջը բարի անի,

քաշած գնհմանդ՝ ապաշխարանք հատնելի. էս օր քեզ, եբուց մեզ. մենք էլ քա ջանբն ընկանք։ Ալ խոռվ ա, սառը ջուր լալի։ Իմ դլխա ջուրդ էլ ապան, թաք բլի տեղը տաք բլի, ձեռս թաս, սիրտս ուրախ։ Տո քեֆ ա՛ բե՛ք, աս դաշտանդ աչքը հանեցի՛ք։ Ընորհաւոր բարի՛ կենդան։ Աստուած գառնդեն էլ մեզ ապժանդ անի. քանդի կարանք մեր օրը վայելենք. եբուց ուշ էլօր մեծ պատառանելը երթիկը ձոլնալակ կանի, հա կանց ու բաղկանդաս կի՛ը։ Հաւատարիան տաք բլի՛ք, ուրախ։ Տ՛եր Աստուած քեզ փառք. մեր երեսը քա տանդ տակը։ Քա տեղնվածն ենք, մեզ չի՛ կորցնես։ Տ՛եր Աստուած՝ դու մեր Քրստս Աստուածդի սիրաը ուահմ գցեն, որ դայ, մեզ ազատի, ընչանք մահ մի՛ տար մեզ, մինչև երանց երեսը տեսնինք։ «Կենդանի Աստուածդի, » ասեց ու արտալի Աստուած շարտեց։ «Կենդանի մնաս, սաղ բլես, կարդիդ հատատաս՝ տի՛ բարի՛ չան. անո՛ր, խանգդ անո՛ր, հենց խնայանք մեր արտալը դնաց, » ձեն տալին ամենն էլ ու մեկը մեկ Աստուած նեբր, մեռաբ մեկ Աստուած խոբտած, եա խաշտանց լօշտ վտանտած՝ Աստուածդ արին։ Տ՛երտերն էլ առաջ ձեռ՝ տվոզն բեմի վրայ դրեց, Աստուածն առաւ, բերինն, Հանատանն դրեց, « Հայ ձեռդ տալի, հայ զօրանաս » ասելով, ձգվելով, օրհնելով, դովելով Աստուածն ծառեց, կուր տվեց ու ինքը մեռանելի օրհնանքին անկաց դրեց, անուշ ասեց։

Յոպես արտալը Աստուած սկսեց պոխտ դալ, ձեռնհասնելը, ու ամեն մեկի ձեռնին մեկ սհաստ առնվելը, չնորհնդեան տանջվելը, չունչի ամենն էլ մեկ եբայ պարկ օրհնդաստանելի բերնբնեբուտը հագիը ունին, ու ամ լեզվատը մի բիչ հունար կայ, առավրն ու դինու կամ արտալի Աստուած վրայ ա վորձում։ Բայց ամենի խօսքի տուան էս էր. « Օրհնեա՛ ի՛ տէր. Աստուած կարդիդ հատատաս պահի՛. քո աղօթքը մեր դլխերին անպակաս բլի։ Տանուտէրի՛ սաղ բլես. տանուտերդ՝ քա շնորհը մեզ վրայ գայիմ պաղբանի բլի։ Աստուած՝ Աստուած արդիդ պահի։ Աչեսի՛ք՝ քո արդու կամքիդը կատարենք։ Խնամի՝ աչքի լես էս, Աստուած քեզ մեկ ջէջ արդի տա։ Հաւատարիան տաք բլի՛ք, ուրախ։ Տ՛եր Աստուած՝ վերջընեբս բարի անես։ Կենդանի Աստուածդի, » Յոպես ամեն մեկ խոնդ ամենին ջոկ ջոկ մեկ

բան պահ տակը ու էն էլ ամեն թաս վրայ : Ծոհակաշ
չուան թաս էլ մեկ մարդ խմի, քուան մարդ էլ նստած,
ամեն թաս խմելուն, ամենին էլ յուրաքանչյուր մեկ քան
որ չասի, թասը կուլ չի գնալ , բնաւորը կմնայ : Շատ
էլ թասը մեկ սհաթ բերնի ձեռքին բռնում ա, որ վրեն
մի տող, հա մի խաղ տանեն ու երան անունի շարականը
վրայ բերեն: Յայտնի բան ա, որ տէրտէրից, հա տիրացուից
գիւմնեն շարական տասղ՝ գեղ տեղն ոնչ կայ: Ումա սրանք
էլ խեղճ շարականի բուրդը շատ անգամ էնպէս են գը-
զում, որ Պատուած հեռու տանի. լսողը մինչև Երու-
սաղէմ մեն նկատչի: Հայց ինչ կանես, բախտներիցը հա-
զար շուն կայ, հազարը գել , որ ոչ գիր գիտեն, ոչ գրի
գօրութիւնն: Լաւն էլ էս ա, շատ գլուխ չի ցաւիլ :

Ումը երկրագործը առաջ ձեռքները լուանում, սրբում,
(էն էլ նստած տեղն ա նոքաբերը՝ փիշխիրն ուսին; առաջ
ջայ լոգանքը ձեռնեն՝ ամեն մեկին առաջներն կառնում, հա
չօրթում, ձեռնեն ջուր ածում). հետոյ են սուփրեն քաշում,
ազամանը, պանրատանը, հնձատանը մեջ տեղը շարում,
ապա հացը քաշում, ամենի առաջներն կիսում, բաղդ վոխտ
կանաչի էլ ա ըլում: Կռթալ , չանդալ, դանակի ոսբ դեռ
մեր աշխարքը չի մտել: Ամանները էլած տեղը՝ ինչ հոր-
կատար ա չանդալ , դանակ : Ախպարներն էլ մեկ սինամ
նեքա են բերում ու մեկ նոքաբ փիշին ու թխեւերը վեր
քաշած, ուսին քցած՝ կուզիտէզ անելով՝ երիսաբ առա-
ջներն մեկ ուման ա դնում: Հոպից հետ՝ էլի ջրով՝ որ ձեռք
ու բերան չոլոշեն, չլվանան, սկրտածը հարամ կըլի: Կը-
տակ վերցնել սեղանի վրայ, հա դլուխ տալ՝ ադամի չի :
Նրկրի ծէսն էսպէս ա, Նրբոպայ չէ, որ կովը վեր քա-
շեն, տեսնեն՝ տակիցն հորթ կայ, թէ չէ:

Հինց մի քիչ ապի կոզակ ու պանիր որ անուշ էրթնի,
գեղը կատաղեցաւ: ,, Տօ լերդա կպաւ՝ էլ. բերանս հօ ցա-
մաքեցաւ. էդ զահրըմարը մի ածա, որ տեսնինք՝ ինչ համ
ունի՝ էլ, այ անուշիկն, Պատկի Թիքեն հրես բիվս դէմ ա
քնկել. ինչ էլաւ ձեզ. մեղ հօ ոպանելու չէք բերել
էստեղ : ,, Ձէն ավելն էս տեղանց, էն տեղանց՝ Պէդ-
խուդէրը՝ որ գիտեն շատով ածեն: Լաւը չեմանայ, էմ
Հայաստանցիք ուրիշ ազգերի նման՝ հինց էն ա՝ դինէ

աեսնելու, ուզում են հոգին տան, կամ ինչպես քաղե Աստվածածնի սարը դնեն չտեսած մարդ, դինու ուժերին ոչ տեսնում են, երեսներին խաչ են հանում, կամ շինա- խանումը քնում, կամ Թուր ու սերմուկ դրած պետի, կամ մի չի գիտի, ձնում վեր ընկնում, երազ տես- նում, դելը տալու։ Աստուած մի արասցէ, ես պակաս- Թիւնը չունեին, նրանք էս շնորհքին ու մարդիմաթեցին վա- ղուց են ձեռք լվացել, որովհետև աշխար չեն տեսել, ու հշ կերել, հշ մեռնացել, ոչ բարոյականութեան չէն լսել, ոչ կրօնադիտութեան, որ դինու դինը լաւ իմանան ու եր- կու Թաս խմելու՝ ոտ ու դլուխ կորցնեն ու սերտիմաքան՝ երկինքը հաճեցնան։ Այ, էն նրանք շատ բախ են, ու հ- լաճ էհյածը չեն տալու խմիչքին, ամա տեսին ընկած վախ- աբ, դինու տիրոչ ջանին մուննաթ, էնքան են խմում, որ երեսները վարդ ու դառնում, գլուխները նազբանայ, լեզ- վները բլբլին, սերտիները տալանի և ոչ խոզի, չունքի մեկ Այ էս տեսնել քո օրումը հարիւած, գիտում Թաւա- տալու, Թեկուզ հինգ Թունգի էլ խմի, մանշալայ, տղեն պան կասում՝ այ Թե մարդ ա, ուրիշն էլ էս բանը կա- նի։

Այ բզող տղեն՝ երկու ատաբանոց տալուն էլի տերտերին դեմ արեց։ Դա էլ օրհնութիւնը տվեց ու ձամ- փու բզեց։ Այդպէս մեկնելուն տվեց։ Հոգին քոլոր հոգի ժամանակը մեկին էլ ա՝ ինքը չէր ասում իր դինին։ Էս նոքարի ու դուլուզ անողի դործն ա, որ քսան մարդ էլ որ լինեն, հենց մեկ Թախից պահ լանեն։ Հնգից որ ընկանք Թա- ռը պտիտ կդայ, ու վերջին մարդին կհասնի, սրա բոլորն ա ցամաքում, վերի նստողն Թռչը։ Աստուց մեռնող խմիլը Աբելասումն հնգան ադամի չէր, ամա մարդ իր լեզվի հու- նարը ձեռաց պետք ե չծռտայ, ամեն Թասի վրայ մեկ խոսք ասի։ Ինչ կլնի, լնի, հոգնած չի։ Բնկնող տաքացած ժա- մանակը ինչ կուզես, ասա, վատ խոսք էլ որ ասես, լաւի տեղ անց կկինայ։ Սովորական կերակուրներն էլ՝ մեր երկ- րի սրանք են։ բողբաշ կամ ջուֆթայ, կամ խաշ, ապո- ւայ, խորոված կամ խաշած ձուկը, դառան մսով փլաւ, խաշած հաւ, ու ոչխարի խորոված, որ հենց հնդեվրէա բանասրումը խորովում ու շատ անգամ շամփրով՝ տաք տաք

իրար թաւալայ անում։ Կապն անդամ էլ ոտքներն պինդ է բերանը բաց անի, որ մէկ թնդայ խորոված՝ նրանց ձեռքը բերանը դնեն, կամ թաս դնեն կռնակը տան։

Նոպէս մէկ քանի ոտքս մոքրոպաբերեցին թէ չէ, քէֆները չաղացաւ, դառնները տարացաւ, շունը տէրը կորցրեց։ Ալըշից Ալիքն էլ հօ՝ հնոտեղ կը, էլ ի՞նչն էր պահաս, տաղը կոխելին հաղիւ ունէր. անկաջ պահէր՝ որ նրա ձէնին հայիլ մայիլ մնար։ Հինց ջոբն իր հանգիստն քը թաս թէ՝ սա էլ իր տաղը քոթից, ծղոտծղոտից. հա կաց, ու քէֆ արա։ Պատերը դրմբում էին, գետինը դըրընդդընդում, օդաքը ահռելհան ըլում, նրա ձէնը մարդի քաղցրն ցցվում։ Նոպէս զօռբայ ձէն ունէր Ալիքապը, որ հինդ սհաթվայ հանգիստ լսում էր։ «Փիր օլան՝ փիր՝ ջանամ սան՝ ջանամ. ի՞նչ կըլէը՝ որ քո մէրն քեզ նման մէկ հինգն էլ էր բերել, որ աշխարքի միջումը մի հատ չըլէիր։ Ա՛սա՝ բերանիդ դուբան՝ ասա. բերանդ ապրի. ըմբըմալ կշտանաս.,, Հազար տեղից ձէն էին տալիս մեր պարոն Վահրամին՝ դէսները արմբացնելով, անոշ անոշ դիւտալով։ Շատ բերնի ջուրը հետը դնում էր։ Շատ անդամ՝ քէֆը քոք ժամանակին՝ տէրտէրն էլ՝ իր ձէնն հետները էր ուղում նշանց տայ, ու կամ Ալիքապի հետ էր բաս մնում, գոռում, կամ թէ չէ՝ Ներսէսցաւ խնկաբերցին ուսում, խալխի թաղերները վեր դնել տալիս, կամ ձեռներին բանդ անում, ամէն հնգէս մէկ մխոտ, ձոթռած, ձլտանի, քացախած ձէնով, որ մարդի դըլուխը տեղից պոկ էր գալիս։ Վահրամին հօ՝ մանչալ էլէն տալիս. ինչ բերանները գալիս էր, հինց էն էին քեօռպալտայ ասում, գոռում, հնոպէս որ խեղճ սալտաթըրի աւազը բերում հարամ էր ըլում։

Ալիքը հօ ամէնը՝ իլլահիմ մեր մեղաբերան տանուտէրը. անուսամ ուխտը որ բաց չէր անում, պատերը դողում էին, կառվընները մնալում, հաւերը քակում լցնում տիրոջ ձէնը լսելով՝ շարքով կանգնում, կռկռում, ահ կչկչում։ Փորթի, եզ, ձի, տաւար՝ ուղում էին որ ուրախ լուխի լինելը կապնէրը կարեն։ Նշը գառում էր, գոմէշը արընգում, էջը միւում, կովը բառանչում, փորթը բլաւում, որը փշաստնում, որը վոսատնում, որը վղզտնում,

որը բղեզացնում. մեռա բանիերը չեմ առում, ամեն ա։ Պառկի, գարնան կերած տատաղ՝ յոյսերին բան ա, որ ինչ առես, նրանցից դուս կգար։ Խոտատայ ինչ գլուխ ցաւացնեմ. հապա նաղշախանի ու մոլղեկի ձեռն՝ Շահի դեռանն էլ չէր լսված։ Լայդ գիտուս տակումն գտայր ծնայ։ Էս թօփ ու թօփխանեն, էս զարբազանը մեկին էլայ քեռը չէր անում։ Շատ՝ հենց բռնես՝ քեֆը գալիս կը։ Լայդ ամեն սհաթ հո մեկ չի ըլել, ու ում ուժն առես՝ տերը տերին, ես գրբեն ա յաղթում։ Ասանդ մեկը էս ալեհոծմանեան ժամանակն՝ հենց շաբեաթն առաւ, օրհնեց, պրծաւ, ու պռնդին դրեց՝ որ մարդավարդի թեկ չէ, հշեն էն կոպիցը հնգես մեկ թուղդ տրաքացրեց, որ էլած էլած խելքը գլխիցը թռաւ, շշկեց, գիտուս կեսը կատկիը թռաւ, կեսը մնըքեն թափեցաւ, ու հենց ազում էր, որ թաան էլայ չի՝ կտրեն, ու բեզարթիլ ձախտ ձեռը որ չի՝ վրաները, սատանի աչքը քօռանայ հնգես ոսոսիկ խփեց տանդրոչ գլխին՝ որ փափախը կրակի վրայ ծռնդը դրեց, խորամանկ շանիտըը մեր գլեց, տատը հատիկ ատամներն մեկին էլ՝ բերնիցը վազեց, փորը դնաց, որ գլուխը պրծաց։ Թեհ ուրիշ վախտ էր էլել, ես գիտեմ՝ թեհ տանուտերը ինչպես նրա մեջքի մազերը մին մին կպոկեր, բերան կտեր, առա ես սհաթին՝ որ քար էլ ազայիր գլխին, ձեն չէր տալ։ «Լաւ հարաբեաթ ես առում՝ հա՝ — կհ՝ ինչ անենք. քարխինդան օրեր ա, խելքներս կորել ա, դու ասդ ըլես. այ տղայ ասա, լցրու։ Վերար չան՝ մեկ լաւ գլի. լաւինը, քեֆի անենք, ում ա խոթար, թեկ էքուց գլխներնիս ինչ ա գալացուկ։ Պռօան չանիլան՝ աչքառը չան՝ պռօան. հդ էալ մեղմդ ուտեմ, որ մի սխրաս կշտացնայ. կեր, խմի, քեֆի արա։ ,, Ասում էր ու տեքառերի ուսերին լաւ բարեթ վեր հառում. սա էլ պարտքի տակին չէր մնում, ու մեկի տեղակ՝ հինգն էլայ եդ տալիս։ Լսպես գինչ, տանուտանու՝ ինչպես հեր ու որդի՝ քեֆի հեն անում. մեր պարսն Վահրամ գիտեր, հանաք անում, երբ սկրտ շահում, ու հարբար բարեթ ծռալ, մռռալայ, առակ շախայ առում, անում, լսողն սկրտը բանում, ի՞ բանց օրը անց կացնում։ Վարաց հեն կշտացել. էլ հո հայ չէլն ուտում. մեղայ հեն անում. գինի խմում,

բաղնին էլ մեր կհնուտ, պար գալես։ Տիրահերը մեկ Թաս պինի մեկին դեմ անելես հո՝ հաղար տեղ գլխի վրայ կունդակի եր տալես, որ նրա սուրը ձեռքը բաժանին առնի, ձեռը պաչի։ Նապաստ՝ վախտին էին մարկ տալես, որ դուս գան, դնան՝ Ջահել տղերքանց ջերմդին Թամաշայ անեն։

4

Պրեզաին էկել՝ երինքի մեջ տեղը բռնել եր, օրվան փուշը մի քիչ կատրվել, տաքացել եր։ Պար ու ձոր երծաթի պես փլփլում, պլպլում էին։ Նա հոդատլին ամ որ Վռանաքեռ մտներ, հենց կիմանար՝ Թե երինքիցը մեկ աւեռաց ձեն ա էկել, աշխարքս արքայութիւն ա դառել, մարդի աչքն էլ ցաւ, կսկիծ չի պետք է տեսնի և Վռանաքուռ խարաբկէքն էլ էին Թև առել՝ ծափ տալես, Թե էլ հնպես չեն մնալ, Թե լրանց մեջն էլ շունչ կմտնի, շեն կընկնին, հնքան տղամարդ, ջահել տղերք, երեխէք էին աներիցը դուս էկել, քուչէքումն ու կարդերին քէֆ ա նում։ Ոտար մարդը հենց կիմանար՝ Թե էս գեղըցիք աշխարքի տերն են, ուչ դարդ ունին, ուչ դաստաւոք։ ամեն մեկը հաղար Թումանի տեր են։ Ուհաթ խալխը՝ որը ձեռնարուեստ էին արել, պար գալես, որը քուլուբեշութ նըստել՝ քէֆ էին անում, որը խաղ եր տսում, որը դամ քաշում։ Ուտեղ զուռնեն եր փչում, հնտեղ ձիամարտ էին խաղում, մեռ տեղը փահլևանները էին կռիւ պրծնում, նա զարաչերը փալ քաց անում։ մանր տղերքն էլ՝ նա ձնաթօփի էին խաղում, նա աչքակապուկ, նա սալդաթի պես կռվում։ Ոտաքի (դհոլ) զուռնէ ձենն ու հաչայ հրոցը աշխարքը էին վեր կալել։ Պլասեն էլ՝ քէֆն արել՝ պրծել՝ իր դաստեն եդևին քցած՝ նկատ մեկ տասը ձիաւորով դեղի միջոցն անց կացաւ, որ գնայ՝ կռվերի դղումը, ջալացների մօտեն՝ իր հունարը նշանց տայ, ջնջվիդ խաղայ, չունքի պեղամիջեն հնպես դուզ տեղ չկայ, Ղենց իմանաս մեկ Թագաւորի որդի ա գալես։ Ուտաղ առաջը կապած, Թմանքն ուսին, Թուրը կոխկիցը կախ, ջուխտ փշտանի ու ղամչի դոսկուտը, կանաչ մոմ շալվարը, զուռ կապեն հագին, գիւղացոնդի տղէտները ձեռն, նուշայի

Թամբ դնակը գլխին կոտրել աջու անկաջի վրայ էր քցել, ոսկեթել Թամբ Թամբ մազերը՝ ձախտ կոշիկը քամու հետ խաղում, եռ աչքին երեսին էր դիպչում, եռ բվի տակումն ընկնում։ Կռվերն ապրշումի պես սյորել՝ հնպիս էր Թշի վրայը դուս տալել, որ ամեն մեկի մեկ ծեծը անկաջներին էին դիպչում։ Պահկ անողն խելքը գնում էր։ Գնդապետը հենց նրան տեսան Թե չէ, ծափ տվին, պատ էկան, ձեն ձենի տվին ու սկսեցին նրա խաղն ասել, նրա գովքն ածել։ „Պատի՛ Ջան՝ գլխիդ պըրըան՝ ես Թասը խմե՛նք քո արևատգալեն, արևիդ մռռնի՛մ, մեր գլխիդը ո՛չ պակսիս. գնա՛, մե՛նք էլ ես ա, կգանք։„ ամեն կողմից ձեն տվին, ու Պատաս Թասը խմեցին։ Պտնիս երեսատարդն էլ՝ ով որ իրան հապես պատիւ էր տալիս, դրա կոլ էր անում, քաղցը երեսով գլուխ տալիս ու անց կենում։

Հետևյանց երևում էր՝ Թե ինչ գնամաԹ էր անում խմելիքը։ Ճիտ անկաջը մտած՝ հնպես էր քշում, կրա կին տալիս՝ որ հենց խմանան՝ Թևատը գուշ ըլի։ Ճատ անգամ չկրկիզը հետու տեղից շպրտում, ձին չափ էր քցում, ու գնանկյը ծուլ ըլելիս ձիու վզկյը բռնում էր, էլ հոգ քցում։ Ճատ անգամ հենց հնպես դուդ շպրտում էր, ու կրակի պես եղևկյը հանում, կախում, էլ հոգ ծուլ անում։ Գետնին վեր ընկած տեղից էլ՝ հնպես էր Թամբի մեջկյը կռանում, բարձրացնում, որ ջկրկիզն առաջին դուքում էր։ Ընկերատանց վրայ էլ որ վախտ վախտ ջկրկիզ էլը քցում, հնպես էր նշանում, որ գդակներն ծկրին էր պիտչում, կամ գդակը հետը տանում, որ խմանան՝ Թե նա նրանց գլխիշ չի՛ անում։ Ճատ անգամ Թամբն մեջին ջուխտ ուսի վրայ կանգնում, հնպես էր ձին չափ քցում։ Աչք պետք է ըլնը, որ նրա ուշադրուԹիւնը, տլամարդուԹիւնը, հուշարը տեսնէր ու զարմանար։ „Ջանում սան, Ջանո՛, Պտնիս՝ մերդ մեկ հատ ա քեզանից բերել, հազար տարի անց կենայ, քեզ նման մեկին էլ ա չի՛ բհամ գալ,„ ասում էին Թամաշատրքն ու խնդում, ուրախանում, ծափ տալիս։

Յանկարծ էս քնքիլ մեջումը՝ հենց բռնկո՛ մեկ ամբոխ տրաքեց, երկիրը շարժեց, եռ Թափեր, Թօվլեանի ձեն կիտա-

եա երկինքը վառ էկաւ։ "Տարան — տարան — աստուածա-
սէրը՝ մօտ էկէք, — քօմակ ասէք. գլուխս լացէք. — տունս
կոխեցին. օջախս քանդեցին — աչքիս լոյսը հանուեմ էն,
սիրտս դուս են ձմեռուեմ, ասս մէկ հասէք. ի՞նչ կըլի։
Աստուած՝ երկինք. ծով. ցամաք. էս ի՞նչ կրակ ա, էս
ի՞նչ զուլում ա։ . . . Այ. օրս ու ումբրս խառաբի.
էս ի՞նչ եմ տեսնում։ Ձեր թուրը կոտրվի, ձեր էկած
ճամիկն վառ ու տատառակ դառնայ։ . . . Այ իմ ըմբ-
լիս, արևիս . . . ախ ջուրն ընկնիմ, ախ չհանդամը գը-
նամ . . . գեօրենն էլ ա չի պատռվում, որ ինձ մէջը տա-
նի, աչքս հանի. էլ ի՞նչ աչքով իմ սև օրս լայ ըլիմ։ .
Էրեխս տարան . . քօմակ ասէք . . Աստուած . . .
. . . . . էս ի՞նչ կրակ ա, որ մեր գլխին էս
ածում, մեզ էրում, վոհմոհում։ Այ. ան քո ավազ
հոգին. էլ չի՛ հարկաւոր. հոգի չէս ավել, կրակ էս տը-
վել, որ էրվի, ինքը չմնացայ, մեր ջանը վոհմոհի։ . .
Ամէն . . հարայ . գամէ . . մադամէ . . երկինք՝ մէկ փուլ
արի, ինձ տակովդ արա. ի՞նչ կըլի։ Ձեր վախխը՝ ձեր
գլխին խառ կինայ, ի՞նչ տալանըգիք էք, ասս մէկ ձեռն
էլայ հասցրէք՝ է. ի՞նչ էք քարացել, վէհտացել։ Ծա-
դուհի ջան՝ գլխիդ մատաղ դնամ . . Ծադուհի . . անու-
միդ մեռնիմ . երեսս տակիդ տակը . Ծադուհի ջան՝ . . էդ
չամամուր աչքերիդ զուրբան ըլիմ՝ ազիզ ջան։ Աչքիս լոյ
պէս մեծացրի, որ էդ տեղն ընկնիս . . . Թող ինձ տա-
նեն . էդ Թուրը Թող իմ սիրտս խրեն . . . Թող քո ա-
խիդ տակին հողս տամ . Թող ես հողը մանիմ . . . էն
վախտին ուր տանում էն քեզ, Թող տանեն։ Ծող քո նեղ
օրը չտեսնիմ, որ ժխտեն ուզում ա, Թող ինձ ներս տանի։ ,,

Էս կսկծալն ձէնի հետ լաւ պարզ լսւում էր, որ մէկ ազատուղ Թուրքերէն տառ, հարցայ էր գալիս, որ ձէնը կարի։ "Ձինոզ կարի՝ զանգլ, զարաչի . . . հէնց էս սհաթին փորդ վեր կածեմ. ջինգեանսը Թուն ի՞նչ ալէք ա. Սարդարի հրամանն ա, պէտք է ձեր աղջիկը քաշենք, տանինք. ի՞նչ խօսք ունէք, ի՞նչ կարողութիւն. Սարդարի հրամանին տարը չի՛ դիմանում. դուք ի՞նչ կարաք անիլ։ ,,

Ասալի գլխին ջուր մաղվեցաւ։ Ամէնն էլ լռացան՝ Թէ ինչ խարար ա։ Սարդարի փառաշներն (ծառայք)

Էին, որ աղջիկ քաշեն, մի հագ ունեը, որ ծպատ։ Առաքինդամը սատ գառաւ։ Երեխեքը լալով, գոպալով տուն վազան, հնանիքը գոնեը կոխոցեին, ու շիրախանի կարասներին տակը մնան, կամ վերնատներուն տակ կա- յան, կամ գարմանի ու խոտի խրձերի մէջը մնան։ Վերջը՝ հինց բռնես՝ բերդի քանդվիցաւ։ Տյանաշդրի քանց որ ու վախալուկ էր, գլուխն առաւ, կորաւ, սըր որ մի քիչ պինդ սիրտ ունէր, գարգանդելով, գոլդոլալով մնա էիւռ, չէ Թէ օդնութիւն անի, չէ։ այլ Թէ տեսնի, ինչպէս մար- դիկ են էիսինները, ինչպէս են տանում խնդէ, ջրտաւոր աղչիանը։ Առանդ մանդինները Թուած, ապրիտած՝ էկան մեռելի պես ու տան բաշին շարվիցան։ Շատ լիզուն բերնուսը շաղվել, վիճացել էր։ Շատ լերդն ու Թոքը ջուր էր կորցվել։ Շատ պռաշնները ահա ձաբել՝ արինը՝ շռռալով գնում էր։ Աւ ուզում էին՝ որ քսանի անեն, լաւ ուզում էին՝ երանց էլած էկածը տան, որ խնդէնքերին ապատանեն, բայց ում ձեռքը մէկ բան կգար։ Արգարն էր հրամայել, ում էր կասդ՝ որ ձեռք վրտրելի։ Թէ մէկ ծպատն էլ հանել էին, հինց էն ահաւիկ՝ տուն, տեղ կրակ կտային ու երանց էլ Թօխի բերնին կդնէին, էքցնէին։ Պատաւած մէչ շհանց տայ, անօրէնի ձեռը գառշնաց չի ընկնի։ Արգ ոչ հողը տայ գլխին. ինչ ուզում են, էն էն անում։ Պատասան չկայ, իրաւունք չկայ, ու Հայ ազ- գըն էլ՝ հնգան հագիս ցաւեր տեսել էր, մէկ օր խօսքը մէն չէր ըլում, որ իր գլխին ազատի։ Գլխին տաս՝ քա- շում էին, ոտէն տաս՝ տանում, շատ անգամ Թուքըս- ցնում, հատակից հանում, շատ անգամ էլ գլուխը կո- րում, երում, նահատակում։ Մէչ տունն էր երանը, ոչ մալը, ոչ ապրանքը, ոչ ջանը, ոչ օդտ-շատը։ Օտման- նատուն էս ա, որ հագիս կրակին, զուլումի մէջը, էլի նրանց աչքը ուրախուԹիւն, նրանց երեսը ծիծաղ էր գալիս։

Հագիս, ինչպէս ասեցի, հարիր մարդից առել վայ էին Թափել, ձեռընները ծայընեըումը գրել ու պատի ծէ- բերը մեռիկ էին տալիս։ Ուզ ու շնանն աշխարքն առել էր։ Ֆառաշները կառաջել, փրփրում էին։ շատ անգամ Թվանքները դէմ էին անում, որ խալխին լռիւն, վեր քցին, որ բալքի ուզդ ըլին, կոչչին, բայց էլի հու շատ էլած

ոչխարի պես՝ եղ էին դառնում, էլ եղ եղ փախչում, էլ եղ եղ գալիս, մոխիկ տալիս։ Ինչ խեղճ, ոլորմելի մերն էր անում, Աստուած հեռու տանի. քար չէր մնացել՝ որ գլխին չի խփի, հող չէր մնացել, որ վրեն չածի. ձագը կորած հաւի պես մեկ դես էր վազում, մեկ դէն, մեկ գլխին տալիս, մեկ ատին։ Ինքան էր ծնկներին, գլխին խփել, հարայ տվել, լաց էլել, մազերը պոչոկել, երեսը չանդռել, կտրատել, որ էլ ո՛չ աչքումը լեռ կար, ո՛չ ջանումը թաղաթ, ո՛չ բերնումը լեզու։ Ինպես հէնց ձեռը փորն ընկած, շունչը կտրված՝ ատին, գլխին էր անում, ինքն իրան չարդում, գլուխը քարեքար տալիս, ես ասում ընկերիշ ընկալ, գետինը լիզելով ֆռաւշների առնելն ընկնում, ես ձեռընները բռնում՝ որ թոռը խլե, իր սիրտը խլի, ես մեկ չէ սրանք էլ որ գոշին էրին խփում, ես քացով տալիս, դէն քցում, ընկնում էր ջուխտ ձեռով աղչկայ վրայ, ես ձագը, ու էլ մեկուզ քացով էրին խփում գլխին, մեկուզ դմբզով (մուշտով), մեկուզ զամշով, ես մինչեվ գոռալդ, էլ պակ չէր գալիս, էլ չէր լսանում։ Ասում էր՝ որ փորը ձգե, ու իր հոգու սիրելին էլ եղ ներս տանի։

«Մանգուհի Ջան՝ էս ի՞նչ ա. քո հարսանեքի պատրաստ եմ գալիս. վեսեն ո՞ւր ա. սէբասէրն ընչի՞ համար չի՛ գալիս։ Ինկեն ի՞նչ տեղ ա. բերի՛ր, որ աղչկանս ձեռնները կապտացնեմ։ Դասի ու զուռնեն ընչի՞ չեն ածում։ Ա՛յ զոնաղներ՝ ի՞նչ էք դպէս պարապ կտրի ծէրին կանգնած մնացել, ձեռընեդ ծոցընեդ դրել։... Ինձ չէք սիրում.. պար էկէք՝ կ՛...հարսանեքատուրն էդպես բաշիբոշ կկանդնի ու թամաշայ կանի՞։... Ասըչն իմն ա. հո ձեր քեսիցը չի՛ գնում, կերէք, քեֆ արէք. իմ որդուս արևն օրհնեցէք։ Մեկ աղչկի ունիմ, որ աչքիս լսի հետ չի՛մ փոխիլ, ներա խաթրն կլայ չի՞նկէք, որ մեկ ուրախութիւն անէք, սիրտս հովանայ։ Ա՛ա... քնա՞ծ եմ, թե զարթուն, թե գլուխս վրես չի՛։ Ասժինքը հազիը ա. չի՛. չի՛.. վեսեն հո Ալիքիզ գնաց. էսպես թեզ չէր կարալ եղ դառնալ... սրանք ո՞ւր են էկել.. Ասուրքը հո Ջայի հաց չի՛ ուտիլ... հա՛, հա՛ հմիկ լմացայ. մեր Հանանչներն են, էկել են, որ երեխես հարսանեքի ուրախութիւնը տես-

նին . . . Այս մի ըլել՝ երեսիդ մեռնիմ . . Յաղուհի Ջան՝ Ջանաս ու՝ հոգիս քեզ մատաղ . քանի որ դլեխիդ տալ եմ, ոլ հադդ ունի, որ քո մեկ մազին դիպչի . . . Պահ րդ տա կեցիկ Յաղուհի Ջան՝ ունքերդ վարագով քաշած՝ որդի Ջան . օրըդդիդ մատաղ գնամ՝ Յաղուհի Ջան՝ . . վարդի պես բոց եկած , մանիշակի պես փընջված . իմ աչեւ, իմ կեանք . իմ Թագ ու պարծանք . որդի Ջան . Աչքերդ բաց արա, աչքերիդ զուրբան ըլիմ . բերանդ բաց արա՝ հոտ առնենան, վարդահոտ բերնիդ մեռնիմ . . . Ո՛ւր խեղճ, պատառ մօրն էդպէս ես սիրում . . . Էդպէս ես իմ սիրտը շահում . . Թէ տանջում ես, ասեմ որ՝ էս կանդնածներդը հեռանան . այ մարդիկ՝ հեռացէք, կորէք . իմ աղէկայ աչքին մե՛ր երեւալ . Կան ու գործ չտնէք . գնացէք ձեր տունը . Ինչ էք էստեղ կկտրել . Ինչ անասնօթ մարդիկ էք . տո ձեզ չեմ ասում . քաշացէք էք . Էրի , գնանք բաղը՝ Յաղուհի Ջան՝ անուշիդ մեռնիմ . ծառերը ծաղկել են՝ քո ծաղկի երեսին զուրբան . Աշաւերը կանաչել են, քո կանաչ աչեւին մատաղ գնամ , ուր ենք մնացել էստեղ , գնանք , տեսնէնք, ուրախանանք : ,,

5

Ով մեկին ասում , որ մեկը Թողում , մարդի սիրտ կըտրակ ա ընկնում , երբ որ խեղճ մօր արածն ու ասածը միտքն ա բերում : Ով որդի ա մեծացրել , նա լաւ կիմանայ մօր սիրտը , ախար լեզուն ինչ կարայ ասի ամէն մեկ կսկիծը , ամէն մեկ եարխն բառով եդ պատռիլ : Ղարիւլի մերը հապէս խելքը կորցրել , չէր իմանում , Թէ ինչ էր ասում , ինչ էր անում : Յուբքերն էլ՝ որ տասը հատ էին Թվով , էն անօրէն տեղըներովն էլ՝ ղարդ ա՝ բարկանում , հարբայ էին գալիս , ասես մօր հապէս մորմոք վիլը տեսնելով , սիրտները մի քիչ դուԹ ընկաւ : Իրանք էլ էին գիտում , որ մօր հետը հեշտ չեն , որդի մեծացընել , եդոյ հապէս քիրտդի կորցնել : Ջաւն իր ձագը կորնէկլիս՝ կեանքը հետը տալիս ա , ուր մնայ բանական մարդը . իրանք էլ մեծացել էին մոլորված , ասես Պարդաւի հրամանն էր , չանէին , չտանէին , իրանց դէմը կըճռէր , ես

աչքը դուս կգար։ Ձարընեերը կարվեց, խօսքը մին արին, որ մօրն էլ աղէկայ հետ տանին բերդը, Սարգսի դուռը, երանց պարտքի տակիցը դուս գան, եդոյ ինչ կուզենան, անենն։ Ընթրանքին հրամայեցին՝ որ ձիաններըը Թաղէն, եարաղ, տասաը քցեցին, Թուրըներըը կապեցին ու կամաց կամաց մօտ էկան, որ մօրն էլ, աղէկանն էլ վերցնեն, տանին։

Փախուհին, Փախուհին։ աշխարքի աչք Փախուհին։ երկնքի տակին, գետնի երեսին անթառամ ծաղիկ Փախուհին, դրախտ, մանուշակ, անգին, անհատ, աննման Փախուհին, ինչ լեզու պէտք է ըլլի, որ նրա գովաստանութիւնը պատռի։ ինչ աչք, որ նրա տեսքն ու կերպարանքը մկի բանի նմանացնի։ Ձարմանք, լուսաթաթախ երեսը, որ արեգակի պէս լիս էր տալիս, ու վարդի պէս փայլում, դառնել էր սիպտակ քաթան, սառել, սպրթնել։ Ձեն երկնացը ման աչքերը, որ տեսնողի հոգին վառում կրակում էին, ընկել էին խոր, փակվել, կուռ գնացել։ Փախուհին, ջնան Փախուհին, մօրը մկ Փախուհին, որ հրեշտակի նման, ում որ մկ մոկ էր տալիս, հոգին անմահական խնդութիւնով լցվում էր, սառել, վեհացել, անշունչ, անլեզու մնացել էր գետնի վրայ ընկած, երեսը երկինքը բացած, հենց պիտես՝ թէ էլ էս աշխարքում չի՝ հրեշտակաց մէջն ա համբարձվել, դրախտումն ըլի իր տեղերը վայելում։ Ձյս թուխ թուխ ունքերը, նրա չալ չալ աչքերը, նրա նռնահատ թշերը, նրա բարակ բարակ՝ ղալամ քաշած պռուշները, նրա լուսեղէն ճակատը, նրա մարմնոտ, նուրբ քիթը, նրա բլբիւլի լեզուն, նրա ոսկեցնցուղ բուդը, բոլոր բոլոր սառել, քարացել, պապանձվել էր։ Հենց հարամ ձեռը նրան առաւ թէ չէ, մկ ասին էր՝ նրա հոգին։ Վհաշեխ, թուլացաւ, լրանից գնաց ու մինչև դուռն շեմը կը բերին, հասի պէս մկ էլ թրպրտաց ու ձէնը փորն ընկաւ։ Ձլինքը ծռվել, թուլացել, գլուխը շեմի էս կողմն էր մնացել կախ եղած, մարմինը էն կողմն ընկած։ Պահել մնալեն մնացել էր բարձր՝ որ նրա անմեղ երեսն ու գոշը ծածկի, կէսը հնպէս խամ՝ գետնի վրայ փռվել, քաշ էր ընկել։ Ձպտակ ձեռների մկը՝ սրան վրայ էր թուլացած, ընկած, մնսը հողի վրայ չալացած,

տարածված։ Ոտանարը ցամաքել, շունչը կտրվել, հոգին երկինքն էր վերացել։

Բայ ի՞նչ կըլեր, որ հապես չէր եղել։ Մինչև էն հադարը նրա անկաջը՝ մկի թմու խօսք չէր լսել։ Նրա աչքը՝ մկ գառը օր չէր տեսել, նրա երեսը՝ մկ կոշտ ըլից չէր եկել։ Ալըդի պես ծաղկել, մանիշակի պես մեծացել էր։ Ոնց որ քարի չէր դիպել, գեռ մատը մկ փուշ չէր մտել։ Տանը հինդ տարին անց էր կացել, գեռ նրա անմեղ հոգին աշխարքիցս մկ բան չէր խաբար։ Որա ընկերը ալբընեբքը դանեբին, կարնեբին էին մեն գալես, օր անց կացնում, նա ծանկը մոր ծնկանը կպցրած, եա կար էր անում, եա քարգահ, եա իրանց տանն ու դրանն էր մտիկ տալես, եա իրանց մալեն, ալրանքին աչք ածում։ Ոչ ըշը գլխի վրովը Թռչկլես, կարմրատակած, շունչը կտրած, լեզվապատառ տուն էր ընկնում, որ իր շըվաքն էլայ մկ ոքին չտեսնի։ Որ մկ մատը փուշ ըլկլես, եա մկ տեղը ցատկլես, ուզում էր, հոգին հանի, իրան տայ։ Էլ քար, էլ խոտ չէր մնում, որ նա վրեն չէ չաքի ու Աստուծու ողորմութիւնը կանդրի։ Ալքատ տես նկլես՝ բերնի թիքեն հանում, իրան էր տալես, որ նրան օրհնի, նրանց արևշատութիւն կանդրի։ Ասկն էլ՝ կեն մանանին էր գնում, որ լեռն ու մութը գեռ չէր քաժանված ըլում։ Ասկեցն էլ կեն վախան էր տուն գալես, որ մութը գետինն առած, ոտը քաշված, խաղալված էր ըլում։ Ավ ուզենար, նրան տեսնի, եա ծառի, եա պատի տակի պետք էր տակի կհնար, որ նրա առջը երեսը տեսնէր, նրա աչքի լոմը հայել, մայել մնար։ Ծաղկընեբն էլ՝ հենց լմնանան՝ նրա ոտի ձեռն առնկլես, ուրախանում, ցնծում, քացվում, փչում էին։ Ալ շերն էլ՝ նրա երեսը տեսնկլես, հենց քանիը՝ նոր հոգի էին առնում, գլխընեբը թափնեբի տակիցը բարձրացնում, ճխում, ճչում, ծլվլում, թևեբին խփում, ծաղ տալես։ Ձեռը գառան գլուխը քսկլես, եա շփնկլես, հենց գիտես՝ թե էս անմեղ հայվանն էլ էր լմնանում, որ հրեշտակի ձեռք ա իրան դիպչում և ոչ մայրգի։ Ալ քիչ մնալից պահնկլես, ձենը աշխարք էր վերցնում, մայրգի սկսա էլում, կնոպես էր բղղում, քար ու քոլ ընկնում։ Ըսա անգամ նրա փափուկ ծնկան վրայ

էր քնում, նրա անուշահոտ, աղեղ ձեռքին էր խոտ ուտում։ Ձայնը լսմանել, մանիշակի վրայ, վարդի, թմենուտակների, նա քչքչան առվի մոտ որ բազե վախտ քնած չէր լսում, հենց լսմանաս՝ երկնքից լես ա վեր կկել, ամենքը հայլե դառել։ Նապաստակ քնած վախտին էր լսում, որ մերը ուռուլով մոտանում էր, նա երանն երեսին դնում, նա դլուխը էր դողը դնում, նա վրեն շոր քցում ու խաչկնքում, որ քունն առնի, դինջանայ, նա թե չէ՝ որ վախտը գալիս էր, երեսին հալ էր տալիս, նանիկ էր ասում, որ վեր կենայ, էրկինայ հովը, արեգակի մեր մանիլը առնի ու միասին պտուղ ծաղկի հաստքեն, գնան տուն։ Հասա անդամ վարդի փունջը մի ձեռին, մանիշակինը մի կին, աչքը որ չէր բայ անում, հենց դիտես՝ ասր, ձոր, ծառ, թուփ, խոտ, ծաղկի՝ նրան էլեն մաթ մնայել, նրա շունչն էլեն ուզում, որ քաշեն, ծծեն, զօրանան, գալարեն։ Հովը մաղերի վրայ սլսլալես, երեսին դիպչելես, էլ չէր ուզում, որ առաջ խաղայ, նա եդ գնայ, հենց նրա գլխովին էր պըտտում, հենց նրա մաղերի հետ խաղում։ Վարդի վրայ երեսը կռացնելես, ուզում էր, որ բարձրանայ, նրա շունչը քաշե, նրա պատկերի դունը գոլանայ, որ գըհայ աւելի դեղեցիկ, դհայ անուշահոտ երևի։ Խլբխլբ նրա հոտն առնելես, իր վարդը մոռանում, նրան էր գովում, նրա վրեն իր սերը թափում, նրա հատրաթովն էրվում, խորովվում։ Հետ անդամ՝ ինքը ձեն հանելես, նա ինքն իրան խաղ տալես, հենց նմանում էր՝ թե հրեշտակներն են իր հետ խոսում, իրան ձեն տալես, նա ձենը քաշում։ Ղուաօտեան յօղը, էրկրվան վերջն լսած, մեկը նրան տեսնելես՝ ցնծալով վեր էր գալես, որ նրա սուրբ երեսին նայե, մեկը յաւելով՝ երեսն իրան էր քաշում, աչքը խփում, որ նա շուտով քուն մտնի, գիշերն անց կենայ, որ առաւօտն էլի գայ, նրա տեսութեան արժանանայ, նրա լուսովը հոգի առնի ու գուարճանայ։ Քունը նրա աչքերին հնոտես էր մոտանում, ինչպես մեկ սրբի՝ երկնային հրեշտակը։ Թևերն երեսին փռում, անմահական երազով նրան գրկում, գգվում, արթնացնում, էլ եդ իր գործը գնում։

Ա՛խ՝ ով մեկն ասեմ, նրա ամեն մեկ շարժմունքը,

ամէն մէկ խօսքը , ամէն մէկ մանկ տալը , ամէն մէկ աչքի ու պռուշի ժամ գալը՝ հրաշք էր : Այն լուսակոյտը աչքերը , էն խնկան ծալկի շրմունքը որ չէր քաց անում , մարդ ուզում էր , ոչ ուտի , ոչ խմի , հէնց նրան մանկ տայ , նրա սուրահի բոյին համոյ անի , նրա ոսկ տակին հոգին տայ , նրա ձեռքին իր մահն առնի : Այ՛ս երկնային հրեշտակը , էս անմեղ գառն էր էս հաղարին՝ էն գազանների ձեռքին , ի՞նչ քարացած , ապառաժ սիրտ պէտք է ըլի , որ նրան տեսնելու , կամ նրա պատմութիւնը լսելու , գլխին կրակ չի՛ վառվի : Որ մեր էս հաղարին թողը չէր առնիլ ու իր ջիգեռները ցցիլ : Որ հարեան կամ անցվարտական՝ նրա էն լուսակին երեսին նայելու՝ աչքին չէր հուռի տալ , որ լացը գայ , ու սիրտը հալանայ : Այնա մեր գեղական խեղճ կաղլոը՝ հնարան էսպէս բաներ տեսել ու լսել էին , որ արտասուքներն էլ էր չամաքել , աչքերնե րի լեռն էլ էր հատել :

Հէնց հնայ փառաշնէրը տեսնելով՝ որ մեր ու ազ գնի դարդն ձեռքը նըղլցան , ու էլ ձէն , շունչ չէին տա լու , լաւ հասկացին , որ էսպէս թողլացած՝ վերցնեն , էր կուսնն էլ տանին , որ էլ շատ ինջղանք չըլին , չտարչարվին : Այրիուսը ձուս վրայ նստել , հնայ տեղ էին բաց անում , որ մէկը մօրը խոտի , մէսը ապրանքը առաջն առնի , ու հնայ խաթրջամ էլած՝ մեռք էին անում , թէկ իրանց բան նը լաւ դրմխ բերին,—մէկ թաց պապակ , փառաշնէրի մէկի դրմխը դառնի վրայ ընկաւ , ու սկսեց դղրտացնել , բղրտացնել ու պոռ գալ : Ախոռ սա ձէնը չէր կարել , որ մեռս ընկերներին էլ սրա հոգը կէրտա , սրա մօտ դնայ :

«Ըչտասի՛ չան՝ մեր առնը քանդելիք : Ըղտասի՛ ձեռդ քեզ քաշի , քա խեղճ հաղարը հօրը խնայի . որդով , տաղնով , տեղով հսկը կէրնանք . մի՛ անիր , մի՛ ըլիր . չանում՝ գեծդի՛ , քա ջնտան ջանիդ հըլայ զաղը տրա , տօ բէմտը վամի : Ըտտաս՝ էս ի՞նչ գտըտմ էր , որ մեր գլխին կիտ : Ա՛վ զնտատր տէրը Գէորգ , ա՛վ տէրը Կարապետ՝ գոք մեզ քօմակ արէք : Տղէրք՝ կորէք , կորէք՝ որ ձեր խղճ ու Թողը ըտաեզ չէրևայ : Տօ մէկդ ու մէկդ հասէք տանդրոչ մօտ . անհաչըտրնտուկ ալէք , այ նրա տունը չքանդվի՝ ինչ քանդվէց , գինին գլխին գահրըմար ըլի , աշխատքա

արինը բռնել, ծով ա դառել, մեր ախմախ Հիդխա-դեքը նստել քեֆ են անում. այ Թե մարդ ճն՝ հա։ Տո քեֆն էլ գլխընկերին խռով կենայ, խաչն ու աւետարանն էլ։ Տնաբանդնե՛ք՝ տո մի աշխարքի դարդիցն էլ խաբար առե՛ք՝ է. ախը ի՞նչ էք տան չորս պատը ու գիշեր գաղն ու Թասը բռնել, լաղում, տրաքում։ Տո Ալ՛ը՝ հասի, հասի, վազի, Թև տո, Թռի. մարաքին քանի կենում ա՝ չաղանում ա. հենց էս սհաԹը կդան, մեզ կտանին բերդը կածեն։ Ղազան, Ղազան. քառանաս ձէ՝ Ղազան. փախիր, փախիր, էդ շներիցը գլուխդ ազատ, կորիր, էդ ի՞նչ արիր՝ անով քանդված. մեր դառը շատեցիր, մեր տան հիմքը տակը վեր արիր. տօ քեմռըվամ։ ,,

Հայց Թօփ էլ տրաքեր, նազըախանայ էլ ածկին, Ղազանն էր իմանալ. ղըզդ որ քառասնել էր. էլ ոչ անկաշկն էր իրանը, ոչ ջանը, ոչ աչքը. բայց լեզուն ու ձեռը լաւ իմանում էին, Թէ ի՞նչ բանի վրայ են։ Ղազանը աչքերը կոխած՝ ուշիզ երիտասարդը՝ հենց էսպես բանի էր մտան գալիս, որ իր ձեռի գվաճը, իր Թրի հոտ նստրը շհանց տայ։ Ղալր էլ որ օրվան համար են Թուր կապում։ Չ՚երիտասեկցը վարատուրդ էր արել, որ աշխարքն իրարոցով դիպաւ ու ձէնը կարեց։ ,, Տղե՛րք՝ էս տաւմ մեկ բան կայ, գնանք, մեր բարեկենդանը հարամ էլաւ։ ,, ասեց ու Թռաւ։ Հենց տեսան նրան գալիս, բնութիւնը իմանալով, հարիր տեղից ձէն տվին, ձեռով, գդակով արին, որ հեռանայ, բայց շունչը բերնին դեմ էր առել, էնպես ձէն չափ էր գցել, էլ մոչալ չէր աստւմ, որ տեսնի. Թվանքը լեզուն ա երաք, Թէ դարատակ։ Ղաւնդի պես նեբա ընկաւ հսկայ երիտասարդը. Ջանիկին անկաշկանն էր ընկել՝ Թէ ի՞նչ խաբար ա։ Երկուսի գլուխը սրբելն եաւ, մլուանների ուղեցան, որ Թուր հանեն. բայց քաջն Ղազան, որ բերանը բաց չի՛ արեց. ,, դժոխքի որդի՛ք՝ ձեզ ոնց ա գլխել էս տեղ, ոնց վրայ էք էդպես կատաղել, ասենք՝ Թէ Հայր ձէն չի՛ հանում, պետք է նրան սաղ սաղ ուտէք. աչքերնիդ լուսը կՀծնեմ էս սհաԹը, կսկի՛ք՝ Թէ չէ ամէն մեկդ ձեռի պես առաջիս կԹըռտայ։ Ջանի էս կռուը վրէս ա, դուք հետեւանց Թող չէ՛ք կարող դուս տանել։ ,, Ալ չասաց ու

մեկի հետ ուրը վերը բերեց, միւսի ականը վերը ածեց, էն վերը տեսան, որ հարբ չկայ, ձիանը նոր եղան ու ընկանը բերդը մեկ գնացին։

«Ըրե՛, երեսիդ մեռնիմ՝ Թամազովի Ջան՝ աչքդ բաց արա՝ աչքերիդ զուրբան։ Ըզատին մեռած, ականները վատած, հող դառած պետք է ըլլին, որ քո սիրուն մազին՝ մեկին հետ մատով տար։ Այ իմ աչքին, իմ արևին, ինչպես փետացել, սառել ա։ Թամազովի Ջան, քո Ջանին զուրբան, ար, հոգիս ար, լամ ես մեռնիմ։ դու կենդանացիր և քո խեղճ մոր սիրտը մի դաս կտրիր, մի դաս ձոմառիր, երեսս սպիդ տակը,» ասում էր քնքուշ երիտասարդը, լալիս, դլխին տալիս։ Ըզատանները աչքերիցը քուլայ քուլայ էր վեր թափում։ Կռնացին Ջուր բերելու։ Կա՞ ձեռները խաչել, ինչն էլ փետացել՝ ճռացել էր կանգնած։ Ասատանը, սիրտ չէր անում, խոտել, ձեռները ձևել, անկաջումը ձեն տալ, երեսին ձեռը խփել, բոլոր, բոլոր չէր կարելի, չունքի Թամազովին դեռ կույս էր, ուրիշ մարդի աչքով։ Ասըն էր մոկի անում, մեկը ձեն չէր տալիս, դեռան էր նայում, սառկած լաշերի դժոխային կերպարանքն էին աչքանի ընկնում։ Էլ լոռա չլինա, խան, ադամատրդի չէր երևում, ամեն՝ էլ վախել, սարեքով, ձորերով էլին ընկել՝ որ երանց դլուխը պըծացնին։ Ընկերի ձեռ ձեռքաշն ու ետա կռնձկռնձալը, աքլորի ու հավի կուտալը՝ հենց խոռոտա՝ լեկ նրան ասում էր ըլլին ցատկով։ «Ինչ արիր՝ արիր, գլուխդ ար, կորի։ գնա փոսիկ, թխիկլով, ոսկի հողը։ Էս երկրումը քո արևը մեր մատա, քո օրը խաստեցա, քո ճրագը հանգա։ Թոռի բերանն ա, քո Ջանը։ Վռանի ոսքը խաղաղ ա, քանի չկատդ ձեռիդ ա, քանի բերմունդ շունչ կայ, ոստմդ թամբեմ, փախիր, գլխիդ ճարը տես։ Ընտա էլ, ձեր ասածը եղավ լոր ոսրը կքաշեն, գնտա էլ՝ էն բարեմ. քեզ էլայ ճար արա։ Վռո հերը քեզանից զայրա՝ էլ զատակ չունի. նրա օջախի ծուխը մի կտրիր. ձեռնեղդ արնատ արիր. Աստղաբի փառաշունչերին ես ոտանել՝ ոտ անիրատ. մեկ մեռք ա՝ քա՛ էլ։ Վրանց արինը քեզանից կուզեն. դրանց ախերը հիմիկ կատաղել, փրփրել, երանց միտն ուտում կըլլին, լինչ ես փետացել, կանդնել. էլ որ օրեն ես մոկի տալես,

Վէահէլան ձին տակիդ. հարատ ասպարը վրէդ. մէկ կտոր հաց օրտեղ ըլլի, որ չճարես։ ,,

6

Էհնոց խմանաս՝ դժոխքն առաջին քայ էր հլլել։ Էսա զար գլխանի գլուխ առաջներ ղրճատցնում, ղարհուրելը ձեռ լխդում, ծնծաղում, ժնդժնդացնում, չանգիլը արում, հազրում, քոյն ու կրակը չաղ ըլլելն անում, որ նրան էրնո, խարավնո, կարասնո, թէքայ թէքայ անեն իրանց վայ շինեն։ Էսպաղը կալըխ կարաս, հազար օձ, կապիճ՝ բերանները քայ, նրան ըլլելն սպասում, որ քըթըրնո, կուլ տան, մարսեն։ Վէռե աչքը էս սարսափելի քնիցը չքայ արած, էնպէս էր երևում նրան, թէ Սարդարի Ջուլխանէիները (դահիճ) կռնելը վեր քաշած, արիւնն աչքիները կոխած, թէ բերը սրած՝ գալիս էին՝ որ իրան տանին։ Թօռիչներն Թօռն էր սրբում, հազրում. դիւլլաչներն դիւլլէն չսիում, մօտ բերում։ Էհը, մէրը, ազգական, հրըտ, անցվրաական՝ հեռու տեղից դառում, հարայ ըլլելն տալիս, դլխներնըլլին, ծնկներըլլին խփում, ծեծվում, չարդվում, իրան անունը տալիս ու սաք ըլլելն անում։

,, Ս՛ղասի Ջան՝ մէկ Թուր էլ ինձ խրի, ինձ.... Ա՛յ իմ օրիս, արեւիս, վա՛յ... տունս ըրիշակ էլաւ... բալայ Ջան...հոդի Ջան...իմ երկինք. իմ դեաւինք..իմ հրեշտակ..վա՛յ...աման...աչքս դուս էկաւ..պատրաստ եաւրեցա՛ւ...Թող քո ձեռն ինձ սպանի..սրտի Ջան..Թող քո տեղ տակին հոգիս տամ...ախպէր Ջան՝ Թող քո ձեռքիցը մահս առնիմ...Ջանդամ Ջան...սիրտակ մաղս քեզ փիանդաղ՝ Ս՛ղասի Ջան՝ քանի աչքտան լիս կայ, քանի բերնուտն շունչ, ստղ բերնիս դիր. Թուրդ սիրտս խրիր. տանը ինձ մահ, տանը. Թող դնամ, կորչիմ. յեւտոյ ինչ կուզես, էն արա, աչքիս լոյսը Հանիր..իմ երինքի բաներբար որդի, լիմ տար..իմ Ս՛պասած։ ,, — Էհնոպէս էր մէկ ձեր մարդ ընկել Ս՛ղաստու ոտքը, գլուխը գետնին ծեծում, մազերը Հպռում, ու վախտ վախտ Ս՛ղաստու ոտներովը փաթաթվում։

Աբեթլի կարդացողք. էլ ինչ ասիլ հարկաւոր ա.

Պատք էլ լսանում էր, որ էս խոշտ, տարտախտ հա-
լածը Աստուած ստեղծել հէրն էր։ Հէնց խոտան տանողը
որ լեզուպատառ, լեզուն կտած տուն չընկաւ ու գլուխը
ծեծելով ձէն չի՛ տվէց։ «Ես հէր տունը չդանգմի, գե-
ղը կոխկրեն, տարան։ Ընդհանուր աղջկերը քաշելին։ Աստուած
ասեղ մէջտեղը ծղոտում։ Փուռաշնեերը կրակ են քցել, խոշ-
խոշն էրում։» Ինչպէս որ մէկ ասեղ ստեղծոց, կամ տուն
տիկ Թօխի ձէն՝ մէկ ձորի խոտում, քարաւինեերը դղրդում,
Թնդում, մարդի անկայնեերը խլանում, մի քիչ ժամանակ
շշմում ա, ու գլուխը սկսում ա դժժալ, պոխտ գալ,
աչքերը սևանում, մութ ու խաւար քեզ նոխտում, խեղդ
Թաչում, ծռում ես քարի պէս կանգնած, ոտքդ ու ձեռ-
քերդ Թուլանում, ջանդ սրսռում, լեզուդ կպչում ա, էլ
չէս խոնարհում, Թէ ուր ես, երկրումը, Թէ դժոխքումը,
էս հանքին Աստուած հօր ասիերքը ստրատիեցան, էս հան-
քին ուշ ու միտքը Թուաւ, ծնոց ոտաւած, վիհատացած ու
աչքերը չռած՝ քոհոց էս կոչին, էն կոչը՝ Ովսաննա-
նը ջանն առած, մի ոտք հոլի երեսին, մեսը գերեզմա-
նում. աշխարքի վերայ էն մէկ պատուին ունէր, էն մէկ զա-
ւակը։ Գլան մոխի տալես՝ հէնց խոնարհում էր՝ Թէ աշ-
խարքի Թագաւորն էլայ ինքը, շահն էլ։ Գլան ջնջիդ
խաղալես տեսնէլես՝ հէնց խոնարհում էր՝ Թէ ստը պետնե-
ցը կտրվել ա, Թէ առել, Թռչում։ Ովսաննանն էլ
էր մոռանում, մահն էլ, դժոխքն էլ, սրբոյսաննանն էլ։
Ինդակս էր կարծում՝ Թէ նոր ա ծնվել, ու սրտախոս
Թևհանկյը չխոսում, չշում, ոտքն գլխին էր անում, ու
ինչպէս ուզի տարևկան երեխայ խնդում, ծիծաղում։ Գլա-
անունը որ տալես էնն, լերդի ծերը խաղում էր, սիրտն
ուզում էր պատռի։ Ինչն մէկ նրա աչքերին պաչ անե-
լես, ամեն մէկ նրան խոհան առնելես, հէնց գիտում էր,
լես ա վեր գալես գլխին, պատերը վարդ են դառել, դաշտ
ու սար՝ ծաղիկ։ Գլա չհասկանն մոխի տալես՝ նրա բոյն
ու տուրացը աչքովն ընկնելես՝ նրա համար նոր արեգակ
էր բացվում, ուզում էր սիրտը հնի ու նրան միջը դնի։
Լոն հասակը հասել էր, նա նրան մէկ չօր էնը առել,
էնը էլ առել՝ Թէ աչքիդ վերևն ունք կայ, ես ծուխը
դհպի քեզ։ Ջանն էլ որ ուզէր, էնը խնայել նրան։

հոգին էլ որ հանէը, ձէն չէր տալ նրան, գլուխը պոկ ծախէր ու նրա մուրազը կատարէր։ Յանէն, բէգի մօտ գնալես՝ նա իր որդուն Լնպէս էր զարդարած դուս բե֊ րում, որ ամէնի աչքը ճառում էր վերէն տառած։ Արդա֊ րըն էլ էր տեսել նրա տալի կարչուԹիւնը, նրա քաջու֊ Թիւնն ու ձեռի հունարը։ Շատ անգամ՝ ապիզ օր ըլէ֊ լես, ինչքան ջնջիդ խալացողներ կային, պատաճառն էր կռուում, հետ ածում։ Փահլեանները հօ նրա անունը լսելես, զրնդում, դող էին ընկնում։ Այ մէդան դուս պալես, աշխարքի բերանը բաց էր ճառում։ Մէկին էլայ սիրտ չէր անում, որ նրան մօտանայ։ Խերդումը շատ անգամ հանաքովէր՝ ոչխարն առղ, ես, ուղտ էին բերում, որ բալքի կարէնան նրան մէկ օր ամուսցնել։ Շատ անգամ Թուրք փոխում էին, որ բալքի չի՛ կարի ու ճոյ ամ֊ Թաղ, բայց քաջ երիտասարդը՝ մէկ խփելով՝ եզան կամ ուղտի գլուխը էս կողմն էր Թռչում, լաշն կ՚ըն։

«Ամէնի, հայիվ՝ որ Հայ ես,» ասում էր Արդա֊ րըն շատ անգամ, գլուխը պատելով, «Թէ որ Թուրք էիր էլել, խանութԹիւն պէտք էր քեզ տված։» Դէվն մի֊ ջում՝ էն դիւլն ու կրակի Թէժ ժամհանակին՝ նեռի պէս արձակվում, ընկնում էր զօնշունի դիւռ տեղը, տալանի պէս որդին էս կողմը, որդին էն կողմը քցում, Չախըխուրդ, Թիքայ Թիքայ անում ու Օսմանցվի մազերքցը բռնած՝ քաշ քաշ անելով հեռը տուրուԹվիշ բերում, Արդարի առաջին կանգնացնում։ «Ալան բալասի» (առիւծի Հոտ) Արդարը ձէն էր տալիս ու Հակառին պատ ա֊ նում, «ի՞նչ կըլէր, որ քեզանից մէկ տասն էլ ունենայի, քո մօր մէջքը կոտրվի՛, ընչո՞ էր քեզանից մէկ էրան էլ բերում։ ափսոսիմ, բարեբախտաբար։ Երեսդ պարզ կենայ։ քեզանից շատ ունենամ։» Փորս դնալես՝ առաջ նրա դիւ֊ լէն պէտք է վեր քցէր։ Յանեզ, բէգիդ մնացել էին նրա տուրուԹի, նրա լէն ԹիկուՀի վրայ զարմացած, հիացած։ Շատ անգամ հանաքովէր խօսք էին քցում, Թէ որ Թուր֊ քանայ, բէգուԹիւն, խանութԹիւն կըտան նրան։ Պուլք էին խոստանում։ ուբհաթ, մալ, դուլաթ, աղչիկ՝ էին ա֊ ռում՝ կռանք։ բայց նա էն կռիվը չէր կեղծել՝ որ իր տէրը հաւատան ուրանայ։ փուչ աշխարքիս մալին, դուլաթին

թամահ անել։ „ Իմ ցամաք հայը լաւ աշեմ ինձ համար, քանց ձեր ղաբլու փլաբը։ Իմ տէրտէրի մէկ մուռատաւ մապը՝ հաղար ձեր մօլլե ու ախունդի հետ չեմ փոխիլ։ Պուխտան վարեմ իմ հաւատալը, ցանք անեմ, բահի տամ լաւ ա՝ քանց խան ըէգ դառնամ, աշխաբքի տէր ըլնիմ ու իմ օրէնքն ուրանամ։ „ Թուրըք Աբդարն էր բաշխել, Թուանքը չ՚աւազ խանը, ձին Կապլի խանը։ Կոր էլ Հայոց սարմալին հայերուն Թիւնը նրան էին տվել։ Ալի՝ որն ասեմ. մէկ Ալլահ էր, մէկ քիւլ Աբևան. ով ա՝ սեա՝ նրա անունովն էր օրհնում ուտում. ով ասես՝ նրա արևովն էր խնդում, նրա ղլեովն էր ուզում պախտ գայ։ „ Ես ուր եմ..քնած եմ. զարթնած եմ. երազում եմ։ օհ, օհ, օհ..արևան ծովն էս ա, որ ասում են։ „ Ասենց ոլորմոլի ծերուներն էտպէս երան երան խօսալ, երբ առաջի տարուվ Թիւնն անց կացաս, ու Թըրքուվ Թիւն էկաս վրեն։ „ Ժողովրդի տարտարոսն էս ա, որ պատմում են։.. Խոլի պուճախն էն ա.....վայ ինձ. վայ ինձ. վայ ինձ. ..մեռա սրտում ա...աչքս խառնում ա...չանկալ ա՝ որ հաղում են..մոնդաղ ա՝ որ սրում..շիշ ա՝ որ կոյ-ծանկին ա տալես...Ախտուած՝ քոյ վատքդ շատ...էլ ընչի՞ մեղ առեղծեցիր...որ էս կրակի մէջը պիտ է երէք որ...Երանի՛ նրան՝ որ մօր փորիցը դուրս չի՛ էկել...Էս լո՞նչ եմ տեսնում. Ախտարիչ Ախտուած...հրէն խո-րամում են..հրէն մեռը կորտում են..Ամէն...ամէն ...ամէն...գլուխ առէք, կոխէք...Շատ գինի խմողն փորն են ձղում...մեխ խօտոզն, բամբասողն, խաբարբազա-նի..տուն քանդողն՝ լեզուն են բօլաղեցը դուս ձմեռում, էրում, տապակում..Շատ փող սիրողն ջանկին մանկե-նեը ա՝ որ կրակիցը հանում են, ջանկին կպցնում...կա-շառք ուտողն մեռը՝ քալփաճեռով պոկում են, բերանն են տալես..Ա՛սա ձամբին մնաս կոզն, գողն, բողն գլխներին հալած առնիլ են ածում.....տաքացրած շամփրներս սրա-նեըը կոխում, ու էրում, փոթորկում...Ախկ տեղ ճախ-ճախում են. մէկ տեղ Թնդլթնդում..մէկ տեղ վռվռում. մէկ տեղ Թլթլում...Ախկի երեսիցը՝ քրտնքի տեղ կոյ-ծակ ա վեր Թափում..մէկի բերնիցը կրակ, բոց ա դուս գալիս, երան էրում..կայծակը մէկ կոշմիցն ա խփում,

ամպը միւս տեղից գոռում . . . երկինք, անտառը, արեգակ, լսելն կորել, խաւարել են . . . Նոյնիսկ պատկերներ են առաջս գալիս՝ որ մեկի ընդուն կրնկած Թաթա, միւսի ձեռք օձ, մեկի աչքերը կրակ Թափում, մեկի քիթը ծուխ վեր ելում . . . Ա՛սառած՝ էս ուր տարան ինձ . . էս ով բերից ինձ հատեզ . . . աշխարքի վերջը հո չի՛ հասել . . երկիր չկի՛ր՝ որ էլով, դևնով՝ նստած քիֆ կինք անում . . . քամակ արէք, օպտեցի՛ք Ա՛սառծու խաթեր, ՚ի տերը Բրիստոսի, հըէս գալիս են՝ որ ինձ էլ տանին . . . Ա՛ղամի Ջան՝ ուր ես, էդ ղօշաղ ձեռդ մի հասցրու՝ կ՚անուժիդ մեռնիմ . . էլ քոյ հօրը ուր օրը պետք է քամակ անես . . ,,

Ա՛ղու անուժը անկաշկ ընկաւ Թէ չէ, հէնց բռնեց՝ կայծակը լափեց՝ Ջանը մեկ Թաւ տվեց, սառնամէշ էլաւ. աչքը բաց արեց, տեսաւ որ բոլորը մոտց ցնորք էր, ոչ դժոխք կար, ոչ հրակ, էլի էն սուլբերն էր, էլի էն հաց էր, բայց զնուազնելի շատը հեռացել, տէրտէրը աւետարանը նրա գլխին դրել, աչքը երկինքը բռնել, սաղմոս էր սուում, աղօթք էր անում, վերն խաչ հանում, ու մարմանդ արտասուքը սրբում, հեկեկում :

,, Տէրտէր Ջան՝ դու ես, ձեռդ մի տուր, համբուրեմ, աչքդ մատաղ դնեմ . ախպայ . . . սիրտս հովացաւ, Ջանս տեղն ընկաւ, հայ մեկ քանի տարի էլ ումուտ ունիմ, որ քոյ աղօթքովն ապրիմ . էս լինչ էր ասե . . . ուզում էին ինձ սաղ սալամ դժոխքը տանին . . . դեռ Ա՛ստուած էրեսը չպաչած, դեռ հնհանու ու հարսնա օրհնութիւն չտուած, ուր կերթամ . . տեղքն ուր են, Ա՛ստուն ուր ա, խնամք էք ձեռնունդ կտրել . հայ եանասուներ՝ էլի փռանդ են ձարել ինձ քնած Թողել, երանք գուս դնացել՝ որ եալ էլ տան (պար գան) : Տեսնում ես էս հարամզադէքն ինչ են բերում իմ դլուխը : Ա՛նդք ծերացել եմ . ոտ նես չի՛ պար գան, հո մեկ Թևես էլայ կբարձրացնեմ, ծափ կտամ, հետևները քիֆ կանեմ : Ա՛ստուածան երեսին նայեմ . ով տես՝ ծերի դնչին էլ չի մոխի տալիս, Վ՚ինի ածած՝ լափնք՝ աչերտը Ջան, դժոխքն էլ քանդվի, աշխարքն էլ . մինք, քանի աչքներս լես կայ, քիֆ անենք : ,,

Ա՛ղու մարդը՝ ղոզդ ա, ցավի հնքան չի՛ դիմանալ,

չանալն կվնդանական դօրաթիւնը հատած է, էլ կն ասի-
նը, էլ կն սիրալը չանի. ամա ցաւն էլ շատալ կմոռա-
նայ, չանալն ջեզեարն հնգան տալ չէ, միայն կն կարօղա-
թիւնը չանի, որ բանը երկար պահի։ Հաւքն բայն՝ որ
անց կացաւ, թմբրաթիւնիլը զգաստացաւ, էլ մարքումը
բան չէր մնացել, հինց խմոնաւմ էր՝ թէ գլուխ գօրա-
թիւն ա նրան յաղթել, թռալացրել, կարէն տաքրաթիւնը
գլխին դիպել, քնացրել։ Հաքը որ բաց չարեց, կն տարա-
վելն երադն էլ՝ որ տեսել էր, հինց խմոնաւմ էր ասող-
մէլին՝ թէ նմր ա էկել աշխատքը, նմր ա ծնել, ուզում
էր՝ որ ինչ ունի չունի տայ, թաք ըլի մէկ բանի տարի
էլ ուժը ունենայ, աշխատքի սէրը վայելի։ Հնգան, ինչ-
պէս որ մէկ մարդ՝ մէկ տարտաւելը երազ տեսնի, իրան
ապառաւմ ըլնի, թշնամիք ըլնի չորս կողմը փակած՝ որ դը-
լուխը կտրեն, ինչ սրտով տեղացը վեր կմռնչի ու երն-
սին խաչ կհանի, որ էլի իրանց տանն ա, իր հօրեղբօ-
շակի միջին պարիսպ, կն հանքերն էր հինց նրա հալը։ Ու-
զում էր՝ որ դուս մռնչի, պատեր, դռներ լեզի, հարս,
հրեխայ, դօշէ, դուշման գօշնի քաշի, հարեւանի, սիրի,
հոգին նրանց տայ, որ քանի կն աշխատքատուն են՝ իրար հետ
լաւ ապրին, իրար սիրեն, աշխատքի բարին վայելեն՝ որ էլ
կն աշխատքատուն մարդամներըը պահաս չն մնայ, էլ աչքներըը
կն կողմը չհանեն։ Հաղ, հանար, տար, ձոր, տանեցտա-
բանը, մալ, գոլեմէ, ծառ, ծաղիկ որ միտքն էր ընկնում,
որ տեսնում էր՝ թէ էլի իր ձեռքին են, էլի բաց աչքով
նրանց մօտիկ էր տալիս, էլի նրանց հետ ու համն էր տա-
նում, ուզում էր՝ որ քարերն էլ լեզի տրտի սիրտն, հոգին
էլ, ուզում էր բոլորի առաջին չորն, ծառերը գնի, մա-
տոդ անի, իր օրումը կն արտօդ ժամ չէր մնում, իր օ-
րումը կնպէս ջերմեռանդ աղօթք չէր արած, երկնքին կն-
պէս հառաւոտ խաչ չէր հանել, տէրտէրի ձեռքն կնպէս
տաք տաք չէր համբուրել, եկեղեցին, աշխատքին
կնպէս քարոզը աչքով չէր մտիկ տուած, կնպէս հոգին չէր
փառաւորած, ինչպէս կս սհաթին։ Հինց գիտում էր՝
թէ աշխատքը գրպանտ ա, մարդկքը հրեշտակ են, էլ մէկ
վատ միտք, մէկ վնաս խորհուրդ նրա սրտումը չկրնի մտա-
նել։ Էլ մի կտոր նրա մարտումը բարկութիւն, չարա-

թիւն, նախանձ, առեւտրութիւն, չհամակերպութիւն, բանսարկութիւն, բոլորը՝ բոլորը ջնջվել, վերացել էին։ Հավիտենական խնամատարի թե ժամ գնալն էր նոր ու, ամբողջ ընչի՞ համար, պատարագի զօրութիւնն էր նոր։ Աբրահիմ իմ՝ մարդ որ մեռած թե քանի օր քանի տարի կեանք ունենք, թե Աստուած մեզ ստեղծել ու, որ օր քաշենք, էր բարերութիւնը վայելենք. թե մեր աչքն ու, մեկ բուռը հողը. մեր տեղն ու, երկու գազ կամ առնախոս գերեզմանը. թե մեր առաջին էլ կայ էն օրը՝ որ էս հիանալի պայծառ երկնքի դեմը, էս սիրուն երկրի ծաղկազարդ տարերն ու ձորերը՝ մեր աչքից պակաց ե վանկվին։ Լաւ, առաք, մենք գիանի տալին մնացեալս որդունք, ոսկառնեալս փոշի պիտ ե գառնան. ու ինչ ա խաբար, թե որ աթբառնի տալին, որ երկրի պատճառն ընկնի, էլի առաջ եմ ու աչքերիցս արտասուները թափում ա, ջանս փշաքաղ ըլում։ Ալ մնացածնը՝ թե էս անկատը՝ որ չար բանի հնարէս քաղցր պէմ ենք անում, մեկ օր պակաս ե խլանայ. էս աչքը՝ որ չի՛ ուզում՝ թե ուրիշի աչքումն էլ վարը լես տեսնի, մեկ օր պակաս ե քոռանայ, կիսանայ, փչվի. էս լեզուն՝ որ օձի պես օրը հազարին կծում ու եաղու ա տալիս, մեկ օր պակաս ե պապանձվի, չորանայ, քրքրվի ու օրհասկի կերակուր դառնայ, բաս էլ չասուեթիւն մեր մարդկի՞ց կրկնայ, բաս չի՞նք ուզենալ՝ որ ամենին պաշտենք, պատվենք, սրբի տեղ դնենքվալը պահս գանք։ Աչքենքս տակաբել ու, սիրտ նեքս տառել, մարքնեքս քարացել։ Ջամ որ գնում ենք, հինց խնամատարենք՝ թե հնայ՝ առիւն բանիս պրծանք, պարտքենքս տվինք՝ որ մեկ քանի խաչ հանկչինք երեսնեքիս, մեկ քանի ծունդը դրինք, պատարագի երես տեսանք, պատնեքն բաց արինք, սրբատեղն առանք։ Ինչ աստմ են, մեզ համար մեռած ա, մեզ չի՛ ազդում, չունքի մեր սրտի բառը չի՛, մեր լեզվի խօսքը։ Երեխեքն աստմ են, մենք էլ անկաշկանդ կախ արած, աչքնեքս ցցած, լանք, չլանք, տեսնինք, չտեսնինք, ինչ ա մեր սիրտը մեկ օր վառվում, որ խնամանք՝ թե էս լինչ հրաշք ա, որ Աստուած առաջուց աստեղծել ա, մենք լինչ ենք, որ մեր առած դոհութիւնը, փառաբանութիւնը, ծունրը, երկրպագութիւնը՝ Աստուծու առջի լինչ

ըլե՝ Պէտք է մտածենք, որ ա ապքաո՝ որ նրան օգնենք, որ ա հիւանդ՝ որ նրան ինկնախնամենք, ուր են գլխաւ, գնանք նրան Թափենք, ուր սիրտը նեղացրինք, գնանք էլ ևդ հաշտվինք ։ Ով սիրտներս մաղձով, Թունով, հագար մկ դառնալխնով լիքը մնացած ենք, լիքը գաս գալես, էլ ինչ օգուտ մեզ ։ Հնից պէտք է մեռնինք, որ սիրտներս Թունազանայ։ Հնից պէտք է գժոխքի էրեսը տեսնինք, որ աշխարքիս Տաճն խնամանք ։ Հնից պէտք է հոգը մտնինք, որ ձեռն ածենք՝ Թէ երբէք մեկ խան կը բռնվի, որ երեսը տեսնինք, լեզվներս նրանց լեզվին տանի, ականջներս նրանց ձէնն լսնանայ։ Այս մտածքը, Թէ որ հնաը ըլէր՝ մեռած վախտը պետրմանիդ տաճկը գաս գային՝ էլի էն խելքը, էն զօրութխնն ունենայիր, որ հեմեկ ուղես. չէիր ուզել էն մարդկ ոտը համբուրել, որ պետրմանիդ մօտեն անց կացաս ։ Չէիր ուզել էն մարդին խառնես, արատաստնքով էրեսը լվանաս, էրեսն էրեսիդ կպցնես, բերանը բերնիդ, վատվես, էլ դուշմը պակ չի գաս՝ որ քեզ մեկ «Պատած հոգին լուստոսի» ասաց, կամ պետրմանիդ վրեն մամ վառեց։ Չէիր ուզել, որ էն հոգին էլ ջաբ անես խաես՝ որ քոյ սիրտն աչքերդ ծածկել էր, քոյ աչխս պատիերը փչացրել, քոյ անոյշ լեզուն, քոյ քաղցր շունչը բռնել, պատանձացրել, էն քարն էլ պաշտես, որ քեզ զայիմ բռնած ունէր։ Խաս հըմիկ ինչ ա էլել, որ խելքդ վերդ, սիրտդ վորտմդ, միտքդ գլխիդ, դպակս բաներ չես մտածում։ Այս սիրելի, երանի Թէ էս սհաԹիճն իմ սրտումն ըլէիր ու իմանայիր՝ Թէ ինչ ծով ա պատս գալես սրտես միջումը։ Չեր էրեսներնցը մեկ օր պէտք է ըըեկվիմ. ձեր քաղցր լեզուն ու ձէնը՝ մեկ օր պէտք է չլսեմ. ձեր աչխս երեսը մեկ օր պէտք է չտեսնեմ, հոգուցս սիրելքը, բարեկամը, սիրեկանը, գօնեմ, ընկերքը, իմ քոյրը պատիերանից մաքրվիր։ Ախ բնձ դեռ բնդհանը կպնէք, գոք իմ հոգուս ախտը, գոք իմ էրեսիս հող կըցնէք, կըլե Թէ բաղնէն սիրտը մրմնջայ, կըլե Թէ բաղնեն էլ մեկ կաթ. արտասուքի լինձ արժանի համարվի. քայց ախ—լեզուս պատանձեմ ա՝ որ միտք եմ անում, ձեռներս Թուլանում.... ախ՝ մեկ դարտակ շնորհակալութեն էլայ իմ բերնիցը չէք կարող լսել։ Էլ

Լինչ եմ անում գժոխքը։ Գանա էս էլ մեծ գժոխք ա դրել, որ ձեզանից հեռանամ, ձեր խոսքը չլսեմ, ձեր երեսը չտեսնեմ։ Էս տեսակ մտածմունքը կին մեր խելքը հալևորի ուշ ու միտքը բռնել, գրաել։ Ալշում էր տէր-տէրի վիշերն էլ համբուրի, երևոին էր քսում, աչքերին էր քսում, նրա ձեռք էր ծոցն էր տանում, էս բէրնին էր դնում ու հոտ քաշում։ Վաչար քահանին մնացել էր մանալ. Թէ աչքին էր հուի տալիս՝ բէրնին ու քը Թէ ին էր ծուխ դուս գալիս. Թէ ձեռք բէրնին էր դնում, աչքերն կին էրանց աղէ ծովը բաց Թողում։ Վրէր լինչ անց էր կացել, վախում էր՝ Թէ աղբրվելի ծերը գնայ, էլ եդ չի՛ գայ. Թէ չէր առում, Էրնչափս կըմնար բանը Թաքցն, աշխարքը դմբդմբում էր։ Բայքի Թէ օդին մեռնիկը ու հօր աչքը մնար կարօտ, որ մեկ երեսն էլայ տեսնի, Էրնչ անկը, աչքը մնացել էր դուռները. Լնքը գլխիչ չէր անում՝ որ ջուտաւոր հալևորի էլած հոգին՝ էր ձեռքին դուս գայ. սիրտը քրքրվում էր, աչքները կարատվում կին, մնացել էր երկու սրի ապանքում. գվորը շարժում էր, էրան էր կարում։ «Օհանէս ջան, ծրգի՛ վէր կաց. մի քիչ գնանք դուս, մնեն գանք, երեսներկս հով դիպչի. Էրնչ ենք տան պուճախը բռնել, նստել։ Օրը տաբացել ա, հաւկն կտրել. գնանք Աստուծոյ երեսն էլ մի տեսնինք։» Վահջանդէջ բերանը բաց արեց երկիլով աստուածահոգի քահանին, ու տանուտէրի գլխին, միքեին պատանելով՝ ուզում էր մեկ մհանով վեր կացնի, որ բալքի Թէ դուս գնալես՝ ձկնեն անկաջն ընկնի, չնամոյ, Թէ Էնչ խառաբ ա, ուրըշներին հետ խառնվի. գնայ՝ էրան աչքովը տհանի, չունքի որ անկաջի տակն ուրիշ ա, աչքի տեսածն ուրիշ. ու քանի ցավը հեռու ա՝ աւելի ա քեռը անում, բայց երբ առաջներս ա, մնում ենք Թմբլած, մինչև հաբերն էլեն էրան էրան սկսում ա կամաց կամաց սրլիալ, մրմնջալ ու եդոյ սաղամալ։ «Էս մեկ Թաման էլ խմենք, տէրտէր Ջան՝ եդոյ ուր տանում ես, տար լինէ. այսուհետև քոյ եսկեն եմ, քոյ շունն եմ. որ գլուխս կտես էլ, ձկն չեմ տալ։ Խոր Աստուած էլ էս օր՝ տաղ օրը չեմ տեսել, տատաւոր տանկոյը դուս ա գնացել, չի՛ էկել. բաս նրա ջերիմ խաղալը չի՞ պետք է տեսնում, բաս նրա աչ-

քիլին չի՞ պիտի պատչ անեմ։ Ադանց նրան՝ կէս սհաթ չէմ կարալ ապրիլ։ Գնանք աչքիս վրայ. կենդանութիւն. Ադաւաճ կարգիդ հասատատ պահի։ ,, Հենց ասից ,,Ղազաչ Ջան, գեօղ բալասի (աչքի որդի)՝ ես խմում եմ քոյ ալեսադալին, ալեվդ մեռնիմ,, ... հենց քունես՝ մկ թօփի պէս ղլուխդ տրաքեց, դուն ու փանջարէն ջախջախուքի ածից, դուդ հատատի մէջ տեղին դիպաւ, գլուխն ու քէլինը տարբեմիշ արաւ, կնպէս քանակի վրայ գէտնին դիպաւ մնաշտած, չորացած հալւարը ու ձնաց մորթած ոչխարի պէս սուսը, սաար կտրած, ընկած՝ հենց էն սհաթին որ պիր կը կացել, դադարն ուզում էր գլխին գնի, փէտը ձեռն առնի, որ դուս գնայ։ ,, Ադաւչն ոնը ա... Ադայ Ջան... Ադաւուն տարան... գլխս տէր... տաննեցս քանդեցին... Ադայ Ջան... օջաղդ խառարացրին... իմ սար Ջան... դուռդ փակեցին. իմ գլուխ... Ադա... ղա... ղա... սի. Ադասի. Ադասի. Ադասի. Ադասի... հրէս հիմա. հրէս տանում են... ձեռներդը կապեցին... ոտներդը բիտով դրին... վայ... վայ... վայ... աչքս փորեցին... ուժ էլ մկ չօս ասել, որ առաջս կ՚կաս... գնացիք... հասիք. էն սուրսայի բօչին մանիկ արիք. .. տեսիք ինչպէս ա չկորիդ խաղում... դալիս եմ դալիս՝ Ադաւաչ Ջան... սարը արա՛, որ մկ չարսալս քցեմ... դլուխս կապեմ... տօ տնաքանդի աղջիկ՝ մկ ձեռներդ հլայ բարէտացրու. ինչ ես փէտացել հզտեղ կաղնել... վայ վայ, վայ, ամանն. հրվեցի խորտվեցի... չորտնաք դուք այ ձեռները... խառարիք դուք այ աչքեր... հարսի Ջան, խաղա՛, է. տօ մկ կռներդ բարցրացրու էհ Ա ալրնրնէ Ջան, իմ մանիշակ, իմ սմբուլ, իմ ալվան լալազար, իմ լանկան ծաղիկ... աչքերիդ մեռնիմ. հրէսիդ մատաղ գնամ. ինչ ես ձեռներդ խաչել... ինչ ես քեզ չարդում. սպանում... Օ՜ անգուն մօտիկ ա, մի քիչ կայ՝ Ադաւուն չատիկս դնենք.. դեռ նրա հոգին երկինքը չի՛ հասած. .մենք նրանից առաջ կէրթանք հնտեղ. գարդ մի անիլ.. Ընկաչ արա. մի Ադաւս խաղն սաեմ...

Ադա սի Ջան... գլ... խիդ... պնը... քան...
Գա... ես... մեր... թաքն... ս... պարծանքը...
Թանգն էլ գնայ... թվանքն էլ...
Տնեցս էլ քանդվեց... պատճախս էլ...

Աչքս էլ վորվէց . . ուժըրլա էլ :

Աչասի Ջան . Աչասի . . . տօ Ջուտանը . . . քանի քը-նես . չա ա . չա . . . դնա . . որպաէս տարան . դնա, Ջուրն քնկի . . մենք էլ կա ա գալես ենք : ,,

Կա սհաթին էր՝ որ ոլորուէլն հէրը տանն անդամ գնաց՝ էն դինէն, էլի եղ էկաւ . . . Քանի որ գլուխը վեր էր քաշում . . . հէնց խմանաս՝ էլի Թաքրար խփում, նրան անդունդն էլին տանում . Չահէլ քոռն տարեկան հարսը մէկ կողմն էր գլուխը ծեծում, Ջարդում, մազերը քցրըում . իր խնդէ պատաւ կնկիը մէս . էլ հաքը-նելին շար չէր մնացել , էլ էրեսներին տազ տեղ չկար , բոլոր ձղել քցրըել էին . արինը՝ լաչակ, օշմազ , ճակատ, դօշ՝ շուլե պես նէրկել էր . ինչ պատի հարան էր անում , Աստուած ոչ շհանց տայ : Կարձր ձէնով լար՝ ասօք էր . . . էս պատճառաւ սիրտը դհայ ասելի էր էրվում , խորով-վում . . ուզում էր դօշը պոկի , դնայ քաշնըվելը ընկնի : Ա-ռաջին խաբարն՝ որ խմացել էին, նրանք էլ հէնց խելքը Թողցած պես հայտառնը՝ որը մէկ պատճառում էր ան-շունչ մնացել , որը վիստումն . նրանց առաջ էրաշներն էլ՝ պակաս սարսափելի չէին . մէրը չէրկէղ խաղալիս հնպես էր երևում՝ Թէ Աչասու ձէն բադդրվիշ էլաւ, վեր ըն-կաւ . հէնց հնայ վրայ վազեց՝ որ որդուն խոսի, վեր Թը-ռաւ : Հարսն աչքին երևում էր՝ Թէ հարսանիք էր, հա-րամիք վրայ ավլին . Աչասին մէկ բօշ ձիւս վրայ նստած՝ նրանց առաջ արեց . Թրով ծեծելով՝ Թօղ ու դուսմանու-մը կորաւ . իր Թայդաշ հարսներն ուզում էլին՝ որ լրան բռնեն . վեշը Թափ ավից , ուզում էր՝ որ նրա եաւիրը կորչի . երևի վրայ վեր ընկաւ , աչքը բաց արեց , տեսաւ որ տունը դլխին պտտում ա : Ինչ կտյած բաներըը որ մնաքն չէկաւ , հնպես մէկ ծվայ , ծղրտաց՝ որ ձէնը երկինքը հա-սաւ , պատերը զընդացին : Էս ձէնի վրայ կէսաւրն էլ՝ հէնց բռնվէր՝ հինդ դաշ ծուռ էլաւ , հէնց գլուխս մէկ Թուր չնգեցաւը խրեցին . հարայ տալով , մազերը պոկելով՝ հարսի կռնիցը բռնեց , դուս Թռաւ ու իր կնաս-մեռ մարդի առաջին Թաւալ Թաւալ էր տալիս , գետի-նը պոկում , գլխին հող ածում , ու նոր մոլեցած հա-ւէ պես՝ որ գետ քանի արինը տաք ա , ատն ու երեսը քա-

բերին է ձէձոմ, ինչպէս որ տեսանք։ Այն՝ ես չեմ ու-
զում բանը երկարացնեմ, թէ չէ նրանց արածն ու ասածն
լսողը սիրտը կէրնի, կը փոթորկեն։

Այս ձէնի վրայ էր՝ ինչպէս ասեցի, որ մեր անբախտ
ծերունին բիրադի վերը Թռաւ, էլ ո՛չ գդակ, էլ ո՛չ քուրք
Հարցրեց՝ տանկից բղաւելով, դլուխը ծեծելով՝ միրուքը պո-
կելով դուս ընկաւ ու հոգին բերնին հասած՝ պլոկվելով,
ոլորվելով իր որդու ոտի տակին դէտնին դիպաւ ու Թըռ-
պռտում էր։ Ինչանք էնտեղ հաւնիլը հարիւր տեղ վէր
էր ընկել, հարիւր տեղ ոտն ու ձակատը քարին էր առել,
դլխումն ու ջանումը էլ սաղ տեղ չէր մնացել. հազար
քարի էր դիպել ու եարալու վարալու էլել. ձնի նման
սիպտակ միրուքը՝ արնի մէջը սառել, չանչին էր կպել.
ու Հմիկ էլ որդու ոտները լիզում էր, որ մէկ Թուր էլ
էրան խլի, որ շուտով էս դառն աշխարքիցս պրծնի։

Ա՛յ էն ազգին՝ որ աշխարքումն անտէր ա,
Ա՛յ էն երկրին՝ որ Թշնամու գերի ա,
Ա՛յ էն խալխին՝ որ ինքն իր կեանքն, աշխարքը
Չի պահպանիլ, ու հարամու ձեռ կտայ։
Ա՛վ որ սարեր կերթայ, էրան ֆոքոն անի,
Ա՛վ որ կապի, տեղը նստած, մուլք դառի,
Ընտէր ազգին նրա գլուխն կը գիպչէ,
Ընտէր գլուխն նրա քիսէն կլցնի։
Հաւատ, օրէնք, տուն, ընտանիք, սրբութիւն,
Հողի, քարի հետ կքանդին, կիչանան,
Թէ մէկ ազգ իր չնչառն, եախէն Թշնամուն
Էրան էրան կտայ, կը ճնայ անվաճան։
Կատաղած ծովն էրբ կհարցնի լաց, շիվան.
Նրա փրփնկէն (ալիքը) ո՛չ սիրտ ունի, ո՛չ հոգի,
Թէ մէկ Հար ունիս, մի տար նաւիդ գլուխն էրան.
Ա՛չքդ Թէքեցիր, ծովն տակին կըացվի։
Դառած առջը վինչացնելով գուս պռծաւ,
Սարեր Հորեր սասանում են՝ ձէնիցը,
Ընձեղ գառը, ուր ես կանդնել դու անցաւ,
Դէղ կը քցըրվի, փախիր նրա ձեռիցը։
Դաշտ ու գետին դիրդիռում են, դղրդում.
Ամպի գոռոցն աշխարքն էրար գլխով տալիս։

Ա՛յդ վերջակա՛ն՝ ի՞նչ ես ձամբիդ մկտում,
Պռնա՛ հլայ մի՛կ քարի տակ, որ պռծնիս։
Ա՛խ՝ արեգա՛կ, քարի հրեշտակ՝ մեր մոխ,
Ի՞նչ ես կանգնել, սիրուն աչքերդ քաց արել։
Ձայն համար որ դուս հլ չգաս դու խակի,
Պատդ չի՛ անիլ, վաղուց ես նրա աստղը թեքվել։
Թախիծ, ապարանք, դինք, զարդարանք փչացան.
Թագաւորները, իշխանք, քաղաք հողը մնան։
Ու՞լ նրանց եթիմները խեղճ կդայ.
Մինկ թշնամու սրտումն մըգամ Աստուած կայ։

Բաղե վախտ որ մարդ մի՛կ քանդված տեղէ
Այդպ կանգնում ա ու լուքն իր մաքի
Հետ ա ընկնում ու անց կացած բաները
Ֆիքը անում, ախրում, տրորում աչքերը.
Ինձկէս գիտես՝ թէ կ'են անբան քարերն
Մեղ ասում ըլեն, որ մենք մեր օրերն
Լանք ու զգաստանանք, չտնքել ես աշխարը
Չի՛ մնալ մեղ համար զադմի մատյարար.
Հենց խմանաս՝ թէ լեզու են առել
Պատերն, ուզում են մեղ լալով ասել.
„Ա՛յ ադամորդի, տես՝ քո վերջն կ'ա ա,
Ինս տեղ հլ կայլեն նորահարս, փեսայ,
Ինս տեղ հլ կայլեն ծնող, երեխայ,
Հարուստ, մեծատուն, իշխան՝ համեշայ.
Բայց ուր են նրանք, հողն հաւասար
Բայղուշն ա նստում նրանց գլխին անձար։„
Բայց ախ՝ թէ մի՛կ տեղ արևն ա թափել,
Աշխար կործանվել, աղգեր վերացել,
Գազան բուն դրել, աւազակ բնակել.
Պարզի լերդն ու ձորն կլսակ կ ընկնում,
Ա՛խը սրտում՝ աչքը սևանում։
Ինս տան ա Հայն սրտում բհամ գալես,
Ընկնում բերդն, Օ՛ձնգին տեսնելես։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ։

1.

Լեռ քարափի վրայ՝ ցից գլուխը բարձրացնում՝ Թամմաշայ՝ ա անուամ Հանդարպ՝ հազար գլխանի դևի պես՝ նրանում՝ հազար տարեկան քաւթաս, պատուած, չորս կողմը խանդակով կապած, բրջերով պայխանգրած, սուր սուր ատամներըը գլխին շարած, հինդ զաղաչաի հատու պարսպով երկու տակ քաշած, մէկ ոտը Կանդումը, մէկ ոտը Գամաւրքաւլաղ գլխին դրած, մէկ բերանը հիւսիս, մէկը հարաւ բաց արած, չորացած գլուխը երկինքը ցցած, լէն պիշերը երկրումը վառած, անասնէի երեսը կոխած, սպասած, հազար քնով, հազար վանջարայ աչքերը դէս ու դէն չըռած, ջուխտ չանդերով Օ՛անդվի՝ քարտա, գարհուրելի, սեռագէմ ձորը խառած, դօշնի կապրած, անմահ, անլեզու, մարդակերը բերդը, ու դեղնած երեսը հեռու տեղից ծածկում, ապահ աչքերը պեռնելիս բզում, որ մեամիա տես նաղին դհայ շուտով խաբի, դհայ հերս իր ծայը քաշի ու բերդալի, անձէն, անուտա կուլ տայ, վիշացնի։

Պարսիկ նրան շինից, խորամանկ, խարեբայ, Թէ Օ՛մանցի նրա հիմքը դրից՝ կառուցի, անհաշտ, ոչ դիր կայ, ոչ Թարեզ։ Այս պատմութիւնը խուսափի միջումն ա, մարդ ուղիղ չի՛ գիտի, չի՛ լսել, բայց հազարաւոր ժամանակաւ՝ անահ, անհամ՝ ալինդ երեսը լերը գաղանի պէս դէմ տըւած, որքան Թօխի, Թօխիսանի գիւղերէք էլ նրա կոշտ քամակին, նրա կտիոզ դաշին, նրա բաց գլխին գիտան, ոչ ինչ չի տղեց, քեսր չարից։ Կոտրած Թևերն էլ եղ տաղացրած, ջարդած ոտներն էլ եղ պղպտացրած՝ գլուխը վեր քաշից, էլ եղ շունչ առաւ, վեր կացաւ, կանգնից, ուսերը դղից, ոտքից, սրբից ու էլ եղ հարբայ գալով, հաճախ տալով, իր գլուխը քարտին, իր շվաքի հետ խաղացողի Թալալեան, վարբապետեան, անզօրութեան ու չիմար յանդգնութեան վրայ ծայը անիլով, ծիծաղելով, ծաղր տալով՝ պատին կանգնից, մնաց ցցից էս հոգաշէն, այլ ոչ փոշէն բերդը ու խենիշ գլուխը իր կտրած ոտները Օ՛անդվի բերանը լցնելով, ձեռց տերը

նստած, Օ՛անդվե՛ որ գիշեր, ցերեկ, անքուն, անդադար, գժված, կատաղած նրա բաց դռնին, նրա անխաբ սրտին՝ իր պլոկած ջրի անբերան թրոմը, քարի ուրացումը վեր հատում, զարհուրա՛ ու, բայց տեսնելով՝ Թե չի՛ կարում ջնջը հանել, վրեժն առնել, նրան քանդել, գոռալով, պատերալով, կանան բառնալով, քիչ քիչ ձկնը փորը քցում ու մանրջ մանրջ երեսը կալնում, Օ՛անդրեասի ծոցն ա մտնում ու յոյսը կտրած, սիրտը կոտրած՝ տխուր դեմ ու դեմն ցրվում, ցնորվում ու հազար բարի, հազար պատուղ ու արդիւնք տալով, բաշխելով, ճամփեն մնըրում, կոչնում ու չի՛ կարում իր սիրուն քվրն էլայ, Ք՛րաղեն մեկ խաբար տանի, չունքի Ա՛րևտու Թամարզու, կարօտ բնակիչքը նրա ճամփեն բռնում, նրան սիրով խաղում, իրանց մեջը, իրանց հանդն են տանում, որ նրա սուրբ կաթնահամ ջրվը՝ իրանց էրկած սիրտը հովացնեն, իրանց դառը քրտինքը նրանով լսանան ու նրա ափած պաղովը իրանց գլուխը պահեն։

Ա՛րևտու բերդն, Ա՛յաստանու հողն՝ որ հազար տարուց հետ սկած՝ դառել էր գողի ու աւազակի բնակարան. էն հողը, էն հիանալի աշխարհը, ուր տեղ որ դրախտն էր եդեմական, ուր որ Ա՛ստուած՝ բոլոր աշխարքը ջրհեղեղովը երբ որ կործանեց, Ա՛յոց սուրբ Ա՛ստվածածը միայն արժան տեսաւ, որ Նոյեան տապանը նստի ու Ա՛յոց երկրկոյը էլ եղ մարդիկ բազմանան ու ուրիշ երկիր նեը էլ շինուՔիւն քցեն. էն սուրբ հողը, ուր որ անպատեհն Ա՛յն՝ անաստուած Ներսէս չար մոքին չհաւանելով՝ իր ընտանիքը, իր քոջ, պատուական զօքը հաւաքեց, էկաւ ու Ա՛յաստանի զարմանալի սարերն, սիրուն դաշտերի տեսոյն մայիլ մնացած, Օ՛անդվե դրախտանման ձորը, Օ՛անդվե վրկրադէզ, անահ ջուրը, Ա՛րտախի մարմանդ ծոյը, Ա՛ստվածածի երկնանման գլուխը՝ Ա՛ևտոյ ծաղկափթիթ ձորերն ու սարերը տեսնելով, իր մըտքով ցցեց ու իր սուրբ անուհով Ա՛յաստան կանչեց ու Ներսէս անհոգի մարմինը իր նեռ ու անեղեն մաստաղ արեց. էն սուրբ տեղը, ուր որ Շ՛ամիրամ՝ աշխար տիրելով, ոչնչ տեղ էն պատկերը չձաբեց, որը որ իր սիրտն ուզում էր ու մեր հրեշտականման Ա՛բայի սիրուն երեսին

կարօտ՝ զօրք ժողովեց, հիւսւ, որ Թէ նրա տուրք սիրտը լալով, սիրտ չգրաւել, զօռով նրան դէմն անել, որ բալքի նրա տուրք շունչը իր երեսին դիպչէր ու մեռած ժամանակն էլ՝ նրա մարմինը առաջին դրած՝ դիշեր ցերեկ սուք էր անում, որ կամ նա կենդանանայ, կամ ինքը նրա տակ տակին հողին տայ. Էն աշխարը, ուր որ Օրմայր՝ Աքքիլեսի հետ Հեկաթի դէհն ուղեցաւ պահի, Պարսյր՝ Աբգանարաղնն էրեց, Տիգրան՝ Կիւրոսի հետ Արդանարաղնն էրեց, Տիգրան՝ Կիւրոսի հետ Ժդհակայ հոգին առաւ, Այահ՝ Դարեհ Կոդոմանի հետ Աքեքսանդրի Ճամիկն ուղեցաւ բռնի, Այազարշակ Պարթևն՝ իր եղբայր Աշհակայ տալ իր երկիրքը կռիւ ու Հայաստանին կարգ տվեց, նախարարներ հաստատեց, Տիգրան՝ աչքայ աչքայից՝ Աորոց աշխարն իր ձեռի տակը բերեց ու Կարթագինացոց հսկայքն Հաննիբալ զօրագլուխն իր մօտ հրաւիրեց, ուր որ քաջայաղթն Տրդատ՝ Հռոմի իր քաջաթիւնովը ու խնամատարութիւնովը զարմացնելէն յետոյ՝ հիւսւ իր հայրենական հողին տիրեց ու Աստուծոյ երկեցաւ ու տուրք Լուսաւորչու՝ Գրիգոր տեղն կերպով լուսով չարի տվեց. Էն տեղը՝ ուր Այրգան Մամիկոնեան, Այահան ընտիր եղբայր նորա՝ անօրինակ քաջութիւնը, որ աշխարս դեռ չի տեսել, իրանց օրհնէն ու տուրք եկեղեցու պատիւը արընով գնեցին. Էն տեղ՝ ուր Այուսանշապուհ՝ բոլոր աշխարհի լուսաւորութիւնն ու խնամատարութիւնը իր կողմը քաշեց, իր աշխարհը բերեց. Էն ընտիր աշխարը, ուր Որբևթեանք, Բագրատունեանք՝ իրանց հաղար Թշնամու ձեռի անտէր մնացած հայրենիքը (վաՀանը) էլ եղ գերեզմանից հանեցին, էլ եղ նոր հոգի տվին. Էն օրհնեալ հողը, ուր Աորիք, Պարսիք, Հոնք, Աղանացիք, Անակեղտացիք, Հռոմայեցիք, Աբազք, Օսմանցիք՝ ջրհեղեղի պես վրայ էկան, հարիւրաւոր աղգ ու աշխար ոտնակոխ արին, ջնջեցին, սրբեցին, Թրի, կրակի մատաղ արին, ուր տեղ որ սար չի՝ մնացել, որ արին չտեսնի, քար չի՝ մնացել, որ մարդ տակավ չանի ու հարիւր մեր հարևան ազգեր էնպէս են հողի հետ հաւասարվել, կսրել, որ էս օր ոչ նրանց շունչը կայ, ոչ անուշը, բայց սուրբ Հայոց ազգը, անյաղթելի՝ Հայկայ սրտիքը՝

լրանց կեանքը, թափառութիւնը, ճգնութիւնը, փառքը, խշեառնութիւնը, զորքը կորցնելին եղև, որ տեսան՝ թէ կ՚ա աշխարհակործան ջրհեղեղին, կ՚ա գալան աղգերին՝ որ մինչ մեւսի սահցը ձգելակ՝ ուր որ կամենում էին գնալ, Աբրահ պայ, թէ Աբիայ, Հայոց հողումը պետք է անց էին կացել, էնն կարող դիմանալ, աչքընները երկինքը ցցեցին, գլխընները դոգընները դրին ու հազար թրի տակից, հազար կրակի միջից՝ սիրտ սրտի տված, հոգի հոգու կպցրած, մինչև կ՚ա օր էլ՝ լրանց գլուխը, լրանց տուրը հատատը, լրանց տուրը օրհնքը՝ էն վերհանձնում թիւնումը պահպանեցին, որի օրինակը աշխարքում չէ էլել ա, չէ կըլի.- էն աշխարը, էն անօրինակ աղգն էը կ՚ա վերջին ժամանակը՝ շունչը բերանը հատած՝ աչքը երկինքը կլիել՝ որ Յուսաց հլօր արծթը գայ ու լրանց հողն ու գառակը իր թևի տակումը անի: Վրան տարու միջում լուսատեսակ, քրխատունակ, խաչատպատ Աբրտպատց ոտը՝ ողջմիելը Ամերիկայ հնտիկս քանդեց, ջնջեց, հողի հետ հաւասարեց, որ հինգ վեց միլիօն աղգերկը՝ կ՚ա օր հազար հոգի էլ չէն մնացել, էն էլ սար ու ձոր ընկած, վայրենի գաղանների պես են լրանց սև օրը լալիս ու հառաչում, բաս ի՞նչ անէը Հայոց խեղճ աղգը, որ Աբրահամ դէսը վեց հազար տարի՝ ոչ թէ քրխատունկի, կամ լուսատեսակ աղգի, այլ հեթանոսի, կռապաշտի, մահմետականի, անօրէնի ձեռին էր աչքը բաց անում, նրանց հետ քեալլայ տալես, ու շատին շատ անգամ՝ իր ոտի տակը քցում, բայց կարող է վարդը ծռվի միջում զօրանալ, մանիշակը՝ կրակի առաջին դիմանալ. կարող է կակուղ ցորնի հասկը էն կայծակինն ու կարկտին համբերել, որ մերը աղգը իր թշնամուն հաղթերել ա, ետա դիմացել: Հայոց աղգ, Հայոց աղգ, ձեր ջանին մեռնիմ. Հայոց աղգ՝ քո հողին մատաղ՝ Հայոց աշխար՝ էն որ կաթը դուք ծծեցիք, էն որ միջքը ձեզ բերեց, էն որ ձեռը ձեզ զրկեց, էն որ բերանը ձեզ օրհնեց, որ դուք էս հողին ունենաք, էս սերը ձեր միջումը ըլի, էս հրաշքը դուք աշխարքին ցոյց տաք: էն ի՞նչ աչք պետք է ըլի, որ քօռանայ, ձեզ չտեսնի, ձեր զադրը չհամանայ. էն ի՞նչ բերան պետք է ըլի, որ կապվի, ձեր փառքը չգովի, ձեր անունը չպաշտի. էն ի՞նչ քարացած սիրտ պետք է ըլի, որ ձեզ չսիրի, ձեզ իր հոգին

մատաղ չտայ։ Օրհնեցէք Աստ ուռը, ջան ջանի տվէք. իրար սիրեցէք. դուք էն աշխարքի ծնունդն էք, էն ազգի զաւակը՝ որ աշխար ամենայն զարմացրել են ու կզարմացնեն։ Դուք, դուք իրար պահեցէք, ինչպէս ձեր նախնիքը, դուք իրար Թասկը քաշեցէք, ձեր նախնիքը միաք քիչ, ձեր հողն ու ազգը պաշտեցէք, ես եղեմ զառնում, էլի իմ պատմութիւնն անեմ, բայց աչքս Հասկի ա, ան կաջս ձէնի՝ ձեր ջանին զուրգան՝ չԹողաք, որ էս մուրտալը հետս գերեզմանս տանիմ ու հողումն մարմինս քրքրվի, երկնքումք հոգիս տանջվի, երբ խանամ՝ Թէ ձեր սէրը պակսել ա, ձեր բարեկամութիւնը ցամաքել, Գնամնք Երևանու բերդը, օրը մԹնում ա, խաւարը բռնում, աչքերս սևանում, սիրտս արտրվում ու լինչ աեղ որ ծնել եմ, էն հողն էլ ա աչքիս փուշ դառել, սրտիս դանակ։ Ոչ էն իր բռնը սիրում ա, ես իմ հողը ատում, փնովում, չունքի լաճ ու տեսած բաներս կրակ են դառել, սիրտս եբում, փոԹոռում, չունքի Երևանու բերդի հողի ու ջրի շատ փայը՝ հէնց բռնել՝ Հայի արընով ա շաղախած, ինչպէս անեմ, որ չուրն ընկնիմ, որ սիրտս հովանայ, ես մեռնիմ, պրծնիմ ու էս դարդերը ինձ սաղ սաղ չուտեն, չսպանեն։

Երևանու բերդն, Երևանու բերդն, ուր որ քանի Հայոց Թագաւորութիւնը իր աշխարքիսը ձեռք վերցրեց ու քրիստոնէութիւնը դառաւ Հայոց ազգի յոյսն ու ապաւէնը, ու երկնից աքթայութիւնը, ու Պարսիկ, Օսմանցիք՝ Հռովմայեցոց գլուխը Երզոպայ ուտելով, Յունոց ազգը էնտեղ տանջելով, Ասորոց, Խաբէլոնացոցը՝ Ասիայ վերջացնելով՝ Թուրքերը սրած՝ կատաղած ասլան պէս՝ մէկին էս դէմից, միւսն էն՝ մեր ազգի արնէն էրէն ծարաւել, որ իրանց անկուշտ փորէն մատաղ անեն, ու մէկը ծամում էր, միւսն տալիս, միւսը արինը խմում, մէկի էանդը քցում, ծնացել էր հարիր յիսուն տարուց յառաջ Օսմանցոց ձեռքին, որ Նադր շահը դուս էկաւ, ու Հնդստան, Ղըզլաստան ամէ տակը տալուց եղավ՝ երեսը եդ դարձրեց Երևանու վրայ։ Այր ու ձոր նրան գլուխ էլին վէր բերում, մէկ բուռը հողը ու լէնդաշլվար Օսմանցին ոմ էր, որ առաջին գիմանայ։ Հէնց Աւրդ

Թահիր գլխին, Բանաքոռց մի քիչ բարձր նրա չադրի ծէրն էրևաց, Ալաջար Հասան-Ալի-խանը՝ Օսմանցվին ընդառաջ Արաս մին քշեց ու կարիչ զօրապետը հնդան Թուրքն ածել, Օսմանցվի գլուխ էր Թագրել, ետ ուս վեր բերել, որ ձեռը վիհատցել էր, Թուրը դուլացել, ու ինչ ժամանակ եղ դառաւ ու Կադր շահի չադրի առաջին, որ մզրահը չշալրահց, մզրահը դողալով գետնումը ցցվեց, բայց քաջի արած տղամարդութիւնը շահի աչքումը մանկվեց ու պատվի, փառքի փոխանակ՝ ողորմելի խանի աչքը խոհոյն հանել ավեց, որ արեգակի առաջին լուսինը չեր լսի ու երան անունը չիտըվի։ Էս կայր ողորմելին էր՝ որ Օսմանցվից յետոյ Երևանու խանութիւնը սաստաւ ու հզի Պարսից անիծած ոտը մեր աշխարը մտաւ։ Սրանից յետոյ էր սկսաքը Հուսէին-Ալի-խանն սկսեց նստիլ, որ կենդան աջիզ, խելոք էր, մինչև Աբաց Հերակլ Թագաւորն էկաւ վրէն, Ջարդեց ու 3000 Թուման էլ հարկ դրեց ուսին։ Սրա որդի Մահմադ-խանն էլ որ նստեց, Ղազայ Մահմադ-խանն, որ առել անունն Խոտայ-շահ էին կանչում, դաս էկաւ, Կադրի պէս սար ու ձոր Ջարդելով, ինքը դէպի Պարապաղ ու Թուխքնզ երթիշ էլաւ, էր սկսպէր Ալի-Պուլի-խանին Երևանու վրայ դրկեց։ Բայց մինչև Թուխքնզու դերբնն Երևան չհասաւ, Մահմադ-խանը՝ երկրի խալխը գլխին բերդումը Թօփ արած, իր ջելաւը Թշնամու ձեռը չի՝ ավեց, որ Երևանու բերդի չորս կողմը կարել, նստել էր, բայց կռիւ չէր տալիս, չունէի խանին աոում էր, երբ Թուխքնզ կառնիք, ես ձերն եմ ու ձերը։ Թուխքնզ առան, երեցին, եսրի տուաք Երևան հասաւ Թէ չէ, խանի մէջքը կոտրվեցաւ։ Ալի-Պուլի-խանը մնաւ բերդը, Մահմադ-խանին ղօնաղ արեց ու հացի վրայ հէնց՝ ոան ու ձեռը կապել ավեց ու Պարսկաստան ուղարկեց։

Պատմում են՝ Թէ բոլոր խաների մէջէն սրանից լաւը չէր նստել։ Մէկ քանի օր որ անց ա կէնում, մէկ դէշեր յանկարծ մէկը Աբրահամին կանչել ա տալիս։ Ողորմելու արէնը ջուր ա դառնում, բայց հէնց կուշտն ա գալիս, սրան բարկացած հարցնում ա, Թէ ինքը լսել ա, որ Հայերը առանց զանգակի ժամ չեն գնալ, ի՞նչպէս ա,

որ գանգակի ձեն չի՛ լսում։ Ահլոքը որ դողալով չի՛ ա-
սում, թե նրա ահռե չէն տալիս, խակոյն բարկանում,
հրամայում ա, որ գնայ, Հայերին ասի, թե նա էկել ա,
որ խալխին պահի, նրանց տիրութիւն անի, նրանց ցաւին
հասնի ու ոչ նրանց նեղացնի։ Ու էս արժանայիշատակ
խանն ա, որ խալխի խաթրը, կռաք բաշխում, շատ ումուդ,
շաֆաղաթ ա տալիս, բայց թաղը երկար չի՛ կարում։ Ախ-
պօրը որ Ղարաբաղումը Սադդ-խանը չի՛ ապանում, Երևա-
նու Հայց, Թոխլը բերդը բռնում, որան զօռավ դուս են
անում, որ Ղաջարի անունը երանց վրայ չըլի, Հնուխս որ
ողորմելին հազար մանդաթով ու աղաչանքով բռանց ա
գլուխը պրծացնում ու էլ եդ իր երկիրը գաշվում։ Փաթը
վախտ որանից յետոյ Աբբասյ խանն ա գալիս, Երևան նըս-
տում, չանքի որ Ահմադ-խանին ապդականն ա ըլում։
Ֆաթ-Ալի-շահը որ նստում ա, Ահմադ-խանը շահի
մօրը մէջ ա քցում, մինչև 10,000 Թուման Երևանու
փող ուռշվաթ (կաշառ) խոստանում ու էլ եդ գալիս,
իր տեղը բռնում։

Էս միջոցին ա ըլում, որ Նախչվանու քօռ Ռհիմ-
բալի-խանը Ղարայ վրայ կռիւ ա դուս գնում, վայնին
Ջարդում, երկիրը ռոնատակ տալիս, ու Ղուման էլ նոր
փամբակ առած՝ Գնահեդ մէկ մայօր ա ըլում, ուրիշ ա-
նունը՝ զարայ (սև)։ Խանը եդ դառնալիս՝ ուզում ա,
որ փամբակ էլ մէկ ատալին խիլ ու որ լսում չի՛՝ թե
զարայ մայօրը մէկ քանի հարիւր մարդից աւելն ունչնչ
չունի, հրամայում ա, որ գնան, նրան սաղ սաղ բռնեն։
Ասայ Ալոն սալդաթի ու Լօռիլի հունարը դեռ չէն սեռած
ըլում սրսիալները։ Իրիք, չարս անգամ Գնքան գնդշունը
վրայ կ տալիս, բայց սեռնելով՝ թե Ղուսը պատի պէս
կանգնած՝ գիւլլից էլ չի երես եդ դարձնում, փոխանը կա-
տու ընկած՝ ձիու գլուխը շուռ ա տալիս ու իր հոլը գա-
լիս։

Էլի էս միջոցումն ա ըլում, որ անիրաւ Ահմադ-
խանը շահի հետ խօսքը մին ա անում ու քաջայաղլի Ցի-
ցիանովին խաբնով իր մօտ ա կանչում, որ բերդը Ղուին
տայ։ 3000 մարդով որ նա Երևան չի՛ մտնում ու տես-
նում, որ խորամանկ Պարսիկը կամեցել ա նրան ախանաթի

մեջ քցել, մանուկ ա Թուշ Աբրահամս մեչկերը ու իրեք ա-
միս էս քաջ հսկայն առանց հագի, առանց օդնութեան,
էն շոր ժամանակին, որ մարդկ դլխին կրակ ա վեր թա-
փում, էն Թանգութենն ա ըլում, որ ապի լիսրը մեկ
մանեթով ձարվելիս չի՛ ըլում, ու շահն էլ անթիւ, ան-
համար զօրքով գալիս՝ սար ու ձոր բռնում ա, ու Ախ
ղօնշունի շատն էլ՝ որը սոկն ա ոտանում, որը շորը ու
Ֆայերն են ըլում հայ տվողը, Ախ քօմակը, մանաւանդ
կենդանի նահատակ Յովհաննես եպիսկոպոսը՝ որ Էջմիած-
նայ ամրոցները դարտակում ա, որ բայլի Թէ էնպէս բան
ըլի, որ Ասան Աբրահամ մնայ, բայց Աստուծոյ հրամանը
չի՛ ըլում, Յեկեռնովը էնքան դաղանի ախից իր մեկ բա-
ռը ղօնշունը ու Ֆայերին հաւաքում, էն վախտն ա քա-
ղաքը մնում, որ սաղ Այրատանը, Կաւկազը դօնմիշ է-
լած՝ մեկ մեկու ուսկիլիս են ըլում։ Մինչև Պ ադախ Պ ղըջա-
շի ղօնշունը նրա ազաքն ու քամակը բռնած՝ կուվելով դա-
լիս են, բայց հլի դլխներըը քցելով՝ հդ են դառնում,
ու Յեկեռնովի ասն ու երկրի խաղաղութենը մեկ ա ըլում,
Էնքան անուն ա ունեցել էս քաջ հսկայն։ Ֆալաթարա
Ֆայերը որ կան, էն ժամանակին են իրանց երկիրը Թողում,
քշում ու որը մեկը Աբրահամի, որը Յովհաննես ուղ-
քաշու ձեռի տակին՝ դալիս, քաղաքը մնում։ Ախտը՝ որ
հդ ա դառնում, Ախնդիր-խանին բռնում, Պարսկաս-
տան են տանում ու նրա տեղը Թաւաքեալ-խանն ա գա-
լիս նստում, որ Վոռոնցովի հետ կռիւ ա տալիս։ Ալան
էլ վախում են, Ֆուսկին-խան-սարդարը ու իր ախպէր
Ֆասան-խանն են Աբլաս ղրկում, որ մեկ քանի տարվան
միջումը Պ ատրս, Խայտախդ, Աբդուլ տոկ տակ տվին ու
Օսմանցվին կատու էլին շինել։ Կարելի ա Թէ Աբլաս
էնպէս բարի, ազնիւ, խաղխղ ցաւին հասնող, աշխարաշէն
մարդ չէր տեսել, ինչպէս որ սարդարն էր, բայց ինչքան
նա բարեսիրտ էր, էնքան չար, դաղան, դժոխք էր նրա
ախպէրը, որ սար վախէլիս, սար ու ձոր դողում էին։ Ալա
համար էր մարդն, որ ասխի դլուխը, բոլոր մեկ էր։

Էս էլ՝ որ Աստուած դլխին բարկացաւ, էլածն էլ
ձեռիցը խլեց ու խնդէ Ֆայերի երկած, խորովված սիրտը՝
անջախ մի անջախ հովացրեց ու էս օր խաչն ա նրանց պա-

հաւ, ու ան Աստւ վանիքին նրանց առանձնաւոր Օրհ-
նվի էն ահաւոր, որ Աստւ օրհնած առը ...այոց լիս աշխարը
մնաւ ու Պ ղջաշի անիմած չար շունչը մեր երկիրը հալա-
ծից, Քանի որ մեր բերնուն շուն կայ, պէտք է գիշեր
ցերեկ մեր քաշած օրերը մոռընեա բերնից ու Աստ երես-
ը առնել՝ երեսներս խաչ հանենք, Աստուծուն փառք
տանք, որ մեր աղօթքը լսեց, մեզ Աստւ Թագաւորի հզօր,
աստուածահաճոյ ձեռի տակը բերեց։ Այլ Թէ մենք
էս բանաւոն հասնելը ինչ օր ենք քաշել, ինչ գիւղերը ա
դնակել մեր խեղճ ազգի դլխին, ինչ Հրեր ա նրանց լեր-
դըն ու Թագը կերել, երել, նրանց արինը մեր ածել,
քանի քանի անգամ են բռնել, անրհան, անօրհնեան կլել,
քանի քանի նշանակ՝ որը կրակով, որը սիեան տակին ե-
րանց հոգին ավել, ոլ ուզում ա խմանալ, հետո գայ,
գնանք էլ Եդ Երեւան։ Ծածկ լսողը չի խմանայ, Թէ ես
Երեւանու ծնունդ ըլելով, նրա հողի ու ջրի տերն ա էս-
քան տիրոջ քաշում, տանում։ չէ։ դիտէ Աստուած։
Երեխայ եմ էլել, որ էն տեղանց դուս եմ էկել, տանէս-
օր էլ ու մոռանում եմ Թէ Օ՞անդիլի կարմիջն վրանը, ես
քաղաքի մէյդանումը անց կենալիս, ինչպէս էր իմ լուսահո-
գի հէրը ինձ տակ ձեռով անում, չունքի լեզվով խօսա-
լն էլ դաղափի էր բերում, որ Թէկ անց կենանք, մեզ
Ծուրը չտեսնի, որ մոռանում եմ, Թէ քանի քանի անգամ
հենց մեր այդ տանը ես մենք ենք Պ ղջաշ եսարտնս արել, ես
նրանք մեզ, Քանի վրէն օրում ա, մեռս վեր Թափում։
Պէտ Աստն չտեսած, մեկ էլ մոռնինք Երեւան, չունքի մեր
հայրենիքն ա, մեր նախնիքն են հոռեղ կացել, ախրել,
մեռել, Թաղվել, էն ժամանակը կխմանանք Աստ դադրը
ու մեր բախտաւորութիւնը՝ ավ ուզում ա, գայ։

Երեւանն բերդն, Երեւանն բերդն՝ ասէ՝ որ առաւօ-
տը բացվելու՝ նրա էն լուսաբ դլուխը մորդի աչքով չէր
ընկնում, հենց խմանաս՝ Թէ դժոխքն ա իր բերանը բաց
անում, առանիները դընդացնում ու իր ոսկանիակալ, Թու-
նաւոր դառը շունչը չորս կողմը փրիփռալով վիշում, ցրվում,
վոնչացնում, որ կարենայ՝ իր հոտած ալիկնրի կերած, լա-
վուծ արդար Ջանը մորթի, էլի չանդիլը դուբաթայ գցի։
էլի հաշտ անուզ, արդար հոգի՝ անծամ կուլ տայ, լը-

անհուշ փորին մատաղ անե։ Աբեգահը մոռնելու հո՝ հենց
իմանաս՝ թե սոգայելի որդիքն ու զաւակները, նրա զօրքն
ու զօրապետները ըլլին իրանց դիւական խաղը խաղամ, իրանց
դժոխային քէին անուամ ու բոլորի գլխին՝ մին կարած
գլուխ էս տեղ էլին տալ տակ տալու, մին անգլուխ լաշ
էն տեղ էլին կտոր կտոր անուամ, վրէն ըմբռամ, ծակ տա-
լիս, ծիծաղուամ, հրհռուամ, քրքռուամ ու թրամ, մեր-
խոմ, էս վէհասմ մէկ մեռած մարմին էս կոյմն, էն կոյմն
գլորուամ, քացի տալիս ու նէրքև քցում։ Աշխոյ ժա-
մանակին՝ հենց իմանաս՝ մէկ կրակի սար ըլէր հնռեղ կանգ-
նած, փոր, ծոց՝ տաք քոթոթմոմ, բոցոմ լիքը՝ ծխում,
բոլքաքում էր որ բերդանքը ձունչայ, բայվի, տլաքի ու
ինչ կայ չի՝ կայ տակումն անի, լափի։ Ամէն մէկ բարքը,
ամէն մէկ բադանը՝ ասկառամ, ջամդարամ, էս անամէդ
դուխտաղնելոմ լիքը, քամ խոպ սիկս՝ հենց իմանաս՝ ծան-
բացել, փորընէրն՝ էլ չէին կարում քաշել, էնպէս ու-
ռել էին, որ բերադի ձաքին, պատռին, կտոր կտոր ըլլին։
Ահէնների ասկեվարած գլխընէրին արեգակի շնորը դիպչէլու,
պլպլալու, հենց իմանաս՝ էն իրանց միջը անոթա նամուդ ա-
նողնէրի անխղճմտանք հոգու շնչոմը վերմած, ուզում ըլէին՝
Աստուծուն փառաբանութիւն, աղօթք անելու տեղը՝ որ
երկրին խաղաղութիւն, դինջութիւն տայ, ասպանական
կրակին ըլէին ուզում՝ երկնքէյը վեր ածել տան, որ սար,
ձոր երթեն, խորոմեն, տակով անեն։ Հայի թշնամի մըլլին՝
որ դիշեր ցերեկ ուզում էր, որ էս քրիստոնեութեան ա-
նուանը վերանայ, էս Հայ ազգէ, միտարէն որ չէր նի ըլում՝
որ ազան տայ ու իրան հաստատացեալ ժողովուրդը գան՝
իրանց իմանները, իրանց Աստուած, Աստուածաշունչ աղօթք
անեն, որ էն դինուոմը դժոխքի վայ չըլլին, ձեռն ան-
կայլին որ չէր դնուամ ու ծխում, հենց իմանաս՝ Հայի
համար սոգայելեան վոգին ըլէ վիչում, որ իրանց գլուխը
լան, չունքի շատ անգամ էր պատահում, որ մէկ խեղճ,
անճար գեղջի Հայ, որ բաղարն էր գալիս էս հոգալին,
որ իր առտուն անի, մէկ քանի շահի ձեռք քցի՝ որ տանի
իր քիւլֆաթներին պահի, էն տեղն էլին քցում, Ինչան
էլին տանն, գլխին վեր հատում, որ հայն էլ էր մոռա-
նում, էհաճ ձամփէն էլ, իր օղլուշաղն էլ, չունքի էհ-

պաճիլ մեկ Թռաբրի շորի գիպաճ, մուռատաճ կը ըլար։ Աշխարքի գլխին հինգ պիտաս՝ կրակ պիտաք կը վեր գար, կնպհտս կը ամէն մարդ սատանահարսիտաի, սարսափիտաի, որ իր գլուխը պահի, քալի տակ չընկնի։ Ինչ տաեր, ինչ պատաճառ՝ կըլլի որ լուկ ապտակնան փոխն ու դատաստանի օրը հնգան սարսափելի չըլլին, չանքի Աստուծոյ սարսափելեան յոյսը հլի կայ, մինչեան հս օրերը, որ բերդացնիս՝ մարդ կիր խմնտաճ, մեհ երթալ տաճտաճ կըհատնի, լեռը բացվելիս՝ ոսմտդ չմտնի՝ մեհ տազ տալտանով՝ մարդուն աչքը լսիլ, հնպհս ահտաճ, գոլտաճ հլին երկրի խաղերը։

Երևանի բերդը՝ Երևանի բերդը, ախ՝ աչքս դուս գայ, քանի քանի սարսափելի Հայի վրս ու կերթայ, քանի քանի անաճող հոգի՝ տարիքներով չարչարվելու, տանջվելու, կենդանի նահատակ ըլլալու, կրակի, բոցի, երկաթի շամիրի, թնտանիի, կրակած քարշիջի տանկլու, համբերելու եղը, կամ Թուրի գիրլին հետ ու Թռնել, հպարտ կտոր ելլել, կամ տարտաչջի (կախաղանի) վրայ ու գոռալ, երիվնը, երկրը սպահելով, իր վրան իր տատանքովը կռնելով, աչքերը դուս տրաբելով, գվռտ, զարդաշ, իրտաբի, սղտականի, իր որդոց, գտաւոյց ձևնը լսելով, տրտմելով, վրթռմելով, Հոգին տանդել, երկինքը պըղտացել, որ պրծնի հս գտան աշխարքիցը, հն կատարի գտաղտնիքի ձեռքը։ Վրանի քանի ջահել երիտասարդ՝ մեկ տազ օջախ մհն մհնակ որդի, մեկ աղքատ, չքտաւոր տանսէն, վրթռմելուն, մեկ տասը գլուխ քրիստիանի տէր ու ապտահն, իր ծաղկած, գեղար Հատակէն, իր ընկերի ու ախպեր նոր քաց հլած ժամանակէն՝ կամ տաղ տաղ քերթվել ու, կամ իր պատտահսան գլուխը գտան պիս Թրջել դէմ տրել, որ երկնքտանը իր ջահելտութեան մնացորդն առնի, վայելի, չունքի երկիրը նրա անարատ սրտէն հը ծաքատ՝ որ շուտ խոի ու քաղքի կշտանայ։

2

Աչքերը կարդացող՝ իմ սիրելի Հայ՝ հս քո հատատակիցքն ու հայրենակիցքն հն, որ հս տուժ եմ ու

երկուսմ. քեզ հետ մեկ ուզանելով ծնվել, քեզ հետ մեկ մեռնում օծվել, մեկ խաչով հինվել, երբ՝ որ լսում ես, սիրտդ ինչ ա ասում, չնգնարդ ինչ։ Վախում՝ որ ասում կրկես մարգումդ՝ հապես օրը գնայ, ձմեռ եղ գայ, քոյ Թշնամին էս կրակի մեջը չընկնի։ Վախում՝ որ սիրտդ էվում, խորովվում կրկի, ու ուզում ես՝ որ էս անիրաւ ազգի երեսին էլ մեկի չանես, նրան տեսնելս՝ գլուխդ առնես, կորչես, բայց հաւատացիր ինձ՝ մեղաւորը նրանք չեն, մենք ենք։ Մենք որ իրար Թասիր քաշենք, իրար քօմակ անենք, իրար պայծառացնենք, շինացնենք, ծոմն էլ տեղից վեր կենայ, մեզ տակով չի՛ կարալ անել, ինչ Թե Օսմանցին, ես Պարսիկը։ Մեզ՝ ամենաբարի Աբարիչը էն հոգին, էն խելքը, էն շնորհքը չի՛ տվել, որ նամարդի մուհտաջ մնանք։ Աստուած հիմիկ մեզ լես ա բաց արել, Աստուց Թրին՝ սարերը չէն դիմանում, որ ջանք անենք, մկկոմկուս սիրենք, մեր լեզուն, մեր եկեղեցին հնարես պահելիմ բռնենք, ինչպես մեր երջանիկ նախնիքը, հաւատացիր ինձ, Աստուած էլ կսիրի մեզ, մարդ էլ։ Ա՛ու չի՛ սկսած բանը Թողալ ու հապես քարոզ ասել, ես ինչ դիտեմ, ասա սիրաս չի՛ դիմանում, ի՞նչ անեմ։ Ինչի մեր դեղըցոնց սառնն ա միտքս գալիս։ Խոսկի մեղքը չի՛, որ Համիկից դուս են էկել, իրար մոռացել, մեզ նման կորգացողի ոտները սկսաք է ծառերը կապած, ամսով սոված պահած։ Ախր Թե շատ առնողները շատ կպահանջեն, բան գատաստանի օրը ի՞նչ ջուղաբ կտան ինձ նման դրի սևն ու սիպտակին խնայողները, որ էլ ուրիշ բան չենք ֆիքր անում, հենց ուզում ենք՝ լաւ ուտենք, լաւ խմենք, քեհանան ձիու վրայ նստինք, չալ չալ մանկԹենները չբրնեբուսին չկիչկիպանելով, ձեռընեբիս դողդողալով, խաղայնելով մանգանք, քնի ու մարաքեայ անենք։ Ընտած արաղ կոնձիլը, Կախեմու դինին անուշ անուշ խմելը, կառեմով, դրօշկով՝ փառաւոր, ուռած ուռած մոտ գալը, ղաս, ղումաշ հագնել, մաշկալը, նօքար բեքարի՝ ձեռին ջուր ածելը, երես հով տալը, տաք եօղրանի տակին, վոտիտակ դոշակի մէջ ջում ընԹռնին ու Թաւալ տալը, ասա ու գլուխ զարդարելը՝ մեզ Թե դժոխքը չտանին, դրախտը ըսկի չէն տանել՝ հոգիկդ։ Ինչ երեխեքն էլ գիտեն, կասես ինձ, բայց ի՞նչ

անեա, բանը գիտենալը չէ՛, բանն անելն ա։ Էս ինձ վրայ եմ ասում, Թոդ ուրբշն սիրած չնեղանայ։ Ընչանը վողջ չեմ առնում, ոչ գիրք եմ տալիս, ոչ աշակերտ կարդացնում։ Լազին ու Թուրքի մօլէքը կապտ չեն անում, անփող են՝ իրանց ազգի երեխեքը կարդացնում, էլի Թատուած նրանց ազգը հասցնում ա. հենց մի՞զ պտի տալած սպանի։ Ընկեր մէջըդի հայաթում դեղ տեղացնեքն էլ՝ մեկ մեծ վարժատուն կայ, ուր տեղ երկու, երեք լեզու են սովրում, մեր եկեղեցքանց հայտնիներումը լաթալդն էլ բան չի՛ դնել, բաս ի՞նչ կըլի՝ որ ազգի սիրան էլ բիչ չի՛ հովանայ։ Լավ Թուր չի՛ առել ձեռքը, Թրի ղազրն ի՞նչ կիմանայ, ով Թվանիք չի՛ գցել իր օրումը, ֆորս ի՞նչպէս կարայ անել։ Երդին հազար տարի ասա՝ Թէ հնդու հայի միսը, ղաբլու վրտուր հիանալի կերակուր ա, տո՛ որ նա իր օրումը նրանց հատը չի՛ առել, իր սոխն ու սնծուցը, Թանդ ու ձավիր կիծախայ, քո առա՞ծին անկաչ կանի, խելքըդ ի՞նչ ա կտրում։ Ընենք՝ ես չասեմ, տաքի դու չիս դիտել, որ երեխի ընչանը առանձները դուս չի՛ գան, կուշտան չի՛ պէտք է տվա՞ծ։ Դու ուզում ես անհիմքը՝ տուն շինել, կրակ չի՛ վառած՝ հայ Թխել, մին ծէրը Թողել ես, մատդ ես կրակին դեմ անում, առանց պատրաստքի ուզում ես, Հրաքան ինքն իրան քեզ լիս տայ։ Կայինը դնում ես ծառի քօթին, դու քնում, ես ձեռներդ խաչում, ղրաղին կանգնում, ծառն ինքն իրան քեզ ցախ կըդառնայ։ Խելքդ ուր ա։ Լիմոն առանց Թխտրմոզի չի դալ, չի՛։ Նհախ տեղը առներդ գիտնին մի ծծիլը։ Ընդառնալ Թուրը կժանգոտի, նամ տեղն ցորենը կբօրբոսի։ Ընվարիլ հողը Թէ ցանեցիր, ղուրդ ու ղուշը կուտի սերմդ։ Ընդաջ մեկ վարիր, հինգը քցիր, մեկ ազգի աչքը քաց արա։ դուշ Համիկեն որն ա, էն Համիտովը տար։ տար ու ձոր մի՛ քցիլ։ դու նրան քա սէրը ցույց տուր, տեսնիմ՝ Թէ սա քեզ չի՛ սիրիլ։ Ուրբշները մեզ բամբասում են, հերիք չի՛։ մենք էլ ենք մեր ասիցը մեզ ու մեզ հոլտակ ըլում, հատավ հօ բան չի՛ դառնալ։ Ձայց ազգի չանկին ղուրբան՝ մեկ նրա երեխին ուսումն տուր, նրա էն լատա Թաթախ հոգին կրեթիր, կրեթիլ եմ ասում, Թուղթ խաղալ, փռանցուզերէն խօսիլ, անգիր բերան անիլ, դէսիցը

դուս տալ՝ չեմ առում ու շարականի վախ, ես չիմանալու ուսիլ սովորելիլ, որ մեղ էս տեղն ա քցել, տեսնում՝ թե ջան կուզ քեզ, թե չէ։ Մինչև դարմանքը չգայ, ծառը չի՛ ծաղկիլ, առանց ամառի՝ պտուղ չի՛ հասնիլ, դու ուզում ես՝ որ ձմռվան են առատիկ ցուրտ, առաջ ժամհոտիկին վարդի հոտ առնիս քո բաղումը, հառած պըտուղ քաղես քո բաղչումը, էդ էլսծ բան ա, կամ կըլի բանի։ Պինդ ոտքուն էլ՝ որ շատ ծալած մնում ա, թմբրում ա, ձռում ա ընկնում. երկու օր որ թեզ ես ընկնում, քամակդ ցուրտ ա, ոտներդ մեն դալիս բեզարում, աչս հազար տարի ա, էս բեռը մեղ վըզից, էս բեռը մեր ուսումն ա էլել, աչը որ առում ես՝ վազիր, քաս լինչ կանեմ, որ դլխես վըզից վեր չեմ ընկնիլ։ Շալթով առած մարդին մին կուտացնեն, ցուրտը տարած տեղը կրա կին դեմ կանեն։ Ինձանչ հոտը դխած դլուխը ձնհովը կդնեն, թե կըտկուտի։ Խեղճ ազգի հոգին մինչև էս օր քաղել են, հազար տարվայ հարայ ունի սրտումը, որ դեռ չի՛ սաղացել։ Ինչքան դառն ալտաստունը ա կուլ տվել, որ ուչ աչքումը լես կայ, ուչ բերնումը համ, ուչ սրտումը եղ։ դու հենց ուզում ես՝ որ էտոնը մեկ սհաթումն անց կենայ, ինչպես կըլի։ Տո որ մեկ դերեզմանատան համար, մեկ դարտակ ոտըմի տալու խաթեր քո ազգի պատուական իշխանքը՝ պարոն Օ ամբոմը, Խոսրեդինովը, Վասիլի Ալամամանչովը, Մանսկո Տեր Պրիդոսովը հազար մանկթեներով կվատչեն, լըսանք լըսոց տեղ կըշահեն, ժամ կշինեն, խալխը ինքն լըսան կերթայ, լըսան հայտով մշակութիւն կանի անփոշ, բան խելքդ ինչ տեղ ա, էտպես ընտիր իշխանքը, էտպես բարեսիրտ ազգը՝ վարժատուն շինելուց, մեկզմեկու օդնելուց կխոսչին, որ մեկ համն առնին։ Ջուրը դարիդուս չի՛ դնում, սիրելի՛ չի՛։ Ղամիսին գալիս, առուն սրբիլ, քար ու բոլ դին ածա, տեսնում՝ թե ջուրն ինքն լըսան կգա, թե չէ։ Կանը երկարացավ, լսողը չի՛ նեղանայ, էլի դնանք մեր դժոխքը։

Հիմիկ ա, հիմիկ՝ առաջ կըլի ինձ, ձեռք վերցրու էդ դժոխքիդ, ինչ էլաս քեզ։ Ախ՝ ինչպես ձեռք վերցնեմ, քաս ուր թողանք մեր ազգի էն սիրուն, սիրուն լուսաշաղախ աղջկունքը, քաս մեկ ոտըմի էլայ չի՛ պետք է

ասէիք, որ երեսներին վրայ, քարի, աւազի, փշի, տատասկի վրայ՝ մազերիդը բռնած՝ քարքաշան անելով, գլուխներին խիթելով, մէջքերնին ջամբելով, շատ անգամ վրընկերի վրայ պառկ դալով, քաշի տալով, Թրևելով, Թուք քաշելով, արտրելով, Թմանթի ուքով, լսիչքնի նալլով տալով, եա կխոչորելով, ձեռքերը կապած, ոտքերը բռնած, շատ անգամ հարիւր վերստ տեղից՝ հէրնը մէրն ու դէներիցը ընկած, քիր, ախպէր բարիկ ոտով, եա գլխատ քաց, քեռի, վեսայ, ազգական՝ դօշքերը ծեծելով, մազերը պոկելով, հող ու քար գլխներին տալով, լինչ պէս մէկ սուրբ պատն ու մէրը կորցրած ոչխար՝ տանում էին, բերդն ածում, որ իրանց արդար լմանձներին վայ շնեն, հարատացնեն, Թուքրայնեն։ Ճատր հէնց տանն էր հոգին տալու, շատը Ճանճին հօրն ու մօր աչքի առաջին էն կեանքը գնում, ուր գաս, ուր վիշտ էլ չկայ։ Ճատի սիրան էլ որ մի քիչ պինդ էր բլում՝ ընչանք ու բերդն էր հատնում, հաջի, մոլլայ, քեալթալայի, սուխտայ, խան, բէկի ախոնդ, սէիդ վրայ էին Թափում՝ որ եա խաբնով հատատից հանեն, եա պատժով, բայց տեսնելով, որ նրանք՝ ոչ փառքից են խոթվում, ոչ պատժից վախում, ոչ խանզադրեան Թուանհ անում, ոչ մահից ահ քաշում ու ուզում էին Ալիխատրի հարցնատալ, կայս գնալ աշխարքից, որ հրեշտակաց գառը գառատիլնի, իրանց սուրբ հատատը չէին սրբանում, պատիժ, պատուհաս, սուր, հուր, բաց, կրակ, սոլ, մահ, մէրն էլայ աչքընդրը չէին բերում, որի սակեթել գլխին էին հօրնը մօրը տալիս, որի լուսաԹաԹախ լաշը, որի ձեռն ու սար։ Ալղնիկ ու հաբան սիրատ. քար ըլէր՝ կպատռէր։ Ալատած նրանց հոգին լուսաւորի։

3.

Ա՛յս սիրտը, էս հատատը, էս հոգին, էս սէրն ու նեղը Ճայ ազգը, որ Թշնամու, պատանի ձեռ՝ երկիր, աշխատ, ազատասիրութիւն, Թագաւորասիրութիւն, իշխանասիրութիւն, մեծասիրութիւն, բոլոր, բոլոր կորցրեց, իր հատատին մատաղ տվեց, ազքատասիրութիւն, նոքարասիրութիւն, գերասիրութիւն, զաւխրասիրութիւն, տանջանք, չարչարանք, սոլ, մահ յանձն առաւ, որ իր

աւերք եկեղեցին, իր լեռ, լուսաւորչատան օրհնութիւնը, ամէնը, հաստատ ու անխախտ պահել։ Այս ամ հակառակութիւն, սրտատրոհութիւն, մեծամտութիւն, քաջութիւն, կամայ հաստատութիւն, հոգու կարողութիւն ու զօրութիւն, որ աշխարքիս վրայ ջնջելոցը դէսը՝ մէկ ազգ հլոյ մինչև էս օր՝ չի՛ կարաց և չի՛ կարող գոյք տալ։ Այս ըրէք՝ փառ կդայ, երկաթի ըրէք՝ կճաքէ, կմաշէ, ծամ ըրէք՝ կպակսի, կցամաքի, քայլ առաջ չէ՛ պղտիկ մինչև էս օր դէպօրինակ հակառակութեամբ տարտա ըսողը ու իր անունը պահել։

Ծոլանք են խնդիր, քօթ ըսան, աչքից, ձեռից, ոտից վնասք, են սիրտն տղամարդ երեսառարդ Հայերը, որ էս օր էլ Երեւանումը՝ որը ջուխտ աչքամբ քօռացած՝ ալև ալև քաշելով մաշված ու իր հարսն, օղուշաղն երեսին մռութ տալու, որը ոչ դիպավ ու հայ կարտամ ուտել, ոչ ձեռով՝ ուրիշը պետք է՝ երեսի պէս իմիքն բերանը դնի, չունքի ոչ պռօշնիք ունի, ձեռնոցն էլ ուսաբերնիկն են կարել, որը քօթ ըսանալ, անդամալոյծ ու դառել, սխալ են մեզ ասում, որը քիթ չունի, որը լեզու, որտեղն ուզում ու որպէս, որ ուրիշը խօսում, խնդում ու, երեխէքը լալիս՝ ես ծիծաղում են, բայլի մէկ մէկ ազգը, մէկ մնըցած ունի որտումը, լալն (մունջ) պէս, մանուկ օրօրոցկանի պէս ասին, գլխին պէտք է անի, որ միտքը հասկանան, բայց ինքն ուրշին ոչ մէկ չօտ ու կարում ասիլ, ոչ մէկ ջան։ Վանդալի նոպէս տէրտէրիքնը, հաստատ մեզ Ասի համառոտութիւնը, որ մեր ազգն ու աշխարքը գերութենից ազատուց, իր բարեպատի ձեռ ի տակը բերեց ու հօր պէս մեզ խնամում, պահպանում ու։ Այն ինչ լեզու, են ինչ աչք պէտք է ըլի, որ ամէն մէկ երկինքը առանելու՝ փառք տայ Աստուծոյ, երեսը դեմինը չքօսի ու մեր ամենազորման կայսերը՝ կեանք, առողջութիւն, զօրութիւն, նրա աքթայալն որդոյը ու զառակաց՝ կենդանութիւն, բարեբախտութիւն, ու հզոր տէրութիւնը՝ հաստատութիւն, պայծառութիւն, մշտական առողջութիւն՝ էնդրի, ջաղաչի։

Այգան բաները լսեցիր՝ սիրելի կարդացող՝ բաս ինչ պէս չի սիրտդ վառվել, որ դա էն ազգի սրդեն ես, որ

Էսքան տանջանք քեզ համար քաշեց, ինքը նահատակվեց, քո կամքը ու սրինդ ուրիշ ոտքի հետ չխառնվեց։ Էհնալիս կարծում եմ, քիչ բան ա, հազար տարակ էս օրը քաշել, էլի ազգ պահիլ, արդի ժամանակին, անուն, լեզու, հատուկ անհնար։ Ա՛յն էս միտք անողը՝ էլ ո՞նչ սքոտ պիտի էնհնայ, որ իր լեզուն, իր ազգը չսիրի։ Ա՛նկը լըլնի լեզուն քաղցր ա, վերջս հասին (խոխոջին), սիրամարգին Աստուած դեղեցիկ դոյն, սիրուն ձեվեր ու բնկուղ ա տվել։ Ա՛նկը վատը շատ դավելք ա, բաս ընչի՞ էն մանիշակը իր ածուգը, իր հոտը նրան տալես։ Ամեն վարդենուն ասանողը՝ մանիշակնին չի՞ սիրիլ։ Սաբի անհատ ծաղիկին էլ՝ նրան ուղը, նրան վառքը վարդի հետ չի՛ փոխիլ։ Ամեն լըլնելը լասալ՝ կանարեկներն էլ չի՞ պետք է պահի։ Ա՛յդն բան իր պինն ունի, շաբաթվեցնը քաղցր ա, ամա հասի տեղը ինչ կըռնի։ Շանգանակի դինին անուշ ա, ամա ի՞նչ անես՝ որ մեր երկրամը չի՛ դուս գալիս, մեզ համակ է նստում։ Ա՛նկը ջաահվըը, ալմազը շատ ջուհար ունի, շատ մեծ դինի, ի՞նչ անես, որ նրանով տուն շինիլ չի՛ կարելի, ամեն մարդի ձեռք չի՛ ընկնում։ Ա՛նկը հարմանդ հարուստ ա, օրը տասը առուակ կերակուր ա առում, ձեռդ որ չի՛ հասնի՝ պետք է քո հացն էլ դինն բցիս։

Ա՛յն՝ լեզուն, լեզուն, լեզուն որ չըլի, մարդ ընչի՞ նման կըլի։ Ամեն ազգի պահպանը, իրար հետ միացնողը լեզուն ա ու հատուկ։ Լեզուդ փոխիր, հատուկդ ուրացիր։ էլ ընչումի կասես ասիլ՝ ես որ ազգնցն եմ։ Ինչ քաղցր, պատուական կերակուր էլ տաս երեխին, էլի լավ մոր կաթը նրա համար շաքարից էլ ա անուշ, մեղրից էլ։ Ամեն կաղնի էլ որ ծառնենք, առնող չի՛ րլիլ։ Ամեն աչքը որ հանենք ուրիշին տանք, ուրիշը կարելի՞ ա դնել տեղը։ Ամեն օրօրոցի վրայ մեր լեզվով մեզ նանիկ ասեցին։ էն էլայ մեր մեռքը չի՞ պետք է ընկնիլ։ Ա՛նկը նոր ապրանք շատ ես առել, հինը պետք է՝ գի՞ն ածած։ Էն վայրկեան ազգերն էլ իրանց սուտ լեզուն աշխատքի հետ չե՛ն փոխիլ։ Ո՞ւ լսել ես շատ անգամ մոդնկին ձեն տալ, քառասուն ու բայաթիներ ա քեզ դիր դալս, լեզ էն։ Էնպես մարդ կայ առած, տասը հինդ լեզու գիտի, ամա նա իր լեզուն միշտ ամենից լաւ աշի, իր ազգի հետ խօսալիս, ամեն ա հա-

մարում, կամ ուրիշ լեզվով իր միաքն ասի, կամ ուրիշ քառ հետը խառնի։ Խառնիր քո սիրեկան խոշի հետ՝ ձուկը, շաքար, կանֆետ (շաքարեղեն), չամիչ, էջը, խզնլատայ, տես ինչ համ կուներնայ։

Ա.Լոր որ ասում ես՝ վրօքսւլեմաթայ արի, սքուչնայ եմ, օվկիանոսայ էլայ, վրօշկնի ավտոմոբիլիե շատ ունիմ, գլուխս քրուժիլնայ էկաւ, մեզչեսանի մարդ ա, բազիսնիք ա, հասկեցնիք օվքին ես, դնանք քուփաթայ ընիք, ոսկրանիւմին եմ գալիս, վրօկրաթայ արին, համիկին փահելի ուզօրնօ ա, շատ խլտախոմ սլուչկնայ չի՝ ըլում հայդն. աչքի լես՝ մի մտածիր թէ՝ լսոդն ինչ կասի։ Խոկ գիտուն, լուսաւորեալ մարդը նա է, որ ամէն լեզու՝ քանի կարայ, իսկակ խօսայ։ Դու քո լեզուն՝ որ իսկակ խօսաս, ինչ ճշտա ունի, հէնց գիտում ես, խելքդ ձեռքդ կառնեն, թէ սովորած խմաստութիւնդ ջուրը կը թափի, կամ թէ չէ տէրտէրեան օրսան ես ուզում շահիլ։ Խարխնամ տէրտէրութիւնը ինչ կուզի՝ որ մարդ իւրան լեզուն կորի, իր ազգիցը հեռանայ։ Նոս էլ ուր ինչ հաքան վարժատուն շինում, վարժապետ պահում, ասակ չանն, պատիւ տալիս։ Ֆրանցուզ, Գլմեց, Ինգլեզ որ քո լեզուն սիրում, դովում են, քանի պատիկ դու էլ պէտք է սիրես ու գովես։ Վրէզանից չեմ նեղանում՝ ամէնի լոյս, մեր բախտիցը ժամանակն հնարս ծռվել էր միևչև հիմայ, որ մարդ իր գլուխը չէր կարում պահել, ուր մնայ լեզվի դարդը քաշել։ Էս ա պատճառը՝ որ մեր նոր լեզվի կէսը Թուրքի ու Պարսից բառ ա։ Բայց սրա դէմն էլ հեշտ ա, քիչ քիչ կարելի ա խոտակել, երբ որ ազգը ուսումն առնի ու իր լեզվի բառերը քիչ քիչ հասկանայ։ Էս էլ հէրկը ա, որ Թուրքի լեզուն, որ իրանք Թուրքերը չէն գլում, միմիայն խոսում են, ու մեզանից ոչքան բառ են ու կոպիտ, բայց էլի հնքան ա նրանց լեզվի համն ընկել մեր ազգի բերանը՝ որ խոզ, հէրքաթ, առակ Թուրքերէն են ասում, իրանց լեզուն Թողում, պատճառ. չունքի սովորութիւն ա ընկել։ Ազգին անհաւատ են կանչում, լեզուն սիրում. զարմանալու չի։ Ախ՝ ոլ ա լսել՝ թէ ձմռոր կաթը՝ մոր կաթիցը լաւ բլի։ Այքան խառը լեզվի հետ՝ դու էլ որ քո վրօքսւլեմաթ-

ամեն, մրջնաբնակ ես խառնում, ախր դրանից ինչ հաճար դուս կդայ։ Այլ աշխատանքն, դիրքը, ժամանակը ինչ կհատկանան։

Ձեզ եմ ասում՝ ձեզ՝ Հայոց նորահաս երիտասարդք՝ ձեր անուշին մեռնիմ, ձեր արևին զոհ լինիմ, տար եղեք սովորեցիք, ձեր լեզուն, ձեր հատորը պահիմ բանեցիք։ Մեկ դարդակ լեզուն ինչ ա, որ մարդ չկարենայ սովրիլ։ Բան չէք ուզիլ, որ դուք էլ գրքեր գրեք, ազգի միջումն անուն թողաք, ձեր գրքերն էլ օտար ազգերը թարգմանեն, ձեր անունը յաւիտեան յաւիտենից մնայ անմահ։ Ինչ կուզէ փրանցուզներն, նեմեցներն գիտենան, մենք չենք կարող հնգիս բան գրիլ, որ նրանց միջումն անուն ունենայ, չունքի նրանց միտքն, նրանց սիրտն ուրիշ ա, մերն ուրիշ։ Մեկ էլ որ նրանց միջումն հնգան դրող կան, որ ոչ թիւն կայ, ոչ հեսաբ։ Ուսուցչ լեզուն մեր տէրտէռներն ա, պետք է ամենից առաջ հասնիլ, յետոյ մեր լեզուն ձեռք բերենք։ Բան ձեր սիրտը չե՞ ուզիլ՝ որ դուք էլ ոտանաւոր գրէք, ձեր միտքը, ձեր խորհուրդը յայտնէք, որ այլազգք իմանան՝ թէ մեր միջումն էլ ա եղել երբեմն գրող ու մեր լեզուն դհայ ա։ ուելի սիրուն։ Պատուած կեանք տայ էն ծնողացը՝ որի որ գիրքը լինի մեռ եղն։ Նրանց առաջին խնդիրն միշտ էն ա եղել, որ նրանց որդիքը հայերէն լաւ գիտենան։ Գներեզմանն էլ որ մտնիմ, նրանց էս սուրբ խօսքը մտքիցս չի՛ գնալ։ Ինչպէս Երեւան գնալը մեկ քանի ամիս ժամանակ ունէի, ինդուս համար էսպէս ճամփէս ծռեցի։ Ամեն անց ա կացել, ամառն էկել, վայ նրան՝ որ էս շրջին գրնայ էնտեղ, ես պետք է գնամ, ամ կուզի՝ հեռս դայ։

4.

Ճաշվայ շրջն անց էր կացել։ Սար ու ձոր գլխներն էլ եղ բարձրացնում էին, որ վրքը շունչ առնին։ Երեգովայ Սասոյ քամակիցը՝ հանդարտ աչքը բաց էր արել, մռնչ մռնչ Երեւանու բերդին մակից էր տալիս ու էնոյ ուշում էր, որ կտոնց կտոնց մեր մռնի։ Գոռնձր խաւարը, սև գաւմանը էկել, բոլոր դաշտերն, ձորերն երեսը

բռնել, օդը ծանրացրել, կալել էր։ Ոչ ոք տեղից չէր ուզում ժամ դայ, հաւը քնից դուրս հանել։ Վերջն տեղից ոտքը խաղաղվել, ամէն տեղից ձէնրձոր լսվել, պատռանվել, փառայ վուսէն քաշվել էր։ Ջուրը ջրոցը առվի վրայ էր մեռք ընկել, քնած մնացել, վար ու ցանք առած հանդուստը, բաղնանչէն՝ իր ծառի տակին՝ շվաքուսը քաղ մտել, դինջացել։ Արդ, լինա, չլինա՝ դեղերուսը էլ չէին երևում։ Խալխ կոնդէ (բլուր) ծէրից, բաղչ տարի գոշից, բաղչ Ճանիուսմ, չօլուսմ մէկ սև մարդ չտի պարալեծու տեղ էին էր տալու, ձիու քաոնակիցը դէս ու դէն մեռքվուսմ, երեսի, քաոնակի վրայ շուռ գալես, էլ եդ գլուխը դղուսմ, օրդանդան ու պանեծարդին ժամ տալես, ձիուն քացի տալես, ևս զամշով խփուսմ, որ տուները մի քիչ եդնի վոխի, մեզ տեղ հասնի։ Խալխնն էլ ձեռն անկաչի քօքին դրած՝ սխուր, բարակ ձէնով մէկ բայեաթի էր քօքել, քեմի տակին, ձիու ջնլատը դլխին քցած՝ լինքն իրան քղզուսմ, դնուսմ էր, որ տուն հասնի ու իր բէզարած, ջարդված ջանը՝ կամ մէկ շվարի տակի դինջացնի, ևս իր տան դուռը, իր օղուշակի երեսը, քանի որ դեռ մուեծը վրայ չէր հասել, տեսնի ու սիրտը բաց լնի։

Հօդասնեբն (մեխրե) էլ իրանց քուեծանի տատարը քաց էին եծղել, լուծը եդ արել ու մէկ քօլգի տակի՝ դուեծանը մէկ կողմը, եղընեբը մյուս՝ ջնեբի դրացին վեր էին եծտիել, քաղցր քուն մտել։ Կախիրը մէկ դղուսմ, ոչ խարի տեսրուն մյուս՝ շվար տեղը նստել չանին չանի էին քուսմ, մինչացնուսմ, արոճ անուսմ։ Հօբանն էլ գլուխը մէկ քարի վրայ դրած՝ նղղել, աչքը կպցրել էր, որ շքը քաշվածին պես վեր կենայ, տեսրուն երիդնահալնին մէկ լաս խոտատախտ տեղ տանի, արածացնի։ Հետաղ շնեբի մէկը կանցյի վրայ, մէկը մյուս եծտիլ ծէրնին, ևս չոքանի տակ տակին՝ գլուխը դրել, նոթիբը կխաեր, մորաղ էր մտել, որ եծ դող, դել կամ դազան սիրտ անի, մօտանայ, բերը դանեբը վրայ եծչի, եծկայ եծկայ անի, իր սիրտնչ ուզածները պահի։ Մեկ կանաչ խոտ, մէկ դալար եծուվ, կամ մէկ ծաղիկ, մէկ տեղ հլայ չէր երևում, որ մարդ հոտն առնի, կամ երեսին մտիկ տայ, սիրտը բացվի ու իր ճամփվի երկարեծկինը մոռանայ, կամ շաքի ձեռքից հրված,

խոլոված ջանին հոլոթիւն տայ, կնպէս կը սար ու ձոր, դաշտ ու հանդ ջրացել, խանձվել, պապանձվել։ Ա՛ի-մայն խոտերի չօվերն ու քօլերի սար սար ծկերն կէին հասել, հնահղ՝ ցից ցից գլուխ բարձրացրել, ոխուր, սրտում, մոլոված, պաշարված կանգնել, մնացել։

Ա՛և սև ջամդաբակերը ախուռները, հա վախլուկ տուլաշներն կէին հէնց մէնակ մնացել, որ հասե, հնահ մէկ քարափի ծկի, հա մէկ բլջի գլխի, հա թէ չէ մէկ ջամ վի միջում, իրար գլխի հաւաքվել կէին, նասել, կամ պոխո կէին գալիս, իրար կոցահարում, իրար թևերից քաշում, որ մէկի գառ որը ձեռքից խլէն, փայ անեն, իրանց ձագերին էլ տան, կամ հնոլները տանէն։ Օ՛ֆ, կասէ, իրը-լէղ, բզէղ ու լինչ կերպ ջանուտ տես՝ մորեխ, մէղեխ՝ մէդան կէին բոց արել։ Ա՛րը մէկ քօլի տակից, որը մէկ քարափի բաշից, որը խոտերի միջից՝ կամաց կամաց ժաժ գալով, պոչ ու գլուխը իրանց քաշելով, կամ ծլունդ բէնելով, էլ ևդ տաշ անելով, կամ գետնի ապառաժի վրայ սողալով, վշտացնելով, շվայնելով, վշշացնելով, ծվալելով, ծղրտալով՝ ման կէին էլել, ուղում կէին իրանց ա-րևի ձէնն ածեն։ Ա՛րն էլ իր երևի առաջին արևկող անել-լով, գլխներերը հանել, մռնջ մռնջ անկոջ կէին դրել, տաբ տաբ աչքներերը ցցել, պէլտել, շտացել՝ էս կողմն, էն կողմն մռիկ կէին տալիս, որ տաքը խաղաղվելիս դուս գան, մի քիչ շունչ քաշեն, իրանց քէֆին անեն, իրանց ուղղը ձանկեն, էլ ևդ իրանց բունը մտնեն, էլ ևդ գնան քնեն, դինջանան։

Ա՛ռավել պատահական արտերից, կամ քարի ծկերից էլ՝ մէկ նագար բայղուշ (բու) գլուխը խոր վեր թողած, քեթ ու պռունկ կկռատ, ծանրացած, գետնին նայում էր, իր սև օրը լաց լում։ Հասէ թշնամի ուրուն էլ՝ (ձերէն) թևերը փռած, ճանգերը սրելով, բաց ու խուփ անելով, կատաղը սրբելով կամ գոշը քաջալերելով, երկինքի տակին գլուխը գոշի տակին քաշ քցած, տաբ աչքերը էս գետին, էն գետին էր քցում, պատում, հաղվում, որ բիրդաները տան թօթափել վեր վազի, մէկ լեռտը ձուի գլխի՝ որ իր մօր թևերի տակին, կամ մօր գլուխը քորելով, թևը քա-շելով, ծվծվալով, կոկռալով, կամ կռուց կռցի տալով,

ձեր հրեշտակն, ձվալուն անիաջ դնելով, սուս փուս նըս-
տում էին իրար հետ, կամ քունջուն էին անում, կամ
մեկ մեկէ, անձայն ըսրի քամակի խրխի ու ձիճիանելով,
ծղրտացնելով՝ վեր քաշեն, քրքրեն, թեքուն ու իր ապահ վա-
րէն մատաղ անեն։ Ա՛հա դեղերիկ, անզոյդ օրինակ՝ անուրթ,
բարբարոս Պարսից՝ ժանդ բռնակալաց, մաշտոցաց աղգի,
երկրի Հայկայ գաւակաց։

Յոպէս մեռել, լռվել էր բնութիւնը ու մեկ շրխ-
թու էլայ մեկ տեղից չէր լսվում։ Միմիայն հեռու տե-
ղից մեկ բարակ քամի՝ բաղե բաղե վախա փչում, ծառերի
տերևները սլլացնում, ժամ էր բռում ու դող դող՝ մար-
դի երեսին, բերնին՝ ձեռը նազուկ քսում, շուռով անց
էր կենում ու փշերի, խոտերի, բարակներին, ձորերի մէջ
մտնում, Ինչպէս ծխի մէջը խրված՝ հեռու տեղից դաշ-
տի գեղերը, հանդերը, փոսերը՝ մշնաձ, լռված՝ ինչպէս
ան տանի կատրներ, կամ հրվաձ, խանձվաձ տեղեր՝ էս տե-
ղից են տեղից ուրիշ էին տալիս ու խառնիխուռն երևում։
Աքաղը ինչպէս մեկ նետ օձ, կամ երծանի գոտի, արև-
մտեան կողմից, ձորերի միջկից՝ իր սուր, լուսափայլ ճա-
կատն ու դլուխը բաց էր արել, ու մրմնջէ, հանդարտ,
լուռ գալիս՝ Աստուած փեշին մի քիչ թևով խփում էր,
շփում ու էլի ծուռն աչքով նայելով, նրան հաճոյացա
տալով, ձկնելձոր անելով, դլուխը պտտելով՝ դնում Ջան-
գիլին ու Կառնու գետն իր ծոցն առնում ու խաղալով,
խայտալով, վռվռալով՝ հեռանում քվերտանց հետ ու
պռունկ պռնկի, դոշ դոշի, քամակ քամակի ալած, իրար
գլխի, երեսի ձեռքները քսելով, փաղաքշելով, հանաք ա-
նելով, աչքները խփում, նղզում ու Շարուրի դուղ
ծոցումը՝ ծեծված, ջարդված քուն մտնում։

Յա տխուր մեկտանի չորեքշաբթի՝ աչքդ որ բաց չես
անում, մեկ էլ կն ես տեսնում՝ որ բաղե վախա երկինքն
ամպակալած՝ ուղում ա, որ սար ու ձոր ոտնատակ տայ,
Աղաջաղայ, Աստուած ու միւս սարերի գլխին քամքաչի,
պուխի, նրանց գետնի խոփի, որ համաքձակում են՝ իրանց
գագաթը հնպես բարձր վեր քաշել, որ բոլոր ամպերը վե-
րևը սար բռնելու տեղ չունենալով, իրանց երկինք մոր-
ցը խռոված, վեր են գալիս ու նրանց գլխին քուլայ քուլայ

դիտվում ու հնպես իրար վրայ նստում, որ շատը տեղ չունենալով՝ միանգամից քուչէ ա տալիս, բոթբոթում, դուս ա գյուղ ու նրանց տեղը բռնում։

Էս հաղագին էր, որ մեկ սև ղարալեժու՝ բարակ օձի պես կամաց կամաց գլուխը դուս քաշելով, դզվելով, աջ ու ձախ ծանը մոխկ տալով, մեկ բարձր մինարեթի ծերի պտիտ տալով, քնահարամ մարդի պես ձեռը ուսուլով բարձրացրեց, անկաջնին դրեց, գլուխը քամակի վրայ թեքեց ու ձլերը ընկած հլուհնդիկ պես՝ սկսեց ձենը ծոր գըցել և ինչպես մեկ խոր ձորից կանչել՝ Ալլահու— Ալլաքա—րու (բարձրելոյն Աստուծոյ)։

Էս ձենը հենց դուս եկավ թե չէ, հենց իմանաս՝ մեկ ամպ արաքեց ու ձենն առավ՝ հաղարը կտոր ըներով, դեսինը ժամ տալով, ուռը ու ձոր իրարոցով գցելով, քարափներ, հրեղեն արանքներումն անց կացած ու քիչ քիչ ձգվելով՝ բարակացած, խզվեցած, կտրվեցած։ Ինչպես մեկ բան դանդաղած մեղրամաղձի թասուն, հնպես դուս թափեցան ուղղակուռ մահմեդականքը, որ իր դուքանից, որը բաղնից, ձորից, որը քնած տեղից, որը սոված աչքը կուլ դնոցած, ձենը փորն ընկած, ուռնգը սպրդնած, ունքեր, նօթեր կիտած, գլուխը կախ գցած, որը մեկ ուրիշ տեղ փախչելու, փեշերը վեր քաշած, գաղիկը խրած, Կորատանու սև մորթի երկար գդակը ունքերին քաշած, միջի վրայ կոտրած, թուխ Հալվերը (քաչըը) երկու տակ՝ անկաջների էս կողմն, էն կողմն ոլորած, գցած, գլուխը պլոկած, կլեկած, վեր արած, վիզն ու բուկը կեխտով, քրտնքով սևացած, կոշտացած, տարեվի պես բասմայ ընկած, երկար, բարակ միրուքը հինայ դրած, սևացրած, կոկած, մեկ սև կամ մուգ կանաչ լէն բարանի փաթաչայ՝ անեսկայ, անկռնակ՝ ուսերին գցած, փեշերը ղայիմ բռնած, երկու տակ կապլե, չեմ արխալուղի բազանները (չաքերը) դիկը մինչև ոտը ձղած, անթիվ դուժիքով (կռնակ) թև, դոշ, երար հետ սխ, սլինդ կռնակած, կպցրած, շապկի բահաձև սիպտակ եախեն՝ ինչպես մեկ պաշպայ եղան ձախտած խալ՝ թամուղ դուս թողած, բզին կպցրած, որը թիլումայ շալե կամ սիպտակ կըտաւե մեկ բեռը դռակի՝ ինչպես մեկ մարդի (կվալե) թումբ, կամ մեկ բաշքի կապ մեջքին ոլորած, բնկդ կապած, մեկ

ոսկոռ ագռաւի ծուռը խանչալ, կամ մէկ հատ, սրած, կոլոլ թուղթ, թէք մէջը խրած, կապած, մէկ ջնարէ ղը-դար, բերանը բաց արած, ղրաղնեբը սկսած դեբձանով՝ մանը մանը կարած լէնը, կարմիր ղատաբ, կամ մուդ մաւի սադայ վոխանին ու շորերի վէշերը գարեբէնի (լուլայ) տա-լով, քարեբին խփելով, հող ու թոզ սրբելով, քամու առաջին, ոտներն արանքին դէս ու դէն ծալվելով, բաց-վելով, փռփռալով, ոտները կապ քցելով, դոզդի բերանի նման սաղրի քօշերը՝ ծէրը նեղ, բերանը լէնը, ձոթռած, կրունգը՝ սուր, բարձր երկաթով նալած՝ ոտի տակին քա-քստացնելով, ծռնծռնացնելով, չալ ձիւոր կարճ, բրթի, հատ գիւղէքանց հետ, սև, բաց բաց գաւեբի հետ՝ հա-նաք անելով, խաղալով, կռնչին ծեծելով, թոզ, աւազ գետնիցը հաւաքելով, անուշ անուշ կուլ տալով, դուս ա-ծելով, էլի հատիկ հատիկ բերանը քցելով, չորաց անե-լով, ոտներն տակը ծակելով, բզելով։ Ամբ մէկ փալան սկսատակ կատէ չալմայ (դլխի փաթաթան) դլխին փա-թաթած, որը մէկ շնլայ թատակ անկաջները պրծացրած, որը մէկ ոչխարի քոստոտ վոսկի կատարին կպցրած, որը մէկ գէրի քուրք ուսերին քցած, որը մէկ լծի եաւնջի կոբատ-ված, քաքլված, քուրդ ու մազը դզդզած, դուս դատած, ձոլոլակ կախ էլած, հաղար տեղից ձկռտած, ձոթռած, հա-զար թէլով, զազլով շուլալած, կարկատած, տօքրակի պէս ծակած, շինքովը քցած, չաթվի կտորով բռլաղի տակին պինդ պչրմացրած, չաբմուած, գօշի կամ եզան արխալները հա-քին, զանգալները կամ մաշված պաճուճները վրէն, երե-սին ու մէջքին հաղար տարվան կեղտ, ախպ տարի դա-ռած, նստած՝ թարաքեամայ, եա զարափափախ, մէկ չա-թու ձոին, մէկ ոտի տակ վոտի դլխին, աօքրակն էլ հօ եաւնջին էր, դուս թափել, գնում էն։

Ամբ տղայ՝ չծիծաղաս. լաւ չէն ասիլ, ամօթ ա, կարելի ա մէկ քացախած ձամփորդի քէֆին դիպչէն, տր-տինգ անի, վրայինը շուռ տայ, յետոյ տուր ու դիրոց քո գլխին գայ։ Տէս, ես իմ պարտքերը դուս էկայ, կուզես ծիծաղի, կուզես պէր արի, չունքի հանաք մասխարաճիւն չի՛ էաքան հլուշք տեսնիլ, աչք ու բերան բռնիլ, ծչինչ չասիլ, կամ սուս ու փուս կշտովը անց կենալ։ Մէկ դու

գիտես։

Այոմէն ինչպէս տեսանք, մեր ուղեփաթա, առաջա-
ծապաշտ, նամազատէր, այլ ոչ քրիստոնեական մօլլէքը,
ախունդները, հաջի, թաջիր, Աբրահամ, Ղազար, Թարաքեա-
մայ, զարադաւիախա, մակլուա, չօբան, Հռոբդ, Պարսիկ, քէկ,
խան, սարիկ, ձորից, տանից, հանդից, դեղերից, նայլատից,
քաղաքից, առից, դրից, ինչ ունէին, չունէին վեր ածած,
դուքանը հանդուրմը, ոչխարը սարումը, տաւարը նախրա-
մը, ջուր, վար, ցանք, տէզն ու տեղը երեսի վրայ թո-
ղած, ինչպէս մէկ Թանդ կուվի ժամանակին՝ իրար գլխով
դիպչելով՝ Աբեան էին Թափում։ Մէկը ուղտի վրայ նո-
տած ամրանթալով, մէկը իշի քամակին բազմած՝ չօշ, չօշ
ասելով, մէկը եզրվի վրայ ուռած՝ դահ, դահ անելով,
մէկը գոմշի մէջքին հա տալուռ կանչելով, մէկը եզան պո-
չի տակին հօ հօ ձէն տալով, մէկը ղաթրի ասին բզե-
լով ըմ, ելի գոռալով, մէկը արաբում՝ քէջաւում՝
հազար տեսակ ձէնով իր տլախին քշելով – որը քեահլան
ձիու վրայ նոտած, եաբաղ, տոպրակը կապած, ղարդաբլած,
Թվանքն ուսին դրած՝ ծվծվացնելով, օրզանդան զնգզնգա-
ցնելով, որը ոչխարի, լծի տուրուն առաջին, որը մէկ դա-
ռըն ուսին քցած, որը մէկ գիլե պարկ վղաթքին կապած,
եա Թվանքը միջումն անց կացրած, որը մէկ առջև մըրթի
շուռ տված հաբած, մեր տղայ՝ ասես ու քէֆ արա-էս Թա-
մաշէն Թանկ ածի – որը գոմշի կաշի, որն լծի մըրթի, որը
մէկ շան Թուլայ եդնին քցած, որը մէկ առըն Թաղե ձիու
կռնակին կապած, որը մէկ գոմիօռ շուն սէլե ախանը Թօ-
ղած, հնաքան վաղել, հէ Թեթաղել էին էս խելք դաղան-
քը, որ լեզվընները մէկ դաղ կախ էր ընկել, աչքընները
դուս պրծել – որի արագումն Թեռչի, օրօրոց, ասման, չասման,
ասա բաղրը դարդակ։ որն իր լադուռը քամակին ղաղլով,
կամ փալասով կապած, չունքի շատի հաբին հնքան շոր չի
կոյ, որ երիս աքսոսով առնես, էն էլ կեհտով, ծռով
ևացած, մեռ դառած։ Ալի սկլումն կամ ծոցումն մէկ
կտոր հազար տարվան ժանգոտած, բորբոսնած, քարացած
Չամի (կոչվի հայ), որը քթոցով, եա քաղաքագով՝
հաւ, Ճիւ, ձագ, Թռչուն, ձագեր, Ճուտեր, չոլ չոլ
վառվըներ մէջն արած։ Հանկ ով մարդ ա՝ չծիծաղե-

բարաբեալլայ կասեմ. չունքի էս լաւ, հնաոճ անասունքըն ու Թռչունքը՝ իրանց տէրուչ տվածը կամիլով էլ նդատալ, հէսաբը դրսախլ, գոզ ասես, Թէ ջէրը, խաբչին, սուիրայ, աման, մարթաբայ, միրաք, երես էլ չէին լանայում, չունքի տէրերի շաորը՝ շաքի ձեռքից անուշ անուշ քընաճ ա սէլումը ու երազ ա տեսնում։

Ինպէս մէկի ձեռին զամշի, մուսի դազանակ, մէկի ուսին մանգազ կամ երկար ձողը չպրի հետաը. մէկի դրդակի արանքումն զապել ու մախաթ կամ Թալանն կարած սուրը մոլլի քաշած. որը մէկ փսրթի Թոզ, որը մէկ շան բէհէր, որը մէկ ձիու նոխտայ, որը ձիու կամ իշի վալանը քամահլին դրած. շատ տեղ խելք չայերի կոչն ու դէպը տաղրթմիշ անելով, կամ ձէն խլելով, կամ բաղը քանդելով, խոսը վեր ածելով, քաշը ցրվելով, անքատալ, ձրրատալ, ննջելով, բուդուբմիշ ըլելով, բայաթի ասելով, խաղ հանչելով, բեաւլեի գլելով, մինչև դալանների քէֆին էլ բաց էլաւ, որը ջնդջնդում էր, որը արյնդում, որը բղդում, որը խրխնջում, անջախ մի անջախ մէկ ջրի գրաղ հասան, հէնց հէշ գաց-շունը մռռաց, փսաք չատխառնաս ամէն, մօլլայ Աստրադնի առակը աւելն էկաւ, մեր ուխտաւորքն էլ վեր էկան, որ ոտ ու ձեռք լսանան, չհասց մնային Երևանն, չունքի էս օր նրանց մէհառլանն էր։

«Ալլա՛ - հո՛ · քա՛ - մլլահ՛ · ըլսա՛հ - մանն - ըլսա՛ - հիմ՛ · · չախա՛ք - վախա՛ք · · · Հասան Հլե · · սէն, աղամ · · վայ · · եա՛ Ալի՛ · · չախա՛ք, վախա՛ք · · ,, «Հերիք ա, հերիք, նազանաղ հո չի պիտի անենք, ,, լինէ ասող կըլի · Ալի ա ասում, Թէ նամահ անենք, միտքս էն էր, որ ցույց տամ, Թէ մեր դրացի Պարսիկքը ինչպես են սխռում իրանց ազգքը · Հէսի գնանք Երևան, որ մհառլանը անենք, ինչ կասես, էս ձէնդձորը էն տեղանց ա գալիս, էս ասում ու մարաքէն էն տեղ ա · ասում ծածուկ պէտք է մտնինք, չունքի ինչ ունինք չունինք, կառնեն, մեզ էլ Ալլահի կը շինեն, որ իմանենքին ապահոյին, նոսում հասար էս օր որ դեղ որ մէկ Հայ ձեռք են բռում, ոտն ու ձեռը կապում են, լաւ շորեր հաբցնում, ձի, եարտաղ, ասպաբ տալիս, ընչանք որ ունք ու շլմանն անց կինայ, Հասան Հոսկնի կարգը կատարեն, կառկը կարգան, յեսոյ վայ քո

օրին ասելին։ Շրթերդ հանուամ են ու ասիկ դլխիդ տալով դուս խաչուամ, հետ աձուամ։ Ով կարայ խօսալ, ակրա-Լեհեն իրանցն ա։

«Ավանդուկ-խանը, ետ Ջաֆար-խանը իմ վերս ա, իմ ակրա, իմ ազին,» ասիկ Աբգևանցին Հայ առաջ գնալ, «դնանիք նրանց առնը ու հետևցանց գնանք, Լոռ-վայ անենք։» Ինչ անես, մարդի վերն Աստուած ու ու իր տղամարդությենը, ամա սրանք վիսակ տակվին են ու-ճացել, հապէս որ չասեն, քանը բան չի՝ դառնալ։ Էս անդամ էլ ասը Աբգևանցու խօսքին անվոջ անենք ու գը-նանք՝ որ էս հանդիսը տեսնինք, Լեհ չի՝ ժամանակին անց կինենայ։ Աչքդ սառչի ոչ։ Սրտիդ ու բերնիդ հատ տուր՝ որ չճիճաղես, Լեհ չի՝ գլուխդ կիսարևն, ականդ վեր կածեն։ Հուչը, փողոց, ամպաս, բազար, հայհոյի, կատր՝ մար-դի ձեռքեն ղվռում են։ Էս ոչենչ։ Կարելի ա՝ քիֆ էն անում։ Դու ոչ մեռնիս։ Սև բրի հնգիս քիֆը, իրանց սպանում են։ Ամիր գոշնեն ա խփում, ամիր գլխեն վեր հա-նում։ Ասինը բռնողը դուս ձգում են, ասիր՝ ասրսբեն ու մազերը սրտ ձգում, սուր անում, ատ ու գլուխ բարեբեն ծեծում, վայ, հարայ տալիս, դոռում, բղավում, էս սրա-տեղն, էն սրատեղն բռնի պես գլուխը խփում։ Ախր ընչի՞, ընչի՞։ Էս ի՞նչ խաբար ա։ Դատաստանի օրը հո չի՝ հա-սել, որ ա սրանց տունը քանդել։ Հետ հասնելիք մի քիչ, քո ցաբ տանիմ, տա հայտ-Լեհեն ինչ հարկաւոր ա, լօրի հո չենս կիբել։ Ասի քիչ ձկնըդ փսրդ արա, յետոյ կիմանաս։ Դնանիք ասիկվը, ասը Աբգևանցին ասիր ձեռաց չի՝ Լողալ, ասի վախենար։

Ասի քո տղես տղայ։ Էս ի՞նչ բան ա։ տա ասի մանիկ արա, ասծ, հը՝ քեզ չեմ տառ, շընորհդ հո ջաղացաքար չի՝ կապած։ Էս մարդը դժվիլ ա։ Էս ինչ մարաքեաց ա։ Կաց, կաց, ասի մանիկ անենք, յետոյ բանի գօրս Լեհեն կը-մանանք, ասիր ոչ ա հետ աձուամ, Կրակ չի՝ վառվիլ հո առենեքս տակվին, ասի քիչ հատնենք։

Ասիկ հատատվոր Ֆռանը, ասիկ զարդյ ասրսբ, վերեն խիզ քարը, բալքի առչև ա, Հետյ գրա քննելու վախառ չի՝։ Երեսը Լեզ քաած, մատանիքը հետյ գրած, Կեղտոտ շրթերով, վզին հո՝ Աստուած ոչ շհանց տայ։ տարով ջրի երես չի՝

տեսել։ -Մի եքայ ձողն ջուխտ ձեռով դայիմ բռնած, կո-
թը դոշին կպցրած, գլխին Ալու փանջկն (ձեռը) ցցած,
յալով, սքալով, իրան կտրատելով, պատմութիւն, նադր ա-
նելով, մի սուրբ խալթա հետը, ՚ի միասին գլխընկերին
թազելով, նամազ անելով, չախակ, վախակ ձկն տալով,
Թոդ, Թոփրաղ կուլ տալով, շորըները վեր քաշած, կա-
մրներն առել, ղաբեն են ընկել ու ուզում են մինչև
Արքայ մի գնան։ Բանն էս ա, որ մեր բարեպաշտ ուխ-
տաւորը կնպէս ա կրակվել էշխ ընկել ու էս սոր քա-
րին դէմ անում, էս գլուխը եդ քաշում, էս դոշը դէմ
տալիս, քամակի վրայ ծռվում, ձռվում, ոլորվում ու դէմն
էլ վազում ու Ալու զորութիւնն ու հրաշքը գոլում, որ
տեսողը հէնց կխմանայ՝ Թէ Թոդ են դրել վիզն ու քա-
շում։ Բայց մի էլ դիտէ, որ անիրաւ չար սատանէն հէնց
բարեպաշտ ուխտաւորներն Չամիլին ա Թոդ ու դուժանա-
նում, աչքերները հող ածում։ Ղրկիզ Թրկիզ մեր տղայ՝
հեռու կանդնիր. մեր ուխտաւորը մոբայլին հասաւ, սա-
տանէն քօռանայ. աչքդ հօ ձեռով չի՛ ընկել՝ ան տեսչէն։
Տօ՝ մի մտիկ արա՛, տես՝ ինչպէս ա նա պատի տակին ա-
րինը սրբում, գլուխը կպպում՝ է։ Ախր պատի հետ հա-
նաք անել՝ մի ա լսել։ Պոռ էլ գլուխդ խփիր պատին՝
Թէ կարաս, տեսնիմ արնէն դուս կգայ, Թէ մէկ անկաչ
էլ կաւելանայ։

Տօ՝ էս փոսկեն մի ա ձկն տալիս, բղղում, հարայ
մադաթ անում, որ խալթը դէն կհնան, եդ քաշվելին. տուն
քանդվեց. էս ինչ խաբար ա։ Տուն քանդվեց.. տօ բան
տունը որ լեզու չունի, երթիկ էլ չունի, որ քօռ-քօռ
գնացողն հասկցը գայ։ Տան դարդը Թողանք. քանդվեց,
էլ կշինեն. բանն էս ա, որ մէկ ուխտաւոր էլ մէկ հորից
ա եր սև օրը լաց ըլում։ Ընչախ մի անչախ խալթը եդ
քաշվեցնէն. -հաւատը սուրբ ա, աղօթքը զօրաւոր, մի չհա-
ւատայ, նա մեզ պարտաւոր - էլն մեր աղօթքի պարկը տե-
ղնեցը վեր կացաւ Թէ չէ, ասն ու գլուխը դղում, սրբում
ա ու անքաւլով, հազալով, ձրթալով, մրթալով, անկաչ-
ները Թափէ Թափ տալով, ուսերը քաշելով՝ չոլ ու փալասը
հաւաքում, քամ ու քրտինք երեսը, փրփուրը բերանը
կոխած, աչեն մէկ կողմը, չալմեն մուսը ցնահալով ընկած,

տլտա քօշերը չխպչխպացնելով, ծլվծլվացնելով, ծլունդ ընելով, իր կոտրած ձողին էլ եդ պաչում, արբում ու էն հալին՝ էլ եդ Համիսայ ընկնում։ Վռո տունը չքանդվի։ Էս ինչ անսիրտ մարդիք են տօ, գլուխ առնինք, կոչինք։ Տօ մէկ փորթ որ ցխում մը խրվում ա, պոչերին էլայ բռնում, քաշում են, որ հանեն, մեր Համշոքիքը բոլորն շուրջ կանգնել՝ փառք են տալիս Աստուծոյ՝ որ իրանց կարգացողը էս փառքին հասաւ, էս դինումը պատժվեց, որ էն դինումը պռակվի։ Խաչը ահերը ջրաւոր կանի, բան չի կայ. մեռանաս ոչ, թէ չէ՝ մեծ թիքեդ անկաջդ կինայ։ Իր հաւատին պինդ մարդի գլխին քար էլ ազայ, հենց կիմանայ, թէ դամի ու զուռնայ ես ածում։ Վռո քխիկն ինչ ա դինում, որ գլուխ են ջարդում, դու քո գլխի դարգը քաշիր. վայ նրան, որ գլուխը հաստ ա, ծուռը բարակ։

Տօ՝ Համհերն էլ են էս օր գժվել, կատաղել. էս պէս հրաշք կըլի։ Շնորը հօ՝ էլ Համիսայ չէին տալիս։ ընչի՞. – մակոյ կայ, ասինք՝ լաճնիկաբաշ։ Ձղվղոցն ընկիլ ա դուքան, բազար։ Խօրովածի, խաշլամի, փլաւի, սանդակի (հայց) հոտը աշխար ա բռնել։ Էլայ մէկ մանկ արա՝ քո Աստուածը կխլնես, էս սխալտակումիրուք ծերերն էլ չեն ամաչում, որ իրանց տունը թողել են ու էս մէդանումը, որը սանդակին ա մէկ կտոր խորոված միջին դուրում արել՝ մշում. որը շերեփով ա փորի կաքը կատարում, որն էլ մէկ թիքայ չկիլ մես կխասեի հնպէս աստմն տակին ա քցել, ծամում, ծամծմորում, եղը շրերելին քսում, դմակը միքին, փորը նեքսևինցն ա ձէն տալիս, ղվղվացնում, բոլորը մէկ կողմիցն ա իր գլուխը լալիս բայ ու խուվ ըլում, աչքերումը հօ՝ էլ լես չի՝ մնայ, ամա նա հենց պօռ ա ածում ու թիքէն դարխլերը բոթում. Աստուած բարի Համարհ տայ, թէ հէրթայ նեքսև, ես գիտեմ՝ թէ որ էշը նախորումը կգայ։ Տօ գնայ էլ, պրծաւ էլ։ Հաւատամ բայրամը կերան. գնանք, էս Թաւանշէն ուրիշ օր էլ կտեսնինք։ Ձխուդ գամիլը. գօջայ բաբայ՝ ալահ սախլասան։ Տօ՝ նա իր փորի դարդն ա քաշում, քո ինչ բանդ ա, գնանք, նա քո դնչիդ չի՝ մնալ, գնանք։

Ահդեն մէջը մտնիլ կարելի չի՝ մարդի մես են ուտում. պէտք է մօտիկ տանըն, կամ մօլլէքանց օթախաներն

կընկերկը՝ խալեի հետ խառնվել ու հեռվանց Թամաշ անել։ Լաւ սկզբա պէտք է՝ որ դիմանայ, լաւ ոչք՝ որ տես նի ու լայց չըլլի։ Ինչպէս ասօրուան տառապին՝ մեծ բազմութիւն կայ Թօփ եղած։ Թէ նրանք, Թէ միւսները՝ հնպէս են լալիս ու դօշընկերին վրը հառում, որ հէնց իմանաս՝ Թէ Հուսէյնի նահատակութեան օրը էս ա, որ էս ա։ Խառնդը մէկ բարձր աղոռի վրայ բազմել, մօլլէքը իր շուրջ կոմը բռնած, հնպէս ա Ալու, Մահմադի ու Ալու սրդի Հասանի, Հուսէյնի պատմութիւնն անում, լալիս, իրան կտրատում, որ քարերն էլ ձէն են տալիս, մղկտում։ Ագա առաջին մէկ քանի ջահել ազգականքը՝ մազընքը ցըված, խՀանձած՝ էկան երևանեցին, էկոը դօշընկերին քցած՝ մէկ ղռաղում կուչ են էկել ու իրանց մօր հետ սուք են անում։ Մէկ քանի ջահել տղայ էլ՝ ազիտըրմ ձէնով իրանց խեղճ մօր մահուան սուքն են եդ տալում. մէկ քանի էհուսը էլ՝ Թութրնքը հանած, պլտկած՝ ձի չասի քըցում, նրանց վրայ վազում, որ նրանց սպանեն։ Ամանք էլ Ղզըլբաշնց օրնեակն են՝ որ վրայ պրծած գալիս են, որ իրանց խալեքի հրամանը կատարեն։ Ամէ վրայ հասած՝ դէս ու դէն են վազում ու կամենում են որպէս Թէ Հուսէյնի ընտանիքը, կամ սուրը քաշեն, կամ եսիր անեն։ Խալըն էլ խօսում են, բոլըրն էլ կնպէս կենդանի իրանց խաղը խաղում, որ տեսնողը հէնց կհամանայ՝ Թէ հէնց էս օր ա Հուսէյնը մեռել։ Օրնեակի խաՀեր մէկ քանի խօսք էս տեղ գրենք, որ կարդացողն իմանայ, Թէ ինչպէս են մեր համշաբեքն իրանց սուքն ասում։

Ախ ալամի սուքը։
Ասաջին քօԹաբերը։

Աչքըս խաւարի, լեզուս կարկամի,
Ոտներս կտրվիչը, ախ՝ չունըս դուս գար,
Որ սկի նայարա ձեզ մօտ չդայի
Ու ձեզ չտայի էս գառը խաբար։
Էյ ինչ էք մնացել էս տեղ լուռ նստած,
Ձեր արևն հանդաս, ձեր աստղը Թռաս։
Ա՛ռ ունկը, տեսիք, ինչ էք շվարած.

Թև առէք, թռէք, թշնամին հատաւ։
Նշմէդ խալխին Դամասկոսի մէջ
Ձի ուզում դլուխ տայ մեր սուրը խմամին,
Օջըքն հիսաւ անթիւ, կորս կողմերս քռնեց,
Կրակ ե տալիս մեզ չար հարամին։
Մեր քաջ Ալբալի ազգի՝ ես եաղին
Շլինքն ծռեց, հրէս մօտացաւ.
Մեր զօրքի տուտը Հալէք հասցրին,
Խնամ Հուսէինն ղոլաւ չանկն քնկաւ։

Երկրորդ դուժիան։

Հարայ, մադամ՝ վայ՝ Թուր խիլի սրտիս.
Ալման՝ Ֆաթմայ Ջան՝ քո դլխիդ ղուրբան.
Հասան, Հուսէյն վայ, վայ իմ արևիս,
Հասան, Հուսէյն վայ՝ վայ.վայ, վայ, ախ, ջան։
Ահքա դուս գայ՝ վայ...խանում Ջան՝ վայ...
Երեսիդ մեռնիմ՝ օխ...ըմբրիդ ղուրբան՝ ախ...
Ձ՛ սիրնք քանդվիք՝ վայ...մեր դլխը տարան՝ վայ...
Դլխիդ Հաքը տէս՝ ախ. խամին տարան. Աստուած Ջան.
Վայ՝ ես քօռանամ՝ վայ...վայ՝ Ջանս դուս գայ՝ վայ...
Վայ՝ օրս խաւարի՝ վայ...վայ դէսին պատռվի՛ր, վայ...
Վայ..աման..մադամ...Հարայ..Ջան ղուրբան.....

Արևն ու դատերքը։
Արևը։

Ալ՝ ինչ էք աստւմ, էդ ինչ էք պատմում,
Կրակ էք բերել, որ օջաղս էրէք։
Լավ էդ լեզուն, չորանայ բերնուն։
Տունըս քանդեցին՝ չնամն երեխէք։
Ախ ըլի դլխիս, ըմբրիս, արևիս.
Վայ իմ անցկացած, իմ սև օրերիս.
Վայ՝ ես ինչ կանեմ, որ չուրն ես ընկնիմ,
Ով դառնը ճաշամ, ուր ձեռքն նայիմ.
Նարադանդ խաւար՝ իմ բախտ անիրաւ.
Ասա ընչի՞ չկատարվեց, ես ինչ եմ լսում.

Ալ՝ իմ ծուխս հատաւ, օրս խաւարեցաւ,
Ինձ ոչ անիծէց էս դառն աշխարքում,
Վհո սուրբ խնամի նամազիդ զսբքան՝ վայ...
Վհո Ալս վանջի դլխին ես մոտաղ՝ ամէն...
Ընդաբ պատիերիդ՝ ախ ես մեռնիմ՝ Ջան...
Ջանս քեզ զսբքան, աղայ Ջան....
Երեսս ոսիդ տակը վիճանդաղ, մոդամէ...
Երմաներիդ դլոսին պախա կտամ, աղայ Ջան...
Հասան, Հուսէյն՝ իմ սաբ, իմ դլուխ՝ ախ...
Արանց ինչ ջուզաք տամ՝ Ջանիմ Ջան, վայ...
Ալը ես ինչ բերիր ես օր մեր դլխին՝ աղիզ Ջան...
Արակ աճեցիր մեր որտին, Ջանին, Թառլան Ջան...
Ինչ կըլիր, մեկ ձեղդ էլայ լսէի, ախ...
Ինչ կըլէր մեկ երեսս երեսիդ դնէի, այ իմ օրս խաւարի,
Ինչ կըլէր հոդիս ոսիդ տակին
Վհո հոտն առնէի, շունչս վիջնէի:
Ալ իմ երկնքի հրեշտակ, լսնամի որդի,
Երկրի Թագաւոր՝ Ալտուծոյ սիրելի:
Մեկ Թևդ երկնքումն, մեկ Թևդ գետնում,
Սարեր էին Թրիդ առաջին դողում:
Ալբատաճ աշխարք ոսկ տակ տվիր:
Խիւր Ջամհամ, օլքեայ ձիուդ տակը բերիր:
Ոտդ վոսկէյս՝ դող էին ընկնում
Սարերն, իրանց դլուխն քեզ յանծացնում:
Ծով, դետ ու յամաք երբ քո ձէնն առան,
Իրանց ոտովն ախ՝ քո դուռը կիան:
Ալջդ քցէյս՝ ամպերն էն սհաթին
Թևե էին առնում, դռռում, սաստնում:
Ոտդ Թաղ տալս՝ դետնին իր տակին
Երդը պատռում էր՝ սաստնած մնում:
Ալեզանն երա դլուխը քեզ տվեց,
Ոսկինքն իր մաղերն ոսիդ տակին վռեց,
Ալրկինքն քեզ համար ծոցը բաց արեց,
Ալնպես տարաւ ու մեզ որը Թողեց:
Ալ ոչ աշխարքս տէրտէրին կանի.
Ալ ոչ էլ շվաքի տակին կհովանան:
Վհիւր աշխարք, Ջամհամ քեզ կկարօտի,

Հրո ձեռն էր պահում, էդ ձեռքիդ զուրքան։
Հեռաք ու Արքեն մեր գլխներըդ ծեծում.
Ծով, ցամաք, աշխարհ քո սուքն են անում.
Ծով պատիս գլխեն, հիմիկ երվում են.
Ընտանդ յիշելիս՝ մաշվում, տանջվում
Հրո ելիմներըն պիտք է ձեռք բռնած՝
Գլուխս առնում, կոչիմ, ես խնդրվիմ.
Ընտեր մնայինք՝ սարքներս մեռած.
Էս դառն աշխարքումն էլ ինչ օր կտեսնիմ։
Իմ տէր, Թագաւոր, լուսէն, արեգակ,
Իմ գլխի դու Թագ, իմ հոգոյս Քրիստ.
Ընչեհն փչացան, բայդըշտ մնացի,
Որ էր սև օրը՝ ախ՝ միշտ լաց լինիմ։
Թոն Թուր կոխում սիլտան, սրանց ոչ պահի։
Թոն լերդս Հանեում, սրանք ինչ անեն.
Ոչ սրանց կաթ կաթայ, ոչ կամճացնի.
Թոն ծծերս էլ կտրում, սրանք ուր կոչեն։
Էրես լալուցը քօռացաւ, մաշվեց.
Շատ աքալուցը չկտեսաս խորովվեց։
Ախ՝ ինչ կըլէը՝ որ մեկ երեսդ տեսնէի,
Յետոյ հաղար Թուր սիլտան խլէի։
Ընկէը իմ գլխա՝ սարեր ու ձորեր,
Ինձ տակով արէք, կերկէք, մաշեցէք։
Թոռ՝ ես մեռնէի, չմնայի անտեր։
Ջան՝ դուս արի՝ Ջան, դժոխք ինձ կերկէք։
Ընհկը իմ ելիմ դառերը խոշտալի։
Ձեզ ոչ էլ դօշնի, դարման կղնի։
Ախ՝ ոչ էլ սիլտալ, ձեր խաթէրն առնելով,
Ձեր դարդը կքաշի, զուրքան ասելով։
Որ ա էն աչքը՝ որ ձեզ տեսնում էր,
Խնդում, զմայլում, ձեզանով փարվում։
Որ ախ՝ էն ձեռքը, որ ձեզ դպլում էր,
Չամբուրում, սիրում, ձեզ միխթարում։
Ձեր ծոմը յասխտան ցամաքեցա՝ վայ...
Շլինքը ծուռը, ձեզ դարդավարտամ
Թողէց ու գնաց, ձեռք վեր առա՝ վայ...
Որ ա ձեր հերը՝ ուր էլ նրան մանգամ։

Աչքս եարալու՝ կրակ է ընկել։
Ո՞ր ա ձեր տէրը՝ քանդը քալէք Ջան։
Թամամը վոտ էկաւ, ո՞ր կաճանկը էլ,
Ու քաղցը լեզուով ձեզ մէկ բարով տանի։
Ասէին ալամ Ջան՝ Ջանս քեզ պաբգան։
Աչը տունը քանդեցիր, մեր սիրան էրեցիր։
Ո՞վ մեզ Հալ կանի՝ գլխովդ տամ մանի,
Ո՞ւմ դուռը գնանք։ մեզ էլ տանիլը...

Ազիզիկը (դատերը)։

Ա՛խ ամա՛, անամա՛՝ վա՛յ...քաբամա՛, Ջանա՛մ՝ վա՛յ...
Հիմնեբս ո՞ր ա՝ վա՛յ...նա ճըրը կիպայ, վա՛յ...
Ո՞ր է գնացել՝ վա՛յ..էլ եդ չի՞ գալ՝ վա՛յ...
Ա՛խ ամա՛, Ջանա՛մ՝ վա՛յ..նանամա՛մ, գեօղա՛մ՝ վա՛յ...
Ա՛խ՝ լաց մի՛ ըլնիլ վա՛յ...աչքիդ մառնիմ՝ վա՛յ...
Ո՞ւր տաբը, Ջաբըն ածի՛ր, մեզ եսիր տաբը՝ վա՛յ.
Լիգունը կգայ, օրը կբացվի,
Ո՞ր դուռն բաց անող ախ էլ ո՞վ կըլնի.
Ո՞ւր բարով տվող՝ ախ էլ ո՞վ կըլնի.
Խաբայ Ջան վա՛յ..աղայ Ջան՝ վա՛յ. վա՛յ...
Ընայ Ջան՝ վա՛յ...գեօղա՛մ, Ջանա՛մ՝ վա՛յ...
Ո՞ր աղէտն, խալխինն-էլ չի՛ գալ...
Ո՞ւր բարով ախ՝ սիրով էլ չի՛ տալ...
Ո՞ւզանից խռովել ա, ձեռք վերցրի՛լ...
Ո՞ր երեսն, մեր տունը չի՛ տեսնիլ....
Ախը ո՞ր գնաց նա, մէկ բան էլ չասեց..
Ախը ի՞նչ արնիք՝ որ մեզ դէն քցեց.
Ո՞ր աչքը հանիկիր՝ ախը ի՞նչ կըլեր։
Ո՞ւր սաղ մորթիկիր՝ քեզ ո՞վ բան կասեր,
Ձ ըզի ու ազռա՝ թռիլ մեր մնան ուտէր.
Ո՞ւր սուր քաշելին, մեզ կրակ քցելին.
Ախը ի՞նչ կըլեր, դու էն չար մարդելին
Ո՞ւր տայիր, որ ախ՝ տարաւ մեր ապրին.
Խաս նա էլ չի՞ գալ, մեզ աչքից քցի՛լ.
Խաս նա մեր դարդը խմանալ չուզի՛լ.
Խաս որ լաց ըլնիք, սիրտը չի՞ ցաւիլ.

Պեռաճ վեր ընկնինք, չի՞ դալ մեզ օգնել·
Մեզ եսիր տանեն, չի՞ պըճացնել։

Ողեքը, աչխիերքը՚ն մնաչեն։

Ախր ի՞նչ արինք Ներան, որ Հասին խռովեց·
Ընչալ կտրեցինք սիրտն՝ որ մեզ Թողեց·
Էլի որ վազինք, եդևկյը Հաճինք,
Ոսի տալին ընկնինք, տուրաՀմէշ ընինք,
փիշը Համբուրինք, ոտները լիզինք,
Ծնկներն խաչեինք, լանք ու վեր ընկինք,
Աչեինք՝ կմեռնինք, Թե տուն չգաս, մեր շինքն
Կաբի, դուս ՃնՃուխ, էլ տուն մի գալիր,
Իսաեղ ազանի, մեր Հոդին Հանի,
Վրեզ մատաղ կըլինք, ոսիդ Հող կդառնանք,
Մեզ մի կորցնի, գլխովդ մնաս տանք·
Բաս նրա սիրած ախ՝ գուլի չի՞ ընկնիլ·
Բաս մեր տաքն ու լացն Ներան քեռնը չանիլ·
Կաճինք՝ Հետդ տանը, աբ որ գնում՝ եա·
Պիրնեբս մեռաս, բաս դու ցաւում չես·
Բաս եդ չի՞ դառնալ, սիրտը չի՞ ցաւիլ·
Բաս մեզ չի՞ խոսիլ, Հոգիդ վեր քաշիլ,
Էրեսներս սրբիլ, աչքներս պաչիլ,
Գոզին ճոտացնիլ, գօշին կպցնիլ,
Պանդ ու շաքար տալ, գուդգուդիլ, տալիլ·
„ Գլխովդ մնաս տամ, երեսիդ մեռնիմ·
Էլ մի լաց ըլիլ՝ քս չարը տանիմ,
Ալին նաքարդ ա, քեզ զուրբան ըլիմ։
Սիրտը քեզ կուտայ, անուամիդ զուրբան·
Գուլք որ լաց եք ըլում, ձեզ մատաղ գնամ,
Աչքս վուշ ա ցցվում, ձեր վուշն աչքս ըլի։„
Բաս մեր ալին—էլ չի՞ գալ—վայ···
Բաս մեզ բարով էլ չի՞ տալ—վայ···
Բաս ձին տալես, չճան չասիլ—վայ··
Պեռնում ըլինք—լաց չի՞ ըլիլ··վայ···
Սրած ըլինք—գարդ չանիլ—վայ···
Ընում տանք—տուն չի՞ գալ—վայ···

Ընտրը վազինք—եդ չի՞ գալ—ախ...
Բաս մեր աղեն ոնվ կըլլե—ախ...
Բաս մեր տունը ոնվ կպահե—ախ...
Ոնվ մեր դարդին դարման կըլլե—ախ...
Ան՛ը հաւասըին ոնվ կհասնի—ախ...
Ան՛ղ որ տանին, ոնվ կկըկի—վայ...
Ձի՛. մեր աղեն բարի ա,
Դուս ա դնացել, տուն կդայ..
Ելա չնզեարն աղեղ ա.
Ելա սիրտը մեզ վրայ ա.
Ելա մեզ աչքից աւելե
Ըզուտ, սիրուտ, պաշտուտ ա.
Ելա մեզ անուհը չի՛ թողայ.
Ան՛ի դարդ անկը՝ չան անուս.
Վրա յաւը տանինք՝ ախ անուս.
Ան՛ղ մի սպանկը՝ մատաղ դնամ.
Ան՛ղ տաը, թաղկը՝ քեղ զուրբան.
Ա՛խ՝ անա չան՝ չանամ չան.
Ան՛նք ձեր կորչինք՝ ալկիդ չան.
Ո՞ւմ ասենք՝ լաց մի ընել,
Վրեդ զուրբան՝ հողդ ըլինք,
Ընտեսդ մենք մեռնինք.
Ձինդ թոդ չտեսնք, լացդ չտեսնինք,
Վրեդ սխտոր չնմանանք, քեղ դարդտ չգանինք.
Ջուրն ածի՛ր, մեզ խեղդի՛ր.
Աւրը քաշի՛ր, մեզ սպանի՛ր.
Ուռաջ մեզ քո ձեռովն
Հողը դի՛ր, դուս պրծի՛ր:
Ցետոյ դուս մեր կշտին
Ան՛ղ վրայ լաց ըլի՛ր.
Ընա չան վայ. հըչա կիանը—վայ...
Ան՛ղ կտանին, կպատանին—վայ...
Տարեք, տարեք. անա չան.—բարայ չան. քանդ չան,
ղոլում չան.. Ա՛խ, Ա՛խ...վայ..ախ—վախ..մեռայ..
հասի՛ր, հասի՛ր..հարայ..դադ..ըհդատ..վայ..վայ...հի՛
—հա. հի՛—հա. հի՛. հի՛. հի՛. հի՛—հո..հի՛—հու:— Սատան
քեանս—վէ՛ր չանես—իմամ ուշտալե՝ սանես նա՞ հադդն վար,

քի դհայ ուղէն բղդան գօնդարխան, ապլիքան, քաղ-
բիքան, դաւլն, դաւլն դհդալ (ձէնդ կարիր, ջանդ
ամար, իմանալ որդի՝ քո լ՞նչ հադդն ա, որ էլի երեագ մա-
զանից քաշում ես, լալիս ես, ձէն տալիս)։

Ընդ էն ա՝ սաբը պլծնելով էր, որ բէզաքիլ Թա-
մաշայց աչքը մէկ կպղմով ընկաւ ու ամէնն էլ սկսեցին
փսփսալ, իբար երեսի մտիկ անել։ Ալէքսափալարի (երեք
սարի) դլխին յանկարծ մէկ քանի ղարալճաս երևացին, որ
ոչ Ալբախլվի (Պարսիկ) նման էին, ոչ հասարակ ձամիսը-
նի։ Ընդ իմանալիը՝ նրանք զաս են բռնել, որ գան
Երևան չափիշ անեն, տանեն։ Ձին քշելիս՝ սաբ գտակ-
ների ծէրերը բռանց էին երևում։ Ինձէս գիտես՝ թէ
ամէն մէկի դլխից մէկ մեծ մահրամայ կապած, ծէրը մախ-
սաս բաց Թողած լլի, որ քամու հետ խաղայ, ու ամէն
մէկը մէկ ուժդհի նման էին աչքի առաջը գալիս, էնպէս
էր քամին նրանց ծայը մտել, շորերը եդ տարել ու չափ
քցելիս ձիու վրիցը դէս ու դէն տանում, փռռացնում։
Ինձ էլ էր լաւ պարզ երևում, որ էս էկողները ոչ Թը-
վանք ունէին, ոչ Թաբ, ոչ ջնրէդ։ Ընդ ձիանը բաց էին
Թողել ու իրար եդևից՝ դարխլեր, դարխդաս իրանց քե-
ֆին քշում։ Տեսնողը մնում էր սառած՝ Թէ ինչպէս են
նրանք սիրտ անում՝ էն սաբ սարերի ծէրից դարխլեր էն-
պէս չափ քցում, որ մարդ սասլ էլ չի՝ կարող վարել
էնպէս դիրա էն սարերը։ Փորը ժամանակից յետոյ բո-
լորն էլ գիւմ էլան ու ընկան Ղալմքանց ձորերի, բա-
ղերի մէջը։ Ընձինն էլ ուզում էին իմանալ՝ Թէ էս պար-
մանալի ձամիսոԹնեերը՝ ոնց պէտք է ըլէին։ Կարծեմ, որ
միտքս չտաւ, դու էլ չէս իմանալ։ Ամեր երիւացոնց աչ-
քը էնպէս սաբ ա, որ շատ հեռու տեղից՝ պարալԹան լը
շարժմունքնին են ճանաչում, բայց էս միջոցին՝ էնց բո-
նելը՝ բոլորի աչքերն էլ կապվել էին։ Ոնձ ա դիտում,
բայց Թէ շատ էին լաց էլել։

Էս սհաթ չքաշեց՝ գեօղլանդքանց կողմիցը վերա-
ների սաբ սաբ ծէրերը ափաչիարայ ցոյց տվին, որ էն
Ալէքսափալարի՝ ղոչաղ ձի խաղացողները՝ մեր սաբը Ա-
Թոռից էկող եավկոպաս, վարդապետներն էին, որ էսպէս
հանդիսաւոր օրերը միշտ պէտք է գային, լաւ լաւ փեշ-

քաշնեը բերելին, որ Աբեւանի սարդարին, խանութի խաթրը առնեն, տօնականը շնորհաւորեն ու էրանց ծառայութիւնը ցոյց տան, որ նրանց աչքը մեր ազգի ու մեր աշխարքի վրայ քաղցր ըլե։ Էրանք էլ՝ ղարդ ա, խալաթ էլին առանում, հնպէս էդ դնում, ա մեկելին տասը քիմնեւիքը, ջանբազ-ըկը հանում էլին յետոյ ու շատ անգամ շաբաթով, երկու, էրկու հարիւր մարդով դնում Աբեւանին՝ նստում, քէֆ ա-նում, վարդապետներին մզում, քամում, հնպէս դուս գալիս։ Յաճն էս ա, որ սարդարը կամ Հասան-խանը գալիս՝ բոլոր միաբանքը պիտք է խաչով, խաչվառով, զան-գակ տալով, շարական ասելով առաջ դնային ու նրանց տուն տանէին։

Աբեւանի ձիանանց վրայ նստած՝ մեր վառահեղ հո-գևորականքը, փոքրաւոր, մէծրաւոր, ախրացու, Թվանքչի՝ եաեներին քցած՝ մեկի ձեռին գաւազանը բռնած՝ միւսներքը՝ որը առաջ էր վազում, որ ձանփայ բաց անի, տեղ պատ-րաստի, որը աչքը էր մեծաւորի աչքին քցած՝ մտիկ էր ա-նում, որ նա աչքը Թերթէլիս՝ խոկոյն հրամանը կատարի։ Կոնդի, Հարի տէրտէրնեքն էլ՝ որ ախրացըվերով, խա-չով, խաչվառով՝ դուս էլին գիլ ու սաղ օրը բերդի մո-տէլն չորացել, սպասում էլին, որ նրանց առաջ, վառաջ տուն բերեն, հնքան ահ ու դող էլին քաշել անոց կինող անհատանների ձեռքից, որ Թուրքերքը բերնէներումը սա-ռել էր։ Մեկն անց կինող մեկ բան էր ասում՝ որը մնա-նէրն էր էրար վրայ խաչաձև դնում, ափերգիվեղ դէմքից դուս տալիս, բերանը հոտացնում, որը շարականի հանքով բան էր ասում, մռռում, տէրտէրնեքի վրայ ծխտալում, որը դանդը ծռում, ձէն տալիս՝ քեշիշ բերէք (տէր-տէրն ու հոպէս գոռում)։ Բազէ Թաղքը ու ախոռնդ էլ անց կինալիս հո՝ Աստուած պահէ, աչքերը առաջը քցած, նօհերքը կիտած, հնպէս մեկ խորդ ձեռ տաճկահանց նը-բանց վրայ քիմ ու պատռնդը հաւաքում, խոժռած, քա-փը բերանը կոխած՝ մտիկ էր տալիս, որ Թէ ձեռին հաց ըլեր՝ կուգեր, որ հենց էն բոպէին նրանց արինը ծծի, սաղ սաղ ուտի։ Էս էր, որ հենց էս օր էլ Աբեւանումը՝ շատ եկեղեցու սրբերի՝ որի աչքերն ա հանած, որի բերանն ա քերած, որի կէս երեսը պոկած, շատ եկեղեցու գլուխը

քանդած, դռները ու սեղանը խարխափ, շատև միջում ոչ խարի տարմը՝ մեկ գաղ բարձրացել՝ բեմ ու դուռը ծածկել ա, ամեն ծուռը դնողն, ետ միջը մտնողն հոգին երվում, խորհվում ա, որ մութ ա անում, թե որ անշունչ պատկերները, քարերի գլխին էս օյինն են բերել, աեմ՝ թե կենդանի քրիստոնեից հալը ինչ կլիներ։ Այն տեր երկրի, անօդնական ազգի կամ անձամ մտդի՝ ցաւն ում կբաշխի, թե ինքը չքաշի։

Աղախոտասին տեսան թե չէ՝ խեղճ տերտերները դողդողալով՝ ամենը մեկ պուճախից դուս էկան, շաբջառները քցեցին, ախցաւոքը շապկի հագան, խաչփառները բարձրացրին, գպակները վերցրին, խոր խոր գլուխ տվին, եկան կողտան էլ մեկ ծանր ծանր խաչակնքեց ու յեսոյ առաք, փառաք, շարականն ասելով, երեսները դեպի Աղռատատը շուռ տվին, որ տեղ որ Երևանում առաջնորդը նստում ա։ Հույզ միջումը, ինչպես որ յայտնի ա, ամեն տեղ էս սովորութիւնը կայ, որ նստիլին, ետ եպիսկոպոսին էս պես պատուով ներս տանին։ Շատ անգամ խալխն էլ ա առաջները դուս գալիս, վեհերը, աջը համբուրում, օրհնութիւն առնում ու էսպես ճամփից էկած՝ բեզարած էկողին մեկ քանի վախտ էլ քաղաքիսը դուրս կանգնացրնում, որ ինչ ա, իր մտքովն առնի, բայց փառք Աստուծոյ՝ որ էսպես անկարգ սովորութիւնները հիմի քիչ քիչ վերանում են ու էլ էկողին չեն ինջմիշ անում։

Մեր եպիսկոպոսներն էլ՝ խոր հոգոց քաշելով, մեկ աչքները քցեցին մեչքի կողին ու անուսա գնացին Աղռատը, ուր քեֆխուդեք, իշխանք էկան, հաւաքվեցան, ձեռքները համբուրեցին՝ գպակները վեր կալած, օթախը ներս գնացին, մեկ քանի աղքատաշունչ էլ տերտերներին ու թվանաչոց հետ մնացին դուռները ու փիլոնները կռնատ տակները ղրից էլին անում, իբրանց տղի հրամանին սպասում։ Աղախոտասունքը հինից ներս մտան, չաթմիքները հանեցին, շաբլոնները փռեցին, վերարնոցի ծերը եղ քաշեցին, խալըչի վրայ նստեցին, բարձին թիկունքը տվին, իշխանաց որը երևելին էին, էս կողմն, էն կողմը պատի տակին չոքեցին, վարդապետ, ախցաւոր, վռքրաւոր՝ աչքները իրանց տղի աչքին քցած՝ ձեռքները դոշներին առաջին կանգնած, իշ-

խանձերի համար եւս արագ էին բերում, եւս մագաղ Թա-
ւագայ անուամբ։ Ամէնն ալ էլ կիսամեռի բերուի վրայ էր,
նրանք եւ ասէին՝ իրանք էլ բարձր ու ցած էին անում, նը-
րանք երեսները շրջէին՝ իրանք էլ հետերնին շրջում, մին
բառում՝ հնարան էր իշխանաց պատիւ տալը ու եպիսկոպո-
սաց ահարկու լինելը, որ հենց կիմանային՝ թէ նրանց հո-
գին արանց ձեռին ա։

„Հայ գալուստդ շնորհաւոր՝ հայրը սուրբ՝ մեր դէ-
խին, մեր երեսին, Աստուած ձեզ՝ մեր դէմքից չի՛ պակ-
սացնի։ Ինը աչքը հենց միշտ ձեր ճամբին ա։ Աստուած
մեր սուրբ Լուսաւոր զաղմի հատատատ ապրած պահի,,
ասեց իշխանների մէկը դուռ տալով ու տեղը դրսեւորվ՝
բերանը բաց անել։ „Ուտաց եմ աջիդ, լինչպէս ա մեր
հոգեւոր տէրանց քեմքը, ջանը սաղ ա, դամաղը չաղ ա,
լաւ դուխ ա, թէ ասէց, ձեռից ընկնել ա։ Աստուած նրան
իր թախտին հատատատ պահի, նրա սուրբ աղօթքը մեր դէ-
խից անպակաս լի՛։ քանի որ նրա շունչը կայ, Աստուած
մեր ազգը միշտ կհսացնի։ Ինչ Լուսաւորչունից, մէկ հո-
գեւոր տէր, էլ հօ ասիլ բան էս աշխարքումը չունինք։
Վշեր, ցերեկ մեր խնդիրքն էն ա, որ Աստուած մեր Լու-
սաւորչի՝ շէն ու պայծառ պահի, մեր հոգեւոր տէրանց կեան-
քը երկար անի, լինչ ունինք, ձերն ա, մեր որդիքն էլ առնին
ընկած առղը ձեր ոտքերին կծախենք, Աստ ըլի ձեր աչքը
մեզ վրայ քաղցր ըլի։,,

„Երկնաւոր լինիք, Աստուած ձեր հատատն օրհնի,
Աստուած Հայոց ազգը միշտ շէն ու պայծառ պահի,,
պատասխանեց եպիսկոպոսը, „դուք որ կաք, Ուսուցիչ-
պապի պառներն էք, հալբաթ որ ձեր նղը պէտք էր՝ ու-
սանիք, ձեր կամքը կլինէր, ձեր բուլթը խաղնիք, շար
կարենիք, թէ չէ հօ՝ մերն ա էն սև քարը, ուչ Լուսաւո-
նինք, որ չափիլ անենիք, ուչ իշխանութիւն, որ գօսալ տը-
լինք։ Լինչ որ կասք, մենք էլ պէտք է՝ աչքներս խփենք,
ձեռքներս դէմ անենք, էն առնինք, ձեզ օրհնող ըլինք,
ընդալ եօթայ գնանք։ Ա՛ամառ ախտանութիւն ասես՝ թէ ուչ-
պարութիւն, ջուհլակութիւն, թէ բաղմանչութիւն՝ դուք
էլ գիտէք՝ որ մեր ձեռքը չի՛ գալ։ Ահագնի վիճն էրան
հատ ըլի, ընչի՞ ա պէտքը էս աշխարքումն, օդլու շալն երես

չէ՛ տեղնուտ՝ մարդամէջ չէ՛ գալ գալիս՝ ինչ ա մեզ կհանքը, մենք հո մարդի կարգում չենք։ Գնաք մեզ կըտաք, Աստուած հէ ձեզ կատչ, մենք էլ մեր մելաւար բերնովը Աստուած կաղաչակենք՝ գշեր, ցերեկ, որ գնաք միշտ բախտաւոր ըլնիք, ձեր մինը հաշաթ ըլի ու օդդամ, զաւակով ծաղկիք, ծլիք, զօրանաք։ ,,

,, Հայր սուրբ՝ գլխիդ շուրջան, քո տակ հողն եմ, լաւ ես հրամանք անում, ամա ինչ անես՝ որ քեզ չանք բանը բանին տանում ա հատնում, դանակն ոսկորին դիմ ա ըլում, էլ հանիլ չի՛ կարելի։ ,, են պէհլը քեօնդալանայ մեկը ձէն տվեց ու վտիտիլը գլխեց։ ,, Մենք էլ լաւ գիտում՝ որ խաչն էլ ա մերը, աւետարանն էլ, մենք էլ դիմանենք՝ որ տատն երկու խաչագաշակ, եղմիշ իրի միլեկ էլի գլուխն Հայն ա, Հայի ժամն արարողութիւնն ու շաբաթանքը, Հայի մեռոնն ու Հաւատքը՝ մեկ աղգ էլայ չունի, ամա էս անօրէնքները մեզ հատուկից էլ են քցել, հալից էլ, մալ են տեղնուտ մեզանում՝ խլում են, աղչկեկ են գռնում՝ քաշում են, մեզ կրակն են դրել, սաղ սաղ էրում են, վոխոխում, էն մեկ խօսք էլ ասում ես հո՝ վայ քո օրին, ասելին՝ գլխիդ հնարան քանդում են (մնչում), որ աչքդ բուդ ա ընկնում։ Տանդ էլ որ քանդեն, ձէն չես կարող տալ։ ախր որ մեր մեծ հոգեպատառանք սէտ ուտում են, սրա չարչին ինչ կըլի։ Տեղից վեր կենալը սաղ մեզ վերայ ա բարձրացնում։ Գիտեմ որ մեկ օր գնանք, չարը թափինք, պրծնինք։ Ախր էս հո օր չի՛ որ մենք քաշում ենք։ Կոտրել ենք եղմի պես շըլինքներս ծռած։ սրա վերջն ախր ինչ պետք է ըլի, գիտէք բաց արել, ինչ ա ասում։ Էս աշխարքս քանի տարի էլ պտի մնայ։ վախտը հասել չի՛, որ մեկ Գաբրիէլեան փողը փչէը, աշխարքս հայտու պէս դըլիը, ճնպէս որ մեկ պատիկ ասեղ էլ՝ մեկ օրուան ձմեռնեկից երևէը։ ,, ահաւ պատճառը, Աղլա մնըզպարին դայինն, մարդիկ մեկ լիքը չաղ դառնային, մեր սուրբ Էջմիածինը ու Երուսաղէմը մնային, մեր աղգը զօրանար, էս անհատաս անօրէնքները մի կորչէին, ջնջվէին ու մենք ախկինք երկնքի ու երկրի վառքը վայելել, ինչպէս որ հրեշտակը երազումը մեր սուրբ Աստուածշէն պատմել ա։ Մենք էլ սատկից ենք լսել, հո

մեր գլխից չենք ասում։ Այլ ամեն, բարեդան էս պես ենք լսացել՝ թե Աստուած պետականը՝ որ մեր սուրբ Աստուածորդուն էնքան չարչարեց, տանը չորս տանջանք տալ ալից, տանը չորս տարի խոր Աղբարում՝ ծառայ եմ նրա սուրբ զօրութիւնին՝ (ասեց ու երեսին խաչ հանեց) պահից, մեր խաթեր էնպես արաւ, որ մեր ազգն էլ տանջվի, չարչարվի, էլ էս աշխարքին Թամահ չանի, որ Աստուծոյ մօտ պարզերես դառնի ու երկնային Թագաւորութիւնը վայելի։ Այ լինչ կըլիք՝ որ էս օրը մի շաւտավ դար, մեր աչքն էլ մի լիս տեսնիք. երկրի Թագաւորութիւնը մեր ընչի՞ն ա պէտքը. երկնքումը պատ մեր աստղը քանի, որ ամէն ազգ էլ տեսնին ու մեզ երնակ տան։ Մեր գլխին Թագ, իրանցը քաց տեսնին ու ամաչին, փոշմանին, որ երկրիս մեծութեանը էնքան էսքը կին էլել։ Տերտերներն էլ են դէը քաց անում, ըսդ ա, ամա շատը իրանցից են ասում. նրանց ասածը ոչ մէկ չվանի կդնի. սուրբ Աստուն էնտեղ էլած տեղը, մենք նրա՞նց մտնենք թը պատ ընկնինք։ Մէկ ջուղաը տաւը՝ է. ախէդ զուրբան գնամ. ձեր ոտը շատ գիտի, քանց մեր գլուխը։ Մենք որ կանք՝ սաբի հայվանի պէս առաւօտեըը վեր ենք կենում, երեսներս լուանում, խաչ հանում, մէկ քանի խօսք էլ գլխընեերիցս դուս տալիս ու գնում մեր բանը։ Գիրն էլ ա ձեր ձեռքին, գրի բաւականքն էլ։ Ձեր մէկ մտքը աշխարքի բարեբար բան գիտի։ Ասում են՝ թէ ընչանք աշխարքս չվերջանայ, մեր ազգին ոչ Թագաւորութիւն կըլլի, ոչ Թախտ, հենց էսպէս պատ չարչարվինք, մենք դատենք, ուրիշներն ուտեն։ Գործն ու սուտն Աստուած գիտի, պարտական մնայ ասողն էլ, գրողն էլ։ Ասում ա՝ մէկ գիժ մէկ կարաս կոտրեց, հարիր խելօք վրայ Թափեցին, չկարացին սաղացնել։ Բանն ընկել ա բերնէբերան, ասածդ հօ չէս կարալ եդ ուտել։ Մեր պապերիցը մեր անկաշկն ա ընկել, մեզանից մեր որդիքը կկտանան։ Այ հախին, վայ նհախին։ Յաւ արևիններս էլ եռա ա գալիս, լաւ սիրտ էլ ունինք, տղամարդութիւն էլ՝ որ մեր դաշտանի հախիցը վեր գանք։ Մէկ էլ՝ այ՝ տեղն ընկած վախտը՝ լաւ տասը Թուրքի էլ տակն ա գնում ու միջներըը բերաններըը տալիս։ Գրդ ա, նրանք պատ չեն պահում, միշտ եղ ու

խոսքը ուտում, ու մինը շատ վախտ շարժում, ասում՝ հինց ցանքը հացով ու խոտով, բանջարով լինը հօլայ դնում, ասում՝ զատրան ըլիմ մեր տարը մուռդի ու Աստուած տաւարչէն լիս հատաւէն, նրանց զօրութիւնը շատ շատ ա։ Փիր ըլին մեր արջերն ու մեր ամէնաւիրիկ տարը Պետրոսը։ Մէկ բան ըլէլիս, ես զնիշուն դուս դնում, մեր մի Հայր մէկ դազանակով էլ՝ շատ անգամ տասը Թուրքի գլուխը կջարդի, մէկ մատով որ խփի, աեղնուածը բանը հոգի կըլինի, Հայր ասէր ու ասէր Աստուած օգնի։ Ամա լինչ անենք, որ մեզ հրաման չիտայ Թուրք բանացնել։ Քրիստոս ինքը Պետրոսի ձեռիցը Թուրն առաւ, որ Հայ քրիստոնին՝ էլ Թուրք չի՛ վերցնի։ Քրիստոնէի Թուրը՝ աղօթքն ա, ժամը, պատարագը, պատը, ծոմը, ոտքմունք Թիւն տալը։ Աչիլը հեշտ ա, անիլը դժար։ Թող ժամ, պատարագն էլ ըլին, մէ տասմ չըլի, լեզուն քրքրվի ասոլի։ ամա Թրի ու Թվանքի վիրն օգնած ա, Թիկուզ բոլորս էլ դուս կարին, ես զրուսան եմ տասմ։ Թուրը որ չունիս՝ զլուխդ կտրում են, օդուշագ քաշում, կռանդ հարամ անում, դատաստ խլում, քեզ էլ ասիր ա նում։ աշխարքն հապէս ա, լինչ կարաս անիլ։ Տիրը էն աչը, որ բանին էն խաչը։ Աղօթքն լրատեղը, Թուրն լրը։ Աստուած ղլին, հայվանին էլ՝ ես չանիմ ա ամէն, ես պոզ, ես ատամ, որ չանիմ, հարամ ատյ, կծի, լը զըլուխը պահի։ Էս մեղայ Աստուծու։ Ախպար հրվում ա, հնդուբ հանար եմ ատում, Թէ չէ լինէ նման շատերն էկել, ասի, վախ քաշել, երանց սև օրը լաց էլել ու էլ եդ ասի վախ քաշելով հողը մտել, ես էլ նրանց մէկը, Թէ մէնակ իմ դարդն ըլիմ քաշում, Թող աչքս հանեն։ Ոտքս Թիւն արա՝ ծառայ եմ տարը աչքդ, դիտում եմ՝ որ դուք էլ կյանք, հնդուբ հանար եմ տասմ, Թէ չէ մէկ պուճախ էլ ես կչանիմ, որ միջումը ձդվիմ, մէկ բառը հող էլ հալբաթ կըլի, որ մէկ օր՝ աչքս խփեցնա՝ երեսիս քցեն։ ,,

,, Լաւ ես հրամայում, լաւ՝ ծառայ Պետրոս, ,, պատասխանեց արքայանը, ,, ամա լինչ անես, որ մինը Քրիստոսի ծառէն ինը, և ուշ աշխարքի։ Էրկինքի ոտքին ինը և ուշ երկրի։ Քրիստոս Տէրն մեր՝ սիրելի (երեսներին խա-

ջանիքեցին), երկնի և երկրի Աբարիչը՝ եթէ կամիցաը, որ իր սուրբ անօրինութիւնը հեշտութեամբ անց կենար ու ինքը չտարաբախէր, չխաչվէր, էլ չէր գալ ես վուչ աշխարքը ու մարմին առնել, որ մեզ ազատի։ Ահկ որ հրամայել էր, ամէն բանը թամամ կըլէր։ Ինա չէ։ Աստուած մեզքը մնացել էր մեր վրայ, մինչև էն մեղքը չջնջվէր, դժոխքը չբանդվէր, մեզ ազատութիւն չէր ըլել։ Ինք սուրբ աւետարանի աշակերտան ենք, սուրբ աւազանի որդիքը, դպիս մանքերը չար սատանին ա ձեր սիրտն անում, որ դիշեր ցերեկ մեր շվաքի եդևիյը մտն ա գալիս։ Ինքն Տէրն մեր կիսա մեր մէջը, խոնարհեցաւ, մեր մարմինն ու աբինը առաւ, մեր խաթեր խաչվեցաւ, մեռաւ, թաղվեցաւ, որ մեզ, մեզ օրինակ ըլի, թէ ով կամինում ա երկնային փառայը, Քրիստոսի սուրբ արքայութիւնը արժանանայ, ընչանք չխաչվի, չտարաբախվի, չտանջվի, իր գլուխը մահու չտայ, Աստուծոյ սուրբ տեսուն չի՝ կարող արժանանալ։ Աւետարանն ինքն ա ասում՝ որ ում առնու գլխաչ և ում եկեցի զինի, որ ում Թագի գհայր, գմայր, գկին, գորդիս և ում եկեցի զինի իմ՝ նա չի ինձ արժանի։ Ու թէ չարխեցն ազգ չազգի վերայ և թագաւորութիւն՝ի թագաւորութեան վերայ, նեղեցեն, տանջեցեն, հալածեցեն զձեզ վասն իմ, այլ դուք ուրախ լերուք, գի վարձք ձեր բազում են յերկինս և մաղ մի՝ի գլխոյ ձերմէ ոչ կորիցէ առանց հօր իմոյ՝ որ յերկինս է։ Չսպասէս հալածեցին զմարգարէս՝ որը առաջ քան զձեզ էին եայլն։ Եւ սէ՛ք՝ սիրելիք՝ ես էլ աւետարանի խօսքը, ինչ գրվածն ա, պատ կատարինք։ Ուրախալք, մարգարէք, մարտիրոսք էսպէս արէն, իրանց արինը թափեցեն, ինչպէս ամէն օր լսում, կարդում ենք. որ այժմ Աստուծոյ աջակողմեան գտատ, իրանց վարձքն ստացել, փառաւորվել, երկնային ուրախութիւնը վայելում են, մենք մէկ սհաթ հետ՝ չսիտեհնական կեանքը պատ փոխե՞նք։ Ոդ որ գիժ կանի։ Փառք աշխարհիս իրրև զծաղիկ խոտոյ, այսօր է և՛ի վաղն ցամաքի։ Մեզ պէս մեղաւոր անարժան մարդիկը պետք է Աստուծուն ընդիմանա՞նք։ Չդպէս սատանիկը չար միտքը ձեր սրտըներումն էլ չի՝ պատ անց կինայ, ուր մնայ բերան բերեք, ես լեղվով էլ ասեք։ Ինչ Աստուծոյ կամքնա

ա, էն պահ ըլնի։ Պօղոս առաքեալը չի՞ ասում, թէ հը-
նազանդ լերուք Հաղտատոյց, զի Քրիստոս ճոյ են կար-
քեալ։ պլճանիք, դնաց, ով այլ տեսակ կմտածէ, ան-
հաւատ ա ու դժոխքի բաժին, մերը պատրաստում թէնին
ա՝ որ ասենք, ձերը՝ որ լսէք։ Ընդ լսել, պարտականը
դուք ձեզ։ ,,

„Բայ թէ խնամոք՝ մեր դլխին լինչ են բերում՝
էս հաւատի թշոամիքը, էն ժամանակը դուք ձերը կմո-
ռանաք։ Ինձն մէկ բէկ, մէկ խան ասըր Ինձոր դալիս,
մեզ կրակին ա դնում, էրում, շամիրքի պէս պատում։
Ինչ հայ ու ջուրն ա նրանց վորը կշտացնում, ոչ պատիւն
ու վհշքաշները նրանց աչքը բռնում։ Ընթիռ նստում
են մեզ վրայ։ Լինչ որ ուզում են, տալիս ենք, էլի ոռ-
զի չեն բռում։ Պարզարն ու Հասան-խանը դալիս հո՝ եր-
կինքը մեր դլխին փուռ ա դալիս, աշխարքն աշխարքով
դիպչում։ Էլ շունը տիրը չի՝ ճանաչում, էնքան պէլ են
մեր դլխին Թօփ ըլում։ Վրէիցը, քշելը, ամէն մէկ պա-
լիս՝ ջոջ, հինդ հարիր մարդ հաւիցն ընկած՝ տուն են
Թափում, ոնց առաջը բռնես։ Կանն, մէկ, ծառայ, մէհ-
տար, աշչի, ղուշչի, ղայտանչի, երկու էնքան էլ ձի, ջո-
րի, ուղտ, բարդ, բտրախանոյ՝ հետներըը քցած դալիս են
մնում վանքը, դէ ասի, նրանց կտաւարի։ Ինչ օր որ
նրանց ոտքը մեզ մոտ պէտք է մնալ, հացընեմս էլ ա
հարամ ըլում, ժամիննեմս էլ։ Ապղ օրը հա ժամն ձէ-
րին, հա ձամիրի մէջ տեղը՝ շքում, անձրևում, Թոզում
պահ կանդնինք, մանիկ տանը, որ նրանք գան։ Իրեք, չորս
հալիկոպտոս պահին առաջը դնալ։ Խոլոր մտաբանս Թիւնը
դուս ա դալիս, մէկ վերուտաչափ տեղ էլ՝ դլխաբաց, խո-
ջոյ, խոչխոտոյ, շուրջառոյ, բուրվառոյ, խնկոյ, մոմ
առաջ դնում ու շարականն ասելով, վազելով, ձիանոնց
առաջին քամի ու քրտնքներըը կոխած՝ նրանց նեղու բերում։
Ճատ անդամ վանքի դուռը մնում՝ պէտք է դուռ ձո-
Թիկ, դռմանչոյ, խասխ վիճանդաղ քցած՝ որ էս անօրէն-
նեըի ոտը խերով ըլի, մէկ ինուս մեզ չհասնի, Թէ չէ ա-
մէնին էլ կիոտորեն։ Վիճանդաղը Ֆուռաշնեըի վայն ա, դէ
ասի՛, նրանց սիրտը շահի։ Ինոպէս դալիս են վանքը լը-
վում։ Վերհասան, հոգու, Վաղարշապատ, էլ տեղ չի՛ մնում,

որ միջտեղը կուչ գանք։ Հայր սարդարն, խանութի սիրտը մխիթարելով, վազով ենք առնում, ու կամաց-կամաց, ալիսուռտս՝ գիշերը, ցերեկ դիմելով պտիտ գալիս։ Այնտեղ էինք որ մեր խեղճ միաբանի ու նոքարների գլխին ա գալիս, քու գուշմանդ չտեսնի։ Վհատ, Թրի առաջ սրած՝ սաղ օրը ուշտեղ տալով, ծեծելով՝ հազար մհկ բան են ուզում։ Էս ձիանոց տեղն ու խոտակը լաս չի՛։ Եա իրանց սրտի ուզածը բանի պետքը չի՛։ Մեր ձիանքն էլ են գուս անում, տատարն էլ։ Խոզերին հո՝ վայ նրանց օրին, որ տեղ որ տեսնում են, Թռտում, միջից կես են անում, ախը խոզն Թշնամի են, բաս ինչ կըլի։ Մեր Թխած հացը, էրած կերակուրը, մորԹած միսը, ձեռը տված զաթը հարամ ա ու հարամ։ Իրանք են ամբարը մտնում, մուռանը ընկնում, դռնները կտրտտում ու լինչ սկըտնեն ուզում ա, շատ փայը շաղ տալով, ոտի տակ քցելով, կտրելով, ջարդելով, վչացնելով՝ իրանց ձեռտվը գուս բերում, ուզածները շինում, էլի մեր եախեյը կպչում։»

«Հայկո՝ մոյդայ ասես՝ զարտչի, քեամանչի, սաղանդար՝ սաղ գիշերը՝ որը պտր ա գալիս, որը փաթ բաց անում, որը բերնին զօռ տալիս, որը գլխին, որ էս անիբաթի սկրտը շահվի։ Գինի խմելն էլ հո՝ նրա են սովորել, էլ լինչն ա պտիտս։ Ախտուտծ մէ շհանց տայ, մինը էլ ձեռընեցս դօշընեըս՝ սաղ գիշերը նրանց առաջին, եա պետք է չօբինք, եա կանդնինք, որ քեֆընեըը Թամամ ըլի։ Հետ անդամ վարդապետս էլ ա Թրատվում, եարաբ ըլում։ Հայկո բնչանք մինը նրանց մեր հատարկը գուս ենք տանում, մերը մեզ ա հատնում։»

«Ախը մեզ որ էս են անում, ձեզ լինչ կանեն։ Պահ համբերենք։ Համբերութիւնը կեանք ա։ Կարելի ա, որ մհկ օր Աստուծոյ ողորմութեան դուռը բացվի, եա էն ա, բուլսս էլ կկտարվինք, կխչանանք ու Աստուծոյ ստըը տեսութեանը կարժանանք, կամ Թե չէ մհկ ձար կըլի մեզ։ Խրխտանեն սրով չի՛ պետք է՝ իր բանը եօլայ տանի։ Եա Թուրը իր համբերութիւնն ու հաւատն ա։ Հայկո ասից մեր էն հէ դեղցի յիմար Աստվին էլ, որ մհկ աղջկայ խաթեր ստը քաշից ու խեղճ-Հանաքուցիք էնքան ջաղրվայ տվին ու նրա հալուռը հերը ու դեղը քեդխուդեըը՝

էս ա, հինգ տարի ա, բանդումը թօթկուռմը չզանուում, մաշվում են ու Աստուած գիտի՝ ինչ վերջները կը-լի։ Ալէք մելիք Ահակի, ոչ կաթողիկոսի մանուկներ՝ մկի օղուռնիկուն չարին։ Ինքն էլ գժի պես ընկել ա սարէսար, չամիչը առում, Ճամիշոյ կորում ու իր Թշուառ օրը էս-պես անց կացնում։ Ալ ա գիտում, որ ոչ քարի վրայ գլուխը վեր կդնի ու ինչ տեղ ըներոց, գիրերոց կըլի։ Ասելն էն չի, որ մարդ գլուխն իրան քաշի ու տարէ անի։ Չէ, չէ՝ սիրելիք. քանի կարանք, մեր գլուխը պահինք. էս կասեն, էս տանք. չէ կասեն, չէ տանք. կասեն՝ նստինք, նստինք. վեր կաց՝ վեր կինանք. մինչև տեսնինք՝ Թէ բանն ինչ տեղ կհասնի։ Աստուած են՝ Թէ Ալանքն կիել՝ Աբա-բան են հասել. ոչ ա խաբար. բալքի նրանցից մեկ ու-մուդ ըլի, Աստուծոյ բանն անքննելի ա։ Աստուած նրանց Թուրը կարուկ անի. Թէ մեկ նրանց տալ մեր հոգը կնա-նի—էն ժամանակը Թող՝ մեզ էլ տանեն, մատաղ անեն։ Շատակել հարիւրաւոր չեն։ Յեկեսուռնին ու Գոդովիչը Երե-ւան չտանեն, բալքի Թէ Աստուած չէր կամենում, որ մեզ էլի վորձի։ Շատ տարել ենք, բզնեն էլ համբերենք, տեսնինք, վերջըներս ինչ կըլի։ Այս էլի եմ տում, քրիստոնեն Թրի կամեն էլ ձեռ չի՝ պետք է տանի, կարճ, որ քար էլ տլան գլուխն (*)։ Երիզնաժամի զանգակը տվին, գնանք ժամ. աղօթք անենք, հետյ շատ կխօսանք. այսը-զոյ վերարս տուր, մաշկարս գիր. ժամվոյը եղը՝ դիշերն երկար, մենք պարապ, հնդան խօսանք, որ քունները տա-նի,, ա Աստուած քարի Ճամիշոյ տայ, հայրս տուրը. հդե-բանդ լիս գառնայ. կդպիս պետք է քարտզել խալխին։ Աշխարքումը կենալը ինչ լաշեթ ունի, անապատը պետք է գնացած՝ անապատը, որ Աստուած երկնքից ուրախա-նայ, երկիրս քիչ քիչ քանդվի, սատանեն ձնքի, տրաքի. հրեշտակները մեզ շտուռ տանեն, մեր փառքին հասնեն։ Ազգն ինչ ա, աշխարքն ինչ։ Խալար տատ քան ա։ Ամեն

(*) Էս խօսակցութիւնից խնացողը կիմանայ, Թէ ինչ-չըն էր մեր խղճմտանքս պատճառը։ Էլ ես չեմ ուզում բերանս բաց անել։ Ինչ ասեսարանի կոսկին գրած ա, տուրը ա, բեր հասկացողը, էն ժամանակը գլխիս խփիր։

մարդ լը հոդու Համիկն պոի գանի։ Վանի կարաս, օր առաջ Թադուրէդ տա՛ս, որ եդ չընկնիս։»

Տէրացուն խոկոյն վեղարը ամեց, փարաջկէն հագցրեց, վարդապետը մուշեքը դրաւեց, առաջը դրեց, իշխանքը դէ-բէնեքը ամբացնելով, քուրք ու արայ ուսընեքին քաշելով, դդակնեքը դրկելով՝ եդ կանգնեցին ու օրքաղանը դուս կ-կաւ։ Ալանք կ՚եդեխյը մկի մկի Համիսու ընկան, քօշը-նեքը հաքան, որ դռանը Թողել կ՚էին, մկի սարկաւագ վեր-լանը վերցրեց, մկի վարդապետ գաւազանը ու դռանը ձե-ռը տվեց. տէրտէրնեքը հօ՝ վերմնեքը ուսընեքին դռանը էնքան կանգնել, վրդեհացել, դողացել կ՚էին, որ դատաս-տանի օրն կ՚՝ էն մահուան քրտինքը չէն տեռնել։ Ձալի-կոպոսը դուս կ՚կաւ Թէ չէ, երկու կարգ դառան, վերմն-նեքը քցեցին ու եպիսկոպոսին հանդիսով՝ տէրացու, սարկա-ւագ, վարդապետ, իշխան, Թվանքչի քամանչկին ընկած՝ տարան ժամը։ Ալ որ մտնէլիս՝ տէրացուն հոլաթաւը ա-ռաջը դրեց, սարկաւագը վերմնը քցեց, մկի տէրտէր կ՚՝ մկի խալխայ ծալած, ձեռին բռնած՝ հէնց եպիսկոպոսը ժամը մտաւ, սեղանի առաջը հատաւ, մկի քանի խաչ հա-նեց երեսին, մկի խոր գլուխ տվեց, խալխէն քաց արեց, եդ կանգնեցաւ. եպիսկոպոսը մկի քանի խօսք իր մտքումն ասեց, սաբը սեղանին գլուխ, երկրպագութիւն տվեց ու փառահեղ կերպով դնաց ձախու դաստումը, իր աթոռումը քաղմեց. ժամն օրհնեց, Հայր մերն ասեց, ժամը կանգ-նեց։

Ժամը դեռ կէս չէր էլել, հարայ հրոցն աշխարքս բռնեց. սար ու ձոր իրարոցով ընկան։ Ձուրք, սար-վաղ, Ալախլու եկեղեցին լցվեցին. ժամ տասնըվի ձէնը փորընեքումը մնաց. էլի մեծ, պատկի չէ՛ մեկ արեն. ով տասումը հարաքաթ ունէր ու չանումը ղևաթ՝ դուս Թռաւ, գլուխն առաւ, կորաւ. ով չէ՝ տեղն ու տեղը մնաց քա-րացած, սառած։ Գլուխ տասո՝ որ պատռվում էր, տասմ տասո՝ որ ջարդվում էր։ Ընդրաւ Ալախլուն ո՛չ ժամ էր կանգնում, ո՛չ մարդի. Թվանքի ոռքով ամէն մկկին մկ պատի կպցրին, վրայ Թռան, եկեղեցու զարդ, ղէն զընաթ, խաչ, աւետարան ունէր, դէս ու դէն դաղըմիշ արին, շուրջառ, բուրվառ, լինչ տեղ մկ էրծաթի նշան էր երե-

ւում, բոլոր քանդում, ջախջախում էին անում, վերց-
նում, տակ տակ տալիս։ Մեկ քանիսն էլ եկեղեցու գա-
ռն ու շեմը բռնեցին, որ գնա գնացողին ձեռք քցեն, թա-
լանեն։ Հոպես՝ ամեն վրայ մեկ նորը շորը էլ որ տեսան,
հանեցին, գաթեցին։ Ինչ կնանոց հարն էր, Աստուած
ն շհանց տայ. երեսն սևի տակս, ձեռն մատանիք, գո-
շի շորը ու քորց, գառ վիճակաոյ (լհհին), դիրայ տը-
խալտա, տանը քոռը, ինչ կար չկար՝ բռնցկելով, ու
տի տակ տալով էին հաքընեբկը հանում։ Ներս-
նի եկեղեցասը մեջ ընկաւ, որ մեկ քսանակ անի, բռնե-
ցին, կռնեբը կապեցին, տերտերներն էհան, ամեն մեկին մեկ
պատի զարկեցին, ու ով կար չկար՝ ոչխարի պես թրի ա-
ռաջն արած՝ դուս քշեցին, հետ ածեցին։ Այգի, արի ձե-
նը երկինքն էր հասել, բայց էս անողքում ազգի համար՝
հինց իմանաս՝ քաոսմանչե, սաղն ձեն ըրեր։ Եկեղեցասը
դուս էկան մեկ չէ, ութը ոչ տեսնի էն օրը։ Աստուա-
ծու ձենն էլ էր կտրվել, Հատոն Հուսիկինին էլ. տար
ու ձոր ման էր առել՝ վախչում էր, աչք առել՝ լալիս
էր։ Զորագեղի ու Արնդի քուչքումը որ տեսը քոհէր,
պետինը չէր հասնիլ, հնդան Ալխալու, ղարադուխախ։ Ռուբդ,
տարվագ էին լցվել, որ գետինը տեսցել էր։ Ներդի չորս
կողմն էլ տեղ չկար։ դուբան էր՝ որ թափաշ էին տալիս,
տուն էր՝ որ թալանում, կրակ տալիս ու տան տիրոնջը
չնի չնվիլակ՝ էր ոտքումդը օղլուշալի ձեռը բռնած, գառ ու
գաղգաղ դուս խոհում, Թրի, Թվանքի առաջն առում։
Ալ շատալ մեկ բան տեսնել, Թալվել էր, էս հայի, ալ-
րի ջվալում մեկ բան Թաքցրել, էն ծնոց խրան։ Ռա-
էկբանց միջին՝ երեխեքանց, հարսներն ու աղկերանց ձենը՝
քարերը մկտացնում էր, լացացնում։ Շատը ձիու ոտ
տակին էր հոդին տալիս, շատը ոչխոյնու գալխի էր լե-
զապատառ ըլում. շատին երեսի վրայ էին քաշ տալիս,
որ ին մազերնին էին ձիու եզևկը տաբաքմիշ անում, քա-
կեքար տալիս։ Էն օրը դիայ, ոչ եզ գայ, ինչ Աբևանի
հալն էր։

Շատ հոր, շատ տղամարդ կամ հանդամն էր, կամ
քաղաքի, կամ ուրիշ տեղ գնացել ու չնացել, Թե ինչ
կրակ ա գալա էր տան ու աշխարքի վրայ։ Ներսեկին

դուքն ու կարմիջն Համիկն, Կուզեան գոշը Ձիւաւորնեբով խլեխլում էր։ Մեկի տեղակ՝ հազարն էին դուս թափել՝ որ գնան՝ խելք գեղցոնցն էլ էս դառն աւետիքը տան։ Ղուշը գլխընեբովն անց կենալիս՝ վեր էին քցում, թեբուում, պլոկում. մարդ չէր կարում՝ տեղիցը եռայ։ Էսպէս որը ունևոր էր ու Ջահել՝ շոր ու փալաս, բարդ ու բարխանայ շալակնեբը տվին, տարան, բերդն ածեցին. որը հալևոր էր ու աղքատ, օրվան հացի կարօտ՝ ձեռնէլով, Ջարդելով տանից դուս արին, որ հենց էն սհաթին տունը, տեղը Թողան, երթիլ ըլին, որ գնան, գնան, միս գեղցոնց հետ խառնվին, որ քոչեն, չունքի պալարանդըը էր, Ասուսը գալիս էր։ Երանի նրան՝ որ մեկ սել, ձի, կով, եզը կամ մեկ էշ էլայ ուներ։ Էնքան կարայինն՝ որ մեկ քանի կարպետ, խալչայ, եօրղան, դոշակ, աման, մի քիչ ալեր, ետա չալթուկ հետնեբը վերցրին, որ անձրևի ատ բևի տակին՝ սովի ձեռիցը չմոռնին։ Հայց քաղաքումը շատը մէչ գրատ ուներ, մէչ մարդ, սել հո սիի լոված չի՝ Ընկրտա Թշնամին էնքան ժամանակ էլայ չէր տալիս՝ որ հատներ էլայ վերցնեն։ Ինչ ոտեկնեբ կար՝ ձուկն ատես՝ եզ, պանիր, հայ, գինի, տան բոլոր տարվան Թոդարեքը՝ կամ չարդում էին, դէն ածում, կամ էրում, ջուրը քցում, տննեբը կրակ տալիս, վեհատում անում, որ շուտով Համիայ ընկնին, քոչեն։ Էկեղեցքանց, տնեբի, Ջաղացնեբի դռները մնացին կրնդնեբի վրայ բաց կանդնած։ Տանող տանողն էր, քաշող քաշողն, շունը տէր չէր Նայում, հէրը որդուն ուրացել էր։ Էս սարսափելի ձեռնին ընկան գէջանգէջ Համիայ, օձերը ծնեցին. քարերը պատռվեցին, քաշը երկիր էլաւ։

Էստա ոլորմելի՝ երկուհոգիս մեր կենսրնան՝ շունչը բերնին դեմ առած, մեկ քոռվայ ծծին ուներ քռնած, մեկը քամահին կապած, որի էլ ձեռիցը բռնած՝ հազար տեղ չոքում, հողին՝ ուզում էր տայ ու էր սև սհաթիցը պրծնի։ Ջէր գիտում, էր գլուխը լայ ըլի՝ թե ողորմելի երեխեքանց ձէնը կորի, որ սոված, ծարաւ, շորի ձեռիցը Թուլացած, ոտները եարալու, փարալու, չունքի շատը բարիկ էր գնում, էրանց մօր ծնկներումն էին վաթամում, Ճոռին ընկնում, որ էրանց կատը հայ, եա մեկ

պատ ջուր հասցնել։ Էստո հէր՝ երեխեն ուզէր, ես շա-
լակին, խաղալէս, խոտրջին քամակին՝ դէմը գնում, դէմը
լալես։ Հինց որ ուզում էր՝ մի քիչ նստի, շունչ քաշի,
Թրլի ուքն, ես Թվանքի լուլկեն էլեր աչքը բուռը քցում
որ տեղնըը վեր կինայ, վազի, որ եդ չմնայ։ Ասի հերն էր
մերձավոռ տանը մնացել ընկած, որի հարսը կամ կնիկը,
կամ պարիսպ ծննդկանը, կամ ծծկեր երեխեն օթօրցու-
մը։ Տնտողն սիրտը կրակ էր ընկնում, բայց անտրամ
Ղազարն Թուքն ու արխնաթաթախ ձեռը՝ ոչ հերը էր
հարցնում, ոչ հիւանդ, ոչ ծեր, ոչ տղայ, ոչ մեր, ոչ
աղկի։ Ասին քարով կերեն սպանում, որին Թրով, որին ո-
տիրը քաշում, ջուրը քցում, որին բանհոդի անում, որ
մնացածներըը ձեռը վերցնեն, գնան։ Ընդան հայվան շինըը
շատ կերեն ցաւում, կսիծում էս գառն, ասկալի տեսարա-
նի վրայ, քանց բանակոն մնարդինը։ Ասի՝ ոնց կարայ՝ էն
ողբը, էն կսիծը, էն ուքն ու արտասուքը պատմել,
ինչ որ էս աղբմելի խաչեր վեր կերեն սծում ու քաշում։
Ասրդի սիրտ պատռվում ա, բայց երկինք, դետինք, մեկ
փուլ կլ չկերեն գալես՝ որ նրանց տակով անեն, մեկ չկերեն
կլայ ձնքում, սիրտընեըը բաց անում՝ որ նրանց կուլ
տան, պրծացնեն։

Ինչ որ գեղցոնց հալն էր, Ղատուած հեռու տանի։
Էստի տուտարը հանդում ծաց, մալը չորսում, ոչխարը
սարում։ Ասի ձեռը հատա, հնդան արեց՝ որ արաբէն
լծեց, երեխեքը մէջն ածեց, մեկ քանի փալտա փուլուս կլ
վրեն քցեց ու լալով, աղի արտասուքով ճամփայ ընկաւ։
Տուն, տեղ, բաղ, մասիլ՝ ծացին Ղատուծոյ ապով։ Ար-
դեն հօրն ուրացել էր, բայց եղի էս օրհնած գեղցիքն էրեն,
որ ճամփի կիսեն բաղի քաղաքացու երեխայ, բարդ, օղլու-
շաղ երանց սկլուսն էրեն դնում, կամ նրանց հիւանդնե-
րեն տիրուԹիւն անում, չունքի լաւ օտալ՝ եղի գրատա,
ուտելիք, տուտար՝ սրանք ունեին, նրանց ոնց կարայ, ու ինչ-
քան ձեռընկերըը գալես էր, քամակ էրեն անում նրանց։
Էստա աղբմելի հերնը մեր՝ հինց ճամփեին՝ մեկ սովամահ,
ծծկեր երեխայ՝ երկու, երեք օր ձեռընկերին պահում, ու-
զում էրեն՝ որ մեկ հնազկս տեղ հոլի տակովն անեն, որ
բալքի Ղե գաղտն չգիտըչի ու երանք՝ եղի եդ գան, երանց

Ջրատար մեռելի ոսկոռները հանեն ու տանեին իրանց հետ, ժամով, պատարագով Թաղելն։ Բայց որ ձաթընեբը կար-վում էր, գլխընեբին կրակ էին վառում, էրեխեն կամ ջուրն էին քցում, կամ մեկ քարի տակ դնում, իրանք էլ վերեն էրվում, խորովվում ու մեռա օրը լալով կիսա-մահ ձամփայ ընկնում։ Շատ յղի մեր հենց ձանապարհն էին կամ մեռած էր ծնում իր լինն ամիս դառը յաւով արգանդումը պահած, հասցրած մանուկը, կամ թե չէ սաղ էլ որ ըլում էր, մերը բարութում, ուզում էր, որ կամ լինքն էլ հետը մեռնի, կամ մանուկը չմոռայ, տա-նի, բայց ախ անաստուած Ղըզըլշի Թրի բերանը կամ երկինն էլ ի միասին էր կտրատում, կամ բարութը մոր ձեռքեն առնում, կամ ոսկանում, կամ ջուրը քցում, կամ քարին տալիս փշացնում։

Շատ հալևոր կամ ոսկի, ձեռքեն ընկած պատառ որ էլ չէին կարում ոսոր ոսկի առաջ դնեն ու կիսաշշնչ մեկ քարի տակին նստում էին որ բալքի Թե գազանը դան, նրանց կտրատեն, ուտեն, որ գլխընեբը բաց չէին անում, լալիս, մնկռտում ու իրանց սրդոցը օրհնում, բարի ճամ-փայ, բարով մնայ ասում ու ձեռաց դնում, ետ Ղըզիլ-գլխ ոսկիներն ընկնում, աղաչում, պաղատում, որ իրանց հե-տեղ Թողայ, հենց խօսքը բերընեբումն էին Թրախսրում քլում, ուշ որդու ձեն լսում, ուշ Թռուի երես տեսնում ու Թանրըդը աչքը խլում։ Շատ որդի իր հալևոր հօր-նը մոր, շատ վեզայ իր նշանածի, կամ նորահարսի, շատ ախպեր իր քյոր, անեք զօքանչի հալը տեսնելով որ էլ չան չունենն, որ տեղընեբիցը շարժվին, իրանք էլ կիսաչան էլած զվարճներն էլ որ առաւոտեն տակը էնտեղումն ու իրանց անգին բեռը շալակում, որ ետ իրանք էլ մեռնին, ետ նրանց չմոռան, մեկ էլ էն էին տեսնում, որ քամակներ-բը Թեղեացաւ ու իրանց քաղցը, աղեղ բեռան արինը շընչնեբով շռռալով ծոր ընկաւ, գետինը ժաժ կիսաւ, և-րանց գլխընեբը աչք ու լես, ուշ ու միաք կորցրեց, դժ-ժայ։ Շատի բախտն էնքան բանում էր, որ Թռուը իրան էլ էր զօռը ցույց տալիս, իր սիրելու հետ տանում, պը-ծացնում։ Բայց ախ իրանք ղըզլ ա պրծնում էին բան իրանց քօռփայ մանուկներին, էրեխեքանց ցաւն ու հոգսը

ոչ պետք էր քաշեր, ոչ նրանց մեկ պատ չտար, մեկ կտոր հաց տար, սովից, մահից ազատեր։ Այն նրանց օրին՝ ես անիրատ Աբեղեան էր նրանց գաղթում, ես սովը իր ձանդը քցում։ Խոլիկ ոռները քարեր էին ձղում, քաց գլխներըը արեգակը էրում, վոխոխում։ Ճատ մը երեխեն գրկիցը ելում էին ու կտոր կտոր անում, որ ե՞ դեն գնայ։ Ա՛վ՝ երկինքը աչքը քաց՝ հանդարտ մնում էր տալիս, երկիրը բերանը փակ՝ անկաշկ էր դնում, ոմ տալիս էին հնպես անմեղ քօռվիլին, դեն էր քցում, մեկ քուռը հողե ելայ արժան չէր տեսնում։ Այն նրան՝ որ կամ սելե ակն էր կոտրվում, ես ձին սովի ձեռիցը բե՞ զարում, կամ դրասար՝ ծարաւե, շրթի ձեռիցը թուլա՞ նում, վեր ընկնում։ կամ ախրոնչն էլ անասունն հետ էին սպանում, կամ սել, մանր երեխեք, միջումը վեր ընկած, ես քնած թողում ու ախրոնչը թրասեծ անե՞ լով, առաջ քշում, հետ ածում։ շատը ղորդա՝ վաղում դնում էր, չունքի չանն ազեղ ա, բայց շատը գլուխը դը՞ նում սելե վայ, ազաչանք էր անում, որ կարեն, մեռնի, պրծնի ու իր տղրմելե զաւակներըը չօլումը չեթողայ։

Ա՛խ՝ որ մեկն առեմ։ սիրտս արեն ա դառնում, ձեռ՞ ներս դող ընկնում, աչքերս սևանում։ Երանի՛ նրան՝ որ հոպես քան մչ տեսել, լսել ա, մչ էլ կտեսնի, կլսի։ բայց մեր տղրմելե ազգը՝ հազար անգամ ա տեսել, լսել, քաշել։ Դար չկայ մեր երկրումը, քօլ չկայ, որ Աստ՛ սրմամ նեղված չըլի։ Դու էլ սրանց հետ դնացիր՝ սիրե՞ լե եղբայր իմ Աստ՛ օսի, իմ դառնուկ աղպեր։ Ա՛խ՝ հինց մնում եր երեսիդ էի կարօտ, էն էլ չտեսայ։ Աստ ծոյնն, երեք տարեկան՝ տամը քեզ տարա՝ հդ լես երեսիդ ղուր՞ քան։ Գերեզմանդ ի՞նչ տեղ ա, չգիտեմ։ բայց երկնքումն հլայ երաք մի քեզ կտեսնիմ, մի Հատվ կընկնիմ, ա՛յ քո անմեղ չանչին մեռնիմ։

Ա՛խ՝ սիրելե Աստ՛ այ՝ ես բաները լսելիս, ինչ ունես չու՞ նես, տուր, որ քո ազգը քիչ քիչ մեկ լաւ օր քաշի։ Աստանք են՝ որ դռնեդուռը մեն են գալիս, ողորմութիւն խնդրում. որ գնան՝ իրանց գերեզման ազատեն, որ էս դառն ժամանա՞ կին Հայաստիզ կամ Պաղս ծախել են, որ մեռածներին պա՞ հեն։ Ուղուղ նայիր՝ Աստուծուն փառք տուր, որ քո առա՞

ջին ինդալով, խայտալով խաղում են. ահա՝ քո դառն և-
կոլը ցաւն իմացիր, մի երեսդ դարձնիր: Արանք տանից,
տեղից ընկած, որդուց, օղլուշաղից զրկված՝ սաված, ծա-
բա՝ քո՛ղ են տպատւինել: Մի սախր՝ Թե Թամբալ են,
բանից վախչում են, սրանց ամէն մէկի սրտում հաղար
Թութ կայ ցցված: Սրանց ուտելքն էլ խառը, ծառերի
կէհալը, Թութը ու իրանց սատկած տատարի ջամդարը,
չունքի մորԹիլ չէր կարելի հոպէս ժամանակին: Մէկ արտ
առատ գալնա, կամ մէկ խարաբայ դեղ տեսնելս՝ հէնց ի-
մանում էին՝ Թէ դրախան են գնում. չունքի լաւ օսալ՝
էլի մէկ քառը ցորեն, հա մէկ պաղլանց գարի ձարում էին ու
հէնց հնպէս բռլում, աղանձում, հաստիկ անում. աղը
հօ ոչխարի էր: Հոպէս էլին քոչում մեր խեղճ, ողորմելի
խալխը. չունքի՝ ղէբաշն իմացել էր, կամ ինքն էր ու-
զում Մոսի հետ կռիւ քաց անել, ուզում էր՝ որ Թէ եր-
կիրն առնեն, խալխն էլայ չի կորցնի. որ տանին Մոհհրան,
իրանց ծառայ չինեն, հա Թուրքացնեն, հա Հողի հետ հա-
ւասար անեն: Ա՛խ՝ հոպէս դառ ա գալս, ընչի՞ հէն գար-
դերս էլի նորոգեցի, ընչի՞ հս բանէն ձեռք ալի:

Հոպէս առաջ, տասնը հինգ օր քաշից՝ որ Երևանու
էլլիդը կեսմիկես էլած, ծնծված, չարդված, կոտրված՝
որը Քրդի, որը զաբախախախի ձեռը եսիր դնացած՝ կէ-
որը Զարթայ Հողը մնաւ, կէսն էլ Աստայ տարի են կոլմե
անց կացած Հայալիդ դնաց, բայց ուժ մնաւ, ուժ տունը,
Աստւած մէ դիտէ: Չէմիաճնայ միարանքն էլ ցրուեցան:
Ղազէրն եպիսկոպոսը՝ Երիւան, Կարսեղ, Յովհաննէս՝
այժմեան կաԹողիկոսը ու ասլք՝ վանքի զարդն առան կիան
բերդը: Հինգ վեց օր էլ կս քաշից, ընչանք Թուրքի մը
Հասիլը նրանց կըսուէր: Գնքատաուն, ամբաւ՝ որը դարդա-
կեցին, որը վակեցին: Չրկու ջանկոը հինդն էլայ չմնացին՝
որ սուրբ տաճարին ու ամուրն պահպանութիւն անեն,
էն էլ ծերացած, տկար, ձեռից ընկած հարկայ, վարդա-
պետ էին, որ լաւ համարեցին՝ իրանց չոր գլուխը կն տեղ
վեր դնեն, ուր տեղ որ հնարան տարի ծառայութիւն էին
արել, քանց աշխարքի աշխարք ընկնին, կամ ձանկին մեռնին:

Խաղն խեղճ մարդ էլ՝ հնքան հեռա տեղնցի ու
հնքան վտանգաւոր ճամբեմով՝ գլուխը փչին էր գնում,

օղուշաղն ուրշին, նա Պատուճան պահ տալու, եղ դառ-
նում, գալս, որ համ իր բաղերին ու հանգին, համ իր
հարևաններուն միջին օրուն անի, ջրի, պահի, որ չի՛ հրա-
նան։ Այս խեղճերն էլ՝ ցերեկը վիշերի տակին, քալերի մի-
ջումն, նա քարափներումն էին տակ կացած, ու գիշերը
մութը դեռևին առնելու, ոտ ու շինելու կտրվելու, մա-
հուան դողով ու քրտնքով դուս էին գալու, իրանց բա-
ղերը, հանդերը ջրում, իրանք էսեղ հավդ հալլում, մաշ-
վում ամ ու վախ քաշելով, իրանց ոգորելի օղուշաղն էն
գարիք երկրներումը։ Շատ հէնց խնամալով՝ թէ ոտը
խաղալվել ա, որ դուս չէին գալու, խոզին հարամին բը-
դին չօքում, գլուխը կտրում, հոգին առնում էր։ Գլու-
խը դառել էր մէկ ոսխի գլուխ, ինչպէս որ ասում են։
Սար ու ձոր հարամով, դողով, աւազակով լցվել էին.
շունը երինջները վեր էին բերում։ Օդը ապականվել էր
ջանդաբի հոտով, ու հարամի գլուխը՝ որ աշխարքի տակինն
ասես՝ Թուել, էսեղ էին հաւաքվել՝ որ իրանց փորը
կշտացնեն։ Ջուր ասես՝ մարդ էր բերում, քամի ասես՝
մարդահոտ, քար չկար, որ արնաշաղախ չդներ գլած,
երկինքը պէլացել՝ մութ էր անում, որ տեսնի, թէ ինչ-
քան չարութիւն մարդ կարայ անել՝ որ էնը գեօրայ նրա
պատիժը տայ։

Էս ժամանակին էր Յունվի—ին 1825 ին՝ որ արինա-
կեր Հասան-խանը, սարդարի փորը ախպերը՝ որ հաշար
անմեղ գլուխ կտրել, հաշար տուն քանդել, քարաք, գեղ
աւերել, Պարս ու Ռայաղդ հինգ վեց անգամ ոտի տակ
տվել, Երզրումայ սարասկարին խլհայրել՝ աշխարհ ձե-
ռին գլխին էր բերել, ոտը բարձրացրեց՝ որ գնայ՝ Պեռեր-
բուրգն էլ առնի, աւերի, Ալխվլխզուս սերուն օղուշաղը՝
իրան գաղան զօրացը մատաղ անի, հրամայեց Կաղի-խա-
նին՝ որ իր զարափախանները ու մնկլըն վերցնի, գնայ
Պաղախու բերանը բռնի։ Իրդերի գլխատը Օքուզ տվին
էլ ղրկեց Պարսայ սրտը, ու ինքը իր սարվաշներումը, զնշու-
նամը գնաց Էրզարան՝ որ փամբակու վրամը՝ Փռանդ Ջարածին
պէս՝ Ռուսի սահմանը անց կենայ։ Իրդերը բոլոր գայի-
մայրին, Երևանումն ու Սարդարաբադումը՝ որքան հար-
կաւոր էր՝ զրբ ու Ջարախանայ Թոզին ու Ճեացածը հետ-

նեղը վերցրին։

Ով էս սհաթը էրևան էր մտել՝ հենց կիմանար՝ թե ջրհեղեղը նոր ա եկել, աշխարհս քանդել։ Պարան դառել էր գառաբևանոց։ Օր չէր բռում՝ որ ոարկեց, էրկեց մարդ չի՝ բռնեն ու Հատան-խանի առաջը չբերեն։ Վիճն գլուխ բերող՝ նրա աջու ձեռն էր դառնում, փեշքաշն առավ Պարս էր հասել։ Ընտոց մարդ ոպանելու մեկ օր աչքի չէր կպցնում։ Տիղերը վեր կենալու նամարը պրծնելին պես՝ առաջին դարձն էն էր՝ որ ջրատար, մոլորած հարևանի՝ որ հասել հնուեղ ձանկում, բերում էին՝ կամ աչքերները հանել, քիթ ու պռունկը կոսի կամ ոսկո ու ձեռները կարիլ տալ, կամ կոթատած՝ ձեռները դաղած հղի պլնձի մեջը կսխել տալ, որ արլունը կարվի, կամ էրանց սաղ սաղ վարչապահիշ անի։ Պապի-խանի ու Օքիլի գոչաղ ծառերը հերաշեն կին դարձած։ Բոլոր Պ աղախ, Բռնչալու դռնապիշ էր եղել, շատ եսիը սրանք էին բռնում, էրանց միջեցը ու Պ ղլուխն ձեռը տալիս։ Ամմիսայ առես, վեզատավիան առես՝ սրանք էին անում ու Թշնամուն կամ էրանց մեջը բերում, կամ էրանք խեղճ Հայերի տունն ու առեղը Թալանում։ Շատ անգամ էն մարդին, որի հետ որ աշխատան, բարեկան մնալարար տարբերով հետաքննելը նըստել, վեր էին կացել, հայդը կերել, հարևանութիւն արել, գալիս էին ափաշխարայ օրը ճաշին առնելը կարում, ուռկացած չուռկացածը վերցնում ու հետո էլ առում, որ մենք տանինք լաս ա, քանդ Թշնամին, մենք ձեր դօսթն ենք, մենք ուտենք ձեր մալը, Թե չէ՝ Թշնամին կպայ, կառնի։

Էրբան բանն անց էր կացել, խորամանկ Պարսիկները էրանց բանը էնպես էին գալի պես սկսել, որ մեր կողմը ոչինչ խաթար չկար։ Էոպես անօրէնութիւնն շատ էր պատահում։ Շատ տարի Պ արտայ կամ Հայեսպերդու վրայ գնալիս՝ էս օրը հաղթը էր։ Ընտարանը ամեն տարի էր դուս գալիս տարգարը իր գընդակռնովը, իրեք ամիս մնում, փամբակու մեծատանին փեշքաշ ուղարկում, իր մօտ հրաւիրում ու հաղար օրհնութիւն հաւատացնում՝ Թե Ասոսը քանց նրան էլ մեծ բարեկամ չունի։ Էս էր պատճառը՝ որ փամբակու իշխող՝ մեծատուր իշխանն ու զօրապետն Պաւարդա-

մերոյն՝ ձգնիչ կասիած չէր տանում։ Ոմն ոտ, էս տեղ, էն տեղ տասար, հոգը տանում էին, ամա էս բոլն տա-վորութիւնը՝ էս օր էլ ունէին մեր պատուական գրացի Ոտ-գան, Խոջալուն։ Էս օր էլ են մարդ ապանում, թալ-նում, կոտորում, նրանց բան ու գործն էս ա մնում։ Էտուց հանար գալմանք չի՝ որ ձէ որ մէկ շար բան չէր մնացում՝ մէկ Էրևանը քօչում էր, նրանք հատուց-նում էին՝ մէկ սպդարը ուզում ա գնայ Ոզրումը վաչ։ Ոտ-տաբանելը հազար անգամ էր պատահել, էս նոր բան չէր, ու նրանց ազգականները Նախիջևան-ում էին Խատրդ-մերդն սիրտը ձեռ բցել՝ որ ինչպէս ուզում էին, էնպէս էին շուռ տալիս։ Ասդն ձայ էլ՝ որ Էրևանցը իր բա-նակամներին գիր էր ստանում ու գնում՝ մէկ բանի զո-բաթիւնն էինչ ա, ձէն հանէլիս՝ Ոտ-տաբելեստանը վրէն ծիծաղում, ասին խոխում էին ու վախլուկ ձայ կանչում։ Ոզտարներն մեծաւորի դուռն ու շէմը էնպէս էին բռնել՝ որ մէկ ձայի չէին էլ թողում՝ որ շունչ էլ ա հանի։ Էյն փամփակու ձայերը Պարսից խորամանկութիւնը լաւ իմանալով և իրանց քաշած դառն օրերը մտիկ բերելով՝ ամէն տեղ պատրաստութիւն էին տեսել։ Պարսկ գիտը, Պուխարի՝ որը բերդ ունէր, պատերը շինել, մէջն էին մը-տել։ Խղճալութիւնն բերդ ու էր չունէնալով՝ տէրերը ա-քսորեան իրար վրայ էր գրել, սանդար կապել, ունէցած չունէցած ննդիզ պայմանցրել՝ գնդարներն էլ իրանց մէջ առել, ինչ հին ժամանակից թուր, թվանք ունէին՝ հա-ւաքել, տալամարդիքը գիշեր, ցերեկ առպաքառած, օղ-լուշաղը նետած էին հատաքել, առատը բերդի տակն ա-րել, որ հետև նրանց մեծ հարստութիւնը տատարն ա, գիշեր, ցերեկ պարատալ էին քաշում։ Հանդն էլ բաղ-մութիւնով էին գնում։ Ճամփեքը՝ հատնրեա՝ Թէ՝ վտակ-վել էին։ շատ գիշեր, շատ վախտ էլ՝ Բախտաւոր խաբկին չէին մոկի անում, մէկ Թուրք աչքը Թեքելու, գլուխը հետ էր Թեքելում։ Ջանքի եայլաղի ժամանակն էլ էր, Թուրքերը լաւ էին խմոտում՝ Թէ հշը պղեղ ա կորել, ու ինչ տեղ ուզում էին՝ որ իրանց գաղտնութիւնը բա-նային, իրանց արինը իրանց սկսան էր Թափում, Ջանքի Թէ գիշ, Թէ շատ՝ էլի փամփակու, Ոտ-տաբ, Պատ-

բաղձալ, Աշու, Խայեաղբի Հայերը՝ սարսում, չօլսում մե-
ծանալով, շատ տէրտէրի ու ժամի ձէն չլսելով՝ մինչև հա
օր էլ երանց սոպատութեան հետ՝ էն քաջ տղամարդու-
թեան հոլին էլ ունին, որը որ ունեցել են մեր անյաղ-
թելն նախնիքը. ու տեղն ընկած վախտը՝ էլ աւետարանի
ու վարդապետի խօսք նրանց չէր վախացնում՝ թէ որ ա-
րին մեր ածեն, դժոխքը կերթան, ու մատը բարձրացնողի՝
սաղ ձեռն կին բերանը կսխտում, հաւ Թուրնողի՝ գլուխը
Թուրնում: Էս էր պատճառը՝ որ Թուրքերը՝ էս օր էլ հա
Հոլերումը անց կինալիս՝ Հնդրան քարափի լեռ քարիցը չէին
վախում ու գիտի կատաղութիւնիցը՝ որքան քարափներն
բերնիցը՝ որդեանց որ քաջ Հօրըցնց Թվանքի գլուլէն, կամ
մէկ լգրանի Թուրը անց կինողի գլուխը սոխի պէս կին
Թուրնում ու երանց Թշնամու մարմինը երանց Հոլերին
մատաղ անում:

Ինձնակ Խաչատրի Մեհրաբեան Թումանեան Յո-
վհաննի անունը՝ քարերը սատանայնում էր: Պարերն,
Հորերն միջում մեծացած, դաղանի ու Հարամու արինը Թա-
փելով էր նրա ոսկռներըը Հատացել: Երիկու տղամարդ նրա
միջքը չէին կարող խառել, Հինդ մարդ նրա մէկ ձեռը չէին
կարող ոլորել, նրա գլուխը մէկ օր չէր ցաւել: Կերածը
մեղը ու կարագը էր, Հաւածը շալ, կոխածը ծաղիկ ու չի-
նան աղբիւրների վրայ, միշտ միջումն էր նա օրօրոցումը ա-
րը քաց արել: Երան ինչ կղնիանար: Ամպհայ ու ոչ
տղամարդ: Ցորս գազ ու կէս բոյն էր, գազ ու կէս Թի-
կունքն լինելութիւնը, դոշը ապառաժի պէս Հատ, ամէն
մէկ ձեռը մէկ անի զաղար, ամէն մէկ ոտքը մէկ կամնու
Հուկը, շլինքը մէկ ծառի քօքի Հատատութիւնով, երե-
սը՝ մորդն կիսել, կոխել՝ երիկու Թիզ Հակատի տակին՝
սև սև ունքերն կնպէս էին բռնել ու նրա արծուի աչքերն
ու քիԹը կոխել, լինչպէս կարիատաւոր ամպը՝ դիշերվան
աստղերը: Ռևի ու պատունին կնպէս էին մորդ միջումը
կորել՝ լինչպէս մէկ ապառաժ քար Հանդալը Թիւն մե-
ջումն: Ռևի ալակը ունէր, մէկը քանց մէկը ածգեամ.
ամէն մէկը Հինդ, վեց արդի ունէին, շատ էի Թէ Հար-
ամանիքն էին մէնակ նրանք տեսել, Թուռներն էլ մեծացել,
առաջնեքին կատրում, ամէն էին գնում: ԱլԹատն չա-

նոյ առնլն հաղի՝ հարս, փեսայ, Թառը, Ծուռը՝ առաւօ-
տը՝ նրանց տանիցը դուս կին գալիս, բիզտանը մ Թանը նը-
րանց օձոլքի տակին քնում ու նրանց հարիւր տարեկան
հերը գնա երեխան երեխի պէս՝ բեղերն ոլորում, միրու-
քը սանդրում, վախվխը կտրում, նրանց հետ՝ պար գալիս
պար գալն, խաղալիս՝ խաղում, տաղ ածելիս՝ շատ անգամ լինը
տաղ ձեռնեիցը խլում, ածում, խաղում, քոռն տարե-
կանի պէս ձիու վրայ նստում, առպարը դցում ու տա-
րեցում, ձսրեցում, չադրի տակին՝ պարզնկայ գնչուը՝ որ
գուցը լրան արած քաջագործութիւնները, Յուդայից տղամարդ-
կութիւնը, հին հին բաներից, Նաղգուց, Ծուրքից հա-
զար բաներ պատմում ու նրանց էլ՝ աստւմ, որ քնած վախ-
տին էլ Թառը ու Թվանքը բարձի տակին, տաը գերեզ-
մանում՝ Թառը կռնքին քաշ, նա պատանի հետ՝ պէտք
է հաղը տարած՝ որ անբան քարն էլ խմանայ՝ Թէ մի ա
լրան տակին Թաղած։

Էն Յովակիմը՝ որ մէկ օր լեզանալիս՝ մշկնը յան-
կարծ՝ որ տասնը հինդ Նաղգի չին գուս գալիս, ինքն էլ
կամաց կամաց ջրից ա գուս գալիս ու որպէս Թէ նրանց
բաներ տեղ չի՝ քցում, սկսում ա շորերը հաքնել։ Նաղ-
գիքը սովորաբար մարդ չին ապանիլ, տաղ տաղ կռռնին,
որ տանին, ծախեն։ Էնից որ մօտանում են, էնն ա տես-
լիս էս աժդահէն՝ որ կանգնին, ու աստւմ, որ տղամարդ-
կութիւն էն չի՝ որ տասնը հինդ մարդ մէկի վրայ Թա-
փին, բռնեն. Թէ սիրտ անին, իրանք մէկ կողմը կանգնին
ու ինքը մէն մինակ, Թէ որ յաղթեն, Թող՝ էն ժամա-
նակը բռնեն տանին։ Նաղգիքն էլ իրանց գլուխը հնգաս
ցած չհամարելով, համաձայնում են։ Պետն Յովակիմը
Թվանքը բցին ու առաջն մարդին ապանիլը մէկ ա անում.
Էս ղզըլն վախտը՝ էլ գիւղին չի՝ մոխ անում, Թառը
հանում ա, մէջներն ընկնում, Թշնամին երեսը եդ ա շու-
տալիս, տասնը չորսին էս տեղ, էն տեղ որը Թրով, որը
փշտակով սպանում, ոտքան անում։ Երջն տասնը հին-
գերորդն էլ՝ որ եսպէս չորում, գլուխը դէմ չի անում
քաջին՝ նա Թևիցը բռնում, վեր ա կացնում ու աստւմ.
„քեզ քո կեանքը կրաշխեմ, որ դնաս ձեր երկիրն ու
ձեր քաջ ազգին պատմես, որ խմանան՝ Թէ մէնակ լրանը

չի՛ թաւը խափել գիտեն, թէ Յօտու Պասեղ գեղումը հո-
պիտ լինէ նման հաղարաւորներըվ կան, որ թէ ուզենան,
ձեր երկիրը ոտի տակ կտան, կընջնեն: Այմա՛ն քեզ-
առնեին մեղք ա նապիտ բանը, մեր օրհնքէ չի՛ հրամա-
յում: ,,

Ի՛նչ Յալափիմը, էս Յօտու ձորերի աստուածը, էս
սաթերի արծիւը, էս մշեհքանց սալանը՝ մինակ հերիք էր՝
որ մեկ քարի քամակից ձեն տալիս, մեկ չօլում առաս գա-
լիս՝ հարիւր Յօտըքի լեղին ջուր կտրի, աչքերը սևանայ:
Ինն սևացած, արեւի, անձրեւի տակի մնալ գառած ունքե-
րի տակիցը՝ որ աչքը չի՛ր ընկնում մարդի երեսի՝ ինպէս
էր լսանում՝ թէ կայծակին ա խփում, ու տար ու ձոր
սևանում էր գլխին, գետինը պատում, ու ինքը քար գա-
ռած մնում առաջին կանգնած: Վրանի քանի հոպիս ղո-
չախ տէրքը քամակիցն քցած՝ գիշեր ցերեկ՝ էս ահագին
հոկայն վնշապի պէս պատում ու Յօտվայ ձորերումը ու
սարերի գլխին ղուշը երկնքիցը վեր էր բերում, ու ձիու-
ռըն ոտի խըր բռնած՝ ձորիձոր ընկնում, ջորոն քամակի-
ցը հոտնում ու տասը ձիաւորով հարիւր ձիաւորի միջը
ձգում, չախմախուրթ անում, ու էլի Յօտըքերի օրհքանց
մինչեն անց կենալիս՝ մեկին էլ ա չի՛ր սիրտ անում, որ
աչքն էլ ա խեղճ: Ինչպէս ինքն էր մեծացել, ինպէս էլ
իր բոլոր ընկերքը. ամեն մեկ տան հինգ վեց տղամարդ կար,
գարեհնէ մեծն ու պատիկը. ու սարի չայլը չիմանը, ծաղի-
կըն, աղբիւրը, ձորի ու էրն էլեն նրանց չանը, նրանց հո-
գին, նրանց կեանքը: Տար եօրղան գօշակում, բուխարու
առաջի, շիլում կամ եկիզեցում չէին մեծացել՝ որ նրանց
սիրտը կամ ահ ունենայ կամ թուլութիւն: Շատ ան-
գամ անձրև, կարկուտ գալիս էլ՝ նրանք չօլումը, կամ
սարումը քնած տեղը՝ գլուխ չէին քարձրացնում, որ քա-
նը չփախչէ: Նրանց բուխարին, նրանց փիչը էրանց տան
մէջտեղն էր, ուր տեղ որ երկու, երեք ահագին ծառ
էրար վրայ քցած, առաւօտից մինչև մութը երկում ու, ու
էրանք էլ դռնները բաց՝ շատ անգամ շաբիանց, գլխաբաց՝
կրակի չորս կողմը կորում, խմորը գետնդ են անում, մե-
չումը թխում, միս են խորովում, հաց են ուտում ու էր-
բանց ձորերի պատմութիւնն անում ու որպէսի հօր ձասին,

ախպերը քովը խառած՝ անմեղ գառի պես բոլորեն շուրջը վեր թափում քնում։ Անկ զարմանալ ընկնելես՝ երանց ապրանքը, օղտ շաղը տանում էին հնդկաց քարավանների մեջ պահում, որ ղազը սիրտ չէը անել՝ մօտ գայ։ Հազար գող բարձը, սուր քարավանների դօշին մարդ մարկ անելես՝ աչքը սևանում էր, սրանք հնդկաց էին մանգալս, հնդկաց էին էս քարավին ձերբեցը էն քարավին ձերբեն թռչում, որ հեռվանց տեսնեն էլ մնում էր քար դառած, աչքերը կապնում էր ու դուզ գետնի վրայ չէը կարում ահկեցը կանգնել, նստում։ Տասար օչխար իրեկ մեկեն էին քշում ու երանք թվանքները ուսներին սար ու ձոր ուր սակ առնում։

Ալի՛ քինչ տեղ են կենում՝ որ հապես չանեն, էս սիրտը չունենան, վարժատան չէրեն՝ մեռած բառով՝ անհագի ընչով, Թոյլ լեզվով ասել՝ թե Հայը էլ վաղ թագաւորութիւն ունէին, որ իամ չհաւատայիս, իամ քունները վարպետի անսիրտ պատմութեան վրայ տանիր։ Ալին քար նրանց համար դիրք ա, ամեն ապառաժ նրանց համար պատմութիւն, ամեն հին բերդ, քանդված մատուռ իամ եկեղեցի, որ սար ու ձոր լիքն են էս տեղ, նրանց համար կենդանի վարժատեղ։ Ալին դերեզման, ամեն ձան նրանց համար կենդանի վկայ ու պատմագիր։ Յուվայ անառիկ բերդը, Առաջնայ և Հախպատի վանքերի պատերը, տաճարները, սրահները նրանց համար վարժատուն։ Իրանք՝ ղազդ ա՝ կարդալ չեն գիտիլ, ամա սրտընեբռմը եըկամէ պես ա դրված՝ թե էս էն սուրբ հողերն են, էն սուրբ դաշտերն ուր վեցն Հայն-շահ, Աշտ Խոդրատունի, Ամբատ, Օաքարէ սպասալար Հզրուհանց երկայնաբազուկ նախնիք, Յովհան Օձնեցի եմաստասէր, Յովհան Երզնկացի՝ արծվի պես լայնասլին, առիւծի պես մանչային ու հրեղեն սերմերկեի պես Թուրք ձեռ առած երկրում՝ Օսմալի, Յոնաց, Ջինգիզխանի, Թամերլանդի՝ հողին քաղելեն, երկնքում երանց համար անմահութեան բրաբիոն, անթառամ պսակ պատրաստելեն։ Երանց ծնկները՝ սրանց դերեզմանի վրայ չօքում, նրանց երեսը՝ սրանց սուրբ հողին ա քսվում, նրանց ոտը՝ սրանց երեսին ա կանգնում, նրանց արտա-

առնքը՝ սրանց հոգի հետ ա խառնվում, նրանց սերմը՝ սրանց հողացը դուս գալիս, իրանց պահում, նրանց տան հիմքը՝ սրանց գերեզմանի վրայ շինած, նրանց մեռելը սրանց միջումը պարկած։

Գնից են վեր կենում՝ սրանց գերեզմանը տեսնում,
Թոհ քուն են մտնում՝ սրանց երազումը տեսնում,
Թոհ օրթում ուտում՝ նրանց անուշը տալիս,
Թոհ Հանիայ գնում՝ նրանց աղօթքն լիշում,
Թոհ կռիւ անում՝ նրանց լիշում, հաշվում։
Օ՛վ սուրբ լերինք, ձորը, Ձախատուր, Սանահին՝
Ձեր սուրբ դաշտերումը, սարերի գլխին
Ձաղար արձանները անմահանչ կանգնին,
Անդանի լեզվով խեղճ անցաւորին
Կանգնացնեն, ասեն, էլ լռվին կրկին.
«Ալ ձա քո տարաբախտ արեդ ու օրերդ,
Ալ ձա քո խեղճ գլուխը՝ բանց էդ ձեռներդ.
Տնօր հողիդ անահէր, ողորմելի Ձայ՝
Էլ ուր ես գնում, գլխիդ չտալիս վայ.
Կանց, մեռիր հասել. Թող քո ոսկերքն էլ
Էս սուրբ հողումը կարենաս թաղել,
Որ մարմինդ էլայ էս աշխարքումը
Հոն Թադաւորաց հետ ու միջումը
Էս տեղ գինջանայ, չտնքի քո աչքը
Կարօտ մնայ, տեսնի քո աղգի փառքը։
Նրանց սուրբ հողն էլայ՝ Թող երեսդ ծաղկի.
Նրանց կոխած Թուխը՝ քո գլխիդ ծաղկի.
Թողնք սրբազան նախնիք մեր հզոր՝
Ձեր սուր երեսին հող լինիմ մեկ օր։
Ալի՝ շունչս քաշելիս՝ կրակ ե դուս գալիս,
Աչքս խավիկիս, բերանս բանալիս՝
Ալի ու ախն ու լայ ամպի պես խառնվում,
Երում, խորտակում, օրս խաւարացնում։
Ալի՝ ի՞նչ օգուտ՝ որ սիրտս ա խմանում,
Աչքս չի՛ տեսնում, հոգիս միխիթարվում.
Ընչի՞ ձեր Թևի տակին չծնեցի,
Ընչի՞ ձեր շունչը ես էլ չտեցի,
Որ վեհ Շահն-շահն, կամ մեծն Սմբատ

Ինձ էլ ասեր թէ՝ սրտի հարազատ,
Տէս՝ էս հողումը ես քեզ պահեցէ.
Տէս՝ էս հողումը քեզ մեծացրէ.
Շունդ տուր, հողիդ, բայց քո հայրենիք
Մի տար թշնամուց ու անարհատիկ
Ընկնիլ տարէ տար, լինիլ չարաչար
Օտար օտարաց, կամ գերի անձար։
Փակիր երէսդ՝ տատամածատը Հայ.
Այ մեր խեղճ օրէն, մեր ապրելն վայ.
Ընդհել ա երկինքը, կայծակին տալիս,
Սար ու ձոր դառում, հառաչում, լալիս։
Էլ ի՞նչ ես կանգնել՝ ձեռդ ծոցումդ,
Ո՞նացել շվարած շունդ բերնումդ։
Փախիր, ախ՝ դլախդ աո, կորի, որ պրծնես.
Էս հեղեղին դու ի՞նչպէս դեմ կընկնես։
Էն ի՞նչպէս էս օր դու դլախ բարձրացրիր՝
Նորի արեգակ՝ երեսդ հանեցիր։
Էն ի՞նչպէս սիրուն աչքդ չխփեցիր
Ու էդպէս հանդարտ էիար, կանգնեցիր,
Որ վիայ լինես անիրաւ դարձքի,
Որ լես տաս խաւար, անապրում սրտի
Ու խեղճ Հայերի արինն ու քանը,
Էրված տան ծուխը, փակված բերանը,
Կարատված լաշը, սուդ ու շիւանը
Լաւս, տեսնես, դնաս էլ եղ քո բանը։
Ընդոլմամ երկինք՝ ի՞նչպէս դուք Թոզիք,
Մէր ձեր ամպ, կայծակին էս օր պահեցիք,
Ջարի սուրը տեսած՝ դուք պապանձվեցիք
Ու փուլ չի՝ էիար, ձեր տակով չարիք։
Ազատաւ դեռևին, անկուշտ Հողն փոր՝
Հինց անմեղ արին կուզիր էս օր,
Հինց անշունչ մեռել ծոդ կառնես,
Օտարազգ սուդ, շիւան անչինչ Հասնես։
Աչքերդ կախես, բերանդ կբանաս՝
Թշուառ դու դաղան՝ որ ոչ կշտանաս,
Ինչ կըլնէր՝ էս օր մեկ դու մեռ շորժիկը,
Ընտեղ լացն, սուդն դու մեկ լսեիր,

Որ չար սրտիկը հրամ խրատիկը,
Խաբի սրտիդ սիրով պահիկը,
Որ ինչ քանդողն դու առնը քանդիկը,
Որ ինչ շինողն դու առնը շինիկը
Եւ հազար անուշ հոգի գառի պես
Սըր չտայիր, խնամիկը մօր պես։
Էդ գառ՝ անցաւոր՝ ամէն ուր ես դնում,
Մի Թէ արեան ծարն՝ առաջիդ չտեսնում,
Որ խեղճ ազգի ջանն առաջիդ ընկած,
Ավերաշատակ հողումը քցած,
Անուշն մօր գոշեն, ազիկին մօր ծծին
Կաթը բերնում, ձեռը նրա ծոցին,
Էրինն, արտասուք, մաղ ու հող, երես
Խրար շաղախված՝ հնձած ծաղկի պես՝
Որ չայ, ճանապարհ բռնել են, վաղել,
Որ ու դաշտ ու հող արնով լոսացել,
Որ ձէն են տալիս՝ Թէ որ անց կենան,
Չ լսարաքելեսէն մնենս, կամ դուս գան,
Էջդ մէկ գեանին քցիր ու սատ,
Գլուխն առ, ձեռդ սրբիր ու մէկ լա,
Օգիր են հոգի, են գաշտի վրայ,
Ոսկրը երկինքը ու լաց, ստդ արա,
Շիշիր նրանց հողին, պահիր քո մաքում,
Թէ մէկ աղգ լսան որ ես աշխարքում
Չի պահի, Թշնամուն ինքը գերի կըլի,
Աստուած էլ նրան աչքից կըքցի։,,

,, Տղէրք՝ օրհաղ կացէք, Թշվանքներդ հաղթեցէք, երես չերկչէք, օղտուշաղ բերէք՝ մեր տունն անցէք,, ասաց Խրիմեան պատրիարքը։

,, Փառք Աստուծոյ՝ տունս հացով լիքն ա, գոմիշներս կան. ինչ ունիմ՝ ձերն ա, ձեր տուարն էլ՝ որքան կարիք՝ գեղին ոտտացրէք. սիրտներդ պինդ պահեցէք, քանի իմ ծուխս չի կտրվել ու շունչս բերնումս՝ չանս ձեր ուղտերին դրած ա։ Անդ Հրդեհ ու Յաւանդվի հետ ենք քեռորդայ տվել, էս անսիրտ Աջանն ինչ ա, որ մեր առաջին դիմանայ։ Երկինքն էլ որ Թռչնին, տեղիտեղ կրակ գառնան, մեր մազին չի նկատել դիպչիլ։ Ասել ոչ

կառնեքը Ղ արեայ առաքեալն ս պնդացել, սրանք ոմ են, որ մեզ դէմ կ՚ելնան։ Յուղ մեզ բաղում ս Թվանք չուան։ մեր տղամարդութիւնը մեզ համար բաւական է ս, պարիսպ էլ։ Ա՛ս նայեցէք, որ սէլերը գայիմ ըլլին։ Ինկ դաւթիդ դնայ գնդին էն կողմը, մէկ էս կողմը, թէ կա՛բաք՝ մեծ ս պտուկ խառը կանգնեցէք, որ թշնամին հէնց խնամայ, թէ մենք շատ ենք ս սիրտ չի՛ անի մօտենայ։ Էս իմ դաւթումը Համիկ առաջը կկարեմ, առաջը դուս կ՚գայի Հակառակ՝ ես գնալին զուրգան կանեմ, որ հրեշ քցում եմ։ Ղ ղրդ ս, շատ օր մարկ ապրինք, չէկան, ասա էս գիշեր լինէ սուրբ Աստքնան երեայ՝ ծառայ եմ նրա սուրբ զօրութիւնին՝ ս լինէ ասեց՝ որ մեր գլխի թագաւորը տես՛նինք։ Սուրբ Աստքսի անունը տվինք, աղօթք արինք, հրեշ աղօթականը, որդեղ որ ս, կգայլի։ Ուրանք մեր աղջիկ արինը շատ են վեր ածել, մէկ օր էլ մենք նրանց արինը վեր ածենք։ Հայ չենք, Հայի Աստուծու մեռնիմ, նրա սանին մէկը մէկ սարի բարեգաւ ս։ Ինչ վախտ մենք կորցնինք, կապրինք, էլի մեր հողումը, մեր օջախ-շաղկ հետ լինդանք, էլի մեր նախնեացէց հողի վրայ սրին կմեռնինք։ Ա՛ստքնայ Թոռները չե՞նք։ Տրդատայ արինը չի՞ մեր որ՛ս։ Տիգրանի շունչը չի՞ մեր բերնումը։ Սար ըլլէ՝ կհալչէր, էլի մենք, Հայերս չե՞նք, որ սանին տեղ անուն ունինք, մեր հատառը սանին տեղ գոված ս։ մեռնիմ ձեզ, արևին՝ էնպէս մեկ քաջութիւն անենք էս օր, որ աշխարհ սանուցայն իմանայ։ Դո՛ւ՝ էլէք՝ Սմբատ, Աշոտ, Տիգրան։ էլէք՝ ձեր խաչուն (հոգուն) զուրգան՝ տեսնիմ՝ Թէ ինչ պէս էս օր ձեր անունն լսեաղ՝ ձեր հետնորդը նշանդ կըստաք։ Էդպէս անուն ունեցողը՝ սար ըլլի սաստկին, պտի վրանը Թուչէ. ծով ըլի, պտի ոտնակոխ տայ։ ուր մնայ էս քեսանալաղ, Թող Աջմանը, որ ուչ հոգին ունի, ուչ հասուտ, ուչ օրինք։ Մեկ մարդ որ մեռնի չանկնայ Հակառակին, նրանում ի՞նչ զօրութիւն կրլի։ Մեր ձեռը որ Թողնայ, Աստուծոյ հրեշտակը, սուրբ Լուսաւորչու բարեխոսութիւնը մեզ քամակ կրլինի, Կնքան ս մեր հատառի զօրութիւնը։ Տիրտեր Ջան՝ վեր կայ, ամէնին էլ սրբութիւն տուր, դրա զօրութիւնին գուրգան. մեռնինք, հողու փրխութիւն ս, ապրինք, մարմնի աստղութիւն։ Խաչա-

վանուհեան վախտը չի։ Աստուած ինքը գիտէ, որ մեր սիրան արդար ա։ Ես մեռնիմ, ինձ թաղեցէք, իմ հոգուս հայը տվէք ու էս չլսան որդուս պահեցէք։ Ինդ որդի ունիմ, իրեք ախպէր, վեց, օխտը ախպօր զաւակնեը, հարսն ու թոռը, աման իմ աչքի լոսը սա ա էլել։ Ամենից առել՝ սրան եմ ուզել, սիրել։ Ախ՝ թէ դեռ տեսնաք՝ սա ի՞նչ ցեղից ա։ Այ՝ ինչ ասեցի, դուք լաւ գիտէք։ Սա մեր քաշ Աբդանի Ամիկոնեանի արնեցին ա։ Երեխայ էր, որ հէրնըմիրը մեռան, ես սրան վեր առայ, ինձ որդի շինեցի, ու ինձ որդուց առել համ տվից։ Ջուրը որ քցեի՝ կընկնէր։ Կրակը քցեի՝ երեսը եդ չէր դարձնիլ։ Տեսնում էք ես լէն Ճանփատը, ես պարթեւ բոյը, ես արծվի աչքերը, ես գեղեցիկ պատկերը։ Լաւ էք սրա անուշ լեզուն։ Անկեղեցին մտնելիս՝ հէնց իմանաս՝ հրեշտակ ա մտնում. մեր մէջը դուս գալիս՝ հէնց բռնես՝ արեգակ ա ծագում։ Ախ՝ ամէն մէկ սրան մտիկ տալիս, ամէն մէկ սրա ձէնը լսելիս, հնպէս եմ իմացել՝ թէ տէրը Աբդանն ա առաջիս կանգնած։ Տէրտէրը ջան՝ սրան օրհնէր, ձեռը դէրը գլխին։ Ախ ա խաբար. աղօթարանը բացվում ա, արնով լցված. սրտիս դառը մոքերը շատ ա անց կենում, աման մեր Հաւատը զօրաւոր ա։ ,,

„Աբդիկ ջան՝ արեւդ մեռնիմ՝ քանի շունչս վրէս ա, արի, մէկ քեզ համբուրեմ, արի, եղ տէրը երեսիդ դուրբան ըլիմ։ Ես հոգն էլ մանիմ, եղ արդար ձեռովդ իմ աչքս խփիր, իմ հոգը դու քցիր. իմ մեծ որդին դու ըլիր, իմ տեղը դու բռնիր. իմ տունը դու հովվիր։ Վաղնի ոտդ իմ շեմումն ըլի, իմ տունը կծաղկի, քարերն էլ ինձ պտուղ կտան։ Աբի, երեսիդ մեռնիմ՝ իմ երկնաւոր Աբդան, իմ ազիզ Աբդան. դե ըզմանուսին էլ որ ըլիմ, որ դուս գաս, երեսս կոխես, հէնց կիմանամ՝ հրեշտակ ա Թեւերն վրէս փռել։ Աբի, արի, երեսս տակիդ տակը. քալքի Թէ՝ էս ձեռը՝ որ հիմիկ քեզ խաւսում ա, էս աչքը՝ որ տէրը երեսդ տեսնում, էս լեզուն՝ որ հետդ խօսում, էս օր բոլորն էլ լուվին, ու մարմինս քու առաջին՝ անշունչ, անկեղծ ընկած ըլի։ Ա սա՝ ես չլսեմ, սըքան՝ ես չեմանիմ, չիմանամ։ Աբդանի Աստուած, Աբրահամի Աստուած, ով տէրը Յիսուսովիչ՝ Թէ էս ծերացած,

գլուխը՝ հլ ջեր ը չի՛ պահ տեսնի, Թոզ՝ սրա ոտի տա-
կին մտնում։ Թե էս հալուսը աչքը՝ հլ սրեգամին լես չի՛
պահ տեսնի, ախ՝ Աստուած-քո հողն եմ ու մնխիրը,
Թոզ՝ սրա ձեռն իմ երեսիս մի՛կ բուռը հող քցի։ Աշ-
դանը ջան՝ արևիդ մռռնիմ, մի՛ լար, քո արտասունքը սիր-
տըս էրում, խորովում ա։ Մի՛ լար՝ հդ քո հրեշտակի
աչքերիդ շուրքան։ քո սուրբ պատի օրհնութիւնը մեզ վայե-
ա, սրբի՛ր աչքերդ։ Ախամ քեզ որ օրհնեմ, ես պահ
մռռնիմ։ քեզ սի՛ր օրը չեմ օրհնել, սի՛ր օրը չեմ գովել
ու երեսդ երեսիս, աչքերս երկինքը քցել, քեզ ուսերը ու
արև խնդրել։ Ախի՛ սրդուակ իմ։ ասի՛ հոդի իմ, իմ
տան սիմն, իմ կենաց դաստգան։ իմ օրհնութիւնը՝ հոր
օրհնութիւն ա։ Հոր ձէնն Աստուած Թոզ կլսի։ Ախի՛
քեզ օրհնեմ։ վախտը հասել ա, դնամ մօրդ մօտը։ Սիս
տղերքանցս սիրտն անա, քեզ պահի՛ր։ Աստուած էս ձեռը՝
որ մինչև էս օր մեկի մտքն չի՛ դնալ, չի՛ Թուլացնել։
Ախոռք լինէ համար աղօթք արէք ձեր արգար բերնովը։ Հո
քամ տղերքանց ջանն ըլի սաղ։ առ-ծիւր երկինքեցը վեր
կրերնեք։ Տի՛րտէր Ջան՝ պահպանիչդ ասա, աւետարանը
կարդա՛, մեկ կարճ աղօթք անի՛նք Աստուծոյ էս սուրբ
երկինքի տակին, բայլի Թե դհայ շուտով մեր ձէնը առ
Աստուած հասնի։ Երեխէք՝ չօրեցէ՛ք։ ծունր դրէ՛ք։ ձեր
էս սհաթի ամէն մի շունչը՝ Աբեւեան պատարագի պէս
երկինքը կվերանայ։ Հանեցէ՛ք Թըմնեղդ, Թոզ տէր Հայրն
օրհնի։ ,,

Տան կտրնեքին, հայաթի միջին, դաշտի երեսին, հո-
ղի բաց դօշին, երկնից առաջին, աստղերի տակին նրանք
չօրեցին, նրանք կանգնեցին։ Երեխանց ձէնը, տղայոց լա-
յը, ծնողաց սուրբ, նրանց մաղթանքը իրար հետ խառը
երկինքն վերացան։ Հերը որդին օրհնէր, մերը զաւակն յանձ-
նէր։ Աստվեն ու խաւարը քիչ քիչ հեռանար, լոյն ու
արեը՝ ծանր մոտանար։ Երկիրը նրանց արտասունքը ար-
բեց, երկինքը նրանց աղօթքը լսեց։ Աւրօրհ երեսօք տեղից
վեր կացան. տէրտէրի ձեռը, խաչն, աւետարան Հանգստեց
դրին նրանք, Համբուրեցին։ ձեռ ձեռի տված՝ իրար սիրտ դը-
րին. աչքերը սիրտ երկինքը քցեցին. Թե մահ էլ, Թե կեանք
նրանց Հանդիպին, իրար հետ ապրին, իրար հետ մեռնին, իրար

հետ արին Թաւեն ու կուլին, իրար հետ Թաղվին, իրար հետ պառկվին։ Ա՛հ ու տխրութիւն՝ էլ չկը երևում. ե՛ր եան արև, լիս դառած՝ վայրում, արևին արտիցը կրակիվ պէս վառվում, հոդին մարմնիցը ձէն տալիս, ասում՝ էլ մի՛ կոպցնէք դուք ձեր ժամանակին, դրվեց երկինքումը ձեր տուրք յիշատակին։ Այր ու ձոր հրէն ոտն են վերցրել, գալիս ձեզ վրայ՝ ոտնատակ անել, բայց ձեր քաջութիւնն, երկնից զօրութիւնն՝ կարեն աշխարքումն Թողալ ձեր անունն։ Թէ սէրն ու հաւատն, հայրենեաց նախանձն որքան զօրաւոր են ու շնորհապանծ, որ մինն հազարին կարայ խորտակիլ, երկուսը բիւրերն կոտրիլ, նուաճիլ։ Չէն տվին միմիանց, սիրտ տվին միմիանց, օրհնութիւնն առան, գնացին 'ի բաց։

Բայց անմեղ Վարդանն միևչև էն վախտը, շրնիքը ծուռը, աչքերը գետնին՝ մեկ հօրը նայելով, մեկ լացը սրբելով, մեկ ալ քաշելով, մեկ սիրտը բռնելով, խալխին նայելով, սուքը կուլ տալով, երկինքին աղօթքը, երկրին արտասուքը տալով, հանելով, մեկ ձեռը Թրին, մուսը հօր ուսին, հօր Հասմիկ ընկած լար ու մինտար՝ աչքերը լցրած։ «Ընուշ իմ դու հայր, անգին բարերար, իմ կեանց տվող, իմ հոգուս դու Հայր։ Ա՛խամ տուն կարայ իմ ատը վաճել, ախամ շէմ կարայ իմ աչքը կապել։ Ա՛խ Թէ էս արինն՝ ինձ դուն չէս տվել, մէնէ էս ջանը՝ ինձ դուն չես բաշխել. կարէն դինջանալ, ինձ հանդարտ Թողալ։ Հանդուն էլ ըլիմ՝ ոտս բնաւ չուշանա, մահն իմ առաջինս, սուրն իմ գօշուն, էլ քեզ կատկիմ, որ ես իմ հոգիս տամ, քո ոտիդ տակին մեռնիմ, հողդ դառնամ. որ ես քո կոնակումն ալ չըլիմ կանդնած, իմ կեանքը քեզ չատամ, հոգիս քեզ առած. չատց քո ատը եքես կոխի, չատց բերանդ իմ հոգիս օրհնի։ Ա՛խ՝ հայր իմ, հայր իմ՝ քո ըմբռնիդ մեռնիմ, առանց քեզ մեկ օր Թող ես լիս չտեսնիմ. մեռնիմ՝ ինձ Թաղիր, ապրիմ՝ ինձ պահիր. ինձ տար քո հետը, ինձ մի ոպանիր։ Տէո՛ էս սուրը որ ձեռիս բռնած եմ, առանց Թշնամու իմ սիրտս կկոխեմ. մինչև քո աչքն, քո տան առաջին հարիր Թշնամի քեզ մատաղ չըլին, մինչև էս ձեռը՝ քեզ դիս լայ ջցողին հարի պէս չմորթի քո ոտիդ տակին, մինչև էս Թուրը հարիր

Թրաւարի շէնքին առաջին կամ ձիու փոքի տակին չըրդիւ
էլ ոճը ես ծնայ, իմ կերած քթովս չի՞ դուս գայ։
Ա՛յ՝ հայր իմ, հայր իմ՝ քեզ մատաղ ըլիմ,
ինձ էլ տար հետդ՝ որ ես էլ կուլիմ։ Աշխարք խանայ՝
թէ քաջ Աղդանի ցեղն ու բոլոր ազդն անմահ, անուա-
նի՝ հայրենեաց սիրուն, հաւատի խաթեր պատրաստ են
ջոհ տալ իրանց կեանքն, օրեր։ ,,

,, Ակլուն վրայ պրծաւ, դլուխդ պահիր, վարդ Ջան-
տուտը բաց էլաւ՝ մնաս բարով՝ ղնըրգան։ ,, ,, Կնձ ոչ սէ-
լաւ, ոչ Թրի, Թվանքի, ոչ ամպի կայծակ, ոչ ֆրթ-
նայ ծովի՝ չէն կարող յաղթել, քեզանից խլել։ Տես՝
սֆիթայ էկողն իմ ֆօրսս պտի ըլնի։ Թէ սկի տակինն՝
չէս ուզում՝ կուլիմ, դուս կգամ դաշտը, մէնակ կկանգ-
նիմ, կընկնիմ նրանց մէջը կկծանի նման, դաղըթմիշ կա-
նեմ, ինձ կատաղ ղըրգան։ Ա՛յ արադահաս գինուորը Աղ-
քիս՝ քեզ եմ կանչել, դուս գնացէ տուր ձեռիս։ ,, ասեց
պատանին Աղդիկին Հայկազն՝ որը վեր քաշեց Թվան-
քի ու խոյին ական Թոթափել՝ Թշնամու գլուխն ձիու
Ճոճին ընկաւ, լիսը բացվեցաւ։

Կամեցաւ երիկնէն՝ առնելն հաւաքի, որ ես դառն
վիհաին քնաւ չտեսնի, բայց արեգակի լոյսն, քամու Թևն
առան, տարան նրանց տարերի եղևն, որ տեսնին Հայոց
քաջութեան հանդէսն, Թշնամու յաղթվելն ու նրանց սե
երեսն։ Ինչպէս կատաղի գազան՝ Հասան-խանն Թավի
տակինն դուս պրծաւ, հասաւ։ Շօրադեալն դօշն մերնեց,
սևացաւ։ Խլղաբաբիլսէն մխումը կորաւ։ Հինց բռնես՝
երկինքն յանկարծ փուլ էկաւ, ամպ ու կայծակով քան-
դեց սար ու ձոր։ Հսպէս էր նրանց խեղճ հալը էս օր։
Տաւարն մէկ կողմից քշեցին, տարան։ գեղը մէկ կողմից
կրակ ավին, առան։ Ինչպէս մէկ կաթիլ դարնան անձրևի՝
սատիկ մըրկի, քամու ձեռ ընկնի, կամ մէկ անմեղ գա-
ռը հարբը գաղանի ոտատ գայ ու մնայ կանդնած նրանց
մէջն։ Հնպէս մնացին չորս կողմը պատած, վերևն երկին-
քը, ներքևն հողը սառած։ Ա՛յդ քաջ Հայկազունք սիրտ
արաւ ավին, Աղդանն մէջ արած՝ իրար կանչեցին։ ,, մեռ-
նինք էնդղ էս՝ օր մենք էլ միասին, որ սուրբ Աղդանի
հանդիսք ակ՝ փառքին։ Ինչերք՝ մի վախիք, դուք զօտզ

կայէք. քամակ քամակի տվէք, միայէք, ծոզ՝ ձկ հոզ, ձկ տաք վրեմ, մեզ Թալե, մինչև եղեն մարդն, ձկին էլ ա չփախչի՝,,

Ընդհակը կրակ դառած՝ Լյատեաղի կողմից բարձրացաւ։ Աչքերը սրել՝ երկրիմէջն էր ուզում մանի, քարերը ձմեռե, որ պարզ տեսնի մեր աղվի քաջայաղթութիւնն ու տպանարդութիւնը։ Ամերկի գլխին բոց էր վեր ածում, որ չհամարձակին նրա երեսը կալնին ու իրանց տեղը տապարած մնան։ Սար ու ձոր սկրա ու գլուխ բոց էին արել ու իրանց խոնարհութիւնը, իրանց ծառայութիւնը ցոյց տալու։ Հայց Խլղաբաքիսին՝ էն խաւարն էր բռնել, էն շամանդալն էր պատել, որ աչքը իր առաջը բանց էր տեսնում։ Թմփանքի ձէնը, Թշնամու գոռացը, ձիանց խրխինջը, տաւարի բառանչը, գետնի Թօղը ու առումները Ընդհակառակ դաշտը բռնել, կապել էին։ Վերջապես խաչն ու Աստ փանջի հոգին ուշնչ օր հնազես իրար չէին գիտել՝ ինչպես էս ահաւորը։ Հարևը անդամ Պարսից սև ապառնդ զօրքը դա արևն, երիշ քաշեցին, ամէն անգամն էլ հարևրով կատարվեցան։ Իրանք իրանց լաշերի վրայով էլն եդ փախան։ Շունչ առան՝ էլ կրկին էկան, էլ կրկին մէկ բուռ խալխի Թմփանքի համն առան, էլն ամօ Թող եդ դարձան։ Ա՛չ Նապե-խանն էր կարում իր հոնարը ցոյց տալ, ուչ Օբիւզ ասէն, ուչ Ամանդալի-խանը։ Պ՛ոզախ, Վրուդ, տարվաղ՝ ինչ տղամարդութիւն ունէին՝ Թափեցին, ուչ նիզամով կարացին, ուչ երշամ մէկ քանի հոզագործի տուն առնեն։ Որդիզ մնացում էին՝ տան դաներիցը, սէլի արտաքինէրիցը Թմփանքները հնազես էին ձռաւում, որ շատ Պարսիկ իր ընկերին էր ոռնատակ տալիս։ Տաւար, ոչխար գնացին. արտերի կրակի բոցը և ծուխն երկինքն էր հասել։ Հասան-խանը յուսահատութ սկսեց Սահակ աղեն գրկել՝ որ նրանց սիրով յորդորի, գան, նրան գլուխ վեր բերեն, Ասիրը դօնմիշ ըլնեն, իրան հնազանդին, նա նրանց մազեն չէր դիպչել։ Բայց Սահակ աղեն՝ էս Երևանցոց վերինչը՝ որ օրը հարիր մարդի գլուխ պրծացնում, գազանի ձեռիցը իր ազգին խլում պահում էր, օրը հարիր աղքատ Հայէ դարձին հատնում ու Թուրքին աղատում էր, ինչ սրտով պետք էր նրանց խրատ տայ՝

որ Աստուած Թոզան, սատանին հնազանդին։ Այդ հրամանը ծանր էր, չանէր՝ հազար էշի ապտակ ու ձիւսուր՝ որ զննշանուն էին, մէկ բակէսէն աւելը կբաշխէին։ Աղտեխը աչքին դրած՝ մօտացաւ էս պաշտելի իշխանը։ Ա՛ս չէր արտաւեսի, Թէ դան հնազանդին, նա լաց էր լսում, Թէ իրանց գլխի ձարը տեսնին ու գտպանի ձեռը չընկնին։ Էնց էշի զննշանը մօտացաւ՝ Սահակ ապէն նրանց դըլխին։ Էնց բերանը բաց արից՝ որ խօսի, ոչ Թէ նրանց դարձնի, այլ խօսած տայ ու մխիթարի, հարիւր Թվանքի բերանը ցցվից։ «Դնա՝ Աջամի էշ, էդ երեսիդ մեռնին ինք խաթեր անում։ Թէ չէ՝ վաղուց ձեր արիւնը մեր հողը կնեղուէր, վաղուց ձեր հոգին մեզ զսբքան կըլէր։ Ասատուծուն գնացէք խոնարհ ու մեր վառեցէք՝ որ ձեզ տաք տաք եդ ինք դարձնում։ Մինք Աջամի հայը չինք կերել, Աջամի ձեռի տակին չինք մեծացել՝ որ նըզքար դառնանք։ Դուք մեր Թրի հանարը լաւ դիտէք, դուք զրաղ կացէք, ձեր ինչ դործն ա։ Թէ՛ մեր եշնաին մեր ա՛ռաջը դայ, սրբա ունի՝ մօտանայ, տակորել ա դողը պէս գեղը քանդի, առաւ հետ անի, Թէ կտրիչ ա, Թող իր հանարը դայ տայ։ Մինք հազար մըդ չինք ըլել, ձեր զննշանը քանի հազարից էլ աւելի ա. քանի շանչ ունինք՝ մեր հոգն ու օդուշաղը ձեզ չինք տալ, եդ դառ։»

Ինչպէս մէկ կատաղած դարլան (վագր) էս բանը որ լսեց Հասան-խանը՝ հրամայեց զօրացը՝ որ Թրի Թվանքի մնրկ չանեն, եա էն օրը մեռնին, եա իրանց անօԹը ծածկին, եա Խղճալաբլխանն առին ու վեր անեն, եա իրանք առնեն։ Ինքը Թոռը հանած՝ ուղում էր՝ որ նրանց առաջին գնայ ու առաջին Թոռը ինքը խփի, սէյ սանդարը ինքը կտրի, աւալ եսրի դլուխն ինքը Թռցնի։ Զբէդ-խանը մէկ կողմից, Ալի-խանը մըւսից՝ հազար մեռնելով նրան կակղացրին՝ որ իր անօրէն կենացը խնայի, իր դլխի պատիւը չկորցնի, ինքը չտիրում նասի, սակայց նայի՝ տեսնի Թէ ինչ հրաշք կդործեն նրա ծառէրը, ինչ իրանք կանեն, էն ժամանակը Թող դայ՝ որ նրանց արընի ջուտին հանի։ Խնդրանքը կատարվեցաւ, երկաթի երեսը մի քիչ դինջացրեց, քօսա մերուքը ապրեց ու քաշ Թառքոսի աչքերը դես ու դէն քցելով, անատամ չանէքը

իրար խփելով՝ նօթերը կիտեց, պայլանը քաշեց, որ քնի ու պռունկը դեռ ծխով լեզը՝ իր դժոխքի բերանը բաց արեց, որ ինչ Հայր Հիսուս ու սուրբ կան՝ առաջ քցեն, իրանք եղեխցը գնան՝ որ սրանք կոտրվին, բարութիւն հասնի, որն էլ իրանք եղեխցը սպանեն՝ մէկ իրան հաւատացին գնայ ու երբէք չըլնի. կամ մէկ Խղճաթաքիլեակիք՝ իրանց դաւանակիցը տեռնելով՝ Թուրանեան, Թըվանք չըգնեն՝ որ յետոյ իրանք յանկարծ վրայ Թափին, սէլերը դաղթմիշ անեն ու նրանց ապաւինողներին կամ սրով ջարդեն, կամ սաղ սաղ կրակը դնեն երեն։

Հասան-խանը մէկ քանի ձիաւորով նի էլաւ սարը, դուրբինը առաւ ձեռքը, մէկ քարի վրայ պըպզեց ու ձեռով արեց։ Օքիւզ աղեն իր Քրդերովը, Կաղլ-խանը Կաղախներըը ազ ու ձախ բռնած, Ավանդուլի-խանը իր սարվախներովը, Ջաֆար-խանը, սարդարի մեծայրած փեշըմաթը (փաքրաւորը) իր զինուռնովը՝ Հայերին ինչպէս մէկ սուրբ ոչխար մէջ արած՝ ձեծելով, ջարդելով՝ սկսեցին առաջ խաղալ։ Քաջածախիկ պատանին Ազդան՝ որ հինդ ահաթուսը քառասունից առնլի մարդ կամ սպանել էր կամ հարաւոր արել, որ արծվի պէս էս կողմ էն կողմն էր ընկնում ու որին բարութիւն, որին սիրտ տալիս՝ միխիթարում, լեզուապատառ վարեց, հօր անհայքը մտաւ ու լացակրկնած՝ մազերը պոկելով հօրն ցոյց տվեց, Հասկնը ընկաւ, երեսը համբուրեց, ոտները պաչեց՝ որ չանցնի մէկ օր պէտք է վրեժնէին, ակ ու ատն կրակ տային, օդուշաղներն էրէին ու իրանք ընկնէին Թշնամու մէջը, որ սրտեղ Թուրը կոտրվէր, բարութիւն հասնէր, իրանք էլ հնտեղ նահատակվէին, որ իրանց ազգի վրայ ալ Թար քաշեն, ոչ Թվանք քցեն։

„Ամէն մարդ իր դլխի տէրն ա" գոռաց էս անսիրտ հայհոյողը՝ որ աչքերիցը կրակ էր վեր Թափում։ „Ընչի՞ են էսքան խղճացել, որ իրանց Թուրը իրանց սիրտն են կոխում։ Մարդ որ իր տանը, իր աշխարքին մնալայլի չի կենայ, իր հողի գադրը չգիտենայ, միռնի մէկ օր յառաջ լաւ ա, քան սաղ ծնայ։ Հողն էլայ հո կդինջանայ։ Իրանք էն վախտը կըլին մեր ազգը, Հայ քրիստոնեայ, որ Թէ էս սհաթին դօնումիշ կըլին ու համ իրանց կալատուն, համ մեզ քօմակ կանեն։ Վրէխոս ձեռք

վերցրու. դու դեռ չահիլ ես. հալալ մեծացիր՝ եղոյ ինձ
խրատ տուր։ Աշխատքը դեռ փակ ա քոյ աչքին։,, ,,Հայր
հայր, նրանք ի՞նչ մեղաւոր են, գլխիդ մեռնիմ, եղ սիր-
ար մի ունենար, մեր ապրելն խեղճ արի, Թող մենք մեռ-
նինք, նրանք ապրին։ Ներ օղլուշաղը մեր մոռին ա, նրանց
աչքը չամչիր, մի անիլ։,, ,,Ձեռք վերցրու՝ ասում եմ՝
հրէս կիան, աղէրք՝ էլ մէք մոխիկ անիլ։,, ,,Ախայ՝ ձեր
ազդն ենք. ախայ՝ քոյ արեւի սադաղին՝ ամէն մէկս տասը
քսան գլուխ քեւլիխաճի տանը վեր ածած Թողել, հիմի
ենք. Թրոմ են բերել, մենք չկինք գալիս. ախայ՝ գլխիդ
շուրջան՝ սեմսում ես, որ մեզ զօռով կրակին են ածում.
եա բայ արէք ձեր առնգարը, որ մենք էլ ձեր մէջը գանք,
ձեզ հետ Թուր տանք, մեր օղլուշաղն տէրն էլ Աստուած,
եա Թող էսայի Թրոմ մենք չմեռնինք։ Մեզ մոլիմիր՝
գլխիդ մեռնիմ. էհ՞ մենք էլ քոյ ազդն ենք, մեկ սա-
զանում ծնոած, մեկ խասչ պաշտող. մեզ ջուրն ածիր,
խեղդիր, մեզ մի սպանիր. մեր գառն օրը մեզ հերիք ա։
Ներ փրկիչն էս օր դու գառիր։ Ծառը էլ ունինք, Թը-
վանք էլ, ամա հազար Թուր մեր գլխին սրած, հազար գա-
զան չորս կողմներս բռնած՝ ի՞նչ անենք, որ ջուրն քնկ-
նինք։,,

Ախպերն սկսեցին սաբէրլուը գոռալով բարձրանալ.
երկինքը երեսը եղ դարձրեց, արեգակը աչքը խփեց։ Ալին հին
ուզում էր այդոց հոկայքը պրծացնել, իրանց ազգի արինը
պահք է Թափնին, հազար մարդ հին ուզում պահպանել,
հինգ հազար ջնւան ազէրք սրախօրով անիլ, տասը հա-
զար մանր երեխայ, մեծ պզտիկ անհէր, անտախտիր Թա-
ղալ։ Ահկ գեղ հին ուզում շինիլ, մեկ սաղ աշխարհ
քանդիլ. իրանք բոլոր մեռնէին, եղի հոգիները կասէին՝
Թէ Թշնամին նրանց կոտորեց. բայց Թէ իրանք իրանց ազ-
գի վրայ սուր քաշէին, հազար բերան աղքէ աղքս պէտք
է նրանց անիծէր՝ Թէ էսայ էսայի առնը քանդեց, էսայ
էսային կոտորեց։ Տղամարդ-Թիւն հին ջանք անում ձա-
րին. ամէն նախատինք պէտք է նրանց յաւիտեան յա-
ւիտենից մնար։ Ճառ էլ ուզեց՝ որ ազգ Աստքնոր աշ-
քին սրտին հուվ տայ, բայց արինը եղ դառաւ, արտա-
սուքն եկաւ լցվեց, կրակը հանգաւ, դուշ ու սրտառ ըն-

կաւ ջանը, Աղաջկին կը նայուի՝ իր ազգն կը լալիս, և դևն կը նայուի՝ գեղը վայ տալիս, երեխեն դուռուի, օղլուշաղը մեռնուի. «Իման իման՝ վայ մեր օրին։» Նայց ոչ երեխեքանց սուգը, ոչ կնանանց լացը, ոչ մահն ու կեանքը՝ էլ նրանց աչքին չէկան։ Երկնայրն հրեշտակին անմահութեան պատկը ձեռին՝ էկաւ նրանց վրայ կանգնեց, նրանց ձէն տուեց. «Հալալը ու բիլտն ձեր ազգիցը կս օրը քաշէցին. Թէ ազգ կը ուզուի պահել, ահա ձեր առաջնին, մեռէք նրանց ուղուբին, որ քանի աշխարհս կայ, ձեր անունն յիշվի՝ Թէ դուք ձեր ազգն սրինը լաւ համարեցիք, քանց ձեր իսկ կեանքը, քանց ձեր որդիքը։ Էյ ի՞նչ կը կանպնել. կլակ տվէք, տուն, օղլուշաղ երեցէք ու վրայ Թափեցէք։»

«Կլակ տվէք, տուն օղլուշաղ երեցէք, վրայ Թափվեցէք. տղէրը—երեխէք—միաք բարով. առնիր Թափեցէք, երկինք դուռացէք, հողիր, դաշտեր, ձորեր, սարեր՝ սուգ արէք, վկայ կացէք։ Ա՛վ անց կենայ հետով՝ առեցէք՝ Թէ մենք մեր ազգի հետը մեզ մոռացող սրինք, մեզ դերի տվինք, սուրբ քաշվեցինք. սկլաւ ըլէր՝ մեզ տանիլ չէր, դժոխք ըլէր՝ մեզ մօտանալ կարող չէր, երկիր բացվէր՝ մեզ կուլ տալ կարող չէր, սաղ Պարսկաստան պակ դար՝ մեր մէկ մազը Թևքել չէր. Հասան-խան՝ քոյ ա մեն մէկ Թևքեդ հալալ սատանի ձեռք ընկնի, քոյ ջեգէն սրտումդ ցցվի։ Ուրդէք, բալայ, օղլ, զօռում, զարդաշ՝ էլ սուգ մէք անիլ։ Ա՛ն անելը Թո՛ղ մեզ դերեզմանը ըլնի, մեր սրինը մեզ մեռելաջաբ, մեր հողը մեզ պատան, մեր ձէնը մեզ ժամ, պատարագ։ Սուրբդ Աստուդան քաջ նահատակ՝ դու տուր մեզ պակ։»

Խոտի դեզերի կրակին ու բոցը, խեղճ օղլուշաղն հայոյ հրոցը, դարմանի ծուխը, կալերի մուխը տանի պես էլնին, օրը խաւարացընին, գեղի չորս կողմը առաւ ալաւը, տներն մէջը ծուխ դարձաւ լացը, էլ ո՛չ հէր կարաց որդուն համբուրի, էլ ո՛չ մեր կարաց տղին մէկ տեսնի։ Հասի սրտումն իր սէրը մեռաւ, փէսի բերդումը լեզուն չորացաւ։ Վէրն ուզեց ախպօրն չան էլ ա տայ, ախպէրն քիմերը իր խոհան առնի։ Ա՛ն ու խեղճ հարսները՝ իրանց երեխեքին, տղերք, ծերանիք՝ իրանց սուրն ու կինքն դօշնն

կացրին, երկինքը նայեցին, աչքները խփեցին ու ախ քա-
շեցին։ Ախը դառը փախել՝ որ կրակում էր մեզ, մեկն աչ-
քը խփել՝ որ չտեսնի։ Տեսքը գնդացը դռան թուն
դաշտը · տանըցիք վաճառ՝ որ ընկնեն կրակը։ Էլ լաց չէր
դալես նրանց կարօտ աչքը · նրանց բուրջ, բադան մնաց
երկինքը։ Տունը քանդեցին տանըցոնց գլխին, սկլը քան-
դեցին, վրայ թափեցին։ Ձայն ավեց Արդանն հղօր պա-
տանին, Ընտան քաջասիրտ, Մուշեղ Ծքնաւնին՝ մեկն
Կապե-խանին, մեկն Օքսուզ ագլ, մեկն Ջաֆար-խանի քա-
մակը բռնեցին։ Երկուսն հրեշտակի պես թռան, գնացին։
բայց սուրն Արդանի՝ Օքսուզ աժդհին, որ սաղ ատե-
ծին թէ խփեը գլխին, խոյն կըսատկը կչտապաղը գետ-
նին, մնջեցին երկու կես արեց էն սհաթին։ Կեսն ձիու կս
կողմը քաշ էլաւ, կեսն մուս կողմին գիտաս ու կտաս։ Ի-
կսն սարիցը ամպը տրաքից, երկինքը բաց էլաւ, թէ հողը
պատռվեց։ քսան ձիաւորով հսկայն Ընտան Կ արթի տա-
բերցին թռաւ, իր դղի ձիու ահանջաւն մնաց՝ վեր կկու,
Կռդի շրներով սարին վրայ պրծաւ։ Գտաղան Ջսան-խան
նրանց Կռդ կարծելով՝ հէնց որ մոտացան, ընկաւ քարկ-
րով։ Փեշդամաքեաբև, խանի, բկկերի գլխներն ինչպես
մկ անջան ծոխ՝ թռան առաջնները, ձիտնոց տակերը։
Ջարաւոր գլխին ջուր, կրակ մաղվեց։ Ձին էլ ախրոջ վրայ
ոտը բարձրացրեց։ Գլխմբոս դղկոյը Ոտսի բալաքան, քաջ
սալդաթներն դատան, կապիտանն արծուի պես հատան,
թշնամուն մէջ առան։ Թօփը մկ կոպիցն, թուրը մուսխ-
ցրն, մինը առաջկցն, մինը եգիպտն հնձեցին թշուառ թշ-
նամու զօրքը, Ջարդեցին բերդն էլ թօփի կոպը։ Ախր-
նը ծալն պես գնում էր, կանգնում, Ջայերն լաշերի վը-
րէն անդ կէնում, նոր հոգի առած՝ իրանց տանն ընկան։ Հեր
ու մէր, որդի՝ դօշ դօշի կպան, հարսն ու փեսայի ջուր դառած
աչքը, երկինքն վերացած հոգին ու կեանքը՝ էլ աշխարհ է-
կան, էլ իրար քթան, իրար դրկեցին, իրար մոռացան, իրար
ձեռք ավին, բայց դեռ չիմացան, երկինքնումն են՝ թէ աշ-
խարքիս վրայ, երազում՝ քնած՝ թէ աչքները բաց։ Ջարդ
անդամ էն ոտրը հաղին, գետնին ընկան, համբուրեցին ու
ծունը դրեցին, աղօթք պարտադնք Կոտծուն մնացին։
Սար ու ձոր նրանց վրայ խնդացին, դեղերի բոյր դառա

չքաղցան, որդի ու ծնող իրար չճանչ ընկան, ինչ որ ու-
նէին՝ առան ու կիան՝ որ Թօխի տակին տալդաթի մնացին
հաւաքվին՝ որ էլ վնաս չտեսնին, մինչև Թշնամիքն դնան
ու կորչին, բայց էս հարտալին քաջն Աղասին՝ հաղար աչք
ուզից՝ որ տեսնէ նրան, դիմ էլաւ խոպատ, իրաւ նա անձայն։

Աբեգակը դեռ երկնքի մէջ տեղը չհասած՝ ուզում
էր՝ որ կրակ վեր ածի, սար ու ձոր խորովի։ Էխսխասլին
կոպիցը մէկ մ'Թնած, սևակոլոլ առել, երկնքի երեսը ջար-
դելով՝ վազում էր՝ որ նրա առաջը բռնի։ Աղեւտալի
պլխիցը մէկ դառնաշունչ բօրեաղ վեր կացաւ ու քար ու
հող իրար գլխի տալով՝ էկաւ Խլղըրաքիլեխի վրայ դա-
հեճի պէս բռնեց։ Աբինակը Էսաան-խանը՝ որ էս օր
աւելն իր ձիուն, քանց իր քաջ Թեան հռնարովը գլուխը
պլծացրեց՝ կատաղած դազանի պէս հոգին բերանն առած՝
որ յետ չի՛ մնիկ արեց, Աստուած ո՛չ շհանց տայ, զօրքը
ամէն մէկը սար ու ձոր ընկած, շատն ձիանն՝ որը լիսմը
կտրած, որի Թամբը փորի տակին, որն էլ իր տէրը հնձան
էր գլխի վրայ քաշ տվել, քարէքար տվել, որ գլուխ և-
բես չարդվել, կտրատվել՝ ոտներն էին օրգանիսումը մնա-
ցել ոլորված, կախ ընկած, կամ էկա մարմինը չախըմբըթի
էլել, սիրտ ու Թոքը արնաքամ էլել, փորիցը դուս Թա-
վել, ու խըրտնած ձին քանի ոտներին էր դիպչում՝ էն-
քան խրխնջում, սար ու ձոր ընհնում։ Ա՛ւել ու նորաթ
Աղասու Թըլին էին զուրան էլել՝ որ էս մէնացումը Ա՛ր-
սայ տարեքի վրայ՝ մէկ քանի ղօշաղ Ռըդոտանցի Էայ է-
դեն էր բցել ու ասծուն պէս՝ որդեղ մէկ փոս հանկում
էր՝ ոտան ԹօԹռվել վրայ էր հատնում, ցըվում, վա-
բայ վարայ անում։ Էսրեր տեղ նրան Ա՛ղբաշի ղօնշու-
նը՝ Աստաբայ, Ա՛ղաշանքի դպերտմեն ուտտ էին բերել։
Հինգ հարեր մորդով վրայ ավել ու քառասունով, յի-
սունով չարդվել՝ էլ էդ դառել։ Սուդպեհան մէկ օր
Աղլե-խանին՝ էս ահագին դազանին՝ որ հարեր մարդի չէր
ասել Թէ Աստուած ա ստեղծել, էն տեղը բցեց՝ որ իր
մարդկերանցովը մէկ բարձր Թռվից վեր ընկաւ ու Ա՛ղբա-
շի հոգը մնաւ՝ որ պրծաւ։ Թէ չէ՝ Աղասու ձեռին պէտք էր
իր բոլոր սպանած անմեղ Էայերի արնի չառըվին տար։
բայց Աղասու ասածները Թոզանք ուրիշ ժամանակի ու

դնանք մեր բանը։ Հասան-խանը՝ որ աչքը չի՛ բարձրա-
ցրեց ու Աղասուն ձիու անկաճը մնած եդավ քշելիս տե-
սաւ, ոտն ու ձեռքը Թուլացան, ուզում էր՝ ձին թաց Թո-
ղի ու քարափնովը՝ Աբիւշայի ձորն ընկնի, ուզում էր՝
որ ինքը իր Թուրը իր սիրտը խրի, որ չասին՝ Թէ Հասան-
խանին սպանեցին, քարին իր դլուխը մատաղ տայ, քանց
մէկ ուհաթ Հայի՝ որ հալաբնեբով հինց էն տեղերինքն
էր տուրը քաշել, տանով, տեղով էրել, գերի արել։ բայց
էլի ուշդի սիրտը ոչինչ տեղ էնքան դայիմ չի՛ ըլել,
որքան եդին սհաԹումը, կեանք ու մահ կռվելիս, մէկ չա-
րեք վերստուչափ տեղ էր մնացել, որ շունչը քամուն տայ,
հինց էնայ՝ Թուր, տապաղ ուզում էր՝ որ եդ անի, ձին
թաց Թողայ, մէկ քարի տակ չոքի ու քալքի իր Թշնամուն
գերելով հետ վախացնի կամ սպանի. վախան անց էր կա-
ցել, Հասկայն Աղասի Թուրը օրանն դեմ արեց. «վեր
գի՛ր Թուր ու Թվանք ձեռիդ՝ որ էս սհաԹիս վառչալա-
միշ կանեմ։ Դու էստեղ չի՛ պէտք է ատելիս՝ հայակիր
շունն. իմ Թուրն ասիսս ա, որ քեզ պէս Թշուառ Չիհան
սպանի. չի՛, առնի ա իմ տղամարդութեանը՝ որ քեզ
քարի տակի կամ չօլումն ատելացնեմ՝ որ ղշերը ջանդաբդ
ուտեն, քարերն ու հողը քոյ մնուդատ սրինդ ծծեն, ու
լսողը հնդիս կարծի, Թէ կռվումը մեռար, էդ անկրաս
լաշդ չէ դանի, մեռած հողից վերայ էլ չի՛ Թքի, ու ամէն
անդ կինոդ մէկ քար չի՛ վրիդ գցի ու գեօրիդ ուշունդ
տայ, Թէ քոյ անատուած ոսկերքն են հնաեղ հող դա-
ռել։ Հայ քանի Աբգան չէիս առել, քեզ հետս շան
պէս քաշ կտամ, սարէ սար կքցեմ։ Ջանդը սպանել լինչ
տղամարդութիւն ա։ Հայ շատ օր պէտք է Հայի հոգ,
խոզն մեռ ուտես, Հայի մեծահոդութիւնը ու մարդասիրու-
թիւնը տեսնես, որ նեղ օրվան ղադրը իմանաս, իմանաս
Թէ արնաքանդութիւնը, մարդասպանութիւնը լինչ զոռ ա,
իմանաս Թէ Աբրաստոսի օրէնքն ինքան ուրքան ա, ու կամ
մեր խաչին գալ դառնաս, մեր հաւատը պաշտես, որ հա-
գուդ փրկութիւն ըլնի, ես Թէ չի՛ որ եդ արիւնաթաթախ
ձեռներդով, եդ սատանի փայ հոգուվդ ուզենաս ձեր ջը-
հանդամը գնալ՝ քեզ էն Հայերին տամ, որի որդիքը կո-
տորել, տները քանդել, աչքերը քոռացրել՝ որ մինդ ել-

մոյ դեռոյ, արբնդ շանը տան ու դլուխդ դեղէ դեղ, աչ-
խարքն աչխարհ մնան ածէն, առաջնդ մնառաղ մորթեն Ա-
տաւծո հատար. չտնդի մնառաղն ու մորդի արնի նդբան
ծարաւ էր քոյ հարամ սիրտը, որ բալքի թէ իմ խնդճ
աղդի սիրտը հալանայ, Հայաստ հաշտ դլուխ ես կտրել,
Պարս ու Խոյաձդ բանդել, առնել. ախտս չի՞ նդ
ղշ դլուխդ քարի տակի մնայ: Օհ, էմ Հասան շուն, Հա-
յի սիրտը մեծ ա. քեղ վրայ պէտք է գիօս շնած, քար
կաղնացրած, անուշդ ու պատմութիւնդ վրէն դրած, որ մեր
որդիքն էլ քոյ տղամարդութիւն խնաման ու ձեղ պէս
շան ձեռքն գերի չընկնեն, ձեղ գերի անեն, ձեղ կո-
տրեն, ձեր հողին հանեն: Էս էն քարերն են, որ ոտ-
նատակ էիր տալիս ու Հայաստ գերի վրնդրվալը տանում
կամ ապտում. որ հիմի ոտդ բռնել են, քեզ ուզում
են կուռ տան, քեզանից վրէժ պահանջեն, բայց ես չեմ
տալ, ես քոյ արինը հդպէս էժան չեմ ծախել, հդ Թամդ
Ջանդ ի՞նչպէս շատով վարձարաժի կտանեմ. Հլայ լինէ շատ
պէտք է տէսնես, որ արածնեդդ մարդ բերես, դա տես-
չես, որ Հայի գալ ես դառել, ես ուրախտում, որ քեզ
լուսաթիւն կարողացայ անել. ու մեկ քանի ժամանակ էլ
կնանդ երկարացրի: Երեսիդ խաչ հանիր, երեսդ մեր
աղջամարտը դարձրու. դա մեր անտէր Հայերին շատ ես
քոյ քնարի կռիվը դարձրել ու շինդը կարել, էս օր էլ
դա մեր աղջամարտը ձանաչի'ր. մէրիցը պիգանի ա դուս
գալս, մեր դաշտերը ծաղկացնում, ձերիցը տաք քամի
գալս, հանդերը երտում, չորացնում: Գաքիր Հասան-խան՝
տէրտէրը չէի, ամէն գնաս մօտիկ ա, ջուրը կքաշէմ, Հա-
սան անուշդ կդնենք Օհան: Մեր պատը դեռ չես պա-
հել, չունքի մու ուտելս տալս ես: Օ՛մեր սրբութիւնը,
որ էնքան տախտակ ես ավել՝ թէ որ Աստուած տայ՝ հանի
առնես, էն ժամանակը էդ սև երեսդ կպպեմ, էդ գե-
լի աչքերդ դառնի կդառնայ, էդ հատած բերանդ կըդ առնայ
Աստուծոյ տաճար. մինչև մեր Երեւտասին չպաշտես, մեր սր-
բերի առաջին հայրաք անպատ չէրթիս, մեր մեռոնը երեսդ
չքսվի, մեր տէրտէրի ձեռը չպաչես, Աստուած երկնքից
ձեղ տայ, քեզ էլ թէ բայ կվոտամ, վառէայ վառէայ
կանեմ, էդ մեկ հոգիդ սատանեքանցը կտամ: Շատ

ջաքիը, ջաքիը. Թէ չէ՝ տեսնում ես էս Թուրը, գլուխդ սոխի պէս կը ցնում—ջաքիը։ ,,

Վեր ընկը՝ կատաղիը էս խօսքերիցը, ինչ Թէ Հա-ասան-խանը, աշխարքի տէրը, երիցի քանդողը. ամէն բանը տա-րաւ Համբերութեանը, էլն չի՛ հանեց։ Վերդ տակը, Օսմանցի տակը նրան էս խօսքերը՝ երբ էնքան կցաւեր. Հայից էտպէս Թուրքն ու մաը տասնայ, որ մինչև էն օրը խոտ, ոտը էր համարում։ Հայը նրա հետ տակ տակ տաց։ Աբինը կախեց աչքերը, մեռած հոգին՝ հէնց դիտես՝ նոր շունչ առաւ, տատմներըը ղրհասցրեց, աչքերը կայծակին տալով՝ տեղիցը վեր կենաւ ու հատաղած պէս գամին հանեց, վրայ պրծաւ. ,, Հայի շուն՝ դու ծնողիը՝ Հա-ասան-խանի վրայ ոտը բարձրացնես, դու ծնողիը՝ ձեր հո-տած հետ տակ լակոն իմ դէմիս ածես. դեռդ պատռվի՝ Հասան-խան, հողը դէմիդ՝ էս ի՞նչ ես լսում։ Գէմիդ փափախը քամին տանի, քառանայիը, ոչ լսէիը. էս ի՞նչ խմացար։ Հազար հազար մարդի վոր վեր ածես, մէկ Հա-յի կատրի առաջին հոտիս հուշ գուս, էլ ուր եմ ուզում աշխարհները առնիմ, որ էս խօսքը պէտք է լսէի։ Ինչի՞ չի պէտք է՝ ես Հայ օլանի քոքը կոտրէի, որ ձեր անօ-ւատ հոգին երկրի վրայ էլ չըլէը ,, ասաց ու կատաղե-Թեամբ գամին հնդկաց Աղասու վրայ շպրտեց՝ որ Թէ ձին չէը կարանել ու Աղասին դուխը կտայրել, գամին սրտի մէջքեղը պէտք է ցցիլը։ Աղասին քարիցը կխազծէը, նը-րանից չէը կարծել էս բանը։ ,, Խան՝ կատաղած դիլի կերած մեի համը դեռ առաջներն տակը կըլե, արևնակներ գազան՝ էդպէս հո չեն խելել, կամ գազի պէս վրայ պըը-ծնել, ձեռս տիտա ա՝ որ քեզ դիպչէը, գազանին գազա-նով պէտք է պատժած։ Խան՝ հէյ ձիուս հետևը մեռա, ախայ կխմանաս, Թէ ինչ Թուր ա վերդ կատաղում ,, ասաց հոհայն ու ձիուն գամչից. կատաղած ձին բերանը վրիա-րը լեզը՝ առաջին առնելը որ չի բարձրացրեց ու Թռաւ, Հասան-խանի լեղին չաբ կարեց. բայց բաղդը բանից, ձին որ Թռաւ, նա միայ մէջքեղը անկաւ. մինչև Աղասին ձիու ջլերը կբաշէը ու եդ իջաւնար, Հասան-խանը հոգի առաւ, միշտով հանեց, ձիու ձախտը եդ դարձնելը ու միշտի տրաքելը մէկ եղաւ. հայհոյանը վռնչաց, երիս քը-

Թէկը ապինք պրծաւ, առաջի առնելի վայ Կռպէս չըթող ու գնաց՝ որ Աղաւս ասէ մառանները օդտանվին կապաւ, աչքը կնճռոտին ավից, անտյաւ, ապինը սլաւոմը Թան դառաւ։ Ամէն Աղաւին ասը օդտանվիցը կըհաշնէր, միշտ ձեռը Թըխն կհասնիր, ու ձիւ տակիցը կըբաբձրանար, տալան Հասան-Խանը վայ հասաւ, երկու յարտաց Թուրը շպաց. քար ու ձոր սկսին կնայ էլ իրանց գլխը լալ. տալան Աղաւին գլուխը որ տատիկ Թափ չի՛ տվից, էլ եդ վազը ապինը տաքացաւ, մէկ ասը օդտանվաւմը, ձախաւ ձեռը Թըխն գուբան տալով, Թշնաւաւ դէմը բռնելով, աջու ձեռը որ Հասան-Խանի գլխովը չի՛ պատաց, քարտւլ կաւ մէրքի մազը առ՝ չանկն բռնաւ ձեռքը. մտանիրը բերնաւմը, բերը բաշալն տալկին՝ չանկն որ հետ չտվից, կն Թաք Թաք հին ատամնիրն էլ ու կատղ, կնատղ երեսաւ կէին՝ ձեռացկին, խրոք կպան ու վշաք վշաք կէան. գլուխը հալ գլխի պէս պատելով՝ կնայէս ատատիկ ապրկէց՝ որ բոլոր ատմարնելը ձեռացկին ու Երեանոս ատաւծաւ գլուխը Աղաւս մէկ ատկին ձեռց, փոքը մնաւ, ու կայէս կաշնաց վրէն՝ ինչպէս սաքը Գէորգ իր վերապի գլխին՝ ախեց մեր հրաւիրին մուշտրկն հանել, որ միշտ հետը մեն էր ածաւմ, գնէն ատամով ու աջու ձեռավ կարկն կապել, գէմը էլ հատատի քարտը կարթալ։ «Հայի ձեռի դու չես արժան, որը հարթաբերը՝ հայակերը գաղան. Հայի արնի ծարաւ էիր, դի՛ կշտացիր անհոգի», ասաց ու միշտ կատաղ կիպապէր, արինն կնայէս էր վեր ածաւմ՝ որ խանի աչքին ու բերնին Թափի. «քեզ ատաւմ եմ, միշտ Հայ չի՛ դառնաս, միշտ երեսդ խաչ չի՛ հանես, չես պրծնիլ՝ չես, լինչ ես մտածաւմ, ես էս օր քոյ լուսատրէքը պէտք է գառնամ։»

Հայց ախ, երանի Թէ հատատ հոգան չըէիր վեր Աղաւսն մոլորացրել, ու վիշտն ընկել էր ձեռքը, տար, վարԹատեճ անէր։ Ատատկն էր պոչը մի բանաւմ էի խառնի. միշտ դու խոչը կհասնես, նա էրան բանը կհոգայ։ Հինց եարկն կապեց, պրծաւ մեր կարէքը ու ձեռը շարժեց՝ որ ապինը էլ եդ էր տեղը գնայ ու ուզամ էր՝ որ Թշտամու չար ձեռները կապի ու կնայէս նրան հատատ

բերել, ասքը որ բարձրացրեց՝ Աստուած մէջ շհանց տայ։ Իր ընկերքները ամէն մէկը մէկ սարի ծերից Աստուած կոչեն, վերայ հասան։ «Ելար Ջան՝ դլխիդ Ճարը տես, քեզ մեռ դալով հոդիդս Թռաւ. ախր ձեր ձեացիր. Հասան-Խանը նար զնշան ա հասարել դալիս ա. Խոյատրակիչներն էն էլ եդ կոխեցին։ Ոսկեալուի Թուրքերը կռվատանին դլխից հանեցին՝ Թէ Գ դլուխը Գիւմբա բերդը կառնի, Թօփ ու Թօխմախայ հետներին առան, եդ դառան, Ջուտար ոլոր մերն խալխը ճեաց չօլումը ոչխարի պէս ասած, ոսը մէջ առաջ կարաց վռնել, մէջ եդը. որը ձի ունէր, էլ մէջ բարևկամի մոխ արեց, մէջ ազգականի, վեր ելաւ, վռնաւ։ Գիւմբի ձեացածները՝ Աստուած մէջ շհանց տայ՝ իրար Ջոռ ընկած՝ ձեացին գառն ու ոչխարի պէս բզռտալ կանդնած։ Ինչ երանց հալն ա, Աստուած մէջ ղշանց տայ, սար ու ձոր սուտ են անում՝ լալիս։»

«Ձեր ասելը չդանդալի՝ ինչ էք ասում։ Հասան-Խան. ասար Հասան-Խան հօ չհայ աշխարքումն. Հրէս ա՝ ախ տախին ընկած՝ հոգին տալիս ա. դուք երազ էք պատմում, Թէ գիմռախացել էք։ Հասան-Խան, Հասան-Խան, ասօ հրէս գլուխը Ջոռ պէս ձեռումն, դուք լինձ պառաւի հեքեաթ էք ասում։ Ումնէ ձեր վռախանկրին, ասօ մէկ մոխ արէք, ի։» Ալ հհատատար ասաս, Թէ էն ահագին ասլանը՝ մէկ գառն ոսի տախէ ըլի. որ աչքներդը չի առաս նրա զարհուրելի կերպարանքին, արիներ աչքներդը կոխեց. բայարն էլ Թռաւ հանկցին՝ որ նրան Թիքայ Թիքայ անեն. էլի մեր խաշապաշա հսկայն իր սարն ածեց. «սիվ իմ գլուխը կսկիծ, Թռաւը էլ առաջ դնեմ. եդ ձկնէք ասլանդաբերդումն չի՝ չօլումը մէկ ու մոլեթիլ։ Ախպէր՝ հասլայ սրան մէկ հատատ բերինք, նաայ լինչ ուզում ա տանին մորդ՝ Թող էն անե։» «Տօ ուռա, գլուխը չնչինը, դրա հոգին Աստուած առնի, դրա ամէն մէկ շունչը հատած ա. օձը քանի շատ ապանես, էնքան քոյ խելոք ա։ Դուս էլ օձ պիտի տեսնի. չէ, դրա օրը պտի խաւարի, դրա գլխին քար ընկնի։ Քարը քոյնը գլխին՝ դրա արիներ մեր վերն։ Տօ մեր ապրի առնը քանդալին՝ էլ բոպրի պէտք էլ հիւանդ տվան, շունչը բերնումը Թողած. ապռանիք՝ ասում՝ ենք՝ Թէ չէ՝ քեզ էլ հետը կպատանենք։»

«Ինձ սպանեցէք, սրան ձեռք մի՛ տաք։ Թող սրա մահը մեզ քանի մարդ էլ ա տեսնի, որ սրտներըը հովա-նայ»։ Էս խօսքս ու ղըցուցմունքն էին՝ որ բերդանրեր ձիաւո-րի տաքը նրանց վրայ բաց էլաւ։ Ընկերքը վրայ թափե-ցին՝ որ անօրէնի Թողը քամուն տան։ Անփորձ Աղաւնին՝ որ միտքն էն օրը նհաղ տեղը մեզ արին չէր վեր ածել, նը-րանց դէն արեց, խանձին քաշեց մեզ քարափի գլուխ, ինքը գլխին կանգնեց, խանի ձեռները կապած ոչխարի պէս ա-ռաջին վեր դրեց, ընկերներին հրամայեց՝ որ ձիանը ձորն անեն ու Թամաշերը հազրած ձորի բերնում կանգնին, ու իրեք գազաչաղ խանչալը հետու կանգնած, դօշը քարա-փին դէմ տված՝ նրբան մեզ, որ ձիաւորներին տաքը մեզ Թամաշի մնանգրել հկաւ մօտացաւ։ «Վերներդ ոախս տա-կին ա, այ Թուրքեր, ձեր ձակատը դիւրլիս առաջին, քան ինձ նման իգիթ (ղօչաղ) տղերք քանանկիս, ամէն մեկս մինչև ձեզանից քանը չսպանենք, մինչև մեր բարեմը չհատնի, կրակ դառնաք, մեզ չէք կարալ մօտանալ։ Հինդ սհաթ ա ձեր հոգին, ձեր գլուխը իմ ձեռքս ա հէրել. էն Հասան-խանը՝ որ սարեր էր դուզացնում՝ ոտքս տակին ընկած, սրան նայեցէք, ձեր ահ օրը լաց էլէք։ Իսան՝ հրամայիր որ Խղճաբաբլիսին ազատեն, կանդրդ էլ ազատա, Թէ չէ՝ հաւի պէս կմորթեմ, իմ ձեռի հետևը-րը դու լաւ փորձեցիր։ Ասրդ գիտիր, որ գօնշունդ եղ դառնայ, Թէ չէ՝ քարափիցը վեր կգցեմ, հազար Թիքայ կբլնա։ Ինչքան որ ըլի՝ մեկ հոգում ենք մեծացել. խանի՝ կուխ ունես՝ դուշմանիդ հետ ասա, խեղճ Հայերը քեզ լինչ են արել։ Էն ժամանակը քեզ խան կասէի, Թէ որ էս տղամարդութիւնն անես, մեծութիւն ունես, քա-նացրու՛»։

Ջանն ազիզ ա։ Հասան-խանի նամարդն էլ էս էր՝ որ մեկ պրծնի. հազար Աբախլու ու Թուրք սպանեին նրանք, լինչ հաջող։ Իրան դարաք քաշելով՝ խոհրդ հրա-ման տվեց, որ մեկ քանի ձիաւոր հասնին, գօնշունք եղ քաշել տան, մինչև ինքն էլ գայ։ Խոյց դէռ կիսաձամ-բի՝ Աղասու սիրտը դնաց, քաջ հոգին էջը խնայել՝ Թէ մհլաքը եարի վրայ կըղնեն։ Կտրած տեղը մնացել էր բօշ, արիւնը Թևերովը դնացել՝ ջանը բռնել էր. արեգակն

շորը մեկ կողմից, սովածութիւնը մեռաւ, աղջիկն էլ հո՝ հէնց բռնի ցանաքել էր էն հատակին՝ որ գոյքը եղ դառան, ու նա էլ սկսեց կրկին Հասան-խանին հառաւ բերի. քիչ քիչ աչքերը շաղվեցաւ, գլուխը պառեց, տղեց որ՝ մեկ գլուխը բարձրացնի, տեղից վեր կենայ ու ընկերներին իր գլխի կացը պառվի, Թալայաւ, քամակի վերայ վեր ընկաւ, աչքերը խփեց, մեկ բարակ ախից առնի՝ էլ աչքը չկարաց ասել։ Սար ու ձոր ձէն տվին, Ղազաւ անունը որ տվին, քարափները զարդանդեցին. ոտքումը ընկերները քաջ ու հզոր գլխներին տալով՝ որ վերայ չի թափվեցին ու հարայ տվին, ձէնն ընկաւ ձիառորների անիաջը. լսեն, սգի ձէնը որ լսացան՝ հէնց գիտուն՝ արի գալը նոր ծագեց. ախան Թօխտախիլ՝ Թև առած եղ դառան. էլ ում գլուխն էր մնացել խելք։ Քընաձին էն ա մեկ Թըվանքի մանդղել մօտացել էր. Հարբը տեղից Թվանքները քաց էլաւ. Ղազային աչքը քաց արեց կամաց, ախ քաշեց ու ձեռով լշտրաթի արեց՝ որ ձորը Թափին. ընկերները խնայան նրա մեռքը. ուրիներին գլխի լրանց Թանկապին քեռը ու ձորը Թափեցին։ Հէնց ոտն ու ձեռ քաց էլած որ տեսաւ լրան՝ արևնակը Հասան-խանը Թուրքը աեալ ինքը ձեռն առաւ. մինչև գնդաւնը ձորի բերանը կը հասնէր, Ղազաւ ընկերքը Ալի քաղաքի բուրջը մնան ու էնտեղ, ուր հարթաւոր եկեղեցի, հազարաւոր աներ, քօշք ու տարէք՝ գիմաց տարերին ամաչացուած՝ վախացնում էին, ուր քան տասնեան ռամկին՝ այնքան էր հարատասնեան և հնսունեան, մինչև մեկ հավիս տեսնելով մեկ գաւիլ Թև կինքը եկեղեցումը տեղ չէր ձարել, էս պատճառաւ մեկ ահագին տառաք շինեց, ու մեկ անհրատ վանքաւանի խաթեր՝ Աստուած Հայոց վերջին կենաց չբարը փչեց, Թագաւորաց Թագաւորը կոչնանեց, իրանց որոյ, հրոյ գերի արաւ. ախ՝ անմեղ մեռալաստուելուն. Թագաւորաց արեղայից մատաղ ավինք, որ հասել ընկանք, և. ու էն հիանալի աեբաքերը, եկեղեցիները Թողեց մեղ ոգոյ և լացի տեղը.—էս բրջերի ծոցն էր, էն որբոց աղօթքը ու մեր Թագաւորաց Գագիկ... երկնային հոգին՝ որ Ղազաւն պահեցին։ Մինչև նրան հինգ ընկերք խառած գետնի տակի ճամփով գետի ղռաղը հանեցին, մինչև ընկերը-

առանց հինգը Թագուհո էս կտղից, հինգը էն՝ անց կացան, որ Ձորից, սարից ձէն տան, հարայ հրաց անեն, միւս հինգը ըզձի ծախերից քաան առել մարդ սպանելին։ Վրանք լաւ գիտէին՝ Թէ հինգ էս օր էլ Թուրք, Հայ, Հրէայ, ուրիշ ոչ ոք սիրտ չի անում Պոլսո միջանից անց կենայ, որովհետև կարծում էն՝ Թէ միջը քաջքերով լիքն ա, որովհետև Պատուած մէկ անգամ անիծեց, էս երանց պատճառնինգին։ առաջուց էլ հնուեղ էին ղրանք շատ Հրէի ու Թուրքի միտը խորամէլ ու ամէն ծակ ու խոռ հնարէս իմանալ՝ որ սատանեն ղրանց չէր գտնել, մէկ կողմից Վ ըզձաշի անապատոտ Թանը պահելով. որ Ձորից, ըզձից սարի Թանքերը չհատացին, Ջայերը չգոտացին, Ձորերը, խոռ խոռ հրերը, խոր խոր եկեղեցները, մատուռները ղրանց ձէնը եդ չի՛ կրկնեցին, Ջոսան-խանի շէնքը Թեքվէց, հնարէս կարծէց՝ Թէ հազար մեռել, հազար հրեշտակ, հազար սատանայ ոտն են առել՝ գալիս են։ Էլ ձէն չկտրաց հանել. խեղաթաբի պէս ձեռով արեց, ինքը Թռաւ, իրան գամէն քամակին. երեք չորս վերստ հեռացած՝ որ մէկ քանիսը էլ եդ սիրտները արդացին՝ որ մէկ սեանին Թէ ախր էս գիտանը որդեղանց գուս կիան, ոնը մնացին, գալին են Թէ չէ, մէկ չորան Պատուծոյ ողորմածներ՝ որ մինչև հիմայ մէկ եկեղեցում գոչալով՝ չանն իրան էր հասել, տոը խաղացված սանեալով՝ լծանը, սկիզնները գուս արեց՝ որ շուտով գնայ, Ձորը Թափի ու Թշնամու ձեռք չընկնի. սատանի պատիճը սկիզնների գլուխը որ չանան Պարսիկները՝ որ իրանց սատանեքը միշտ լծին են նրմանովներին տալու, հինգ խմացան՝ Թէ սադայելի բոլոր զօրքը աշխարհ են եկել. իրար գլխով ընկան. Համն աչքները տուս, ամէն մէկ ձիու տոը փոխեցիս՝ հինգ խմաւոր էին՝ որ հիմիկ որգի որ ու պղնները հէրիմայ. Կապես որ աչքները բաց չարին, Պատուած ոչ մեր Թշնամու տուս չը բերի, իրանց գժոխք վորը սիրտ բաց ըլել. իրանց գօրքն սիրտ Խղճարաքինանն մնալ, որ իրեք օհամվեր Ջուիկայ ա Կոստանդնց. քիարի տէնն հնարէս հատատալ չէին չաթել, որ Կոստեղ չաթեցին, Ռամազանները արին, ձեռները լվացին, միրքնները սանդրեցին, չունքի Ջաշը Հասել էր, Թրքները սրբեցին, Վրան իրանց շնորհակալու-

Թվանն ասին, թե որքան իրանց երկրպագութիւնը ու Աստուած ձեռներով, մուտաստ սրտով վեր կացան՝ որ իրանց Աբրահամ ծոյ ամած մատաղը կարեն, ասն կատարեն՝ որ Յանեալի դաւթ շատ բաց ըլի նրանց առաջին։

Ետոր տիեզերք, հրեշտակք երկինք, գոչեցին, սահանք բարձանց սկսեցին տատալել. Թրեխատին, արջ-նաձայն, սեաթև առնն՝ որ բարձրացել կը, հասաւ արեգական մատ, ու սրեան ծամը պէս՝ առաջ փոքր ժամանակ հարթիատակեցաւ, ապա կատարվելով, ծաղկելով՝ հնգէս ալեցոգոնեցաւ, սեացաւ, մինչև հեռի տեղից տեսնող կը՝ էն օրը հնգէս կերն կարծել՝ որ մեկ տեղ աշխարհ ա կոր-ծանեցաւ. օրը դառաւ գիշեր։ Հաւ, ձիւ, Թռչուն, անասուն՝ վաղաց փախել՝ քարանձաւրի ապաստը, մեշեզոնց ծոցն, երկրի պատճառին էին մտել ու դադարով հեղեղ-Թաւ, հեղեղալով շատ քաշաւ։ Խղճալի բնակեալ խաւերը, ապաւրի բոցը քամին գշեցով՝ սարել էր մեշեզն էր գյուղ՝ դաշտ, ջուր, ցորեն, Թուխ, խաւ, ծղնտաց, տերև, ծառ, ինչպէս տանուտէրն գիշերը կրակ տը-վաճ չոր՝ սարերը առաջը էին շինել, ձորերը՝ երկինք. որ պարզկեայ վառած ամէն գիշեր մեր գլխին երկաւ էն։ Կա-տարն քամին բոլոր առաջն առած՝ որ չէր գանգատ ու քացի տալիս, հենց խնդուած էր մարդ՝ Թե Երազ եղաւ դաշ-տը հրեղէն ծով ա գալեղ ու կրակի, բոլոր փրթնեն (ալերը) քաքաղի, կայծակ անում գաշտերի գլխին։ Ետոր ձորերը, խոր երերը՝ բաղաղները եղ Հոնդուած՝ որ կուչ տված քամին էլ եղ չէին գշում, տալիս քարափ-ների ձախատին, քարերը, ծառերը ուզում էին անկաջ-ները կանչեն, ու առնեն, փախչեն. ու նրանց դալը ու զը-զնգոցի ձէնի մեկ տուտ երկինքն էր հասել՝ առնելն Թ-բարոցով տալիս, մուսը՝ գետնի գլուխը, մեջքը ոսկոնները ջարդելով, անդունդը խաւսում ու հաղար տեղ գառալով, ջարդվելով գնում, կորչում, լռում, պատանձում։ Կայ-ծակն ամէն մեկ Հանգարտակը, ձորանը ինչպէս մեկ հրեղէն ստը՝ որ երկինքը չէր ձգում, առնելն մեջքը կոտրում ու Ջարգելով, Ա՛տաստ, Վախտ գլխին Թափին տալիս, ու-զում էին՝ որ էս ահագին երկրի գլխընները, իրանց աչք ձո-քերը տակ ու վեր անեն, հօտացընեն, իրար պատանեն ու

ուղղ ուղղ անդունդը խորվին, բանվորը ըլլին։ Ա՛մեկը օրտը դլխանին վիշապին նման՝ երկինքները ծխոլակ կլաս՝ որ բերանը չէին բաց անում, խիում, ուղում էին որ ասղ երկինքը կում անեն, ծաղին, փշոլը փշոլը անեն ու էլ ես հաղար Թիքայ արած անէն անիրաւ մարդկ դլխին, որ ան երկինքին ուզում կառուցանում, ան Ա՛ստուածամոլից վախենում, ան Ջուր իրան օրինակ առնում, ան հոդից մէկ իրաւ վերցնում, ան իր խեղճ հոգս նեղքին ձէնը լսում, որ դիշեր ցերեկ լալով արտասուելով՝ քնած Թէ զարթուն ձէն են տալիս, գոռում, «երկինքի արեղակի պէս, երկրի հոդի պէս՝ դու Ա՛ստուծոյ պատիժը՝ բարի կաց, բարութիւն արա, քեղ պահիմ, լուսաւորիմ արա, Ա՛ստուծուն նամանիքը, ընկերդ պահպանիքը, Ա՛ստուծոյ աշխարքը շինիք, նրա ձեռագործը մի քանդիք, որ դու էլ ձեռս շէն, ես էլ չի՛ քանդիմ, հոդին չի՛ հաւատիքիս»։

Երկինքը, երիքը, սար, ձոր՝ անկաջ, աչք խիել, լալիս, ոտ էլին անում, գօշնիքին ծեծում, գլխանիքին տալիս, երեանները պոկում պոռնկում. անկաք ուղում էին Խղճատաքիլիսեին վերև քաշին, անդունդը՝ իրանց ծոցը քաշին, պահին. քար ու հող իրար կարտաում՝ պատնում էին. բայց Ա՛ստուծոյ պատիկը մնդդը՝ աչքը բաց, ականջ սրած, կռնիքը վեր քաշած՝ կայծակի Թուրը իր գլխին էր խփում, նա իր Թուրը պրպտիլ Խղճատաքիլիսեց-ուց գլխին։ Ա՛մեն կարիտան իր գօշնի էր վեր հատում, որ Ա՛ստուածամոլից վախենայ, նա իր Թվանքի կարիտաը՝ անձայն Հայելի երեխեքանց, անմեղ մանկանց, նորահաս հարսներուն գլխին էր վեր ածում։ Երկիրն իրան էր ուզում քարի, հոդի տակիտ անի, նա մեր ազգի պրպտիլ ջնան որդիքն էր արեան ծովումը խեղդում, Ջախջախում անում։ Սարերն ուղում էին Պարսից գլխին Թափին, խոր ձորերն, նրանք մեր անահը խալխ տուն, տեղ կրակում, երանց որի բերնում դիմայ դիմայ տալիս։ Ա՛յն՝ սիրտս կըտրտում ա. լեզուն չի՛նչ ա, որ բառով կարտայնայ էն սարսափելի տեսարանը պատմիլ, որ լսողը կամ կարծայողը խնամայ՝ Թէ իր խեղճ աւազանի քիչ ու ախտերը լինչ հոլում էին էս սհաթին, լինչ էին քաշում, լինչ էին տեսնում, մեռ առաջին, նր աշխարքում, նր հոլում։

Ա՛խ, շինեզ հիսուն, Աղասի. ախ, ուր կիր կս սհաթին՝ Թադաւորը Հայոց՝ որ Աշոտ միջոցը անուշ քնած, ձեր որդիքը հարամոտ ձեռին՝ դուք մեկ գլուխ չի՛ բաժնցը-լիք, որ նրանց հասարին հասնիք. կ՛ն որդիքը՝ որ մեկ սը-հաթից առաջ աշխարք զարմացրին իրանց քաջութեամբը, երկիրը սասանացրին իրանց տղամարդութեամբը ու ինչպէս դուք՝ հսկայաբար պահպանեցին իրանց աշխարհը, ձեր հո-ղը, ձեր հայրենիքը, ու դուք՝ անգութիք՝ թողիք նրանց հասին վորձանքի միջում, թշնամու, Թրկ առաջին։

Հայց վայ լինէ, ուր հասայ, ուր տարաւ լինէ իմ կսկիծը, իմ հրկած սիրտը։ Հղաս չի՛, որ խօսում ա, հաղս ա, որ զգում ա, ազգին սրինը առաջս Թափում, իմ հայրենիքն առաջս քանդվում, իմ սիրելի ախպօր ա-ղի արտասուքը ու դառը սուքը սիրտս էրում, խորո-վում։ Ի՞նչպէս բերնիս հանի տամ. սրինս քիմիս ա դուս գալիս, աչքս կայծակին տալիս. Ջանս էլ տամ, էլի իմ Թանկագին ազգի սրինն ու սահեցրը Շորագետում հողու-մը էրացած՝ կարելի ա՝ Թե մեկ մարդի չերևէր, մեկ մարդ չիմանար, Թե հս էլ հս առ պահք է գոհ ըլէի (*), չի-մանայի, չառանձի, չլայի ու ազի արտասուքով չխնդրէի։ Ալ Խղճաբարիհոս պատմութիւնը կարդայ, ինչ առուտա-սէր Հայ նրանց տարաբախտութիւնն իմանայ, գլուխը պա-հի, նրանց հոգին յիշի, իր հոգին ու մարմինը՝ էլ Թշ-նամու ձեռք չտայ, չտայ, ջարդն ընկնի, կրակուսն երկիր, բայց իր եկեղեցի պատից ձեռը չի՛ բցի, չի՛ քցի, գլուխը

(*) Էս ժամանակին վարժատանից դուս էկայ ու Թիֆ-լիսցուց գնացի Հոխստոս Էփերում Կաթողիկոսի մօտ, որ Թուղթ առնիմ, գնամ, իմ ծնողացը հասնիմ, նրանց հետ քոչիմ ու գնամ Ալեքսանդրիա։ Ինձն բանս հաղիվ էր. Օս-մանլիցին էլ մեկ ուրիշն էր հիւր իր որդուն, ուղում էր եզ դառնար։ Արանց հետ էի ուղում Ճամփու ընկնիմ, բայց դերձակը դուռ շորս չէր հասցրել։ Ա՛րքան նեղացայ, որ նրանք գնացին, ես մնացի։ Էրիկս օրից յետոյ հինց մտայ Վ՛ասաքիլեսին, Խղճաբարիհոս եսրնեցն էկան։ Ա-զգմիրն ուրիշն իր որդուն հետը էր տարել։

ծախ, իր ազգի դարձին հասնի, իրան գերի չանի, չանի։ Ա՛խ նրաք ասածս ան՚ղ կհասնի, Թէ հետս գերեզմանը կերթայ ու հոլումն էլ ոսկերքս կմնայ, կտանջի, դրախտ ինձ ժխոք կլինի, գերեզմանն՝ ինձ դժհետ (քուրայ)։

Ընկերք՝ ձեր ջանին մեռնիմ. ձեզ եմ ասում իմ դարդը. ձեզ համր եմ գրում. ձեր երեսին ղուրբան՝ հոլումն էլ ըլնի, էկէք, վերս կանգնեցէք. Թէ ազգա-սերս Թլեան ու հայրենասիրս Թլեանը ձեզ վատ տայ, ա-նիծեցէք ինձ, Թէ օգուտ, օրհնեցէք ու ըսեցէք ձեր ըն-կերների լացն ու տուքը, նրանց հօրինը մեր կախնն ու ձեր հօրինը մեր ծոցումը դինջ հանգստանալու՝ առածնեն մա-քըննելդ բերիք։ Խլաթաբելեանցոց անունդ երկնէքանց ձէ-նը քանի անկաշնելդ ընկնի, վատ տվիք Ա՛ստուծուն, որ էնպէս երկնքի տակի ծնեցիք, որ ձեր աչքը էսպէս բան չտեսաւ, նրանց ծոցումը մեծացաք, նրանց կաթ-ովքը ապ-րեցիք ու նրանց արինը չխմեցիք, նրանց դօշի վրայ քնե-ցիք ու չմոռնացիք, նրանց կռան վրայ խաղացիք ու ոչ նրանց մեռած, կարտուճ, Թիքայ Թիքայ արած ու-րինաճաճախ լաշկ վրայ ընկաք ու լալով, արտասուքով նրանց արինը չծծեցիք, կենդանի մեր փորից դուս էկաք, նրանց սէրը վայելեցիք ու ոչ Թէ նրանց ձգած փորը դուք կենդանի մնաք, ու ձեր դէմ էն էլ նրանց սրտումը արինա-Թաճախ ցցվիլ. բարձի վերևն, եօրղան դօշակի տակինն նրանց խատեցիք, խնդացիք ու ոչ հոգի միջումը, քարերի վրայ, նրանց արնումը Թաւալ տալով՝ ձեր արինն էլ հետը խառնեցիք։

Ա՛խ՝ մի լաք, մի նախատէք ինձ, որ ես ձեր առա-ջին ժխոք եմ բայ անում. իմ սերս էլ՝ որ ժխոքումն երվի, հոգան չեմ կսիծալ, չեմ մոռնալվիլ, չեմ առնջ-վիլ, ինչպես Խլաթաբելեաս պատմութիւնը միտքս բերէք-լես։ Ազարկանաք ինձ վրայ, չասէք՝ Թէ երաշ եմ պատ-մում. հալաբկոյը մեկը չեմ ասում, որովհետև ձեռքս Թու-լանում ա, աչքս սևանում։ Իմ լեզուս ի՞նչ ա, հար-ցրէք էնտեղ ըլողներին, նրանք հալաբպատմիկ լաբ կա-սեն՝ Թէ ինչպես էին անողորմ Պարսիկքը մեր փորը ձը-ղում, երեխեն հանում, Թիքայ Թիքայ անում, առաջ ոտներքը կտրում, յետոյ ձեռներքը, ապա մէջտեղն, Թրի ծէ-րը հանած՝ նրա մէջտեղն, Թրվրտալուն երկար ժամանակ

մոխիկ տալիս, իրանց դժոխային քէֆին անում, ատում, լսում, խնդում, ծիծաղում ու լիաց, ախ՝ լիաց էնպէս անմեղ քօսուխին կամ հօրնը մօրը տալիս, կամ նրանց գլուխն էլ սրանցի հետ մատաղ անում։ Ախպէր, Թոզլիք՝ անց կէնանք, հերիք ա. բայց ի՞նչ անեմ, հենց գիտեմ՝ էս օր ա Աշխակ ապէն առաջս կանգնել, ապտալք աչքին դրել, ապտալանք անում, որ Հասան-Հասնի սիրած ոսկի ընկնի, էս օր են Հայ ասրվաշնեբին էն էրկխանցը տալիս՝ որ նրանք բռնեն, իրանք վառ չալամիշ անեն. էս օր են տատը Պարսիկը Ասրդանի քիրը ու ախպէրը, հէրնը մերը առաջս տաղ տաղ քրքիում, կաշնեբը հանում, ոտ ու ձեռ քարով, Թախմախով ջարդում, քացով երեսներին տալիս, ու Ասրդանը, էս Հրաշագեղ պատանին՝ ձեռները կապած, էս ներկնային հրեշտակը՝ նրանց վրայ կանգնած, ոտն ու կոմիշնում շարժի՝ ձագանքը չի՛ թողում, ձեռն ա ուզում մի քանի հատցնի՝ չվանն ապրիմ, թրի առաջն ա ուզում ընկնի՝ Ասլըքը չի՛ Թողում, սիրտը պատռում ա՝ ձէն չի՛ կարում հանի, չունքի նրա հատակի չահել տրայ, ապէնի հառաչել, ձեռ, ոտ, բերան կապել՝ տանում են, որ իրանց դնեն մատաղ անեն։ Ասլամազի պատանին ուզում ա, որ մի նդ էլ ա մոխիկ տայ, նր ծնողաց տէրը ապրնը ու կատաղած լաշը մի առնի, վախտդն առնի, մի կաթ ապրնի էլ ա վերնի քսի, մի բառը հող էլ ա ծոցը կամ չէրը դնի, որ մի շատակ մնայ, մի համբուրի էլ ա ու եդնի բարմի ասի, մի չոքի էլ ա, նրանց օրհնութիւնն առնի, բայց ախ ախ. Հարբը տէր գլխին պլտիած, ոչքերը կապած՝ նր ընկերներով հետ քշում են, անիմացնելը վախ՝ որ նրանց ձէնն էլ ա լսնան, բերանները կապած՝ որ իրար հետ խօսին. ձիու երքմիշ ըլելտյն են լսնում, որ շարժում են, բայց չգիտեն ուր, դժոխքը, լմէ դրախտը. դըժոխքը՝ սիրելի՝ դժոխքը. սրանց տանում են, որ Թուրքացնեն, իրանց դնեն մատաղ անեն։

Եդ դառնանք. պըծանք. Հազար ծեր ու պառաւ, հազար տրայ ու աղչիկ, մանուկ, ծծկերը իրար վրայ փըթած՝ վաղուց ձէնները կտրեցին, երկնային քունը մտան։ Ծահահատ Թափառելները քիչ քիչ սկսում ա քարձրանալ, հարբե-

ջոր քամին վչում, ամպերն էլ եղ սարերի գլխներին հաւաքվեցան, նրանց աղաղակը Աստուած չմոռաց։ Ամեն դարը վաղում ա սրեմուտը հասնի. Ղըզլարը Ագարան քաշվում, Իսլամաբելնեցոց հոգեքը ուր - դրախտը. սրդարը ժամերքը երբ կերթայ։ Իսլամաբելնեն հրվեց, ամպերը քաշվեցին, սարերը դինջացան, հարիր տասը տասնհինգ տարեկան տղայ, աղջիկ Հասան-խանի օդուն մնան։ Ղօնշունը նաղարահանեն ածելով, պար գալով՝ եղա դառել. դահլիքը լրանց երբերն են հաղցում, մոլեքը լրանց լեզվներըը սրում, որ Հրիստոսի սրդեքը Ամեն ման տաղ անեն։ Ա՛յ. վա՛յ. Հայոց ազգ Ջան՝ հո օրին հիր դա արժան։ Իսլիգունը որ գայ, ախ՝ դհլ, տրջ, սարերի գաղանները պահ գան՝ ձեր կայած տեղը լրանց ուրախութիւնն անեն։ Իշ մի հլսի մեր ձէն, հոր ազօթք, երկնի հաղ ա ծիծաղ, ժամի ա գանգակի ձէն ձեր լաշերի վերեն։ Գաղաններըին կմնայ բոլոր մեյդանը. նրանք պէտք է էս դիշեր մարգարեայ անեն էսաղ. գնանք, գնանք. մեռա սրտում ա. օհ՝ ախ սիրտ կանի, մոռանայ. քաս երէխ հեքեանց Ջարն ի՞նչ կըլի. նրանք կերթան Հասան-խանի օդուն, լայ կըլնի՝ Ջան ասօղ չի՛ ըլել, կերլինի, կմոռլինի՝ մեկ յաւղ չի՛ ըլել։ Ամեն մեկը մեկ խանի, կամ Ադախլվի ձեռի՝ հաւ պէս կծվայ, կամ լեզուգատաւ կըլի, կամ աուրը իր դոշը կխրի, իրան կպատանի, կամ տանջանին չդիմանալով՝ կմուրբանայ. ախ՝ լաոը ի՞նչպէս չպատմ սարսափիլ։

Տեսնինք, ուր գնացին էս անմեղ գառները։ Մեր բախտը, մեկ տարաբախտութիւնից՝ մեռը գետինն առել ա, էլ մեղ մարդ չի՛ տեսնել, որ ասիր անի։ Ամենաղիշերը քեզ մեկ զարալմաս ա երևում, դէմքը ցոյց, պատերը քանդված, հաղար կայծակի ու երկրաշարժութեան երեսը դէմ տված, գռնեքն ու փանջարկերը խարաբայ, լոքան ու սեղան աւերակ՝ կանգնել ա տեսնում Ադարանում, ուր հաղար գող ու աւազակ՝ ազօթքի ու պատարագի տեղ՝ անմեղ Հայերի արդեքը՝ ձեռքներըը կապած, բերան ու աչք խուփ՝ լրանց չար կատաղութեանը պատրաստ արին, ուր Հայոց եկեղեցըը, իշխանքը ու պայազատքը՝ Ադարանի բնակութեան ծաղկներըի հատը, ին պա-

տուական տղբընեբրի հաճն առնելով, լբանց առնուվան օրերը հավաքնում, լբանց հավաքած, զավաքած սիրտը՝ առաջադային սիրտը վառում, լբանց առբը արան տղբեքին ու մաղթանքը՝ ծաղիկների հառի հիա խառը, Թռչնոց ձևնի հետ հաստատ՝ մեկ բերնով՝ լրկիտն, առաւօտ երկինքն էին ուղարկում, ոբ էս սհաթին էլ՝ մեկ սհապին չորս չաղացի չոբ՝ մեկ քանդված բլրի տակից, ոբ տեղ որ Ալաղրշակայ, Տիգրանայ, Տրդատայ ապարանքն էին, երկրի երեսը ձնթռելով, Ալազատն արտիցը գետնի առ կտիլը Հանապարհ բաց անելով, բերանը վրվրալ լբբը, աչքերը խոժոռած՝ դուս ա պրծնում կատաղած, որ լբանն պահպանների երեսը առնի, նրանց սիրտը հավայնի, քնչլնա, զարթնեչնա՝ երկնային ցողը նրանց երեսից գաղտնայ, լբ ցողը նրանց վրայ թափվի, բայց ախ՝ գլուխը քանդված առնելով, վրի շինած ապարանը՝ բրիշակ, եկեղեցին՝ աւերակ, չորս կողմը նրանց հմբի, սեղանի քարերը՝ արևամաշած, մամռապատ, փշրված ընկած, բերանը կրկին բաց առնում, որ արտասուքբը կուլ տայ, կլ եղ լբ վրբը առնի, բլրի չորս կողմը պտտում, ոլորվում, կոտ ու ծաղկի պռնկում—սուս, մունջ՝ լբ ձևնը վրբը քաշում, աչքը խփում, ջոբը հողի, քարերի տակին ցրվում, կլ եղ գետինը մտնում ու կկո վայր առու գառած՝ դնում Երևանու դաշտը, որ նրա կրված, խորտված սիրտը հովայնի էլայ, Ալաբանու առբը, առարատեան Երջ ամածնին, Ալաղրշատան, Ամաբրնի, Երասխին, Արտաշատ ամեն գատմի ու նրա սև ջրի գառը արտասուքբը լբ հետ խառնի, որ Ալարատի սրտիցն ու աչքիցն՝ ահագին գետ պես՝ լուռ, հանդարտ գնա ա դալիս, Ալարատեան դաշտի քանդված, աւերած երեսը առնում, վերջնբը առբ առնում ու քիթ ու պռունդ տալ արտասուքբալ լբբը, որ խոր երեսը անհոգի զամշով ծածկած, քամու առաջին, Թշնամու ձևռին ծալվելով, չոքելով, հանձնելով՝ մեռ տարերի աչքի ջոբը՝ որ հատեղ կկել, ծաղկել, հանգրնել են, գանձի ու էլզատնի միջումը կորել, վերցրնի, դնայ, Խոր Արբրայ, Ալարաշատայ դպրին անց կինայ, ու արտում Երասխի հետ՝ Օհանդին ու Վահանու գետան կլ միջ առնեն, որոց միտը Ամատայ աչքիցն ա կաթում, միտը տուրբ

Վեղարդայ սրտիցը բղխում, երևոնները կալնին ու—սուք անելով, գոռալով, Կյանան Կախիջևանի, Պարանդի գերեզմանին, Կարեկայ վանքի, Սիունեաց գաշտերի սրտըն-նեը հոլացնելով, աչքնեը սրբելով՝ գնան, Հուսն էլ մէջ անեն, իրանց արտասուքը նրանի հետ խառնեն ու տանին, Կասպից ծովն սիրան անեն, նրա աղի ջուրմը կոր-չին, Պարսից հատերը ջախջախուելի անեն, Հուսոց հատերը իրանց քամակի վրայ տանին ու բերեն, որ Համիին չյու-սահատվի, չբեզարի ու էն իր բարի սոը մեր աշխարհիցը չհյոնի, որ բալքի մեր Հայկնեքը նրանց արծվի թևի ներ-ւեի տակին զօրանայ, մեծանայ, գարդերը մուանայ ու էլ եղ իր առաջին վուռքին հասնի։

Ա՛ս եկեղեցումը, էս քարերի տակին ու աղբրի մա-սին քոլումը հուշ դանք, որ մեզ չբռնին։ Վիշերն էս ա հասել ա, օրդուն մեզանից մտիկ, ու Ծուրք ազգը ցերեկին էլ էս կոլմովը չի՛ անց կենում, որ Հայկնեքը բնատան Թշնամի ա, ու անկաջ դնենք գիլանոց առնա-լուն, Պարսից գոռալուն, Հայոց լալուն ու պալուն ու էն անմեղ երկնքանց հրեշտուն, ծեծվելուն, մեհեաւուն, չունքի էս տի՛ զլխոք կ՝ նրանց աչք ու բերան բաց ա-նեն, որ նրանց գարշելի երեսը տեսնին, իրանց ծնողաց և-բեսը, իրանց քաղցր հօր տատը մուանան ու նրանց ա-բլնաթաթախ չանգերումը իրանք մրմնջան, նրանք վերմըն-ջան, իրանք մղկատան, սրանք վկատան, իրանք գլուխ ու ե-բես ծեծեն, խորամկին, սրանք մերոք ու Հալվեր սալնին ու փառաւորին, իրանք հէրնը մեր, քեռ ու ախպեր ձեն տալով՝ գոշընեը եգ Հնձուեն, նվաղին, սրանք իրանց ի-մամ Հուսեի անունը յիշելով՝ եա ծոցընեն ուզենան նրանց առնեն, եա գանահնեը, Թրեքը սրելով՝ նրանց սրտընեբին դեմ անեն, որ լուվին։

Ա՛խ՝ չէ, չէ. անկաջդ կալ՝ սիրելի՝ մարգի մոը սրտում ա, գլխին կրակ վառվում։ Ա՛տաղերը գուս են կիել, պէլացել. ցատկից լսանը՝ տխուր, գառնասրտամ հենց աչքը Ա՛ղտարանի երեսին առաւ Թե չէ, էլ եղ չբըջաք արևմտան ա փախչում, որ անկաջնեքը կալնի, էս աղբալի աղաղակը չլսի. երկինն իր սև սքի շորը հագաւ, աչքերը խրեց, որ էս գառը տեսարանը չտեսնի. միմիայն

անախթա, անդամ ասրերը՝ սիրտ ու լեզուն բոց արած՝ չար հրեշտակ քամու ձեռքով խաբար են լսանում, խաբար առչես, ծիծաղելես՝ ծիծաղում, հրհռալես՝ հրհռում, հառաչելես՝ հառաչում, գոռալես՝ գոռում, լալես՝ լաց լլում ու միկ բոպկում հաղար տեսակ ձևն իրար հետ խառնում ու միկին էլայ իրանք չեսանում։

«Աման Ջան։ Ջանի Ջան։ . . ախպէր Ջան։ Պատուած Ջան։ բաբայ Ջան, հնդի Ջան։ . . վայ։ վայ։ վայ մեր սև օրին, ասլեին, վայ մեր ջրատար դլեին։ Պէ՛ լինչ կըլլէր ձեր ձեռքով մեզ ջուրն ածէլիք, լինչ կրլէր մեզ չէլիք ծնել։ ընչի՞ չև մեզ էլ ձեր սրան վրայ մատաղ ասլին, ընչի՞ չև մեզ էլ դլմայ դլմայ տվլին։ էս ո՞ր են հասցրել մեզ, էս ո՞ր բերել։ դեսինը չի՛ պատռվում, մեզ նեղս տանում։ երկինքն աչքը քօսացել, մեզ չի՛ տեսնում։ Պէ՛ս՝ ում ծոլից դլխվեցինք, ում ձեռն ընկանք։ Պէ՛ս՝ տէր Պատուած՝ ընչի՞ մեզ էսպէս պատժեցիր։ քեզ լինչ կինք արել, որ մեր աչքը էսպէս հանեցիր։ ո՞ւմ մեկ վնաս տվինք, որ մեր դլխին քար քցեցիր։ Ան֊ը հօրնը մօրը, մեր քիր ու ախպէրը մատաղ արիր, ախր մեզ էլ նրանց հետ տանեիր, լինչ կրլէր։ Պուճն էկէլ ա, դեսինն առել՝ նանկի Ջան, տար ու ձոր խառնրեվ, փախվել։ մենք մերը կորցրած հասի չունենի պես ընկել ենք չօլ ու դաշտ։ ո՛չ աչքընեբս ա քուն գալես, ո՛չ սրտընեբս՝ զարար, ախ քաշելես՝ կրակ ա դուս գալես լեռ֊դընեբլոյս։ ո՞ւմ երեսին մանկ անենք, որ մեր սուքը տեսնի, ո՞ւմ ձեռնից ընկնինք, որ մեր արտասուքը սրբի, ո՞ւմ մօտ գնանք, որ մեզ գոգն առնի, մեր սիրտը մխիթարի, մեր դարդն իմանայ։ Հարերը անկաջ չունին, որ մեր ձեռը լսեն։ տաբերը սիրտ չունին, որ մեզ վրայ ցաւին։ երկինքը հեռու, որ մեզ քաշի, տանի։ երկիրը թուր չունի, որ մեզ էլ վրեժ, կատրի։ Ո՞ւմ տանք մեր դարդը, ախ ո՞ւմ։ ընչի՞ մեզ աշխատ բերիք, ընչի՞ մեզ կամք տվիք, պահեցիք։ դուք շատով պըծաք, երկինքը գնացիք, մեզ որբերիս էս վուչ աշխարքի վրայ թողիք, որ դէպ առելն տանջվինք, դէպ առելն չարչարվինք, ձեր կարօտը մեկ մեկի կոլվից քաշինք, մնշվինք, մեր ցաւը միւս կոլվից արաբներս անենք, երվինք, վոմոմվինք։»

«Ո՛ր ըներ կտոպած, դլորներ քաց, երկինքի տա-
կին, Աստուած չօրհնէ՝ ձեզ ենք կանչում, ձեզ ենք
ուզում, ձեր անունը տալու, ձեր խաթեր լալու՝ այ մեր
ազիզ ծնողք. երկնաւոր ա ձեր հոգին. Թագէք՝ մեկ ա հաճ
պայ, վըրներս պահէ տայ. երկրում ա դեռ. մեր աչքին
մի երեւի, հասրաթներս առնինք ու յետայ, ան յետայ
մեր հոգին էլ ձեր հոգուն տանք, ձեզ հետ Թռչինք,
ձեզ հետ մնանինք, դժոխք Թէ դրախտ միասին տեսնինք,
ուր որ ըլնէր, առանց ձեզ չմնանինք. ան՝ ինչ կըլլէ, ինչ
...ան՝ ինչպէս չի մեր սիրտը պատռվում, մեր ջանը
երկում, մեր բերնիցը կրակ դուս գալիս, մեզ խորովում.
ինչպէս ա մեր լեզուն խօսում ու չի՛ քըքըլըդում, մեր
աչքը տեսնում ու չի՛ դուս տրսքում, մեր շունչը դուս
գալիս ու չի՛ կտրվում, մեր սրինը եռում ու չի՛ ցա-
մաքում, մեր անկաչը լսում ու չի՛ քաւանում, մեր ոտ-
ներըը վռնվռում ու չի՛ մեր տակին փշրվում, խորտուխաշ
ըլում. էս ինչ օր ա, որ մենք քաշում ենք։»

«Կանչ՛ ջան, ախպէր ջան. քաւի ջան. վայ. վայ..
էն օրվան համար մեզ օրօրոց դրիք. էն օրվան համար մեզ
որբոց, ջրից աղաւեցիք, մեր ցաւին դարման արիք, մեզ ջան
առաւ, մեր աչքը սրբեցիք, գոլընդրդ առնելով, դոշը-
նովիդ կալցնելով, քրտինք Թաւիեցիք, անքուն մնալով, տար
ու ձոր ընկնելով՝ մեզ ապրուստ Ճարեցիք, ձեր կեանքը
խաւարացրիք, մեզ ճաշկացրիք, դուք Թառամեցիք, մեզ
դալարացրիք, ձեր ուժերը հօրացրիք, մեզ տանը քաւն դը-
րիք, դուք հանդուստ, չօրուստ, արեւի, անձրեւի տակի չա-
նըհան էլաք, որ մենք զօրանանք. աչքներիդ լոսը տալ-
տակացրիք, որ մենք մեծանանք, հասնինք, ձեզ քօռակ ըլնինք։
Էն ա մեր քօռակ ըլըլը, էն էլ ձեր մատաղը, հասէր
Աստուած՝ լոսը բաց ըլնէիս, մեռնիմ մըռ-
նէիս՝ դիշեր ցերեկ աղօթք էիք անում, որ մեր տակին
քար չիսկէր, մեր մատը փուշ չըլնի, մեր դլխին կարկուտ,
արև չեկնի, մեզ լը աչքի առաջին, լը Թեւի տակին ցա-
ւից, չօրից ազատի, որ մենք բարի զաւակ ըլնինք, Աստ-
ուած խաչն ղալ դառնանք, աւետարանի ծառայ, եկեղե-
ցու հոգ, ազգի պարծանք, աշխարքի շինուԹիւն։ Էն՝ ուր
էս սհաԹը Աստուծոյ անկաչը, որ ձեր արդար ձեռն մեկ

Էլայ չլսեց, ձեր հոգաբ մոռցաղն մեկին էլայ չկատարեց ու մեզ հասկս քարին տվեց ու մեր հոգին էլայ չի՛ առնում, որ սրծնինք, ախ կորչինք էս անօրէն աշխարքիցը։»

«Աբրահամն էլը առնում՝ մեզ հետընեդ տալ տալիս, ժամ էլը գնում՝ մեր ձեռը մամ տալիս, զատ տիկ էր դալիս, չլսօրհնէք ըլէլիս, կիրակու ժամին, սուբը պատարագին՝ մեզ խախտ անում կամ ձեռոզ տանում քար, աւետարան, սեղանի, բէմի, խաչի, պատկերի առաջին, սրբերի տակ տակին, գիրքը կարդալիս, սկին դուս դալիս՝ մեզ տէրտէրի տոր քցում, խաչի առաջը գնում, մեզ համբուրել տալիս, դուք էլ համբուրում, պաշտանք անում, որ սուրբ պատգանի, մեռնի շնորքը մեզ վրայ մընայ, ջուրն ընկնինք՝ մեզ պահի, կրակն ընկնինք՝ մեզ պրծացնի, մեզ զօրացնի, որ էս օր էս կրակումը, էս քուկումը էրվինք, տանջվինք՝ մեր ձէնը չհանեսը, մաշվինք, փչանանք՝ մեր սուրբ չանէք, Թրոմ մեզ կորսաեն՝ մեզ դուք չազատէք։ Ա՛վ Աբրահէ, մեր հոգու տվող Աստուած՝ ինչպէս մեզ ստեղծեցիր, էլ եդ մեզ պատնիր, ինչպէս կեանք տվիր՝ էլ եդ դու խլիր, հոգ կինք քեզ մօտ՝ էլ եդ հոգ շինիր, շունչ տվիր տալրինք՝ էլի շունչդ եդ ուղիր։ Ինչ ենք անում մենք էլ փառքն ու կեանքը։ մեզ ինչ հարկաւոր եղիր, աշխարքը, մեր չունենսա լայ՝ դու լաց ըլէլիս, հեր չունենսա դայ՝ դու կոկծալիս, քիրդ մօտիդ չըլի՝ դու սուբ անէլիս, ախպերդ ձէնդ չլսի՝ սիրտդ պատռվելիս։ Ա՛վ մեր Աբրահէ, մեր տէր ու մեր հէր՝ հէրնը մերընես տարար՝ մեզ էլ տանէիր, քիր, ախպեր առար՝ մեզ էլ պատնէիր։ էլ չինք ուզում քո սէրն ու խնամքը, էլ չինք խնդրում, որ պահես մեր կեանքը։ Հրեղէն սերտիքդ Թող մեզ պատնի, բոցեղէն քերովբէդ Թող մեզ երի, խորանի։ մեզ դրախտը մի տանիր, դը-ժոխքը ուղարկիր, հրեշտակի մի տար, սատանէն Թող դար, մեր ծնողքը մի տեսնէինք, Թող դևը մեզ կուլ տար։ Նրանց տէրն տեսնէինք, նրանց տեսնէինք, մեր հոգին տալինք, նրանցն սատանայինք ու էս գառն օրը հէչ չտեսնէինք, ախ չտեսնէինք։»

Աբան մեծամեծ մորդիք, խանիք, բէդեր, աղիք, ֆառաշ, մուլայ, ախունդ՝ էս ինչ են էս տեղ կանգնել,

հաւաքվել. չեն ուզում դու էլ մի ուշադրեցնես, նայես։ Մայ սարվաշները՝ ուշք ու բերան կտրել՝ փափախով են անում, որ հեռանանք, մեռ չդնանք։ Ասի մեռ էլ դբնացիք, ի՞նչ օգուտ, մեզ չանուսդ կմնայնի, կքերքվի։ Ո՛դ դաս, ես քեզ կասեմ։ Վռան, երեսուն երկայ փոր չալամիշ արին։ Մօլլի Թոյնը քնար չարեց, չեն Թուրքանում, պտի մատաղ ըլլեն։ Դահլիճը մեկը մեկի եդևիցը շախկայ տալով՝ կտորում ա։ Ալարդանը՝ էս Թազաւորացնին պատանեին՝ երեսը լուսափայլել, հրեշտակի պես կոնդնել ա, ուչ Հասան-խանի պարզևին ա մտիկ տալիս, ուչ ոսկուն, մարդարտին, ուչ ալվան ալվան շորերին, ձիուն, եաբաղին, ուչ մոլէքացոց խրատին, ուչ Հայերի աղաչանքին, ուչ Թշնամու ահ տալուն, ուչ Թրին, սրին, վառած կրակին, տաքացրած շամփրին, որ պտի միսը կոխեն, ուչ քարփչին, որ պտի ոտներն արանքը դնեն, ուչ քեալեխաֆեին, որ հենց էն ա բարձրացնում են, որ միսը քաղեն, ուչ կրակած պղնձին, որ պտի դլխին դնեն. սարի պես դօշը դէմ ա տալել, ուչ պատժիցը վախում, ուչ պատվիցը խորվում, երան կակիծը մոռացել՝ ընկերներին էլ ձէն ա տալիս, սիրտ դնում։

«Այս էն անիրաւ Թուրն ա՝ սիրելնք՝ որ մեր հօրնը մօր սիրած էս օր մեր առաջին դուս Հոմեց. էս էն անաստուած ձեռներն են՝ որ էս օր մեր մանուկ, ծծկեր քոյր ու ախպօր մարմինը Թիքայ Թիքայ արին, կտրատեցին. էս էն անողորմ ազգն ա, որ մեր նաչար ազգի արինը միշտ էս օր լամել ու խմում ա։ Էլ ի՞նչ ենք կանգնել սրանց միջին ու սրանց դարշելի երեսին նայում։ Ձեր չանին մեռնիմ՝ երեխեք չան. մենք ում որդիքն ենք՝ որ Թրից վախենանք, ում զաւակներն ենք՝ որ կրակը մեզ Թուլացնի։ Մեր ծնօղք ու ախպէրները չէ՞ին՝ որ երկէ հնպես քաջութեամբ մեռան, որ արարած աշխարքը զարմացաւ, ու Հուրն յաւիտենական պտի զարմանայ։»

«Մտիկ արէք՝ ձեր երեսին զուրքան՝ հնպայծառ երին-քին. հնաեղ, հնաեղ են մեր սիրելնքը, մեր ազիզ բարեկամքն ու ազգականքը մեզ սպասում։ Մտիկ արէք՝ Թէ գլխըներդ յաւի, ոչ պէտք է ձեզ մէկ չան ասի, հիւանդ ըլնք, ում կռան վրայ պէտք է քնիք, լաք, ոչ ձեր ար-

տատանքը կորցնի, մեռնինք, ոչ ձեզ կվտանի։ Պետ սուրբ լեզուն պետք է հարատ լեզվի հետ փոխենք. մեր սուրբ պատարագն ու ժամը թողանք, աղանի ձեռնին անկած դնենք. մեր սուրբ մեռանը մոռանանք, մեր խաչ ուրատանքը մոլոց հանենք, Աստուն, ղուռանին հետևինք։ Մեր ոսկի արեք սրանց էս դժոխք, ժանդ, մըրատ, կեխտատ եւ բեռնին. դժոխքը սրանից լաւ կըլի. սրանց աչքերնըը կրակ չի վեր թափում։ Այ մեր գլխին ու արևին, էնքան պետք է խղճանանք, որ մեր հօրնը մօրը սպանողներին, մեր ժամն ու աշխարքը քանդողներին նոքար դառնանք։ Ախ՝ թե էս փուչ փառքից խոսվինք, էս անպետան պատժից վախենանք ու մեր սուրբ հաւատն ուրանանք, որ մեռնինք՝ ինչ երեսով պետք է գնանք մեր Ծնողաց մօտը, ինչ աչքով պետք է նրանց նայինք։ Պետնք՝ թե էս աշխարքում նրանցից գլուխ գնանք, բաս չէք ուզիլ, որ երկնքում էլ ա նրանց հետ միանանք, նրանց երեսը տեսնինք, նրանց սէրը վայելինք։»

«Այ, չէ։ մեռնինք միասին, երթանք միասին, հաստնինք մեր Ծնողաց փառքին, պահպին։ Աշխինքն մեզ համար իր սիրտը բացել, հրեշտակք մեր գլխին լուսները վառել, նահատակք, կուսանք, սուրբք և մարտիրոսք մեզ ձէն են տալիս, մեզ կանչում անում։ Աղանց մօտ գնանք, նրանց սիրտն մեռնինք, մեր մարմինը տանք, որ հոգով ծաղկինք։ Չեզ մօտ ինչ գալիս՝ Ծնողք սիրելք, ձեր տառուն կատօ՝ դուք միշտ պաշտելք. ձեր արդար կամքը, ձեր սուրբ խրատը՝ մենք երբ կմոռանանք, որ մանկնք կըլանը։»

«Այլի երկնային հրեշտակք լուսեղէն՝ տանը մեր պատանքն Աստուծոն էս կոլմէն։ Խարսխ մեռք՝ դուք լերկնք, հող, աշխարհ։ բարևք կացէք դուք ծառք ու ձորք, անտառ։ Պենք չէնք արժան ձեր սուրբ երեսին, մեր սուն անիրատ դիպատ ձեր դօշին։ Բանիցս ձեր պատուէն, ձեր հանին ու հոտը, ձեր շվաքն տակին՝ ձեր ծաղկին, խոտը մենք հարատ ձեռով քաղեցինք, առանք. կոխեցինք ձեր սուրբ երեսն ու դօշը. ձեր ղադրն ու խաչերը մենք ընտէնեցանք։ Աղբերն գլխին, առվն զըտղին, սիրելաց մեղին, Ծնողաց դպչին՝ սեր վայելեցինք, մեր օրն՝ անց կացրինք։

Աչառները մեր գլխին քաղցր ծիծաղելին, լուսին, արեգակ լրանոց լեսը տալին. Թռչունք երգելով, ծաղիկք հոտ տալով՝ մեզ քնացրին, մեզ զարթեցրին. բայց ահա՝ անիրաւ մեր ձեռն, երեսը քնով ծածկեցինք, ձեզ մանկ չարինք։ Ո՛ւր սուրբ հոգին՝ մեր քաղցր հայրենիք՝ ծուռը չըդրինք, մենք չպաշտեցինք, սիրուն վարմանին մենք կեանք չտվինք, մեզ մատաղ չարինք, մենք չսիրեցինք։ Ինչա՞մն հիմիկ մենք եսիր դառանք. Թէ որ ուղիղ էլ որ տան մեզ կեանք, էլ չի հարկաւոր. դուռ առ մեր հոգին՝ ով քարի հրեշտակ, որ կաս մեր գլխին։,,

,,Աղոթք քարով՝ հոգիդ ու դաշտերդ. ահա Թագ վարելին ձեր սերն ուրիշներ. Աղոթանի աչքը, էս մանկանց ոտքը էլ ձեզ չեն տեսնիլ, ձեր վրեն շրջիլ, ձեր հոտոտին գնայլել, ձեր գրկումն փարվիլ։ Ա՛յ հօր տա կպայ մեր գերեզմանը, ուր մոր արտասուքը կիթափի մեր տանը. ուր ժամ, պատարագ, ուր խունկ կամ բաժակ՝ մեր հոգուն տվող կըլլի մեկ ժանեանակ։ Ա՛յ քիր ու ախպեր կգան մեր քովը, ուր մեկ անցկենող կըլլի մեր մօտովը. մեր ծնողաց մարմինը՝ մեր գերեզ չօլասին, մեր փուչ ոսկորներն էս օտար հանդուսին՝ չեն միմեանց տեսնիլ, լրատ հետ իմացվիլ. ներբանք գազանի, մենք գիլլի, ղշի վայ կըլլինք, մեզ վայ մեկ առաջ չի ըլլիլ. Պատուած ձեր հոգին միշտ լուսաւորի, իր սուրբ երեսին արժանի անի։,,

,,Կըլլի՝ որ դուք մեկ էլ հոգ հոտ տալես, դարտնիքը գալես, դաշտերն ծաղկեցնես՝ մեր երեսին էլ ծաղկիք, կանաչիք, մեր հոգին էլ դուք դուս գաք, զարդարվիք, ձեր ցօղն մեզ վրայ իմանիք, հովացնիք, ձեր հոմն մեր գօշին փչէք, զովացնիք, ձեր պարզ ջրի հետ մեր արինը լուանիք, մեր ամած շունչը առնիք ու պահիք, ձեր քաղցր հոտի հետ երկինքն ուղարկիք։ Ա՛խ՝ Թէ մեկ Աստուածամէ էս կողմանին անցնի, ձեր ալիքին վերը գայ ու էս տեղ քիթ, ձեր հոտն առնելու, ձեր ջուրը խմելու՝ բալքի Թէ հոգին խմացայ, ասի, ախտը բերի՝ Թէ էս էն դաշտերն են, որ էս օր մեր չար Թշնամու ծառն ուզում ա, որ մեզ խաչին մատաղ տայ, մեր ջանը խլի, մեզ անի գլխայ։ Ո՞ւր կըլլիր՝ ախ՝ որ մեկ օրհնած հոգուտ, մեր ազգ ու տակի, սերելեայ ալիքին մեր հոգին տայինք, ներանց խառնվիլ ինք։,,

«Ա՛խ՝ խանչ զօրաւոր՝ քո հրաշքով զարթան. մինչև երբ մեր ազգն, աշխարհն Հայկական կոպիս կառնդվի, կոպիս կմնաշվի, կոպիս կքանդվի, կոպիս կխաշվի. խանչ՝ քիչ պաշտպանն ընչո՞ չես պահում. խանչ՝ քեզ բանտարն ընչո՞ ապառում՝ քեզ անարդողն կոպիս զմեզ տալիս, քեզ պարսաւողն ոխերա՛ չէ խրվիս: Ա՛խ՝ ասէր իմ Պատառած՝ քեզ մենք առաջով մեղաւոր կինք, քո պատուիրանիդ չըհնազանդեցանք, անիրաւ կինք, մեզ ապառնիկ, ընչո՞ մեզ Թողիր, մեր խեղճ ծնողացը Թրքի տակ տվիր. մեզ կրակ տվին, ընչո՞ չերեցիր. Թողիր՝ որ հոպիս տանդվինք չարաչար, անհեր ու անտէր, անմեր, անհատար ծառեր կս չըլանա, գազանաց միջումն, մեր լաշը Թռչնոց, մեր ոսկրնը հողին մնաւոյ տանը, մեր ջանն դևերը կս գեանին:»

«Ա՛նագիր բարով՝ այ մեր խեղճ ազգ Հայ, էլ մի լար, ողբաց, յաւիտ մեզ վրայ: Աչքերնիդ աչքներդ, տեսնիդ մեր հալը, էլ ինչ օգուտ մեղ ձեր սուրն ու լաթ: Թնդուրը գլխներիս, մանկն առաջներիս, կրակին երկիս, շամփուրն ծակիլս, բոյն խորամիլս, մեր հոգին տալս, մեր կնան վսեմամած, կնան անձագ գառած, մեր տաներն ման խիս, շիներս կրակված, մկի ձեռք կոտած, մեռած քերմած, պղինձն գլխներիս քաշվիլն տանեցուն, սրտներս ա բին, թրատատերն աչքս ման. ախ երկինդն վսել պայ, ախ հրեշտակ տեսնի, ախ գահերէն ցատ, ախ երկիրն ձգվի: Վատ ուր կիք լալիս, որ մենք չենք լալիս, գառ ուր մնիք տեսի, որ մենք չենք խնդրում: Պահեցիք ձեր սուրն սև օրի համար, ձի՛ վրայ լայ էլիք ու տեսնիք ձեր Հար: Ա՛նենք մեր ծնողաց հետ կվճռանանք, կս օր նրանց տեսան մենք կարժանանանք, կս գառն աշխարհիս կհանդատանանք, գլխավոր կերթանք ու միշտ կիանդանք:»

«Հայց վայ ձեր օրին, ձեր օղորմելին, Թէ գառ կնդանի կանդնիք՝ ձեր աչքով տեսնիք սիրելեաց տանջանքն մղիտալով, ձեռներդ խաչած, ձեր գօշը ծեծելով. հազ տաք ձեր գլխին, Թագիք ձեր սրդին, ձեր սիրտը հատվին, կիտանքը քանդվին ասիք գառնաք ու էլն չարժնիք, էլն միշտ տանջվիք ու ձեր հոգի վրայ գառ մատաղ լինեք, ձեր աշխարքումը հոպիս գառ մնշվիք ու գեռ սիրտ չանիք, գառ չմիտանանիք, մկի օր կս տեր, Թուրն, կս կրակն ու քոցը,

Էս պղինձն, շամբուրն, էս վառ հնոցը դուք ձեր Թշնամուն
միշտ հալվը չպահեք, նրան դուք չերեք, նրան չվառարկեք։
Ձեր ապդն, աշխարքը դուք աղտ չանեք ու Նապիս Թշառ,
տարաբախտ ձնաք։,,

"Ա՛նաք դուք բարով, տարեք ձեր որդուն մեր կարօտ
սերը, մեր ապիզ բարութիւն, պատուեցեք նրանց մեր խեղճ
օրերը։ Թող պահեն նրանք իրանց գլխներըը, էս օրին
չհասնին, էս ցաւը չտեսնին, տան իրանց կեանքը ու պա-
հեն աշխարքը։ Ձեռք բարով։ բարով։ . . . .,,

"Վա՛յ։ վա՛յ։ . . . ա՛խ։ . . նանի ջան։ . . բաբի ջան։ . . Ա՛խ
առաջ՝ քիզ զրբան . . տանին . . . տանին . . . տանին . . . մե-
ռանք։ . . հրեշտակներք . . . խորտակվեցինք . . . տանին . . վա՛յ . . . հը-
րէս պրծանք, հրէս կենանք։ մի՛ Աստուած նահատակ, տուր
ծնողք՝ ձեր զաւակը գալոս են, մօտ կիկէք, կեանք տվին,
մահ առան, ձեզ չմոռցին, ձեր հաւատան, ձեր տուրք խաչն
չուրացան, Թրքի բերնին, վառ կրակին, տանջանքին դե-
մացան։ ,,

" Փշրեցէք, ջարդեցէք, ոտն ու ձեռ կտրեցէք։
Աչաջ փորն, յետոց գլուխն երեցէք, շամիրեցէք։
Ատամներր հալշհան, ձեռներր կաշըհան
Էրէք, մէջքն կրակին դեմ արէք, խանձեցէք։
Կտրած ձեռն, ոտն ու մատան հղուտը գալեցէք։
Մի շաւտավ ապտնի, իր գլուխը կմոռչի։
Ասաւլով ու հաւաշ կամ կաշին հանեցէք,
Կամ գլուխը քրմեցէք, կամ աչքին վտրեցէք։
Թող՝ ոտներն երկինս՝ աչքը աւտնի, սիրտն երկին։
Թող՝ ձեռներն կտրելս՝ բալթի Թէ ահ ընկնի
Սիրտներըը ու դարձ գան, մեր հաւատան բնդունեն,
Խաչը Թողան, զաւանեն գլուխ տան, մերն լինեն։,,
Հատան-խանն անիրաւ՝ էս հրամանն տեղով՝
Կրակին էր տալիս տուրք մանկանցն՝ տանջելով։
Ինչց ապդարքն՝ վառուց էր՝ տվել էին տուրք հոգին,
Տուրք արեան պատասխան նուիրել երկնքին։
Պղծահէդ, անուշ Հոգն բարձրացել առ վերինն։
Սի ամպերն հեռացան, երկնցլին լոյս երես,
Հրամց մարդկին ամիսվից, պատուց, բարձրացաւ։
Ու յանիսաց՝ առհալն վերևից ձէն կիաւ։

„ Հասան-խան՝ դու զազան, անօրէն, դիւական,
Բանց չար սիրտդ, կամ, կանդնիր, որ ինձ տուս պատասխան,
Ո՛չ գետինն քեզ կլահի, ո՛չ անդունդն քեզ կքաշի,
Ո՛չ դժոխք Թուլ կտան, ո՛չ գեհենն տոկալի։
Կինդանի դու պիտի ե քըքըվիս ու տանջվիս,
Մինչև հգ անմեղաց սուրբ արինն վհատես։
Թո՛ղ շանթի քեզ հանդիպի, Թէ կայծակ քեզ երթ,
Խոցիր, որ ես եմ, որ քեզ տամ տանջանքի։
Երերեա՛լ միասես, տատանեա՛լ մուշտոյիս,
Փո՛շ, տատասկ քեզ պատի, Թէ հողն էլ դու մանիս։„

Ջանգիստ ու խաղաղ միաք՝ սիրելի՛ք,
Մինչև օրն վերջին, լինն գեղեցիկ,
Նամակ երեխեք՝ արդար դուք հոգիք։
Հանի Աբարան տեսնիմ, անց կենամ,
Հանի շունչս առնիմ, ձեր անունը տամ,
Ախ՝ իմ ազգի դուք հրեշտակ սուրբ արդիք,
Որ հպարտս կանուխ դուք Թառամեցիք,
Երբ երեսս հողին, ծնկներս չոքած,
Աչքս ծով դառած, սիրտս արնով լցված
Կնկնիմ՝ ախ՝ գլուխս քաց ձեր առաջն,
Ջամբռւրեմ ձեր հողն, միամ վրայ գետնի,
Հալեմ ձեր ծալկին, չիշեմ ձեր հոգին.
Ո՛վ սուրբ հոգիք Ջան՝ երկնային բնմին,
Աստուծոյ առեվին, սրբոց խորանին,
Տարէք իմ խնդիրս, տարէք արտասուքս,
Որ մեր խեղճ ազգը, մեր սուրբ աշխարքը,
Որ ձեզ պես մատաղ տվեց Աստուն,
Էլ չի՛ աւերվի, չմնանք գերի,
Այլ մատաղ ու եսիր Թշնամուն,
Նահատ ու անձար, անտեղ ու անտուն։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՈՐԴ։

Հայաստան աշխարքը շատ վախտ էր նեղութեան, ա-
ւերման տակ ընկել, ամա էս ամէնքից անց կացաւ։ Այս
ու ձոր դառել էր դալն, աւազակի բնակարան։ Ամէն
կողմից Պարսիկը ճնշէս ասր բարձրացրին յանկարծ, որ էլ
դէմ կէնալու ձար չկար։ Բայց էս նեղութիւնն էր, որ
Հայոց էլ էն հոգին էր տվել, որ թէ մէկ կողմից երանց
ազգին տակ տակ էին տալս, միւս կողմից երանք էին թշ-
նամու արիւնը ծծելով մեռ գալս։ Այդ Պարսկաստան ոտկ
էր կիզել, տաղ կատկաղ գօնմիշ էլել։ Երանկէ որդի Ա-
լէքսանդրէն՝ որ Պարսից առնելուց հէտ՝ փախել, Պար-
սից դառն էր ընկել ու հարիւր անդամ դլխէր քարկոծ
տվել, որ իր աշխարքը էլ հէդ ձեռք բցի, էլ սար չէր
մնացել, որ անց չկինայ, որ բալքի թէ իր սրտի մեռցը
կատարի։ Լազգի, Վրաց, Ղզլբէկ, Պատան, Խոռ-
լոս, Շամշադին, բոլոր կասկից գառառները՝ ձեռքները
հինայ էին դրել, թև առել, որ Թուրքին ու Ասի իշխա-
նութիւնը ատանան։ Էդ ազգին էս կրակ էին խառա-
նում, էս սար, էս կռտրում, էս Թալանում։ Ինչքան
Թոյն ունէին՝ մեր ազգի դլխին էին Թափում. էս պա-
տիս, միմ Թիւն խոստանում, որ խոթին նրանց, էս պա-
տիժ, պատուհաս տալս՝ որ վախենան, Ասխը ձեռք վեր-
ցնեն։ Շահիցը, սարդարիցը Փարման Փարմանի վրայ էր
դալս, բայց Էդ այդ արդար սիրտը, ուղիղ սէրը՝ որ Ասա-
ծոց հետ ունէին, էն ժամանակին էլ նրանց չէր ողից, երբ
Թուրքը դլխներին խաղում, որդի ու զաւակ դոշներին,
առաջներին սարն էր քաշվում, էս կրակումն էրվում։

Ինչ որ Պարսից կռվի ժամանակին Էդպէս արին, Ա-
տուծոյ է յայտնի, ու ամէնաղաղման կայսրն էլ շնորհա-
կալութիւնով ու հրամարատիներով, խաչով ու նշանով էս
սրած լուռ Թեան տեղը շատ անդամ լցրեց։ Թէպէտ բա-
ղէ յիմար, անասուն մարդ Էդպէս ոտը ձգի, Թէ մարդ
չհանանայ, քարերը վկայութիւն կան։ Էսքան որ մէկ օր
մէկ ազդար, անաչառ մարդ Պատանու պատմութիւնը
կգրի. էն ժամանակը կերևի, Թէ Էդչը ինչ արին, ինչ
հաւատարմութիւն են ցոյց տվել տէրութեանը, ինչ արին

ճն վեր ածել։

Ալ չգիտեր, որ էս հոգեղեն, լինչ ժամանակ Հա-
սան-խանը արևմտից, Ընտա-միրզին արևելից՝ աւազակի պէս
յանկարծ էկան, մեր սահմանը (սնոր) կոխեցին, մեր կող-
մը ամենևին խաբար չունէին։ Ընչանք Ռուսաք լրանց զօր-
քը կհասաքէին, Պ ղզլաշը կարող էր սաղ Պրատան ո-
ռի տակ տալ, եթէ Հայք չէին ամէն տեղ նրա ձամփէն
կտրել։ Ալիմուրդ Ներսէս ու Պրիդոր եպիսկոպոսաց,
Մատաթովն ու Խհրուդովն արածը բաւական է, որ աշ-
խարք իմանայ, թէ լինչ հոգի ունէր էն ժամանակը մեր
ազգը։ Ռաջինը՝ խաչը ձեռին՝ Հայոց քարոզում՝ զօրք
էր հաւաքում, որ գնան, արևն վեր ածեն լրանց ազգի
հետաը, երկրորդը՝ Երմալովն խնդրում եպիսկոպոսաթեան
շորերը փոխած, Ոկերքն ալ շոր հագած, եարաղ, ասպաք
կապած, որ Թիֆլիզցու, Պ աղաս, Խոջայովն միջովը չէր
անց կենում, հենց իմանում էր խալխը՝ թէ լրանց վր-
կէն էր գալիս։ Էն ժամանակը՝ որ Ջաւշադինն մովսումը
հարիր մարդով հենց հետաը Մատուշկի ասած կարմունջը
ու սարսափելով էլ եղ եղ դառաւ, չկարաց առաջ գը-
նալ, էս հոկայ եպիսկոպոսը երկու մարդով, հազար ա-
րինակեր հալաման գլուխ ջարդելով՝ Պ աղաս, Խոջալու
անց կացաւ, հետաը Ջաւշադին, իր հայրենիքը, իր ըն-
տանեաց մէջը, դրած Ալեքսանդրին՝ որ Պհանջուցը փախած
գալիս էր իր բոլոր զօրքովը, լրանց տանը երկար պահեց
ու Երմալովի թղթովը բոլոր կառաւարութիւնն ստացաւ,
մինչև Թիֆլիզցուց օգնութիւն գար . . . . . գեղը որ
Պարսիկք էկան, քանդեցին, գերի արին, ուր եօթանա-
սուն տանից աւելի էր, երեսուն մարդով հենց հազար
մարդի մէջ մտաւ, առլուծի պէս իր ժողովուրդն ազատեց,
նրանց եսիրը եղ բերեց։ Էս միջոցին Երմալովն էլ էկաւ,
հետաւ։ Մեկ պատ օր եպիսկոպոսիցը խնդրում ա, որ
կռվի ժամանակին էլ պատին մնիկ չանի, թայց նա հոկա-
յաբար պատասխան է տալիս։ Պարսից միսը Թոդած՝ լինչ
հարկաւոր է տաւարի միս ուտել։ Էս միջոցին Ալեքսանդր
Պալէն ու Ջ օհրաբ-խանը էկան, Ջաւշադինը կոխեցին ու
քիչ էր մնացել, որ բոլորը տակ ու գլուխ անեն։ Վրայ
եպիսկոպոսը իր ընտիր Հայերով նրանց քաւնակը կոխեց,

զօրքերը կոտրեց ու հինգ Պարսիկ իր ձեռքով բերեց ու Երուսաղէմ փախցուց։ Այս կռիւը Յունաց եւ շատ անգամ խնդրեց, որ իրան տան, թէ ինչ պատճառ է ասոնց թագաւորները բերել տայ։ Ընդհակառակն կոպտեր էին խնդրեց, որ Շամշադինու ու Պաղտէն, Խօռչուլին չէ այդ աղգը Մուրքի ձեռքէն ազատելն, չունքի մին չէ էին ժամանակը նրանց ձեռքին շատ նեղութիւն էին քաշում։ Ինդիրքը կատարվեցաւ ու ինքն էլ արքայական պատիւներ ու Թօշակներ (պենսիայ) արժանացաւ։

Ալ չէ դարմանալ, որ այս ախտերը Պաղտացոց՝ ինչ ժամանակ Հասան-խանի ձեռը գերի ընկաւ ու ուզում էին, որ գլուխը տան, Կապէ-խանը միջ ընկաւ ու նրան աղաչել սկսեց։ Արդարեւ էլ էն պարտաւոր նրան Թողից ու փարատեն սկսեց, որ Շամշադինու, Պաղտէն, Խօռչուլին սիմծութիւնը որդոց որդիս նրան կրաշխեր, թէ կարողանար Հայերի սիրտն առնել, նրանց դարձնել, որ Պրքաշին ծառայեն։ Հրամանն էնպէս էր տված, որ թէ չորս օրվայ միջը խաբար չբերի, գլուխը հաղար կտոր պիտի էլէր։ Այդ նա էս բոլոր արինը աչքի տակն առած՝ էկաւ ու Թղթերը Պատարիզին տվեց։ Հասան-խանը հազար ոսկի նրա գլուխը բերողին, երկու հազար՝ նրան սաղ սաղ բռնողին էր խոստացել։ Շամշադինու սարերը, ձորերը գիշեր ցերեկ գող ու աւազակ պղտում էին, որ նրան բռնեն, իրանց պարգեւն առնին, բայց շատին ինքը իր Թրին պարգեւ արեց։ Հրան անուանի, հրան քաջ Թեան տէր էր էս օջաղը, բայց էլի ալ Պրիդը եպիսկոպոսին առանձը, հոգին հեռը կերթար։ Էն զարմանալի սրտի տէրն էր, էն քաղցր լեզուն, էն անուշ բնութիւնն ունէր։ Ընթիւ պէս հնտէը, կպատաճէը, ինչ դլխովը անց էր կացել։ Հայց երբէք հարկաւոր է բանը երկարացնել. քանի կամ կասեան սարը կայ, Պատարիզն ու սրանց արածը յաւերժեան կմիշտի, կասվի։

Այնէս Ընթսէս եպիսկոպոսը էրը, որ դրաֆ Պատրիարքէն հետ մնաւ Հայաստան ու Հայոց մեծ մասը քարոզելով, յորդորելով՝ Ռոմի ձեռի տակը բերեց։ Վրանի քանի քաղաքներ, գեղեր դարդակվեցան Պ դլխաշն ու Օսմանցվի երկրումը ու քանիսն էր Հայաստան, Պրատան

նրանցով լցվել։ Ո՞ւր Թողանք էին մեր հոյակապ եկեղեցիքը՝ Խաչեզ, Մանուկ, Մկրտիչ ապեքն Խաչատրյան, աշխարհահռչակ տաճարն Տիգրանեան Պարսկաց, որ ինչպես հայը՝ իրանց բոլոր հարստութիւնը վաճառելին, փչացրին ու իրանց աղքատ ժողովուրդը պահելով՝ քերին էս կողմը։ Էս օր էլ նրանց անունը տալիս՝ Խաչեզդիք ու Պարսկիք ուզում են երեսներին խաչ հանեն. ինքան անթիւ է նրանց հերութիւնն ու լաւութիւնը աղգի վրայ։

Անթիւ էս Խաչեզդիք չէին, որ երբ մեր զօրքը նրանց քաղաքն առաւ, մի քանի օրից եդը՝ յանկարծ Պանուայ փաշին մեծ պռնշունով որ կիսաւ, Խաչեզդի չորս կողմը բռնեց, էս քաջ Հայերը հոգին առաքելոց տարին առած՝ էն ազատարար թիւնը ցոյց տվին, որ դեռ Երեւան չկար՝ շատը ասելիան, խոչ ոտացան։ Էս օր էլ որ էս ազգասիրութիւնը Թնդիլեղտամը միահաւանութիւն անելիս համբառնալուն ճառ պիտի խօսք ա ընկնում, էն կարատուած շորընկերները էլի իրանց խաչերը հանում, գոռոզութիւնով ցոյց են տալիս իրանց արնի գինը։

Կարելի է՝ թէ պատմութիւնը՝ որ Հայի համար քօռացել՝ մեծ մեծ ազգերի ա զաւրաղ անում, էլի մոռացնայ, բայց ազգասէր Հայն ինչպես չպաշտի են Աբծուածեղ Պանուկ ազգի դերօրինակ քաջութիւնը ու հսկայութիւնը, որ դեռ Խաչեզդէ չառած, առիւծի պես քառասուն քաջ Հայազգի քամակին Պատայ տալին նայելով, իր ազգի մեծութիւնը միտքը բերելով՝ թէև էր առել, առ ու ձոր ոռնացակ տալիս, փաշին ու բոլոր Խաչեզդու զաւրը պահում։ Ռզդերին քարկոծ տալիս, հոլածում։ Տասը տարուց առելի հպիտ իր աշխարքին տիրութիւն էր անում, վաթսուն մարդով շատ անգամ երկու, երիք հարիւր Ռզդի մէջ մտել, ջախջախելի արել, գուս էր էկել ու ինչ ժամանակ Պարսից կռւից քաց էլաւ, արծվի պես ընկել էր Պատայ էս կողմն ու Հայաստանին պնշունը շատ տեղ կոտրել։ Ջնջել էր. հնարէս որ էսանք անձարացած՝ զրեց փաշին, որ եա Պանուկին կորցնի, եա թէ չէ՝ հաղթի, որ վրեն կռիւ կդնայ։ Հայ բայց տարաբախտ Պանուկ ապին՝ էն օրը, որ էս խաբարն ընկնում ա քաղաքը, դալիս ա, որ բարով եա տանի փո-

շէն, որ նրան աչքի լոյս պէս էր սիրում, կանչում, աղէ արտասրնքով խնդրում ա, որ անպատճառ գլուխն առնի, քաշվի. բայց քաջասիրտ Մանուկ իր տղամարդութիւնն ապաւինելով՝ ասածն անկաջքիլը անում ու գալիս, մէկ դռքանի առաջն ղրից պտլիս, որ տասը Ղըզլար յանկարծ վրայ չեն թափում, վերջին էլ սպանում ա ու յետոյ ա հոգին տալիս ու խաչվում։ Այս օր էլ ինչ Հայաստպի նրա անունը տալիս ա, ծուխը քիթիցը դուս ա գալիս։ Այս կարի գերեզմանդ ու հողդ՝ անպատեալ հայրենիք։ Ա՛խ՝ երբ կըլնի, որ քո հոգին դայ, մեր աղդի վրայ լինի, որ մենք էլ մեր աղգին քիչ պէս սիրութիւն անենք, քիչ պէս մեռնինք։

Ո՞ր Թաղանք Ղարաքաղցոց, Երևանցոց ու Ղօռղոնոց արածները, որ քար ու հող Ղըզլարն արնովը լվացել, արին են թափել։ Ղրդ ա՝ էն վաղուցվան հիանալի մեկնքները չկային, ամա նրանց հոգին շատ տեղ էր ճեռցել։ Ղըզլարն շատ զօնշանի գլուխը սրանք կէրան։ Ա՛խ՝ ուր մնքից կէրթայ էն հայոց կերպարանքը, էն գեղեցիկ պատկերը, էն անոշ լեզուն ու անօրինակ առնդութիւնն ու սիրտը, որ Շուլաքերցի Սոսի աղէն ու մեկնք Յօհաննանն ունէին։ Էրեկէն վիշապի պէս ընկել էին Վաշկերտ ու Խոլնիսի սարերը, որ թշնամու առաջը կտրեն, տեղ չտան, ու մինչ ժամանակ խաբարը նրանց կ հասնում, թէ Ակռցի կօշնիկն տվին, քաջասուն կտրիճ տղերք քամակին, իրանց մոլորվել միջընկերները՝ էն վախտն են վրայ հասնում, որ Ռուբդ Օքիզ տղէն վարաց կօշնիկն քանդել ու իրեք հազար մարդով ետ նրանց կնոջ կուսը կատարել, կնոջ առաջն արել՝ տանում ա։ Ա՛րնան աչքներն առած՝ ընկնում են էս մեկ քաղը զօրքը էն անթիվ բազմութիւնի էդ վրայ։ Ռուբդ ու Ղարափափախ՝ եղնիերը տալիս են մեկ քանի մարդ ձեռք ու իրանք էդ դառնում։ Էս միջոցում մոլորվել Հայլ զնշանն առնում, փախչում ա, որ էր գլուխը պրծացնի։ Միմիայն քաջն Սոսի մեկ քարի տակի էր կտրիճ ընկերը մեկնք Յօհաննանի հետ՝ պայմանում ու մեկը մեկին ձեն են տալիս։ «Նամարդութիւնն ու թուլութիւնն տղամարդի համար ամօթ ա։ քաջութեամբ մեռնինք, որ մեր որդիքն

էլ իմանան, թէ մենք էլ ենք սիրտ ունեցել ու մեր երկրի թասիբը քաշել։ Մեր աշխարհն սիրով մեռել։ Էս մուռատս արևին էլ ընչի՞ ա պետքը, որ էսպէս օրը չենք թափել։ Չօլումը մեռնելը ազամարդութիւն է։» Ա՛ս նանչ Թոռքերը ձէն են տալիս։ «Աօ՛ս աղայ՝ քու ալ հացը շատ ենք կերել, մեր աչքը կըռնի, թէ քեզ վրայ Թուր բարձրացնենք։ Մենք քեզ կատնինք, սաղ սալամաթ Ճամփու կըցենք։ Մի անիր, դլուխդ մահու մի տար, քեզ ենք ասիտա գալիս, ասի՝ քեզ խնայիր։» Բայց Հալայն Աօսի՝ կասկած ունեցել, թէ էրանց կըռնեն, եսիր կանեն, ներսից խօսքին չի՛ նայում ու առաջի թվանքը որ չի քցում, Օխլուզ աղի ոտքն ա աֆեմայ ձիու շինքումը քնինում։ Պատազած հարամին ընչանք վրայ կհասնէր, մէկ տասնը հինգ մարդ էլ սպասում են էս կարիչ հսկայքը ու թուրքերը հասած՝ երբ թարսերները հասնում ա, քնինում են գազանների մէջը առլածի պէս։ Ընչանք երբոց հոգին կապչին, մէկ տասը հոգի էլ թրի են մատաղ անում ու իրանք Պատուճան մատաղ ըլում։

Էանգիւտա ձեր աւրը սակերացը՝ ոմ քաջ նահատակը։ Ձեր չնան չանի արինն ա, որ էսպէս սիրտա կրակում ա։ Ինչ Էայ ձեր անուռները լսի ու ձեր լես դերեզմանին սազը մի չասի, ձեր յիշատակը իր սրտումը չգրի։ Մի իմանաք, թէ ձեր ազիզ արինը նհաղ տեղը թափվեցաւ։ Եդպէս պատուհական արինն էր, որ Պատուճոյ սիրտը գութ քցեց, մեր աշխարն ազատեց ու էս օր էլ են ձեր նահատակութեան քարի տակիցը ձէն ա տալիս։ «Էայ՛ մէզ պէս մեռէք, որ անուն ձգիք՛ք։»

Պատկս օրինաւորները հազարներըը կան, բայց էլի մենք մեր պատմութեան տուան սկսենք։ Բարեկամ կառավարութիւնը տեսնելով՝ որ աշխարքն էսպէս ոսի տակ ընկաւ, հրամայեց, որ վաճառակ Չօլաղեալ քօչին, դան Յօսի, որ իրանց պրծայնեն։ Պատուած հեռու տանի, ինչ Խալխի հալն էր։ Ասի սհաղները չէաք, սրի հերը, որի սրդիքը, սրի մէրը։ Ո՛ տրտնջելնէն, ինչ տեղ որ իշլանան Պատվաստիրդայ կհնում էր, դառել էր աքատուն, գոշադաբան։ Ընծրէն Պարսկիքն ու Թոռքերը ձորից, սարից օրը ձաշին, մեր աչքի առաջին, մէկ թվանքի մանգլիլ

տեղ՝ վրայ հին տալու գազանի պէս ու տատար, մարդ եսիր անուամ կամ տոհմուամ կամ գլուխը կտրուամ։ Ա՛չ ցերեկն ունէինք քուն, ոչ դիշերը։ Ա՛կն ձիու ոտի կամ Թվանքի ձէն մերուցը դալս՝ աշխարքն աշխարքամ էր դիսլ-չուամ։ Հէրը որդին ուրանուամ էր ու աչքը չուռ կտրած, շլինքը ծուռը՝ մոխիլ անուամ, թէ հրէս որտեղ որ ա հա-րամին կգայ, նրան տուրը կքաշէ։ Ա՛կն դասիայ սալդաթ-ու մէկ քանի գազախ՝ որ գնացել էին Ջաւախէն բռնեն, հնոպէս չարդված, եարալու, վարալու եդ էկան, որ մար-դի գլխի կրակ էր վառվռամ։ Ա՛կն օր Կաղէ-խանը էս-պէս վրայ տվեց, Վ շլաղ առած գնդի հրից ու Վ տրա-քիլետա վրայ էկաւ։ Էլած չէլած զօնշունը՝ Թօփէրն ա-ռած՝ քաղաքի առաջը կտրեց, խալխն էլ տուն ու տեղ բաց Թողն ու լրանց հրեխէքանց ձեռը բռնած՝ դնացին, Թօփի տակը մնան։ Ա՛ուսաց քաջ հոգին էր, որ մեզ ազատեց։ Ա՛ղուց հինք սրբուԹիւն առել ու մեր սև օ-րին աչքընեբս կԹխել։ Խալխը քօչել չէր ուզում, չունէք սրի ձեռքից տալի ձեռը պէտք է ընկնէին ու չէին ուզում էլ, որ լրանց քաղցը հոգնցը բաժանվին։ Ա՛ոքիցս չի գը-նալ էն գառն օրը, որ հրամանն էկաւ, Թէ անպատճառ քօչին։ Ա՛վ կուզէր ախր էն տունն էրել, որ տեղ որ իր հէրնը մերը կացել, լրան կաԹը տվել, պահել, մեծա-ցրել, մեռել էին։ էն իզին իր ձեռովը քանդել, որ դառը քրանքով բհամ բերել։ էն տեղն էր հատցրել։ Հոգնաի, զարդ, տան կայնիը, լինչ կար չկար՝ բոլոր կը-րակ տվին, լինչ ժանանակ Ա՛ոխ ժամի մոխը տեսան, որը որ մեծատրը իր ձեռովը կրակ տվից, ու սկսեցին լալով, աքոլ իր քաղցը, տվին սկսելացց գերեզմանը Հաճըօրել, բարով մնայ ասել լրանց հոգին, ջրին, Թօփի, տալդաթի մէջն ընկնել ու Վ տվալն ասրի էն կոշմն անցնել։ Վ տու-կիսատամնի էինք, որ Կաղէ-խանը իր զօնշուտնովը էկաւ, մոտս Վ ատաքիլատայ ու տարի գօշլցը տէրն մարդ իր տան կրակի ծուխը տեսնելով՝ քէմի ծուխն էլ չնան էր գուս գալս, ու աչքը խփում էր, որ էս իսկիճն էլ ա չոռա-նի։ Վ Ռշտարի մէկ տուտը ջ տլատղին էր հատել, մէկը գնա-հլայ տարի էն կոշմն էր։ Ա՛ուրբերը՝ ջանդարաիր գիլի պէս գլխընեբս պախա էին գալս ու տարից, ձորից Թվանք-

ներըը մեզ վրայ կրակում։ Այն օրը գնայ, ոչ եզ գայ՝ ինչ մեր հարն էր։ Այլ, որ ձենը երկինքն էր հասել, լսող, տեսնողը սիրտը հրում, փոխվում։ Խալխը սար ու ձոր լցվել, իրար վրայ էր թափել։ Ոչ տուն կար, ոչ տեղ, ոչ հայ, ոչ ապրուստ։ Ով բարեկամ կամ ծանօթ ուներ Օսի՝ գնաց, նրա մօտ վեր կիաւ։ Ով հարուստ էր՝ գլուխը պահում էր, ով մեկ աստուածասէրի ոստան էր գալիս, գնդարկնդուսը իր քիւլֆաթին մեկ տաք գոմ էլ ա հարում՝ նրանց տեղաւորում էր, ով չէ՝ սարում, ձորում, էրում, քարափում քուն փորում, մէջը մըտնում ու գլուխն ու մէջքը լեռ քարին տալիս։ Օտվայ ձորի մէջը էս գլխից էն գլուխը խալխ էր, որ իրար վրայ վեր էր թափել։ Շատը հոգն էր ծակել՝ մէջը մտել, շատը փեգեր իրար վրայ տվել՝ տակին կուշ կիկել, բայց հայ, շատ, ապրուստ որ լանց տատնալին ոդսամալքը, Հայց կօտը գառաւ՝ օխտը ոտ մանկի, էն էլ չէր ձարվում։ Աարեբատին էլ բանջար, խոտ չէր մնացել, քաղել, կերել էին։ Ձուկը բռնելով, փոտս անելով՝ ինչպէս կարելի էր տուն պահել, ջլնցը ամէն մեկ տան տաբ Ջան կըլէին։ Այ տատիած տուար չենաց, որ չմորթեն, չուտեն։ Շատ հեր, շատ ախպեր իրանց օղլու շալակ, քոփայ երեխեքանց ձեռնին չոխմանալով՝ տատնում, քաշոով հատաքվում, գլուխները փչշընելն էին դնում, էլ եզ թաքուն փամբակ գնում, որ հայ բերեն. բայց ախ՝ որը հասիկ էր ընկնում, որը գլուխը թշնամուն տալիս, իր տունը քանդում։ Ձմեռն էլ կիաւ, վրայ հասաւ։ Ադդ, անասուն սովն, ցրտի ձեռքից ազար ընկաւ։ Աստուած ոչ շհանց տայ, ինչ էս խեղճերի հալն էր։ Քար էր՝ որ գերկման էր գառնում, հող էր՝ որ չկան չկան երեխեք՝ իրեք չորս օր սոված, թաղաքը կտրած՝ տակումն ասնում։ Մեկ հայի փատ դուս գալիս՝ հազար աղքատ շրլինքը ծուռը դուռդ կտրում, չայլիը՝ սիրտդ էր երվում, տայլը՝ երեխեքդ մնում սոված. կարօտ կինք մնացել, որ ցամաք հացն էլ ա կուշտ փորով ուտինք։ Ով ինչ զարդ, գինքս ու զարդարանք, արծաթեղէն կամ մարգարտեղէն ունէր, որը ծախեց, որը գրաւ դրեց։ Շատ որդիքը տարան Շուլամէրը, Խօչալու եսիր տվին։ Իմ տան տէրը

դերձիկ էր, որ դնում էր քանում ու մեկ քանի շաբաթից մեզ համար հաց թխում, հենց իմանում էին, որ երեկոյեն հրեշտակ է գալու։ Առավոտ հազարաւորը մեռան, ողջացան, ու շատ փայն էլ էկաւ, ընկաւ Աթաուռու հոլը ու դլուխը պրծացրեց։ Առաքելոյ էն էր խեղճ օրը հազար տարի պահել, երան հատեղ հաացրել, մեկ թշնամի ասը բարձրացնէլու՝ նրա դլուխը ջարդվել, նրա տունն ու տեղը քանդվել։ Էլ ինչ անօրէնն, անպատիժ մարդ պէտք է ըլլի, որ Էսայի մեռն ուտի ու նրան չխղձայ։ Լիմիկ էս թաղանք, գնանք էլի մեր սիրելի Աղաստա մօտ, տեսնինք, ուր ծաց ու ինչպէս պէտքը նրա բանը վերջանայ։

Էս խառը, դառը, ալէկոծեալ ժամանակին էր, որ մեր էգիմ Աղասին՝ հինդ տարի տարհատ, քարէքարը ընկած, հինդ ընկերքից երեքը կորցրած, երկուսը քամակին՝ մեկի անունը Կարօ, միւսինը Առաքել, մեկ տասը քսան վրդատանոցի Էշ էլ էր թրել տակը բերել, սար ու ձոր չափելով մեռն էր դալիս։ Մեկ օր Աղի էր ըլում, մեկ օր Ղօշաւանք ու հատեղ հնտեղ չափվիշ անելով՝ դլուխը պահում էր, որ եա էլ չկերը հանի, եա մեկ հազար մարդ էլ ա սպանի, յեաց հոլը մնալ, որ սրտումը դարդ չըճայ։ Աւելի Աղի էր նրա բնակութեան տեղը, որտեղ որ հարիւրաւոր Ղզլաշի դլուխ էր թրքին մատաղ արել։ Էս տեղից էր, որ վրայ հասաւ ու իր չար թշնամի Էսատնախանին ձանկից. ամա ջահիլութիւնն ու խաչապաշտութիւնը նրան դլխից հանեցին, նա խաբվեց ու հազիր ձեռն ընկած փորը էլ եդ բաց թողեց։

Մեր կարդացողնէրի լաւ մտքին կըլլի, որ նա՝ երբ Ռանաքեռ սարդարի փառաշնէրին սպանեց, ինքն էլ էնպէս ճաց ազիզ Խաչատուռ ու իր արամի վրայ սառած, կանդնած։ Ընկերնէրն էլ ժամանակ չկորցրին. դիակին, որ բոլորի վերջը մահն է, էլ ուշ հօր մտիկ արին, ուշ մօր, Աղաստան կապեցին ձիու վրայ ու ընկան Աբարանու սարը, որ կամ փամբակ փախչին կամ Ղարս կամ Ալեքսայ, որ էրանց գլուխը թափեն։ Երկու ահաթից եդը էնչ Ռանաքեռու հալն էր՝ Աստուած ուշ նշանց տայ։ Սուբ ու շնանան ընկաւ դեղը. տաւն էր՝ որ քանդում էին, մարդ

էր՝ որ վիդ ու միս էին ասել, վոխանձնելին պատրաստ, նրանց հէբրնը միրը, օղլուշաղը Թրխ տակ ասած՝ միկ որ հաճի միջումն որի շլինելը Թակ բցած, որի ձեռնելը և դևլին կապած՝ աչխատըլ պէս առաջ արին, որ տանին տաղդարի դուռը։

Վդի էր առաջնելը դալիս, որ հօր Խոսքի ընկնի ու իր վերջն բարելի առնի. աչքիկ էր մօր դօշին ընկնում՝ որ հսկին տայ, հարան էր միջ ընկնում՝ վեռայ էր ոտնը նեռալը վռմռմվում. արին Թրխ էին եարալու անում, արին Թվանքի ոսքամ չարդում. քար էր ընկնում ձեռը նեռը՝ վըշնեռն էին քցում, վիդ էր պատահում՝ դևլը նեռին խփում։ Շառին էլ տան անեռելցը կապել՝ հնպէս էին չխի չխիլա առին, դևլին վեր հատում, որ միկ ձենը երկինքն էր հառել, միկը դևտինը։ Աղ դեղը պակ էր կիլ, որը դևտարաց, որը բոբիկ ոտամ, որը եարալու, որը կուռը կոտրած, արնաթաթախ, երեսը պռձնկելամ, դևլին, դօշին առալ, որը ջուրն էր ոգում՝ ընկնի, որը քարահնելիը։ Վրէդխոռդէքն էլ հօ՝ ձեռ ձեռի կապած՝ հնքան ոսի, Թվանքի տակ էին ընկել, որ Ջանըներուն էլ ոաղ տեղ չկար։

Այս հալին մոտ Աբրահամ, դնացին բերդը։ Կնտանցը քարամ, վիդամ դէն արին, մարդերթանցը նեռս քաշելին ու անկուշտ Աբրահամի բերդը առամնելը սրեց, որ էս նոր կռած զօռաղնելին էլ փորումը լաւ տեղ տայ, մարախ։ Աբրահամ վախտ գեռ նրանց ձէնը բերդիցը, հնտանցը դրսից իրար էին հառնում՝ իրար գլուխ լալիս, միմեռ քաշին բալրի ձէնն էլ կտրեց, - աշխարք դինջացաւ, դահիճքը կատաղեցին։ Այս միջոցին խոբարը հասաւ Պահակ աղին։ Այս Աբրահամ Հայերի փրկիչը՝ որ աղգով, պապով հնքան հոգի, տուն ազատել էին բանդից, մահից, սրից, Թրխց, որ Թիւ ու համար չկայ, ձին Թամբած՝ տանը հալիր էր. Թռաւ ձիու քամակը ու նոքար, բէքար առաջն արած՝ էն սհաթին հասաւ բերդի դուռը, որ հնին, օվ լաշաղ քար, հող ոգում էին պոկին, գլխընելին տան. բայց քարն հնքան անիրաւ չէր, որքան անաստուած ֆառաշնելը։ Զին որ չբշեց միկի վրայ ու ղամշով գլխին տրաքացրեց, տասը տեղ դառնդ ու կծիկ անելով՝ ծնոց

քանակի վրայ ընկած։

„Հենց էս սհաթին մտքդ ինչ կա անում, ասեց, սանձ-կամ շան, քո ինչ հազդն ա ինձնիսկամոդի ձեռ վրայ բերես։ Կապիկդ եդ շներին. հենց էս սհաթին դրանից միտը քաշուն տալ սամ, դրանց ոչխին նամարդ։„ Էս խոսքի վրայ նօքարները էլ վախտ չեն կորցրին, վրայ թափվեցին ու հենց էն ա՝ էս առել, էնդեղ շատին բզիլը արել՝ ուզում էին ում ու ձեռ կապեն, որ բերդան Ավանջուլի-խանը բերդից դուս էկաւ։ Թօռքերի միջին կարճն էլ էն միկին էլ ա էնքան Հայի թաղերը չեր քաշում, վնջան էս օրհնած խանը։ Էրան էլ որ էն դհլոյը դուս գալիս չաեսան՝ Թօռլը, Հայ մնացին վիզ ոտած կանգնած։ Կայց միլ էր կարող էս հարգալին էն նայատ, ջուտաւ եաբմների օղուշաղի ձեռ ու ում կապել։ Հարայ տալին ու ընկան ձեռ ոտը. „Լաճ՝ դլեաղդ մնան տանը, ոտդիդ հող գառնանք, մեր ձեռն ա քո վիճը։ Վերեւումն Կատուած, նեղբեւումը դու։ Մեզ տար, ջուրն ածիր, մեզ էս տեղ սպանիր, ստըք քաշիր, ձիուդ ոտի տակին մատաղ արա, մեզ մի ձար արա։„

Խարեխրտ խանը ձին եդ քաշեց, ֆռռաշնելին զամշելով՝ դէն արեց, որին խափան վեր գցել, բերանը հող ածել տվեց, որ աստմեներն ու դլուխը մաշկի նամբով լատորվել տվեց, մխանելին էլ բերդն արեց ու ինքը սալլաթը աչքին դրած՝ սկսեց ձեռը մկլեք Հսկաի դռանիկը գցել ու ասել. „ա՛խ Ձանիկն փուշ ու տատասկ դառնար էս անլիծած Պաջարն, որ մեր հողը չմոներ։ Կշխատքը քանդեցին, Կատուած մեկ քար էլ ա չի գցում սրանց գլխին, որ տասիլին, փշրոնան։ Էս ինչ ա էս խեղճ խալխի հալը։ Մեկ աղչայ խաթեր էսքան տուն քանդելին Կատուած ինչպես ա ղաբուլ անում։ Կատուած մեր Թուրը մեկ օր մեր սիրտը կցցի, էս գուլումին քարը չի դիմանալ, ուր մնայ մարդը։ Գնանք, մալիք գնանք, էկո սհաթ որ եդի վրայ հասնինք, էն խեղճ բռնվածների տունը կքանդեն, եա աչքներըը կհանեն, եա գլխներըը կկտրեն։ Քիամ Կղասի, էս սհաթին էս տեղ ըլի՝ աչքին պաչ կանեմ։ Կաշխատ տղեն էնպես կըլի, տա ինչ անես, որ առնէնի ձեռի նետ մեռցնել։ Գնանք՝ վախտ կորցնիլ

պէտքը չէ։ ,,

Նոպէտ խօսեց էս ուրմանայիշատակ Ծուռքը, որ ա-
մէն սհաթի Հայերի համար գլուխը եղ էր գրած։ Ո՞ր
քարնեբին հրամայեց, որ էն կնանանցն ու Ծազուհուն իր
առնք առնին, ընչանք ինքը դայ, ու ինքը Ահակ աղի հետ
մտաւ բերդը։ Ի սրտաուլներքը սրանց որ տեսան՝ ձեռացին
վեհգացած կանդնած։ Նրանաւս բնիկ Ծուռքերքը, որ Հա-
յի հետ մէկ տեղ մեծացել՝ ախտօր պէս էին վարվում,
ատգադարին, Հասան-Խանին անիծելով, Թքելով, Ի ղլեաշի
վրայ առանձերքը ղշտացնելով՝ քիչ քիչ քաշվելին ու դէ-
մը գնում էին, դէմը առում։ ,,Տէր Ծուռած՝ երքը կըլլի,
որ քո ալբումեհան գաւառը բացվի ու մեզը էս անիծած
Ի ղլեաշի ձեռքից մէկ օր ազատվինք,, չունքի սրանք եր-
կու ըլելով՝ էին ուզում մէկ օր էլ ա նրանց ծառա-
յին ու շատ անպատ Հայերի հետ վիճաբել, քշել էին
նրանց, ամա Թքի գօսալ կիլէ, էլ եղ երկիրը գլուխ էլ
էին։

,,Պարգաւ՝ գլխի գլուրան,, ասելին Ամանգուլե-Խանին
ու Ահակ ապին, ու ձեռ ձեռի տված՝ ընկան դիւանխա-
նեն հինց էն սհաթին, որ խորհ Հայերի կռներն ու աչ-
քերը կապել՝ չօքացրել էին, որ գլուխները տան։ Խա-
հիճները Թուրքերքը սրել՝ գլուխները կանդնել էին։
,,Պարգաւ՝ մեր գլուխն էլ սրանցի հետ տուր,, ասելին,
չօքացին ու ուզում էին իրանց ձեռովն իրանց աչքը կա-
պեն։ ,,Տան, մալ, գովլաթ, օղլուշաղ, ղոլամ, ղար-
դաշ՝ գլխիդ եավր ըլին։ Ձեռներիցը բռնիր, չուրն ա-
ծիր, մեր հոգին ա՛ռ ու էս անմեղ խաղխին սաբը մի՛ քա-
շիր։ Սարը քո առաջին գլուխ չի բարձրացնել, ծոլը քեզ
առնիլն՝ բերանը կփակի։ ասդ Թաւ առա՝ երկիրը Թև
կառնի, կվճռվի սարատած աշխարքը Թրիդ առաջին գլուխ
ա գառնել։ անառնդ երկնքումնա ձէն տալիս, ասդ որ
տեղ դնում ես՝ ծաղիկ ես գառս գալիս, աչքդ որ տեղ
քցում ես՝ արեգակ ես բաց ըլում։ Ինչպէս ես մեզ լա-
ւութ աղէկ խաթեր, մեզ երկու նօքարի խօսքով՝ էսքան
առան քանդում։ քաս մեր մեղ ներես ու քեզ պահա-
կը, որ ալամ աշխարքը տեսնէ՝ զարմացել ա։ Ինչպէս
ես կդ հաւալ բերնիդ լայնչ առնում, որ սրանց արինը

վեր ածել տաս։ Վո քոշք ու սարին տղամարդ ան-
ա, ընչի՞ ես արնի տեղ շինում։ Սրանց ծեր հասակին,
սրանց խեղճ ներքնեբին ինապիր։ Սրանք ի՞նչ են արել,
որ մեկ տղի, մեկ Թուրի հարամու գլխին եսիր ես անում։»

«Երկինքն էլ ա քանը, ինչ ես երկիրս։ Աշա-
բած աշխարքս քի՞չ ա դլուխ վեր բերում, մեկ ապչինն
ի՞նչ ա, որ նրա խաթեր քո խալխի առնն ուզում ես
քանդես։ Ապչիկ ես ուզում՝ հազարը կայ։ Ա՞մ աչքդ
առնի, որ քեզ մնասաղ չըլի։ Ա՞ր ջանն ուզի, որ քեզ
տանք, ապչինն ոմ շունն ա։ Վո՞ւ չես, որ էդ հալալ
բերնովդ ամեն օր ասում ես։ Հայերը քո աջա ներն են,
քո երկիրը շենացնողը, խաղողդ լցնողը, քո Թուրը կո-
րուի, երեսդ պարզ անողը նրանք են։ Ի՞նչ կըլի, որ էս
անհաճին քո ցասումդ մեզ վրայ Թափես, սրանց խեղճ
դաս։ Ապտանին ինչ փառք գառի գլուխը ջարդի։ Չէ՞.
սրանք քո չրաղն են, քո բնչրնիդ գլաչեն։ Ընչի՞ ես նհաճ
տեղը կորցնում։ Ընդդեմ պիտի է բռնած։ սրանք ի՞նչ մեղք
ունեին։ Ա՞մ ձեռն արնատ ա՝ նրա աչքը պիտի է հանած։
սրանք ի՞նչ են արել։ Ամբարտավան, երկնքի, երկրի տեր,
ամբարտավան՝ դու չես մեր շինվելը տալ, մենք մեր Թուրը մեր
սիրտը կխրենք։ Եվ մեր արյունը քեզ հասնար Թանկ ա,
սրանց գլուխը մեզ բաշխիր։ Վո՞ւ դուռն շունն ենք, մեզ
մի կորցնիր։»

Դռպեն աղաչանք արին ու չօրքաօք Թրքերեքը տարան,
տարտարի առաջին դրին, տուն տանն ու վիշը համբուրեցին,
երեսներին քսեցին ու գլխներդը դառնին կայցրին, որ տես-
նեին, Թե բանն ինչպես ա վերջանում։

«Ձեռներս կտրում եք՝ խան, մարդիք,» ասեց տար-
դարը բերանը բանալ։ «Ի՞նչ անեմ։ Ի՞նչ կըլիր մի քիչ
հդի հիվ հիվ։ Ինչքան բարիացած էլ որ ըլիմ, ձեզ
սեհոնելու՝ Թուրը ձեռս՝ ձեռս Թուլանում ա։ Ինչվե-
րըը էս կրակը մեր երկիրն էրի։ Ջոյ ազգը ոչ Թրից ա
վախենում, ոչ Թվանքից, ոչ Թոփից։ Կասին էս քյում՝
էլի իր հատատն ա պաշտում, ծառին էս կախ անում,
մեռը պոկում, բերանը տալիս՝ էլի իր խաչն ա պաշտում,
իր Քրիստոսի անունը տալիս։ Էս մեկ կատը վիզդն ի՞նչ
ա ախր, որ սրանք էտպես ապտալինել են։ սրդին էս քա-

շում՝ լինքն ա հետը կրակին ընկնում, հօրն ևս բռնում՝ սրդինն ա դլուխը մահի տալիս։ Սրանց մէկ կնիկ են տա-լիս, մեր օրհնքը՝ քանի որ քեֆդ ուզե։ Հարսանեաց թիւնն, մշակութիւն են անում, բուրդ հաբնում, ցանքը հացի կաթօա, մենք սրանց խանութիւն, բէզութիւն, աշխարք, պատիւ, դօլմաթ, մեծութիւն ենք տալիս. ախր ընչի՞ հա-մար չեն խելքի դալիս, մեր մասաալին, օրհնքին հատ-նում, մեր հաւատը ընդունում, պաշտում։ Խոլորը ջնջիս՝ աշխարքը կ.քանդվի. չունքի երկիր շինացնողը, հայ տվողը սրանք են։ Ալևի, անձրևի, կոս ի, բէզեանի տակին չո-քացել՝ չօփ են դառել, հլի որ մէկի մազին դիպչում ես, աստան ա դառնում, մորդի պատռում։ Նքան մեր ազ-գը սրանց կատարից, հարիր ասրատ, աշխարքը քանդեց, հլի խելքի չեկան։ Շահութիւն էլ որ խոստանում ես, իրանց գլխեն են դէմ անում, էլ ինչ առես։ Մնկի մարդ վը-լաւ, մեկ առլ՝ խոտ, քանջար ուտի, ամանևրով պատ պատ-հի, ցանքը հացի ապով միայ, ախր էն գլխաւին էլ ինչ խելք կրլե։ Ախր ինչ ոտատնայ ե սրանց սիրտը մտել, սը-րանց Հաճիվից հանում։ Ասեր վերջամբար Աստվածն ա-ստում ա՝ Լշխատիտ աչքը հանիր, սրանց Հրեխտան հրա-մայում, որ նրան սիրես, քու աչքդ հանես, նրան ատա, նրան օրհնես, Լեկ քեզ հալածի. էս խելք ա։ Հատն էլ իր Հաւտը ուրուրին չի տալիս. սրանք ծնոց են իրանց սը-դիքը իրանց ձեռովը մատաղ անում։ Մնկ սիրտ անեն մեր հաւատն ընդունեին, ասեին՝ մեր շահն ինչ փատ-քի սրանց կհասնի։ Ջ ոճիա-խանին Լեկ մնիկ անեն. մէկ Ղ ուրաբաղի հոգալն ուլայ էր, որ ետիր ասի, հիմի աշ-խարքի տեր ա դառել։ Խոտով-խանն ալ էր, ուշ սրդի-նոպէս էլ Անուշար-խանը. հիմի տաղ Լրանը զատվել են. շահն էլ են նրանը, շահպադշան էլ։ Շահի հոգին նը-րանց ձեռքին ա. ասեն նստի՝ կնստի, վեր կաց՝ վեր կը-կենայ. լինչ նման հարիր սարդաբ, խան, շահզադայ՝ նրանց ձեռքին են մնիկ տալիս։ Սատվել են դնում Ջայլ տը-դերքը՝ վազիր ա փոշայ են դառնում. Լմեհրան են ընկ-նում՝ նոպէս ա խան. սրանից ուրիշ էլ ինչ պատիւ կուզե մարդ, որ ստանայ, ա սրանը Հոպէս քարացել՝ ոչ-ինչ չեն ընդունում։ Ախր կուսը բնչպէս սրանց կատ-

բնալ, մեր Թուրը դլացաւ սրանց սպանելով, սրանք էլ հինց գիտեաւ՝ Թէ խիարի սերմն ըլլին. մէկ ղրաղնցը կոտրաւ ևս, մեւս ղրաղնցը դուս են դալիս, էլլի Հառնուտ, էլլի կարմէն տեղը թառնաւ։ Մարդ կուդի օր քաշի, կեանք վայելի, սրանք իրանց կեանքը՝ իրանք են մահու տալիս, իրանց օրը՝ իրանք խաւարացնում։ Մեռնելն իրանց Հառատամը, դժոխքը պէտք է դնան, սատանի ձեռքը։ Մէկ կտոր պանիր ուտելն, մէկ ուշունց տալն, մէկ արած մեղքը չտալն ինչ գատ է, որ սրանք հնպէս կարծում են, Թէ իրանք դևի վայ կըլլին, Թէ որ չպահեն։ Մեր հատատամը՝ կեր, քանդիր, խլիր, սպանիր, քեֆ արա, աշխարքի վայելտելիւնը քաշիր։ Կնիկդ վես ա՝ դուս արա, ուրիշն առ. ձի պատ, ձի ծում. աչքդ ինչ տիրի՝ էն կեր, էն հաբիր, մանիր. մէկ չօր ատղի տղերքը վեր ածա, քեզ ծուռը մտիկ անողի՝ աչքը հանիր. էլի որ մեռնիս, դնատէն կեանքը՝ ինչ դժոխք, ինչ պատիժ. առաջից էլի հազար մոդայ ու աղէկի պար կգան, քեզ քեֆ շհանց կըտան. վարդի ջուրն երեսիդ կըմանի, ոսկեջուրն տակումդ կերթայ. սրանից աւելի ինա՞նք Թողած՝ հոգի ու հատատ կորցրել են էս յիմարները, էս դիւռումը ջոկ են տանջվում, էն դիւռումը հո՝ էլ ինչ տալ կուզի, չունքի դրախտի բանկերքը մեր վեզամբարի ձեռքին ա։ Ալ սրից են վախում, ոչ վտանգից խոթվում։ Ծոմկիր երեխեն էլ Ծուրքի անունը տալիս՝ ուզում ա մորդի կարատի։ Ինչ ինդպէս հանիրեւս. հանիրատելիւնը մէկ օր կըլլի, երկու օր։ Մազ Իրան հարիր անդամ սրանց դլխին վուռ կիտա, էլի տակինը դուս կիան, շունչ առան ու տեղն ընկած վախտը մարդի տազ տազ ուտում են. սրանց արածին ոչ կըդիմանայ։ Էլիկ էլ մէկ գեադայ իմ դլերին (ծառայ) ա ոպանել. ասը ինչ անում. սիրտս բերնովս դուս ա դալս, ինդպէս չէ սրանց վնասից վնասից անէս։ Ասը նա էս օձիդի ձառան ա, ընչանք մորը չսպանես, ձագը ձեռ կընկնի։»

«Իման, մնալիք՝ էլի ատում եմ, սրանց արածը տանդլու չէ, տամ գուք էկէք իմ դուռը, ինչ անում, ինդպէս եդ գարձնեմ։ Ար սիրտս ուղէք, դիտէք որ կըհանեմ ձեզ կատամ։ Սրանց դլուխը ձեր արևին տազաղ

ջիղ չիմալ. ցկեն դանց տանեքն ու շկինքը, ու բերդա-
ընչանք մնան, մինչև առչըն ինքն լրան եղ գայ։ Հօրինը
մօր արինը քաղցր ա, վաթանի հողն ու ջուրն անոշ. Թէղ
սրանք դրեն լրանց ապերքանցը, խրատեն, որ եղ գաս-
նան. Թէ չէ՝ բանը վես կլայ։ Կուզեմ, որ էն, էն, էն
բէգովլաթ Ղլատուն մէկ էլ տեսնիմ, մէկ էլ էն տաբա-
հի բոյեն նայեմ, յետոյ միրը բերանը տամ, որ սրտումս
դարդ չմնայ։ Թէղ նա էլ, ուրիշներն էլ լաւ խնամեն,
թէ տարդարի հրամանը գեաղինը չի պէտք է գայ, սրբի
պէս պաշտան՝ որ մէկին էլ ա չի համարձակվի կոպէս բանն
անիլ. Թէ չէ՝ Հայերը դէլ կդառնան, մէզ կուտեն, էլ
էս երկրումը կենալ չի ըլել։»

«Ղսում եմ ձեզ՝ այ ազատկոչուք (ծերունիք)՝ պատանի զօրութիւնը գիտենայ, թէև առնին ձեր սրտիքը՝ երկինքը Թռչին, էլի նրանց վեր բերել կաամ. գետնի տակը մտնին, ետ ծալի, կհանեմ, թէքայ թէքայ կանեմ. նրանք որ չգան, տալ Հայ ազգը Թօփի բերնին կապել, քցել կաամ. Թէ խելք ունին, ձեզ խեղճ գան, եղ գաս-նան։ Հազար ձիւաւոր նրանց եղեւյին ընկած՝ տար ու ձոր տակ տակ են տալիս, Վ աղաս, Վ արտիտիւախ նրանց ա-բինը խոնում. Թէ մէկ ձեռս են ընկել, մեծ Թիքէն ան-կաջները կմնայ. ձիու պոչից կապել, քաշ տալ կաամ, Թող ձեզ խաթը անեն, եղ գան. Թէ չէ՝ որ ես բերիլ տալի, ուչ գուք կպրծնիք, ուչ նրանք։ Վհատ ու զուռա-նով, շահի գլխովն օրհնում եմ ռատում, տասն տասն ա, դուք գիտեք։ Վնացէք. էս օր կգան՝ ազատ էք, հ-քուց կգան՝ նմանապես։ Ձեր ու ձեր խալխի կեանքը նր-բանոյին ա կախ. Թէ եղ գան, բալքի Թէ սրբոս ռահմ բլի ընկած, բարկութիւնս անց կենայ, նրանց չսպանեմ։ Ամբ ու ձոր առաջիս գողում են, նրա՞նք պէտք է ինձ դէմ կենան։ Վնացէք, միտք արէք, ձեր գլխի գարդը քաշեցէք»։ Էս խօսքի վրայ Ամանդուլի-խանն ու Ահակ ա-ղէն վեր կացան, աթոռի ոտն ու տարդարի փէշը համբու-բեցին ու հազար անգամ գլուխ տալով, տռըտռ անելով դուս գնացին։

Լանդը բաց արին ու մեր խեղճ քէդխուդէքը մտան ներս. դուռը վրըները փակեցին, նրանք աչքըները բաց ա-

բին։ Թադուհին էլ հնչան տուն գլխին տվել, եկեսը չանդառել էր, որ էլ սարդարի եկեսը չկարացին բերել։ Վեհանուշը տարաւ իր տունը, որ նրա հետն էլ քաշի, նրան էլ ձար անի։

Հայց ինչ մեր Աղատու հարն էր, Աստուած ոչ շըհանց տայ։ Չեռն ու սար կապած, դժոխքը վոստումը, տապիլեան չար հրեշտակները գլխին պտիտ տալով՝ Օձնդվի վրաէն անց կացրին, ու հինց բռնես՝ սար ու ձոր բեռանները բաց՝ նրանց ըլին ուզում կոլ տան։ Հոպէս վոխուցրին նրան նրա քաջ ընկերքը։ Շատ տեղ երանկ գընում, քիչ էր մնում ձիուցը վեր ընկնի. էլի ընկերքը հառնում՝ եկեսին ջուր կին ածում, անհաչներըը սրսրում, եդ բերում. էլի նրա սիրտը գնում, ձիու գլխանէն էր ուզում ընկնի։ Հարկե վախտ որ բերդանրիկ՝ «Թադուհի, նանիկ, բաբի, Այգլուս» չէր ձէն տալիս, քար ու հաղ ուզում էին կրակվին։ Հինց մուխը պեսինն առաւ, նրանք նի մնան Աբարանու քանդված նիկողեցին, չունքի օրն էլ կարճ էր, արեգակը քիչ էր մնացել մէր մնանի, որ նրանք պեղիցը գուս էկան։ Չհանքը որ շունչ էին քաշում, աչքերնըը արին էր քցում, քիմի ու բերան կրակ։ Ամէն մէկ շունչ քաշելիս՝ վոր ու ապիք երար էին կպչում, հնչան էին քշել։ Ալաման սկսեց ձիանը ման անել. կարան՝ սար ու ձոր աչքի տակն առնել, պարապել քաշել. Առանն՝ Աղատուն ուսին դրած՝ մուտ նիկողեցու խարաբէն, գլուխը գրեց գոգն, ձեռը երեսին ու աչքը երկինքը քցեց, որ խնամայ, նէ ասպէրն ինչ են ասում։ Անկեղնեըն ընկան դէս ու դէն, որ ձհանոնց համար մի քիչ եմ (ու տեղիք) ձարեն։ Հայց էն վախտին չօլումն ինչ կըլէր. խոտ չօփերն էին մնացել տեղ տեղ գից գից կանգնած։ Երկինք՝ աչք ու ունք կիտած՝ իր չարքը պատում էր. հանգարտ լուսինը՝ ամպերի տակիցն մէկ երեան հանում, շըհանց տալիս, մէկ էլ ծածկում, կորչում էր։ Վերեզմանատանն էնչան սարսափելի չէր ըլել, ինչպէս էս եառանի չօլը։ Ամէն մէկ սարի արանքից կամ քարի տակից՝ դժոխքի ձէն էր գալիս։ Վոհ, չարխատ, արջ մէկ կալմից, դառնաշունչ բօրեսդը, որ էս տեղ օրը ձնշին մորդի աչք ու բերան կաշնում, խեղդում է մեռս կալմիցը՝

առնդաբանիտը բայ էին արել, սար ու ձոր իրար գլխով տալիս։ Ամեն մեկ քար, ամեն մեկ թուփ նրանց աչքին գևէր դառել, ու էին մեկ ոտը խրխինջիս կամ փռնչալիս՝ քարերն ուղում էին ձաքին, ձորերը տրաքին։ Ղազարն նախիտար փորն ընկած՝ որ բայլե անդամ ալ չէր քաշում ու ոտին գլխին անում, գետինն ուղում էր պատռվի, ընկերներին խոր տանի։ Նրա հատատարիմ շունը՝ գլուխը նրա ոտի տակը դրել՝ ծնացել էր վիզգացած։ Ձին էլ բերին, գլխավերևը կապեցին, որ բալքի նրա շունչն էլ ա Ղազարն մեկ ձոր անի։ «Ջանիդ զուրբան՝ Ղազար, ես ի՞նչ օրն ես ընկել, մեր աչքը պահր դուս գար, որ քեզ հասկս չտեսնեինք, ես ի՞նչ ա քո հալը», սուտ էր Ջևան Նազոն ու գլխին տալիս, երևան երեսին դնում, ձեռը դօշին, դամարի տալն ու Ջանի տաքութիւնն էլ որ չէր տեսնում, գլխին կրակ էր վառվում։

Ին մեկել տղերքն էլ ձիանոցը ջուր տվին, ձեռները քամահներին քսեցին ու էլ եդ Թամբեցին, լգամները բերանները տվին, Թվանքները, փշտամներն ոտներն էլ քաշեցին, աղջաթին Թալացրին, ու ամեն մարդ իր ձիու լեգամը ձեռին՝ կիան, Ղազոս չորս կողմը կտրեցին։ Ընքերքացը արտասուքը գետի պես էր վեր Թափում։ Չորնը մոր դարդը մեկ կողմից, իրանց սև օրը մես կողմից, իրանց սերբլոն էլ էն հալին տեսնելիս՝ ուղում էին քար ու քօլ պակեն, գլխընկերին տան։ Մեկ ոա էր ընկնում Ղազոս վրայ, մեկ նա. մինը ձեռն էր դնում բերնին, մինը գլուխը քաշում դօշին։ «Կարադանիդ զուրբան՝ Ղազոս. փառքդ շատ լուր, հենց կս առաւօտ ամեն աչք մեզ էր կրնակ տալիս. ի՞նչ արինք, որ մեզ կս պատժին հասցրիր։ Այ մեր խեղճ օրին, այ ազիզ ծնողք՝ երբոր սաղ էք, Թե Թրի տակին մնացիք. երբոր Թօվի ձեզ գետնին խփեց, Թե զընդան ձեզ մէջն առաւ. երբոր մեր ցաւն էք քաշում, Թե ձեր սև օրը լաց ըլում։ Տէր Ղազոս, տէր Ղազոս՝ ոնց մեկ չօռ ասեցինք, որ մեր առաջն էկաւ. ոնց մեկ ծոռն աչքով մնիկ արինք, որ մեր գլխին հապես բարկացար։ Ըրևան ծռվի էկել՝ չորս կողմներս բռնել ա. որ կողմն էլ ձեռն ենք ածում՝ կըրակ է ընկնում ձեռքներս։ Կս տեղ մեր Թաղաւորներն

Լինն վաղ ժամանակը քեզի անուշ, իրանց ամառը անոց կաղնուսուշ, սրդեղ որ հիմիկ մինը կրակուն կրվում ենք։ Էս ժամուն էն նրանք կանգնում, աղօթք անում, որ տեղ որ հիմիկ մինը մեր հոգին ուզում ենք առ։ Ա՛ն որ էն ժամանակը, որ էն փառքը։ Ձեր հողը լես կարի՝ այ մեր աղի թագաւոր, լշնանք։ երանի դուք էլ միաք կանէիք, թէ ձեր սրդիքը մեկ օր հոպէս արին պէտք է վեր ածեն ձեր դերեզմանի վրայ։ Այս ինչ չար լեզու մեզ անիծեց, որ մեր օրն հոպէս սևանայ, մեր աստղն հոպէս թևքիվ։ Ա՛վ արագահաս տուրք Աարգիս, ով գինուորը տուրք Գհորդ՝ էլ որ օրը մեր հաւարին պէտք է հասնինք։ դեժխտում էրվում, տատակվում ենք։ ախը ի՞նչ կըլի, որ մեզ մի չարայ անեք։ Ա՛զասի Ջան, Ազասի՝ ինչ կըլէր, որ տանէնս էլ քո ուղտերին մատաղ էինք դնացել՝ ախպէր ջաներ, մեր հոգի, մեր աչքի լոյս։ Ազին հասեցիր խաղեցիր սիրտը, կրակ վառեցիր երկրի դլխին՝ այ աշխարքի աչք Ազասի։ Ինկ ձանձ էլ ա նհասիս տեղը չես սպանել, մեկ տատը խօսք քո բերնիցը չի՛ դուս էկել՝ այ Ազատաձոյ զաւն ախպէր, ախը ընչի՞ պէտք է Ազատաձ քեզ էլ, մեզ էլ էս տեղը հասցնէր։ Ո՞ւր գնանք, ո՞ւր մեր դլուխը որ քաշի առաջին լաց լինինք, որ ջուրն ընկնինք, խեղդվինք, պրծնինք։ Տօ՝ մեկ բերանդ էլ ա քաց արա՝ քո ջանին մեռնինք։ ընչի՞ ես հոպէս մեզ էրում, վոխովում։ Ի՞նչ կըլի, որ էդ սիրտն աչքդ էլ ա մի քաց անես, մեզ հոպէս չսպանես։ Ազհաւքն էլ ի՞նչ պէտք է մեզ հասար, որ քեզ չինք տանէնալ։ Ա՞ր գլուխը քեզ զուրբան, առնես էլ առաջ մեր արինը վեր կածենք։ Աաման ու ծիծ մեկ տեղ ենք կերել, որ քեզանից ձեռ քաշինք։ քախտ ու լաւ օր մեկ տեղ կ՚ունենք համար ենք վայելել, որ քեզ նեղ օրը քաց թողանք։ Ուրիս ուզում ես, վեր կաց, քո ձեռովը մատաղ արա՝ ով երեսը եդ թևքի, շինքը տուր՝ քո ձեռին զուրբան։ ախը մեկ խօսաս, ի՞նչ կըլի։»

Այս խօսքին բերդի մեկ ձիու ոտի շինլոց կիաւ։ Ընկինք, ոտինք գլխընեղին սևացաւ։ Հենց լմացան՝ մեկ առ տրաքեց, մեկ սար գոռաց, փուլ կիաւ։ Ատաղ, առաջ առան ուսընելը։ ամեն մեկը մեկ բուռը հող

սրբուհիանի տեղակ բերանը քցեց, մկի քարի առաջը չքցեց, իր մեղքը խոստովանվեց, մկի քանի ծունը դրեց, եւ ըեւեին խնչըհանեց, ժամի քարերը պաչելով՝ տեղիցը վեր կացաւ, ձիու աչքերը ձմրեց, մկի քը սղալեց, որ անկաչ ները սրել, խլշացրել՝ կն կողմն կին մոկի անում կնպես խլշկոտալով, որովհանց որ ձկնը գալիս կը։ Շունը զբաղ քաշեցին, մատով, ձեռով արին, որ ձկն չհանի ու լրանք Թուր ու Թվանք հազցած, ձիու չնլաւը քցած՝ ըսկեցին պատի արանքիցը անասա անկաչ դնել, որ տեսնին՝ կոպներն ովքեր են։ Ջամարները ուզում կը տրաքի, ոտրնեքի տակին կրակ կը վառվել։ Ընիծած բուքն ու քամին հետան դհիցն կը գալիս ու ձկնը փակում։ Ուզում կին լրանց կատաղն, որ չկը Թողում պարզ խանան՝ Թե ինչ խաբար կ։

Նպես կէս ահաճ քամի ծագին վեդացած, եւ չկին ուզում ծպտան։ Շատ մոկի ասին, ձկն չկաւ. հկնց կն կին ուզում, որ եդ տեղներըը նատին ու Թվանքներըը վեր դնեն, ու մկի կն կոպնցն սկսեց բերանը քաց անել. ատկըը՝ ինչ կըլի՝ ըլի, տղամարդ Թվանն կն ա, որ մարդ իր գլուխը դաշնանի ձեռ չտայ։ Նաչ լաւ գիտեք, որ մեր մկ Հայը տասը Նաւրքի քարեքար կ։ Երեւում ա եղեռներից մարդ են քցել, ման գալիս։ Նոչ գան, դրանց վերն իրանց խաւ կհնայ։ Նոլորնն եա կջարգինք, եա կջարդվինք։ Ռամակ քամակի տանք, նամարդի մահ դաչ չըլինք»։

Հկնց կա խոսքն կը Կարօյի բերնաւոր, որ քեղաքիլ տեղիցը երկա գյաղ ծուլ կլաւ, Թուրը դաս քաշից ու ուզում կը, որ դաս պրծնի, ընկերներըը վերչիցը քաշկին, ձեռներներըը բերնըներին դրին, որ անասա տեղը նատի. չանքի ձիանոց տալ Թրկիոցն ու վռնչցը կնպես մոտացաւ, որ հկնց բանես Թե անկաչներն տակին ըլի։ Նայց նրանք լաւ գիտեին, Թե գիշերը ձկնը շատ Թեզ տեղ կհասնի, ու չուզեցան, որ իրանց տեղը խնայ անեն, ու նրանք հալածած գան։ Վինչ քիչ կկոպնեքի խոսակցութիւնն կլ կին ջոկում, չանքի պարզկակ գիշեր կը, քարերն կլ կին խաբար բերում։

«Լաւ հարաքաճ են արել», ասեց մկը, «ամեն

բիմ. անիծած բօրանն էլ խղճները կորցրել ա, գիշեր էլ ա՝ Թէ մարդ աեանի. ամա ոնց կկորչին. երկնքումն ըլին՝ վեր կբերինք. հլայ քշինք, ես չօլումը նրանք չէին ձնալ,,- ,, Աչք ա, որ էքուց առաւօտ եա կծիծաղն, եա լաց կըլն. սարդարին էլ ընչայի իմ հոնարը ցոյց տամ, որ նըրանց սաղ սաղ չկալնիմ, չտանիմ, վեշքաշ չանեմ ,, աուամ էր միսը.- ,, Ախպէր՝ ինչ առնինք, Հոթի անենք: Ղշտաուն Թէ կարանք՝ սաղ սաղ բռնենք, ոտ ու ձեռ կապենք ու ձիու առաջն արած, եա կոնքիցը կապած՝ տանինք, որ իր լայեաղ պատիւն առնի, չունքի ուաշիդ տղամարդ է. մկկըներին սպանենք էլ՝ ինչ հաչամ:,,- ,, Տղամարդ, ես Թուրը էս օր նրան իր տղամարդութիւնը կուտացնի Աստուծով, հլայ մի ձեռս ընկնի, մկկ մէյդան դուս պայ, յետոյ կիմանայ իր ուաշդութիւնը:,,- ,, Տօ բերանդ քեզ արա՝ Ամմանաղ. մենք գիտենք, ինչ պատաղ որ ես. նրան ասլան ըլի՝ չի յաղթիլ. քանի մեզ նամանին առաջն է արել տանոնով, քանով ու չանքնելը հանել: Ոանն արա, յետոյ պարծեցիր. էգպէս քամի տալով փոս անիլ չի ըլել:,, Էս խօսքը մեր տղերքանց սիրտը տասը Թիզ բարձրացրեց: ,, Թուր, Թվանք հազիր պահեցէք ,, ասից Թուրքի մէկին էլ եղ, ,, սատանին նալաթ, կրնի՝ որ հենց էս քարերի տակին տակ ըլին կացել, սասծնելու լըսեն ու բիրադի հնպէս վրայ Թափին, որ էլ չկարենանք ձեռքներս գլխներս տանիլ: Սրան Աբարան կասեն. Աղաստ պէս ասլանը հոպէս տեղը՝ քան ձիուորի մէնակ չի ասիլ՝ Թէ Աստուած է սատղծել:,,- ,, Տօ քիչ դոլիը հդ մռատատ, անհատատ Էայլին. չէ, չէ՝ մեզ սաղ սաղ կուտի: Էայն ինչ ա, որ ինչ ջան ունինայ: Ահռնիմ ոչ, ընչանք մի աչքս նրան հասնի. կաճանիք, Թէ ինչպէս ձուտ կդառնայ առաջս:,,

Էս ասելին Թէ չէ, մկկը էն դհիցը ձէն տվեց. ,,այ ադայ, այ ադայ, այ ադայ. էս ժամիցը հետու կինանք, լաւ կըլի. չունքի աուամ են՝ Թէ փլան Թարըզնին մկկ խան էկել ա, Թէ քանդի, բիրադի միջնցը կանաչ ու կարմիր ձիաւորներ էնքան են դուս էկել, որ սար ու ձոր բռնել, խանի զօնչանը կոտրել, վախցրել, իրանք էլ եդ գիւմ են էլել: Սրա միջումը՝ աուամ են՝ աուրը Աղնուա

մասունք կայ Թադաց ու դուք լաւ գիտէք, որ էս դիմ սրբի հետ քեռայրացած չէի ըլլէ. մարդն շընորք ծառայ, երեսն նայելն ա ընկնում. հազար հոպարս քան իմ աչքովն եմ տեսել. Էյ, Թոռըք, Կասպարնի ամէնն էլ նրա զուլեն են։,, «Երբոխդ Էյլի հոտ է գալիս՝ Պաշտպ, ամօթ էդ մեծ մըրխդ, էլ ուր ես վրէդ պահում, հինայ դնում. տղամարդի փափախ չի դնիդ։ Տօ Էյսն ի՞նչ ա, որ իր փիրն ինչ ըլի։ Լեզուդ քեզ քաշիր. էդ փափախդ էլ ա ամաչի՛ր։ Ես քո ջգրու՝ էս դիշեր ընչանք սրա միջումը քեռայրաբ չանեմ, չուտեմ, ձիս միջին չկապեմ, չապականեմ, բան մարդ չեմ. էլ էս մըրուքը վրէս չեմ պահիլ։ Քանի էդպես ժամն պատ եմ իմ ձեռովս քանդել, քանի սրբերի աչք էս մատովս հանել. դու հիմի պատաւի նստղ ես գլխիս կարդում։ Քեռայրդ քեզ խոռվ. էլ նամաղ ուր ես անում, որ էդ սրտի տէրն ես։ Քշի՛, քշի՛, գնացիր. քեռայրդի կէսն էլ քեզ կուտացնեմ։,, ասիլն ես սուրբ Սարգիս ձէն տալն ու Թլվանքներին ձեռացը մէկ էլաւ։

«Տէրբ՝ ձեր չանէն մեռնիմ, էլ մտիկ մէք անիլ. մեր Թաղըր՝ նրանց գլուխը, էլ ուր օրվայ համար ենք կոխքընեբիցս կախ անում,, ձէն տվից աժդհայ Կաթօն, «իրեքի գլուխը գնաց, սրանց փիրն անիծած։,, — «Երիւսէրն էլ իմ Թրխս մատաղ արի, ղըշաղ կացէք,, էն դհիցը Սաթօն գոռաց։ «Երիւսէրն ապահով, ձեի գըլուխն էլ հրէս ոտիս տակին է,, ասեց Սանէն։ «Տըղէրբ՝ վախան, ձիանըդ նի էլէք, սրանց էկած Չամիչէն քոռանայ. տասըել են գեղերտըմը հաւի գլուխ Թըղնելով մեն գան, Էյսերի արինը խամեն, սրանց տունը քանդվի։ Տղէրբ՝ երբմիշ էլէք, տէրբ Սարգսի Չանէն մեռնիմ, մէյդանը մերն ա,, ասեցին ու վիշապի պես բնկան հարամուքամանվիցը. արին ինչ առղ հասցրին, էնտեղ փառչալաշիշ արին։ Քար ու տար աչքընեբին լիս էր տալիս, կոընեբին ղևտէ. հենց իմանաս՝ Էյսց մեծ զօրապետբը կենդանացել՝ նրանց սկըտ ըլին տալիս։ Նոպէտ մին ու աղցան անելով բնկան եդևնեբիցը։

Բայց ախ՝ արինը աչքընեբը կոխած՝ հենց քշեցին, գնացին, էլ միտք չարին, Թե Կլուսէն ինչ դնդ ահաթե

միջում ընկեր ա ձէն տալս՝ ընկեր չի կայ, ամէ ա քաշ-
շում՝ ձէնը լսող, խմանող չկայ։ Ովվանքները որ բիրա-
դի չձռռային, հէնց խմնաս՝ թէ հոգին էդ կիսա տեղը։
վրայ թռաս տեղիցը, ընկաս ձիու քամնին ու խելքը կոր-
սրածի պէս էլ չխմցաս՝ թէ ուր ա գնում։ Ովրը որ
մէկի քեաւլին չհասցրեց, դլխի հետ էրիս կտոր էլաս։
ընչանք թռուրը էս ղամին կհանէր, պարտքն ընկաս ձը-
տալիս ու շատ էլ ուզէց՝ որ ձէն առաջ բշի, չէլաս։ Ձէն
տակիցը դուս թռաս, ինքը դէտնէն դիպաս ու չորս ժա-
դհայ տղամարդ վրայ թափէցնիս։ Էրա շանը վաղուց կէն
ուզում սպանել, որ ձէն չհանի։ բայց շունը, շունը,
էս տիրասէր, հաւատարիմ կենդանին՝ տեսնէլով, որ իր
տիրոնցն էլ խէր չէ անիլ, ընկաս գնացածներն եզևէցը։
Ղազաս ձիռներըը կապէցին, բերանը բանգակով լցրին, աղ-
լաման զայիմ հուբ տվին, ու աչքդ բաբլին տեսնի, միւս
օրն էր վսէին ու Ղազաս չանըը։

Էտա ու քիչն Ղազաւած գիտի, թէ ուր հասան։
տղերքը բիրադի որ եզ դառան, դլխընեբնին կրակ վառվից,
երբ Ղազաս շունը տեսան ձանիլնին։ «Այ՝ մեր տունը
քանդվից՝ տղերքը», ձէն տվին, «էս ինչ արինք, մեր ձե-
ռովը մեր աչքը հանեցինք։ հասնինք, գնանք։ էլ ինչ
ենք անում մեր գլուխը, որ նրան կտանինք։ Բայց ուր Ղա-
զասին, որ քարի տակին, որ չօլումը էս ձորումը։ Ակնա-
էս սարն ընկաս, մէկին՝ էն ձորը։ քարը լեղաս չունէր, որ
տանէր։ ձէն խմնասուն չէր, որ գոնէր, շունն էլ առաջ-
նեբնցը վաղաց կորել էր։ ուր գնային, ուր կորչէնին։ գե-
տնինն էլ թէ պատռվէր, ներս կէրթային, որ նրան հա-
նէին։ Խնեակ գիշերը շատ որ դէս ու դէն ընկան, գտաս
չգտան, էլ եզ հաւաքվցան մէկ տեղ ու մտք արինս։
Ամք ու շնան անկլա վախտը չէր։ Ընանք լաւ խմնում
էին, որ Ղազասին էն ձէնն վրայ պէտք էր որ զարթնած
ըլէ էլած, փորձանքի մէջ ընկած, որ շունը նրան թռվել,
էն հայվան տեղովը իրանց եզևէցը վարել, որ գան նը-
րան ազատեն։ Էս էլ լաւ էին խմնում, որ Ղազաս
բռնողները առաջ չէին գնալ։ պէտք էր, որ մէկ տեղ
տակ կացած ըլէին, որ սոր խաղաղվէ ու հնպէս ձանիլով
ընկնէին։ Ինչ անեն, մտացել էին մնըսված։ «Տէնք»

Ճանիք էս տեղ։ Աղատա շունը տեսնում էք որ կորել ա, նա խնամատուն Հայկան է, ինչպես որ ըզի, Հոսի վրայ կարող է գանել։ Թե ձար կայ, նրանից կըզի էս գիշեր, մինք տեղից չենք կարող անել։,, Այսպես խելքի վախտ տալ տահատած նոտած՝ միտք էին անում, որ թերգանքը խելքը շունը լեզուն հանած՝ հեթեթալով լիս ընկաւ։ Շունը վազեց, նրանք եդևյը։ Հենց մեկ խելքի տեղ անց կացան Թե չէ, շունը եդի ոտը վեր քաշեց՝ կանգնեց։ Շատ էլ զուռ արին, որ տեղից եռայ, չէլաւ։ Խակին խնացան պզոյշ Հայկանի միտքը, ձիանանգյացը վեր կիան, մեկին ու վրին ու Կարօն առաջներըը ընկած՝ կամաց կամաց ոտընեըը փոխեցին։ Մեկ Թաւիլ մոտացան Թե չէ, հըլը շունը կանգնեց, Հոտոտաց։ Թավանքներըը առան ձեռ ընեըը։ Աղատաձոյ ոզորմած Թևնը Հասաւ։ Նրանք էն կողմիցը գնացին, որ Թաւիլ շևաքը մնաց առաջներին։ Վարեբի տակովը վազեցող անելով՝ հնքան գնացին, որ մտան մեկ քանդված փոսի մեջ։ Ջուր չկար միջումը, բան չկար, անձրևի ձրած եր։ Թաւիլ շևաքը մեկ հինգ զազ էլ էն կողմն եր ընկել նրանց գլխի վրովը։ Էս խանդակի միջումն հնքան էս պես ուռուցով գնացին կռացած, որ հարամին մնաց դեմ ու դեմ։ Խռեակը հին ընկաւ Թուքերի ձախատներին, տեսան՝ որ Աղասին միջընեցումը չէ։ սիրտները ընկան տեղ։ Մի քիչ էլ շունչ առան ու ամեն մեկը մեկի ձայկատին նշանին, Թավանքների տրտքալն ու հարամիքանց քանհոգի ըզիը մեկ էլաւ։ Հետ պես դեռ հնպես Թրպըտում էր, որ մեր տղերքը վրայ հասան։ Ա՛խ՝ ոմ է կարող նրանց ուրախութինն ու արտասունքը էս սհաթին պատմել։ Երկնքիցը իրանց հոգին եդ բերին, էլ նրանց բերան լինչ խօսք կգար։ Որ էլ վախտ չկորցնեին, վերցրըին իրանց կորցրած դանձը, հանեցին Թշտամու եարաղ ասպաքը, շորերը, բարձեցին Թուքերի ձիանանց վրայ ու երեքիշ էլան։ Ոմ կզարմանայ, որ ըսի, Թե Աղասին ամեն իր շանը տեսնելիս՝ ուզում էր կեանքը նրան տայ։ Այրավորդով մինչև տասներկինգ մարդ էն գիշերը սպանել էին։ Ահեղցու մտ որ էլ եդ հասան, հանեցին՝ մեկ քանի շահի փող դրին սեղանի վրայ, չօքեցին, Աստուծուն փառաբանութիւն տվին ու Ամիկայ ընկան։

Լուսադէմը կարմրին էր տալիս, աղօթարանը քիչ էր մնացել բացվի, որ միր Ճամփորդները մտան Աստղ Հողը ու Թուշ քնեցին Պարնի գերեզմանի վրայ։ Ղազարն էր ուզում, որ մարդաձիք մնանի, ուզում էր սարիսաթ մնան գայ, որ տեղ իր Ճակատին գրած էր, հնաեղ մեռնի։ Ինքն էլ ուրախ էր, որ աչքը լաւ օր տեսնի, բայց Ճամփան ցուրտ եղոնտիը, գաշաթի սառնութիւնն ու չորութիւնը, ոտքը մերկ Ճանապարհի սուրճութիւնը՝ ուժնիչ կերպով էր կարելի յայտնել։

«Ա՛ս վախտին, էս հալին՝ աչքը, աչքը՝ Ղազարի Ջան, խմո՛ր լուր» ձէն ալից ազայ Ղ., որ նրա հետ միասին տարերով հաց էին կերել, ու ուրախ ուրախ դուռը բաց արեց, Ճիանը ներս քաշել ալից ու ղոնաղներին ձեռքը բռնեց, տարաւ սաքուն։ Գոմի երկնութիւնը հարիր գազ կրկեր. գոմիշ, ձի, եզը, տաւարը, ոչխարը՝ էլ ուշ տուտ ունէր, ուշ տակ։ Խոտին շոր վռնել, բուխարին վառել տվեց, հարսներն էկան՝ հարգևոր, հարգևոր քնի ու պռունկ կալած, նրանց տաները քաշեցին, ջուր բերին, տատ ու գլուխ լվացին, ու ղոնաղները երկու կարգ սկսեցին նոտել։ Ղազ Ղ. ամենից ներքև էր նստել։ Մինչ ուրիշները մեծ ու պատիկ ղոնաղ աղեքը էլ՝ անլվայ, անլվայ՝ որը խանչալը կոխերին քաշ արած, որը մեկ կատր հաց ձեռին կրծելով, որը մեկ վեդ չանի տակին դրած, որը գլխարաց կամ վտարաց, շապկանց կամ անտիսան՝ էկան, անկաջները խլշտրած՝ սաքվի չորս կողմը շարվեցին ու աչքերները ղոնաղների երեսին կմեցին։ Հերը ծեծում էր, դուս չէին դնում։ Գնում բարեկենդանի մաղէն, սուջուխա (չուչխել) սաես, ալանի, տանձ, խնձոր, վշատ, չիր՝ չերքնեբուծ ունեին միր աղեքը հանեցին, երեխեքանը բաժանեցին. աչքերները մնաց բաց, չունքի ներանց երկրումը էնպես արմաղան բաներ չկային։ «Ո՞ր կաղնին ու ֆոնն էլ էս համը չունին» մկկամկու սուում էին ու անոշ անում։ «Ինչան մանուն, կարաք, եղ, սեր ու մեղը ինչ կերել, որ բերան ու վոր հոտել են. աշխարքը, աշխարքը էս պետքը ըլի, որ էսպես բաներ դուս են գալիս. միր հասերին ու զօլիցն ինչ լաղաթ դուս կգայ» ասելին ու ուրախ ուրախ դուս թռան, որ գնան, երանց

հարեւաններուն երեխեքանցն էլ իրանց Ճարած նուբարը ցոյց տան։ Ինչանք ծիտը ջուր կվանը, գոմը երեխեքանցով լցվից. մինը մնին բոթում էր, որ առաջ գնայ միրգ ուղի։ Պ՝օնաղնեբի մեկը որ ձեռը չէր շարժում, հաղար տեղ դունդ ու կծիկ էին ըլում։ Ինսպես հլայ խելքի վախտ երեխեքը նրանց պարապացրին։

Տանուտերը քանի ուզեցաւ բան հարցնի, նրանք մաղնեբը բերնընեբին դրին, սուս արին. հատով իմացան՝ որ սրանում մեկ բան կայ։ Ինկ քանի ահաթ անց կացաւ լեհ չէ, սաղ գեղն էկաւ, հաւաքվեցաւ նրանց գլխին։ Ով տուն էր մնում, դռակը գլխին, եախտնջին վրեն, չըռվիլը բերնին կամ ձեռին, Թուխտնի քիսեն ու խանչալը դռակիցը քաշ արած, քօրաչի չուխեն հաքին, շալվարի ծերը պաճուճում դայխացրած, սրխրնեբը կուվ կուվ հաքած, ամեն մեկը՝ մեկ սարի ղդար աղամարդ։ Ինչ մեծ ու պոռիկ չեին հարցնում. գլուխ տալը հօ ըսկի ադաթ չի. որն էկաւ, մեկ բարի լիս կամ ողորմի Ինստուած ասեց ու նստեց։ Վրան, երեսուն տարեկան ջահել տղեքն էլ՝ որը անըդուս, որը պատնըդուս շարվեցին ու իրար անկաջում քսիսալով՝ եա ղնաղնեբին էին մռիկ անում, եա նրանց եարաղ տալաբին, եա մեկ բան ուզելիս՝ ամեն էլ իրար գլխով էին դիպչում, որ իրանց պարտկի պարտիներ ու տատը կատաբեն։ Տանու տղեքն էլ էկան, որը գոմն էր սրբում, որը ձիանը Թխմարում, որը խոտ ու դարման բերում, որը մալը ջուրը տանում, որը չիրուխի կրակ դընում, ամեն էլ ուբախ էր, որ մեկ բան անի, մեծերի ու ղնաղնեբի սիրտը շահի։ Սրանք էլ եարաղ տալաբ հանել՝ պատիցը քաշ էին արել ու ծալապատիկ նստած՝ գլխից էին տալիս։ Չխանոց համար ամօթ էր հարցնել. նրանք լաւ գիտէին, որ իրանց ուլախին շատ պատիւ կըտան, քանց իրանց։

Օրը հենց մի քիչ եդ բացվեց, շատն էլ հանդիցին էկաւ, ձինն աչքընեբն առել՝ երկար վախտ չէին խմանում, Թէ էկուղնեբն ինչ մարդ են։ Գոմն էլ հօ լիս չառնէր, չառնի մեկ պոռիկ երկիկ ունէր։ Ով ըլին չըլին՝ Թաք ըլի՝ սաղնեբը խերով ըլի, նրանց աչքի, գլխի վրայ, տալով կպահեն, պատիւ կտան։ Հենց լիսը բացվելիս՝ աչքը-

ներին էլ որ բաց էլաւ ու տեսան մէչ, մէկ էկողներն ալ քեր են, խելքներն էկաւ գլխներէն։ «Խարմէ, բարմէ, մեր Աղասին բարմէ» ձէն տվին ամէն դէմից ու վազ եղան, իրար պաչալըսկին։ «Դպէս ա, ձեզ՝ եա ձմեռվան հատար մեզ մօտ կրեկի, եա ամառվան շորը։ Իսկ նի խարաբներ՝ հա մոկ ապա, հա մոկ ապա, ինքան մըսելիկ արինք, որ աչքներս ձամխին ջուր կարեց։ Մեկ դուշ որ գլխներեցս անց է կենում, հազար անգամ փախտալ ենք անում, որ ձեզանից մեկ խարար լմնանք։ Մեր սաքերը իսկ դեյ չեն, որ ձեզ տեսեն. ինչ կրեն, որ մեկ օր էլ ձամխին մեր դէմ վազ ծռէք։ Խաղ, բաղաթ չունինք, գինի, մազայ չենք կարալ եղաւ ապա անիլ, մեր եղին, կարաբին ու մեղրին էլ ա խեղճ կենէք։ Փասք Աստծոյ՝ տասներներս լրեր, գօմներս լրեր, ցամաք հայով ձամխայ կըցինք. մարդի սիրան ա բանը, մէկ չէ՝ էս օր գաբլու փլաւ էլ ուտես, էքուց փորդ էլի եր ուզածը կուղե։ Աղ ու հայ՝ սիրաը բաց։ Տանախրաչը տէր ողորմայ ասիլ չի րլել։ Վաղաբը գնում էք, սար ու ձոր տալ տակ էք տալես, հէնց մեր կալմն ա, որ ձեր աչքին փուշ ա դառնել։ Ձեր հախը չի, որ էս սհաթին սաքներդ կատնէք, մեկ լաւ քօթանէնք, լինչ տունէք չառնէք՝ լրնէք ու ձեզ էլ դարդակ ձամխու բցինք։ Իդհնց էք անում, որ մենք էլ ձեր դառը չի դառնք, ձեր հացը չուտենք։ Էյ նահմարդներ՝ էնքը գիտում, որ մեկ օր էս սարերումը թէ ձեզ ձանկենք, էլ հազար տարի որ կուշ ու ձիգ անէք, ձեզ բաց չենք թողալ։ Ինչ ա ձեր թուղթի ու քուրաա ղբաղը կարել, ձեր կնկայ առին նստում էք, էլ միաք չէք անում, թէ գնանք, մեր գօտա ու բարեկամին էլ տեսնինք, հալներն իմանանք, քանի մեռել չեն՝ մեկ բարմէ էլ ա տանք, որ մեզ կարօտ՝ հալը չմանեն։ Վաթ է ձեր սիրտը, քար, ձեզ հօ մեր չի բերել։ Խիր գէօրանդայ ճօլդաշ, լիր գէօրանդայ՝ զարդաշ (մեկ տեսնելս ընկեր, երկու տեսնելս՝ ախպէր)։ Տօ ձեր տունը չծախվի, էլայ մուսուրման օլուրսուդ, քի ալթարդ խաչն թանրմիրսդ (հնգէս Թուրք է դառել, որ ձեր հօր խաչն էլ չէք ճանաչում)։ Վրխասանէն երկիրը՝ մերը, մենք՝ ձեր աղգը, ձեր արինը. լինչ էք էդ շան հողումը կենում,

ձեր օրն ու ուժերը խաւարացնում՝ ինչ համ եք առնում, որ էդպես ծանր ծանր նստել՝ տարինը մի անգամ էլ ա երեսներդ մեր կուռը չեք շուռ տալիս։ Ամեռը հո բան չանիք, վախել մեք, ձեզ չենք ուտել. ձի չանիք՝ ձի կտանք, գոմ չանիք՝ գոմ կտանք. էկէք, տարէք, ոնց ա ձեր ձեռը բռնում։ Պուղէք, մեր երեխեքանց անկաջները բռնեցէք, տարէք, ծախեցէք. ով ձեզ ձէն տայ, պարտախանը ինքը մնայ։ Ասնքն էսպես ա՝ քեօխվայ, սըրանց մեկ լաւ պատժենք, հաղիը բարեկենդան օր էլ ա, էս շաբաթ սրանց էլ չթողանք, աչքընեերնները հանենք, էնթան ուտացնանք, խմացնանք, որ էլ Համիկն չգանէն։ Սրանց հախն ա. ով տարինը մի անգամ կզայ մեր տունը, բալար տարէխան պարտքը պէտք է վճարի. քնի էլ, զարթնի էլ, պէտք է ուտի, խմի, քէֆ անի։ Ձայ ենք դատում որ մենակ մե՞նք ուտենք ու էսրա պատերը տեսնի՞ն. էսպէս հայը հարամ ըլի։ Մեկ թիւքեդ որ հաղար կտոր չանես, հաղար ըսրդ ու դշի ըսուացնես՝ ի՞նչպէս կուլ կէրթայ ետ կմնարես։ Ստոնը համար ենք ասում, անձրևի տակին տարում, չօլում՝ ջանըհան ըլում, որ մեղ մի բարի լիս տաղ, մեր դուռը բաց անող, մեր ննջեցեալց աղօրիացթաղը խանդ չըլի։ Ի՞նչ տուն, ի՞նչ օճաղ՝ որ օրը տասը աղբատ ու Համիտրդ չմնայինն, չէշտանան. էլ էն տանը բարաքեաճի կըլնի, էլ էն դաշտը պոճղ կտայ։ Ձկ՝ քեօխվայ, էս օր ամէնս քո զօնադն ենք, էրթաց խմը, էլ օր սրբանը. էսպէս մեկ լաւ քէֆ անենք ու մեծ պասին սրանց Համիտս քցենք։ Ձնն ուղիղ մնան՝ ոտընեերը կապենք, մինչև գառնին ու Համբարձումը էստեղ դուխտաղ անենք, պատհենք. ի՞նչ կասէք։,,

,, Ձայ բերանդ ապրի, հայ. աւետարանի կոխքիցն էս խօսում,, ասեցին չորս կողմիցը, ,, շատ լաւ, շատ բարի, էդօր մի ինչ կասի, մեր սրտի ուզածն էլ՝ հէնց էդ էր,,, ,, Ձայդի՝ տղէրք՝ գնացէք, աշըղին բերէք,, ասեց քեօխվէն ուրախ ուրախ ու դռակը մեկ լաւ կօտրեց, աջու անկաջը վրայ դրեց. ,, մեծ աչտաբ մըրթեցիք, զատուրնայ տվէք, մեկ ղոչ էլ հետը ու կախազ տեղերը, քդեցն ու տուկին բերէք, որ մենք մեր ձեռովը խորտիկնը, զատնաչին էլ իմոդ գայ, տէրտէրին էլ համոցէք պէտք։ Վէրնին դուքանում ա

փողը ջնջուած, մեր ջամբհամեն ըլլէ սաղ. եղն ու կարագը, սերն ու մեղրը ու պանիրն իմ ձեռներով տանըս դրած, ամբարս ու հոցս լեցը։ Շահն էլ մեր քեֆը չունի, ու տեղը, խաղը, քեֆ անելը, Աստուծուն վառաք տանը, մեր մեռելները յիշելը, մեր ղօնաղնելի սիրտը շահելը, որ իմանան՝ մեզ սարի մարդն էլ սիրտ ունի, քար չէ։ Աստուած Թուռ Թաղաւորի Թախտը հաստատ պահի, նրա դուշմէխը լինչ ասես՝ ունինք. օձի ձու էլ որ ուզեմ՝ կճարեմ։,,

Աղասին՝ հսքան խօսք ու դրից անց էր կացել, ոչինչ չէր խնացել. ինքը ճամբէյցը բէզարած, ցաւերը մէկ կողմէն էր թմբերացրել, շաքն էլ իր հարաբաթը շհանց տըվեց ու չանն առաւ. դլուխը պատին դէմ տված՝ մտացել էր հնպէս ցէց քնած։ Աստուներըը բոլորն էլ վարագուրդ էին անում, որ նրա երեսը հէչ ծլծող չէիաւ՝ լինչ ասեցին էլ։ Աղջա կուռը մնացել էր դոդումը, ձախանը՝ հնպէս Թուլ՝ գետնի վրայ ընկած։ Շատ հնպէս էին կարծում, թէ ճամբէն եա ցրտի հարաբաթն էր նրան էն տեղը քցել։ Շոր պէտք չէր որ ծածկեն, չունէր զօրը առանց էն էլ համոզից տաք էր։ Ղօնաղնելը չէին վարագուրդ արել, որ էն գետի Թուռքերչէն էլ մէկ քանիսը խալխի հետ խառնվել, նեղս էին մտել ու շատը ձայերչէն էլ հասկանում էին ու կտուղ հնտեղ՝ գոյն պէս նստել, աչքերները ղօնաղնելի Թուռ ու Թվանքին էին քցում, առաջները ղրճացնում, թէ ընչի՞ չէին մէկ ջուրմ նրանց ոտտ բերել ու քոլորը Թալանել։

Աղաս քամի ու քրտինքն էկել՝ առնի պէս աչք ունքի վրայ կիտվել էին. երեսի ոտնդը ամէն սհաթի փոխվում էր. բազի վախտ լրան լրան խօսում, բազի վախտ էլ ձեռը բարձրացնում, ջնջ ու դատար քաշում, էլ եդ հանգստանում էր։ Ամենից առել խոչոնը նրա վրայ էին մնացել զարմացած՝ որ նրանք վեց հոգի էին, բայց քսան առել մարդի եարաղ, առաջ ունէին հեռները բերած։ Նպէս առաջուց չորս կողմը կանգնած խօսում էին, որ Աղասին բէզաֆիլ ձէն ավեց. «Թուրդ քիզ քաշէք՝ դըժոխքի պահապան, շէնդրդ մեկնիլը. ախռ չան՝ եդ ձըը են տանում քեզ,,.....ես ասէլն, տեղացը վեր Թուչելն

ու Թրին վրայ վազելը մեկ էլաւ։ Գնդացիքը իրար ջարդե-
լավ՝ դաւս Թաթիկեին։ որը երեսին խաչ էր հանում, որը
տէր ողորմայ առում։ Մի քիչ որ դինջացան, էլ եղ դա-
նիկը անկաջ դրին, տեսան՝ որ ձէնը կտրել ա, ուսուլամ
ներս էկան ու վախվխելով նստեցին։ Էլ մէլ կարէը հի-
միկ նրանց բերնին վակ դնել։ Բոլորն էլ ուղում էին,
որ իմանան՝ Թէ ինչ ա անց կացել։ Աղասու ընկերքն էլ
Ճարահատ՝ սկսեցին պատմել։ Գանի գլուխն էր՝ ձէնդ,
էնպէս բան շատ էին լսել։ Ինչ ժամանակ խօսքն էն տէղն
էկաւ, Թէ ինչպէս կոտրեցին, փախան, հալիր բերան ձէն
տվեց։ «Ջանում սան, Ջանում Աղասի, օջաղն որդին, կըտ-
րիչ Հայն էդպէս կըլի։ Բարեկենդան, բարեկենդան էս
ա։ դէ տղէրք՝ էլ մէք մոնիկ անել։ Հայը հաղեցէք, սուփ-
րէն քաշեցէք, Հայր Աբրահամի հրեշտակն ա էկել մեր
տունը։ Հապէս էդ էլ տղի գլխին զարբան գնում։ բարա-
քեաչայ՝ տղէրք, դուշմանի աչքն էպէս պէտք է հանած։
Տեսնո՞ւմ էք՝ այ գեադէք (էր տղէրքանցն է ասում), ուա-
շեղ տղին սրանց նման կըլի։ ուսում էք, տունը նստում։
Ա՛ֆարիմ տղէրք՝ որ ձեր մեծին էպէս պահել էք։ շունն
էլ հատեղ ա։»

Ամամարդիքը, չահել տղէրքն էս կողմից, էն կող-
մից վրայ Թաթիկեին, որ Աղասու ձեռին, Ճարահատին պահ
անեն, քեօխտին չմոտաց՝ որ քնահարամ չըլի։ Միանե-
րին ուզում էին սաղ սաղ ուտեն, էնքան զօշընեբին էպէ-
ցրին նրանց։ «Օրհնվի՛ էն կաթը՝ որ դուք կերել էք, էն
հողը՝ որ ձեզ ծնել ա։ տղին էդպէս կըլի, Թէ չէ՝ քա-
նի լեզուդ կարճացնես, գլուխդ կախ անես, ուսերիդ կը-
նստին, զուզդ էքաաեն, աչքդ կհանեն, չկեհարդ վեր կա-
ծեն» ասում էին ամէն կողմից։

Սաղ ու զուռնի ձէնը որ վեր չէլաւ, գէջանգէջ
Աղասին աչքը բաց արեց ու էնպէս էր զարմացած դէս ու
դէն մոնիկ տալիս, ինչպէս Թէ նոր ըլի աշխարք էկել։
Ուզում էր էլ եղ աչքը խփի, բայց խալխը էնպէս վրայ
Թաթիկեին, որ քիչ մնաց նրան ոտնատակ տային։ փիշերն
էլ էին համբառում, ուր մնայ երեսը։ Էնպէս նրան էլ
մէջ արին ու մինչև իրիկնապահը, ժամերի վախտը՝ էն
քէֆն արին, որ աչք պահը տեսնէր։ Ջէնն ընկաւ գե-

պըցանց անկաջը։ ալ տաես՝ տուն էր ընկնում, որ նրան տեսնէ, մոբսաղն առնէ։ Էնց իմանաս՝ ուխտ ըլէին գա-ըլիս։ Տանուտէրը Աղաբիլիսայ մարդ պղտեց կնեաղն մնտու քանի ահվալն իմացում տվեց։ Էրաման կիաւ, որ մկ քանի օրից եղը Աղասուն վերցնեն, կնեաղն մնտ գնան։

Փամբակու Ֆատըքերը տխրել, Էսերը Թև առել՝ ուզում էին Թռչին։ Խարիկենդանն անց կացաւ, մեծ պաս սկսաւ։ Աղասին՝ քանի ձիաւորով որ Աղաբիլիսայ չըմնաւ, աշխարք ամէն առաջն էր կիել, որ նրան տեսնին։ Էաղար բերան նրան գովում, բարաքեայլայ էր ձէն տալիս։ Կնեաղ Աղ. շատ ուժուդ, շաֆտալի տվեց նրան ու խոստացաւ էլ՝ որ բալքի մկ կերպով սարդարն սիրուն առնի, չունքի շատ բարեկամ էին իրար հետ։ Կնիչ հարկաւոր էր՝ հրամայեց, որ նրանց տան ու լաւ մուղայիթ կենան, որ նրանց վնաս չհասնի։ Հայց Փամբակու Էսերը մճռել էին, որ նրանց վնաս հասնէր։ Նախ՝ սաղ ձմեռը՝ քանի, երեսուն ձիաւորով՝ անէտուն, գեղիգիղ էնքան մանկ էին ածել ու օրով, շաբաթով պահել, որ իրանք էլ էին բեզարել։ Վհաջ Աղ. օգըցիը էլ որ իմացան, էլ դինջուելուն չտունէին։ սրանք էլ էին ուզում նրանց իրանց մէջը բերեն, պատիւ տան։ Մեկ ամնաչափ էլ էտ տեղ մնաց։

Էս պատուհասն խալխի պարզ սիրտը, նրանց տաք ջիկանըն ու անոշ սէրը, տեղի քաղցր հաւէն ու ջուրը, կնեաղի տված ուժուդը՝ Աղասուն մի քիչ եղ բերին, սիրտը բաց արին։ Աղդի ա՝ տուում, խօսում, լսում էր, ամա տխրութիւնը նրա երեսի ու աչքերի վրայ էնպէս էր կիտված, ինչպէս սև ամպ։ Շատ անգամ որ ան չէր քաշում, քար ու հող լաց էին ըլում։ Ծ'ծալիքիս՝ բերնի չորս կողմը էնպէս գիտես Թուտունած վարդի տերև ըլին, որ շաղը տալիս՝ մի քիչ դուրս Թափանում, էլ ետ ձլորում, Թուլանում է։

Շատ անգամ մկ քարի ծերի նստած կամ մկ բարակի գլխի Թինկը տված՝ աչքը ձորին, գետին քցած, դլուխը ձեռին կամ մկ տղերկի գրաղի՝ կտխրի վրայ ընկած, Թփերը, խոտ, ծաղիկ, ջրի հետ խաղալիս, լաց ըլէին, էին նրան ուստա բերում։ Խաղն վախտ որ Աղասու չէր ձէն

տալիս եա հօրինը մօր անունը յիշում ու ամէն քաշում, սար ու ձոր հետը ձէն էին տալիս, մղկտում։ Ինքը որ ախուր ու մաշված էր, հէնց խմանում էր՝ մարդիկը սիրտ չունէին, որ ուրախանում, ծիծաղում էին։ Դատուր հասմար էր ընկերքը սար ու ձորն էր շրնել. հասէն էր ծնողաց կարօտը, քիր սիպտօր Հասրաթը, դարդը նրա սիրտն առել։ Երևոնու մէկ ծուխն էլ ա չէր ընկնում աչքումը, մէկ սար էլ ա էն կողմիցը չէր աեսնում, որ քալքի սրանով էլ ա սիրտը մի քիչ հովանայ.

Էս ժամանակին էր, որ մէկ օր ընկերներքին Հաւաքեց, դնաց ֆիտս, Հանդստեանան ու Ղրկլու անց կոցաւ, Ղառնիարաղ Հասաւ ու հէնց Աասխ աչքովն ընկաւ, ընկերներին ձեռով ասեց, որ մի քիչ հեռանան, ինքը նստաւ մէկ Թմիլ տակի, դլուխը դրեց քարին, աչք ու քեքան արտասուքով, ծխով լիքը՝ էս խաղն ասեց։

Սար ու ձոր ընկած, մէկ չոր Թմիլ տակի
Գնեալին նայելով՝ ծնացել եմ նստած.
Ձեռս ծոցումս, դլուխս մէկ լեռ քարի
Տխմած՝ լալիս եմ օրս խառարած։
Ընկերն առաջևս, սարերն եղևին.
Գնեզ մտիկ տալով՝ ախ իմ քաղցր Աասխ՝
Ընդե արտասուքով եղած, խորտակած,
Ընկոսիդ նայիմ, ծնամ քարացած։
Ծնող, ազգականք՝ հեռու ընձանիցդ.
Լսանին նայելով, ձեր սէրն յիշելով,
Ընդաբ ես լըք կըլնի, որ էս ձեզանից
Իմ կարօտս առնիմ, ձեզ չան ասելով։
Ընդաբ ձեր ձառին մէկ օր էլ կընդնիմ,
Ընդաբ ձեր երեսն մէկ էլ կրտեսնիմ,
Ընդաբ ծուռնկ ծնկիս տվաճ՝ ձեզ կասիմ.
Ախ իմ խեղճ ծնողք՝ ձեր չանին մեռնիմ։
Աչքս ծով դարձաւ՝ ձամբին նայելով.
Մէկ գոշ որ գնխա պոխտ ա գալիս,
Ծոկ ես լըք մէկ խաբար կհանի ինձ բարով՝
Ծողդ հանելով ասում եմ, լալիս։
Ընդաբ գեանի վրայ գեռ սոնք էք անում,
Ձեր կոլած ոզդուն կարօտ մնալով,

Թոհ հողն տակը մտած՝ դինջանում՝
Ինձ Մողնք տանջվում՝ ախ ոնց քաշելով։
Երբոր ձեր ամանին ինձ հալալ արիք,
Երբոր սուրբ բերնով ձեր ինձ օրհնեցիք՝
Ծնեռանի իմ հայր, տարաբախտ իմ մայր.
Էլ իմ հասարիս երբ կհասնի աշխար։
Էն սուրբ, անարատ կաթնեն ես զուրբան,
Ձեր լես ձեռնեբեն, ձեր անուշ լեզվեն.
Մեկ բուռն հողն էլ երբ կըլիմ արժան,
Որ դամ ձեր հողումն, քնիմ ձեր մեջեն։
Էն լո՞նչ օր էր, որ ձեր քաղցր ծոցեն,
Գլուխս ձեր դոշեն, աչքս խուփ կամ բաց,
Ձեր սուրբ ձեռի վրայ, երեսս բարձեն՝
Կամ խաղում էի կամ ճնում քնած։
Էն լո՞նչ օր էր, որ մեկ ծառի տակի
Շնհնումն ձեռներս ձեր հոսիլ քցած՝
Ձեր սուրբ երեսեն ես համբույր տալի,
Նանիկ ասելով՝ Մողեիք քնած։
Որ էն շվաքը, էն կանաչ ջրի ափը,
Էն խոտն ու ծաղիկն, էն դաշտն ու տափը,
Որ ձեր առաջեն անուշ խաղալի
Ու ձեր բարի սիրտն խաղով քանալի։
Ալես՝ դուք լայիք ինձ հետ յաւելով.
Ծնծաղս տեռնելով կամ ձկնա լսելով՝
Կանչելիք. «արի՛ մնաս՝ Ա՛զասի Ջան,
Երեսիդ մեռնիմ, քու Ջանին զուրբան։»
Ա՛խ՝ ես խօսքերը ինձ կրակ են դառել,
Լերդս ու Մոքս հիմիկ երբում, խորովում.
Ի՞նչ կըլիը՝ ես էն վախան էի մեռել,
Ձեր շվաքի տակին, ախ՝ քնել հողումն։
Մեկ բուռն հողն էլ կաթօտ եմ ծնցել.
Հարսիկից Մէ ցած, կամ ջուրը ընկնիմ,
Ձեր սուրբ երեսը դեռ որ չեմ տեսել,
Ի՞նչպէս ես հանդարտ էս հողը մանիմ։
Նազլո՛ւս իմ, Նազլո՛ւս, աննմանն Նազլու.
Ալերտս խորովի՝ անուշդ յիշելով.
Նազլո՛ւս իմ, Նազլո՛ւս, հերաշալի Նազլո՛ւս.

Աչքսին քեզ տայ իր եդին բարով.
Սարերի դօշին, ձորերի միջին
Ալ այ գյանին տալով քո խեղճ Աչքսին,
Երեսիցդ զրկված, քո սիրոյն մնացած,
Տատրակի նման միշն վրայ նստած.
Լիզիմ հող, գետին, այրիմ, մկնատամ,
Կամիմ օր առաջ ան՝ որ հոգիս առամ,
Երբ մահն մօտանայ ոտքը Թևերովն՝
Հոգիս պահանջէ, որ տանի շուտով,
Էս դառն աշխարհիցս ալ լինճ աղատվի,
Ամենքդ գաղտնագ կերակուր անի.
Կամ երբ գերի տվին նստած, շվարած՝
Ուչքերս նվաղին՝ Թմբրած, ոստանած,
Գլորիմ կատաղի գետի վերևրն մօտն,
Հոգիս քաշելով պարզիմ ես իմ ոտն,
Կամիմ գերեզմանս՝ որ էս ջուրն ըլլի,
Էս տառը պատանն լինճ հողը տանի.....
Կամ մկ քարափի բաշեց նայելով,
Ուչքս մեր տան ճուխն յանկարծ տեսնելով,
Հո անուշ երեսն լինճ փակ մնալով՝
Կաղլու իմ, Կաղլու, անուշ իմ Կաղլու,
Թևերիմ ու հանդարտ գայ լինճ քունն մահու,
Երևի աչքիս՝ Թե անդունդը խոր
Որ է լինճ գրկել տանիլ իր ներն ձոր.....
Կաղլու իմ, Կաղլու՝ մկ շունչս ա մնացել,
Ոսկերքս քրքրվել, աչքս խառարել.
Թող մկ շունչդ առնիմ, յեսոյ հողը մտնիմ.
Ժոխքն էլ տանին, ես հանգիստ կլինիմ։
Հիմ եմ մնում, քեզ՝ քո ջանին մեռնիմ.
Հող ու գերեզման ես վրէս ունիմ.
Հանց իմ տառն մարմինը էլ ինչ գերեզման
Ինճ պետքը կգայ, երեսիդ զուրքան։
Ալի, տատդ արա, լինճ Թաղիր.
Բեր իմ երեխեքս ու վրէս կանգնիր..
Մկ նրանց տեսնիմ՝ աչքս խփիկլնիս.
Մկ նրանց տեմ՝ լեզուս լռվիկլնիս.
Մնաք բարով՝ սրդիք աղիզ, սիրելիան.

Էլ չէք տեսնել ինձ՝ ակ դուք յաւիտեան.
Ձեր աներեսիս հօրը հողին յիշեցէք.
Ո՞նաք լսում՝ իմ քայլերը, սիրուն երեխէք.
Ձեր հօր տեղակի՝ ձեր խեղճ մօրն յիշեցէք
Ու իմ ալօթքին, ժամին կատարեցէք։

Ոմն չի գիտեր, որ մարդի սիրտը արտակ լցնելիս՝ ինչ տարբ կ'ունենան քնար կանուխ, ինչ գեղ, ինչ քաղց, ինչքան բառեր ու խօսքեր ու երգահիմ խաղեր, բայց ամենեն կատարեալ համարձակ ընկերքն էլ զգաց քաշվեցնելն ու հետևանց նրանց մոխիկ էլեն անուամ, որ գլխին մէկ վարձանք չունէր, չունէր տար ու ձոր նրա արևնն էլեն լմնում։ Ինչքան անկարգ դրբերն, որ ձէնը կտրեց, քունը տարաւ, յիասոյ եկան, ինչքեներն առան ու էլ եղ Ալարկելոյ տարան։

Ամէն օր էլ հապէս էլի կս հալեն դառնը մէկ քարի վրայ նստած էր, որ մէկ գարնը մարդ քիչ քիչ նրան մօտացաւ, առաջին կանգնեց, երկար նրան մոխիկ արեց ու հէնց էն ու Ղազարն ուզում էր նրանից հեռանայ, որ էր դարդն օգնի չանելի, գարնը դօշը քաց արեց, վրայ թռաւ, նրան խոտեց ու հէնց Ղազարի չան առց ու ձէնը փորն ընկաւ, լեզուն պապանձվեց ու հապէս մնաց նստած, փարաշա Ղազար դօշին վէգացած ընկած։ Ղազարն գլխդանդիկ որ խելքն չեկաւ ու աչքը քաց արեց, Ղազար՝ ոնց կարէր նրա արտասուքը բռնել, նրա սրտին մէկ ձար անել։ «Ղազա՛ր ջան, Ղազա՛ր ջան, դու ես ,, ասեց ու իրանից գնաց։ Ջեռնպռնեն էս դէկց, էն դէկց վրայ թափեցին, երկուսն էլ հնպէս մեռած տուն տարան, ջրով, հոտով եղ բերին։ Հէնց աչքընկերը քաց էլեն անում, իրար էլես տեսնում, էլ եղ դուբարայ ընկնում էլեն իրար ձռով, իրար անուն տալես, գնում էն գլխեն, եղ գալես։ Ոնց որ ընկերների կանդնամնելի աչքերիցը արտասուքը գետի պես էր վեր թափում։ Ձորընկերը կարմիր, աչերնէ կանչեցին, ատեստան կարդացին, խաչ ու մատնիք գլխընկերի վրայ գրին, որ անջատ մի անջատ ուշընկերն էլան։

Էս էլոզ գարնը՝ սիրելի կարգացող՝ Ղազար հօրախպէրն էր, որ գլուխը վերն էր գրել, էկել էր ազիզ հօրաձին գանի, տեսնի, մուրացն առնի, հնպէս մեռնի։

Ա՛վ ըսէր՝ հնազէս չանէր։ Աիրտ ընելը որ մի քիչ դիմա-
ցաս, ջանդնելը հոգացաւ, Ա՛ստիքը դադրի ծալելը մէկ
Թուղթի հանեց, Աղաւնն ալեց, ինքը մ՛հանալ առնելը դուս
դնաց, որ նրա աչքի արտասուքը չտեսնի, էլ մի՛
Թոթվվի։ Երկու Թուղթ էր բերել հետը, մէկը Աղաս-
մէրն էր գրել, մէկը նշանածը։ Երանի էն աչքին, որ էս-
պէս Թուղթ իր օրումը ո՛չ տեսել ա, ո՛չ էլ կտեսնի։
Էլի Աղաւնն էր՝ որ դիմացաւ, բայց վայ էն դիմանա-
լուն։ Հարիր անգամ Թուլացաւ, նուաղեց, Թուղթը դրեց
երեսին ու աչքերը խփեց, էլ ոտ ջուր առնելին, ոտ բե-
րելին։ Աօր Թղթի խօսքերն էս ա.

Ա՛ղասի ջան, Ա՛ղասի, դլխովդ վատվան ըլիմ՝ Ա-
ղասի։ Ինչի՞ չեմ էս սհաթին կրակ դառնում՝ ինձ է-
բում, ընչի՞ էլ լեզուս չտանում, աչքս խաւարում, ըն-
չի՞ չեմ Թող դառնում, որ բալքի Թէ քամին բերի, դամ,
ոտիդ տակին ցրվիմ, ասլհատը ընկնիմ, քարեքար, որ իմ
երեսը կոխես, սրդիդ, որ մանր դաս, որ իմ աչքը հանես,
սրդիդ որ նատես, որ ինձ վրայ դլուխդ գնես, սրդիդ
որ քունն մանես, նանն ըմբռնիդ մեռնի, իմ Թագաւոր, իմ
աղայ Աղասի։

Տնական ծառերդ վառ են դառել՝ ինձ ապառում,
պտհած ծաղիկներդ կրակ են դառել՝ ինձ էրսում, խոթո-
վում։ մանր կտած տեղերդ՝ աչքիս լոսումը մղոտին պէս ցը-
վում, սիրտս դուս Հոթոռում։ Աիր կորչիմ, որ ձէնս
օդին չխոստայ, ոնր գնամ, որ աչքս քո տեսած բաներն
էլ չտեսնի, մտքս քո ասած խօսքերն էլ չլիշի, Ջանս քա-
րանայ, որ էլ անուշդ չտամ, սիրտս ջուր կտրի, որ էլ
քո սէրը չզգամ, ուղեղս փչանայ, օրս խաւարի, որ երես-
քի տակին էլ չտեսնիմ, Թէ ես էլ իմ մէջս, ես էլ որդի
բերի, ինձ էլ մէկ օր աչքալոս տվնեն, ես էլ մէկ օր որ-
դուս, զաւակի արևի ձէնը պէտք է ածէի, ես էլ որ աչքս
խփէի՝ մէկ բուռը Հող դուս պէտք է երեսիս քցէին, դուս
իմ նաշը խառնէին, դուս իմ լաշը Հողին տային, դա վրէս
սուք անէին, դլխիս վրայ կանդնէին ու ոտ աղիդ, ոտ սուրբ
բերնովդ ասէին. «Հոգիդ լինի դառնայ՝ այ իմ մէջս, այ
իմ մէջս, ինչ կլնէր, որ մէկ էլ աչքդ աչքիս, բերանդ
բերնիս առնէր ու յիշայ Աստուած Հոգիս առնէր։

Հոգիս խոր է՝ լեռ հանեմ Աստուծուն տամ. սիրտս ձեռիս չէ, որ կրակը քցեմ, երեմ. երկինքին ձեռս չէ հասնում, անկաշկանդ ձկնա չէ ընկնում։ Աշխ ա դլխավերևս թռչում՝ քո անունն եմ տալիս, շունչս ա բերնիցս դուս գալիս՝ քո հասրաթը չկզեաթս կրում, փոխոխում, աչքիս եմ հուվ տալիս՝ սիրտս ա տրաքում, քեզանից եմ կաշնում՝ միաքս ա ցնորվում, առունն եմ մոռնում՝ պատերն են լինձ դժոխք դառել, դուս եմ գալիս՝ սար ու ձոր սև օրս լաց ըլում, երկինքին եմ նայում՝ մեկ ձկն չի դալիս, երկրին եմ մեկ տալիս՝ մեկ խաբար չի՛ հանում, բարձին եմ դլուխս դնում՝ շունչս ա լինձ խեղդում, քընաած, լեռ զարթուն՝ դու ես աչքիս առաջին պատկառ դալիս։ Աստուածանքս ծով ա դառել՝ Աղասի Ջան. ախ ու ոխ քաշելուցը շունչս կտրվել, հոգիս մաշվել, դլուխս էլ մազ չմնացել, որ քաշուն չտամ, երեսիս էլ աեղ չկայ, որ չըլիմ կտրատել, տան ու դռան էլ քար չկայ, որ չըլիմ դոշիս խփել։ Գլուխս ծեծելուցը ձեռներս բեղարեց, շատ լաց ըլելուցը աչքս խատարեց, բայց ախ...ախ...հոդիս իմ ուզած չի, որ ասեմ՝ դուս գնայ. սաղ սաղ էլ դերեզմանը մտնիմ, ուզմ ձկնը լսեմ, ուզմ երեսը տեսնիմ, ուզմ հոգիս տամ, ուզմ սակ տակին գլուխս դնեմ, ուզմ էս վերգացած ձեռներովս խառնեմ, ուզմ էս չորացած լեզվովս սասեմ. մեռնիմ էլ՝ Աղասի Ջան՝ հոգիս պլտվդ պատիս կգայ, ապրիմ էլ՝ սրդի Ջան՝ Ջանս քո ուղղբինդ դրած ա, հոգիս երկնքումն ըլի՝ մարմինս քո առաջին փետուրդ, շունչս վրես ըլի՝ դու ես իմ սրտի մատրաղն, հողկդառնամ՝ հողս քեզ պտուղ կտայ, ջուր կխորվիմ՝ քո հանդի, ծաղկի վրայ կթափիմ, դրախտումն ըլիմ՝ քո ծառի ճկներըն վրայ բլբիւլի պես կկանգնիմ, քեզ անուշ քուն կդնեմ, աշխարքումն ապրիմ՝ Ջանս քեզ ղուրբան կըտամ, Թաք դու ծաղկիս, ծլիս, զօրանաս՝ անուշիդ մեռնիմ,

Անուշիդ մեռնիմ, արեւիդ մեռնիմ՝ Աղասի Ջան. մոր աչիզ պահած, հոր աչքի լես սրդի Ջան. ալամ աշխարքի գոված, Աստուծու սրբկան, մարդի դիրեկան. Ջանս քեզ մատաղ՝ Աղասի Ջան. փուշ հիր անիւմ՝ վարդ հր քեզ դառնում, քարկին հիր ձեռը տալիս՝ քարը հոգի

առնում. մեկ հոգի ունեիր՝ հազար աղքատի սրտում. մեկ շունչ ունեիր՝ հազար հիւանդի բերնում. մեկ անուն ունեիր՝ արարած աշխարքի մէջում. երկու ձեռք ունեիր, մեկը ողորմութիւն տալիս, մեսը աչք սրբում։ Այ բար ու մեկ լեզու խօսք ասեցիր, որ ինձ անիծեց. ու մեկ վոյ դուռը հետ արիր, որ ինձ վայ տվեց. ու վեր քնկած տեսար, անց կացար, որ մորդ գլուխը լոյս էլաւ. ու կաթը կերար, որ քեզ լեղի դառաւ. ու ձեռին մեծացար, որ գիշեր ցերեկ քեզ չօրհնեց. ու ծնկան վոյ քնեցիր, որ երեսիդ քրտինքը տեսնելիս՝ հազար անգամ աչքը երկինքը չբացեց, արտասուքը երեսիդ չմաքրեց ու իր մեղաւոր բերնովը չասեց. փառք շատ լուի՝ Աստուածդ Աստուած, դու տվիր, դու պահիր. իմ կեանքս ա՛ռ, սրա վոյ դիր. սրան մեկ վորձանք գալիս՝ իմ աչքը հանիր, ծնօտը պետք է սրան դիպչի՝ իմ սրտումը առաջ ցցվի, կրակ պետք է սրան երի՝ սկզբայ ինձ փոքոքի, սրա աչքը ցաւելիս՝ իմ աչքը դուս գայ։ Ծնօտը լուի սա՝ ամէ երկնային Թագաւոր Աստուած, ղօրանայ, մեծանայ, իր մեծ բաղին հասնի։ Ձայ չունենամ, դունդումը կընկնիմ, սրան կպահեմ, գլուխս կծախեմ, չեմ թողալ սրան ուրըշի ձեռին մուդաջ. որ թաք ես մեռնելիս սա իմ երեսիս հոդ բցի, սա իմ աչքս խլիի, սա իմ գերեզմանս օրհնի, իմ օջաղի սինն ու ճրագը սա գառնայ, որ իմ յիշատակը աշխարքի երեսիցը չկորչի, իմ տան ծուխը չհանգչի, չպակսի։

Ա՛զգասի ջան՝ ծուխս հատաւ, կորվեցաւ, տունս քանդվեց, յիշատակս քոնս էլաւ, հիմիս տակ ու վեր, ասաղս խառնվեց, իմ վայ արեգակը վաղուց մեր մտաւ, իմ վայ երկինքը վաղուց փուլ կկաւ. ինձ համար էլ լոյս չի բացվում, ինձ համար էլ աղօթարանը չի ծէքում. օրն ինձ համար՝ գիշեր. գիշերն ինձ համար՝ տարտարոս, դժոխք։ Ա՛ղաչ եմ գերեզմանիս ղպաղն կանգնել, հորը փորել, հազար անգամ մէջը մտել, դուս էկել. բայց ախ՝ հողն ինձ ի՛նչ տեղ կտայ, որ քեզ չեմ տեսել. աչքս ի՛նչպես կկպչի, որ քեզ չեմ նայել. գերեզմանտումը կը դինջանամ, որ դեռ բերանս բերնիդ չտեսել, լեզուս լեզուդ, աչքս աչքիդ, դոշս դոշիդ, եդ չիւան չանիդ զաբզան՝

Ղազար։ Երեշտակ լինչպէս սիրտ անի, որ ինձ մօտանայ, էն ձեռը չի՞ չորանալ, որ ինձ լուանայ. էն լեզուն չի՞ վիդանալ, որ իմ առքն անի. էն բերանը լինչպէս տեղը կմնայ, որ իմ նաշը տեսնի. էն բաժակը կրա՞կ չի դառնալ, որ հոգուս համար պատի խմեն. էն խունկը բոյ չի դառնալ, որ ինձ վրայ պատի ծխեն։ Ալ որդին մօր գլխին կանգնած չըլի, էն մորը ո՞նց պէտք է Թաղեն. որ որդին ծնողի առքը չանի, էն ծնողին ո՞նց պէտք է հողը դնեն. որ որդին մօր դերեզմանը օրհնել չտայ, էն քարը ո՞նց պէտք է քցեն։

Ա՛զգասի ջան, Ա՛զգասի. երեսս ոտիդ տակին՝ Ազգասի. լինչ կըլի մեկ շվաքդ ելայ տեսնիմ, յիտոյ հոգիս տամ. մեկ ձենդ ելայ լսեմ, յիտոյ աչքս խփեմ. մեկ ձեռդ բռնած տեսնիմ, յիտոյ շունչս կտրեմ։ Էն լինչ օր էր, որ գլուխդ դոդումն, ձեռներդ դօշիս՝ ջարդն էի դնում՝ քամակիս կապում, հանդն էի դնում՝ ուսիս քեզ դնում, մեկ ձեռս բերնումն, մեռոնին քեզ խառում, խաս էինի հնձում՝ քեզ ճօճումն պահում, հինդ խազ աստղ ու քեզ օրօրում, պատուդ հասարքում՝ քեզ մինչքիս կապում, հայը բերնիցս հանում՝ քեզ դեմ անում, ծաղիկը պատուդը քաղում՝ քո խաթրն առնում, հարիը անգամ գիշերը վերևինում՝ քեզ ծածկում, Ջան, զավրան առելով՝ հետդ քաշ գալիս, արտասուներդ սրբում, երեսդ համբուրում, վերդ խաչակնքում ու ալօթք անում կամ քեզ դիրիս առնում, հետդ քուն մնում։

Երբ գընդանում, առնելը բռնում. Ազգասն կիսաջան՝ մահի հետ կռվում. հինց ես եմ միտակ չար գըլխես պահում, որ մեկ շունչդ քաշեմ ու քո սուրբ դոգումը գլուխս դնեմ ու քեզ բարով ճամ առնում. բարով ճամ առնում ու աչքս խփեմ, որ քո արտասուքն հեչ չտեսնիմ, քո սուքը չըլսիմ։ Ալ՝ այ իմ կտրած որդի, ըմբռնիս լուսատու. բան քո խեղճ մերդ հեչ միտդ չես գցում. բան քո ջաստար հօր հալը հեչ չես հարցնում. բան ջնան Ազգասդ՝ որ քեզ ա ուզում, անուշդ տալիս, մեկ աչքը բանում՝ քո սիրուն երվում, մեկ քեզ ա լիշում՝ շունչը բերնումը, հընչասին առաջին, տաք հողումը, խաչը գլխատակին, պատանը ծալած, խառնին ու մնաս հողումդ, աչքը խոր գնացած,

քեռանը վախճան՝ լեզուն չէ բռնում, որ անունդ տայ, արտասուդ չանէ՝ սիրտը հովացնի, էլ թաղելի չունի՝ որ ինձ էլ չէ՛ր։ Ասդ ի՞նչպէս ա քարերին բռնում, աչքդ ի՞նչպէս ա քուն գալիս, որ մեր մեռնելը միասդ ա գալիս։ գլուխդ հդաեղ լիա, հասեղ չտրացրու։ Թոռդ մկի սհաթ լսի, Թռի, արի, հոլին տուր մօրդ՝ որ էլ մէր չտնհնաս, մէրդ քանը դառնայ։ "Կապուտն հեսդ տար, ոտ էլայ տալ՛ րի, քեզ վախեցրի։ գնա արևիդ մեռնիմ՝ Ադամի, ա՛ րևիդ ձէնն ածի։ ինձ Թանկը, բայց Կապրվեդ մի Թողար, մի գէն քոյը։ քեզանից աւելի սա էլ ում ունի։ քեզ ա՛ պատխնեց, արի, սրան հասի, քանի շատը ունի՝ տար, չտեսնիմ։ Էնից քիչ տեսայ Թէ չէ՝ հոգիս ձեզ կուտամ, ես հողը կտանիմ, ձեզ բարով կասամ. էկէք, Թաղեցէք, վախէք, գնացէք, ես դառն աշխարքիցս ոտքներդ քաշեցէք ու ձեր անբախտ մօր հոգին յիշեցէք։

Էս Թուղթը կարդալիս էլ՝ հարբը անդամ իրանից գնաց՝ ու էլ եդ եդ էկաւ ու սկսեց կրկին կարդալ ու ինքն իրան սիրտ դնել։ Վերջը Թուղթը ծալեց, ծոցը դրեց ու մանչի ծոցին ընկաւ։ Երկինահօնը ընկել էր՝ որ աչքը բաց արեց, ձեռը ծոցը տարաւ, որ մօր դիրը մին էլ կարդայ, իր սկսկանչին ընկաւ ձեռը, իր Կապրվինը ու քիչ էր էր՛ վել, նոքին հաղար խանչալ սկսեց օրտումը ցցվել։ շշկլած, շշմած սկսեց կարդալ։ "Ըբա Թղթի միտքն էլ էս էր։

Երբոր որ սիրտս հանեմ, էս Թղթումը դնեմ, ե՛ րթը որ քոյ անես ու հազար Թուր միջումը ցցված տես՛ նես, կխնամես էն ժամանակը՝ Թէ Կապըտդ, քո ջըտտար Կապըտդ ինչ ցաւ ա քաշում, ինչ օրումն ա, ինչ հա՛ լումն, իմ գլխի տէր, իմ ըմբըռ Թագաւոր՝ Ադամ։ Ո՛ր տարեր են առաջդ կտպել, ո՛ր գետեր Ճանկիդ կտրում, ո՛ր ձեռն ա Թևիդ բռնում, եդ քաշում՝ այ իմ Թագ՛ ու պարծանք, որ հապէս ինձ կբախում Թողել ես, ինձ դժոխքը զրկում, դու աբքայութիւնը վայելում, ինձ սու՛ րը քաշում, դու ձեռներդ լվանում, ինձ դևանոցը տա՛ լես, դու հրեշտակներն միջին ասևիդ ձէնն ածում ու ե՛ րեսդ էլայ չես եդ դարձնում, որ ինձ հոգը դնես։ Ադա՛ սի ջան, Ադամ. երաթ սիրտդ քար ա դառել, երաթ աչքդ ծակվի ու Թուփ էլ չի՛ տեսնում, երաթ երեսդ մի երկինքին

չէս գրում, որ տեսնես՝ թէ ինչ մրցած տախեր են ա-
ս աչքդ կանգնած, ինչ կրակ է վերևիցը վեր թափում,
չէս իմանում միթէ՝ անիրաւ, անջնգեաց՝ թէ էս կրակին
ու էս բոցը, էս ծուխն ու էս ամպը իմ բերնիցն են դուս
գալիս, իմ սիրտս ու քուլայ քուլայ իրանից հանում, վե-
րևն տասերը խաւարացնում, քունում, ներքևը սար ու
ձոր պապանձացնում, անձող չինում։

Հարիր անգամ գերեզմանի դուռը հասել՝ էլ եդ
եմ էկել, հարիր անգամ արեգակը որ մէջ մտաւ, ես
էլ իմ հոգիս հետը Ջամիլսու բցնցի ու ախ՝ էլի ձեռը բաց-
վելս հէնց իմանում էի հոլանին եմ, չէի ուզում շունչ
քաշիմ, հէնց իմանում էի մեռելների կոխքին եմ, չէի
կամենում գլուխս բարձրացնեմ, ու էլի մօրդ՝ ախ՝ քո
ումրը խաւարած մօրդ ձէնն որ անկաշկս չէր ընկնում, էլ
եդ աչքս բաց էի անում, մանչերս նրա տախ տակին փռում,
որ կամ ինձ սպանի, կամ թէ չէ մահի ձեռիցը ձերնից, ինձ տաղ
տաղ հոգիս չէրի, չխորովի. տես էլի որ նրա էն խաւա-
րած աչքերը, էն չորացած, մազ դառած ջանը որ աչ-
քովս էր ընկնում, որ իմանում էի՝ թէ նա էլ քո ցաւն
ա քաշում, քո դարդովն ա էնպէս վսեմովում, քո-քո
ջանին մեռնիմ, միաք էի անում, որ թէ ես էլ մեռ-
նիմ, էլ նրան աշխարքումը պահող չէ ըլնի, որ ես կոր-
չիմ, նա էլ կենդանի հետս պէտք է հողը մտնի կամ
ջուրն ընկնի, խեղդվի, որ միաք էի անում, թէ նրա խո-
րոված սիրտը ինձանով ա մի քիչ հովանում գտնում, քո
կարօտը, քո հոգն ու հառը քիչ թէ շատ ինձանից ա նա
առնում, ինձ որ չունենայ, կամ սովը պէտք է նրան սպա-
նի, կամ քարկոծ ընկնի, մէկ ըսուր հողն, մէկ օրհնած
տեղն էլ հասրաթի մնայ։ Ո՞նց պէտք է անկի, որ ջուրն
ընկնիկ. հոգիս լաւ չէր՝ որ հանկի, նրան տայի, քալքի
նա ապրկը, քեզ տեսնէր, քո արդար ձեռը բռնէր, գար
գերեզմանս ու գլխիս կանգնէր, ասէր. «Վտասի ջան՝ էս ա
Նազլվեդ հանդստարանը. էս հողին նա իր ջանը պարբան
տվեց. հետս խօսում չէր, որ դարդն իմանայի. ես էլ չօվ
էի դառել, աշխարքն աչքիս փուշ կարել, որ մէկ մօտիս
նստէի, քրտինքը սրբէի կամ մէկ սառը ջուր տայի։ Ես
իմ տեղումն էի կրակի միջումն երևում, սա իր բարձի վրայ,

ես լիմ գլուխս էլ բարձրացնում՝ որ հոգիս տամ, սրա հրեշտակն էլ տեսնում գլխին պտիտ գալիս. ես ախ էլ քաշում, որ ձենս քո անկաջն ընկնի, սրա անկաջն էր ընկնում, սրան էրում, մաշում: Ախ՝ հինգ ամիս էսպես տանջվեց, չարչարվեց ես խեղճ ջրատարը, ոչ դեղ կարաց սրան եդ բերել, ոչ դեղապետ, ոչ տէրտէր, ոչ հոխումն, ոչ աղօթք, ոչ որբուհուն: Մեկ առաւօտ էլ ախ՝ էն սհաթը գնայ, ոչ եդ գայ, աչքս բաց արի, որ վեր կենամ կամ երեսը ծածկեմ, կամ տեղը փոխեմ, տունը գլխիս փուլ էկաւ. աչքերը երկինքն էր քցել, երեան աղօթարանը, ձեռ ու ոտ բաց արել, հինց լսանաս՝ էն եդին սհաթին էլ իր հրեշտակին ուզեցել էր խնդրի մի քիչ համբերի, որ բալքի թե ես սհաթին էլայ մեկ դուռը բաց էիր արել, մեկ քեզ տեսել էր, մեկ հասրաթդ առել էր ու յետոյ հոգին տվել: Ընկիր գերեզմանի վրայ՝ Ախտասի ջան, ես գերեզմանը քո արնի դինեն ա, քո աչքի լսեն ա էտեղ թաղած, երեսդ հողին տուր, որ բալքի հողն էլայ նրա մնըծաղը տայ, բալքի հողեցն էլայ գալը լսանայ ու գերեզմանտունն էլայ դինջանայ: Ախ՝ ի՞նչ կըլէր, որ հնգեան ցաւը քաշեց, մեկ օր մեկ ձենն էլայ լսանայի, մեկ օր մեկ խօսք էլայ ասէր, որ սրտուն դարդ էը ճնար, լինձ էսպես չէրէր, չխորտկէր: Ախ էլ որ քաշում էր, էն կրակված շունչն էր երեսիս դիպչում. լաց էլ որ ըլում էր, էն գետանման արտասուքն էլ միայն տեսնում. մեկ աչքն էլայ չէը բանում կամ գլուխը բարձրացնում, որ բալքի երեան երեսիս առնէր, աչքը աչքիս, որ մեկ սիրտս հովանար, մեկ լացը դինջանար, աչքս լրան տայի, որ լինչ արտասուքը ունէր՝ լինձ բաշխէր, գետնին վեր չածէր. սիրտս լրան հանգիստ բաշխէի, որ բոլոր ցաւն լինձ տար, ես էլ անվորուստ էսօր քեզ առնամ տայի, որ քանի տես՝ նէս, լսանաս՝ թե քո խեղճ, անճար Ղազարդ քո սիրուն մուռաս, քո կարօտովն գետինը մտաւ, որ քանի նրա անուն տաս, հրեշտակ էլ որ ըլէր, էլ Թամահ չանես, էլ էն բարձի վրայ ուրիշ գլուխ չդնես, որի վրայ որ քո հարազատ Ղազարդ հոգին տվեց, որ էդ դոշդ էլ ուրիշին դեմ չանես, որ Ղազվին ջանը հանձց, էդ լեզուդ էլ ուրիշի ջան չասի, որ Ղազվին կրակ դառաւ, երեց: Ձի՝ Ախտասի ջան՝

Թէ քո մէրն եմ, ասածս արա։ Քանի Աղվէսը գերեզմանն աչքովդ ընկնի, քանի ընկց վեր կենաս, երեսդ երկնքը կպնի կամ լոկին մնախս, ծաղիրներդ ջրես, կամ պատաղ քաղես, դօշդ բաց արա, նրա անունը տուր, նրա դլուխը լաց իլ։ Թուի չկայ՝ որ նրա արատաւնքը տեսած չըլի, քար չկայ՝ որ նրա դօշին չըլի դիպել, ծաղիկ ու Թուի չկայ՝ որ նրա դլուխը չըլի խոտել, սուրը տեսել՝ հետը պացել, սրտի ծուխը մէջն առել ու Թագաւել, չորացել, որ նրա կսկիծը չտեսնի, ձէնը չլսի։ Թէ իմ կաթն ես կերել՝ Աղասի Ջան, Թէ իմ ձեռնն մեծացել, քանի շունչդ բերնումդ ա, ոտդ վրէդ, սրի, սրի, ես սուրը հողին վրայ կանդնիր, լինձ էլ նրա հետ Թաղեր ու յետոյ Աստած քեզ հետ։ Վանին որ կենդանի եմ, Թուրկը ցցեմ սրտատ, աչքս կհանեմ, սրիշն էլ հարս չեմ կաթող ասել, սրիշն էլ մէր չեմ դառնալ։ Լինձ էլ աչքաչես չե՛ հարիւրաւոր, չե՛ հարիւրաւոր։ Իմ աչքիս լեռն էլ երեսա, իմ օր ու ումբրս էլ, որ կորաւ, վերացաւ։ սրա կնաւած տեղը Թէ սրիշն ոտ ա դնիլ, հողիս կտամ։ սրանից եդը աշխարքս չառահիր էլ դառնայ, էլ ոչխար աչքը կպայ, ոչխ Թամահ կանի։ Սեռնելս էլ անկաջումն են եմ ասել։ գնա՝ իմ Ջանի հանող, քանի շունչս վրէս ա, Աղասին էլ կարմիր չե՛ կապել, էլ ձեռներդ հինայ չե՛ դնիլ, նրա հինէն վառուց քամուն տալ։ Մէկ բարձի գլուխ դրիր, մէկ հագուստ սրտի քնիր, լինձ էլ միջներդ առնիր, որ ձեր սէրը գերեզմանումն էլ տեսնիմ, երկնքումն էլ վայելեմ, ձեզ օրհնեմ, ձեզ որդի ասեմ ու Աստուծուն՝ ինձպէս առայ, էնպէս ամանաթ տամ։,,

Գերեզմանի գլաղեն կանդնել եմ, քէզ եմ կանչեմ՝ Աղասի Ջան, ձեռս ու դօշս բաց եմ արել, քէզ եմ կարօտ՝ Ջանիդ գլուբան։ Հողն իմ ձեռքս եմ առել, որ երեսիս քցեմ, քո մատաղ դնամ։ պատանա ես եմ կարել, որ մէջը մնանիմ։ Աղբիւրն չարդ տանի, խուռնիս ու մուռն ու ժանյս իմ ձեռքս եմ տվել՝ անուշիդ վերնեմ։ էլ ժամ կամ պատարագ, տէրտէրը կամ քահանի՝ լինձ էլ հարիւրաւոր, երեսս ոսիդ տակը։ Հազար անգամ հրեշտակիս ոտն եմ ընկել, եդ դարձրել, որ մէկ էլ ձէնդ լսեմ ես քառասած անկաջովս, մէկ էլ երեսդ տեսնիմ

Էս խռոված այգումս, մեկ էլ էդ սուրբ ձեռդ էս քարա-
ցած դօշիս կպցնեմ, մեկ էլ էդ ազիզ պատիվդը էս հող
դառած երեսիս դնեմ ու էս էրված, խորովված, քրքրված
հոգիս ու շունչս քեզ տամ՝ Աղասի ջան։ Բաս սիրած
ինպես մեռնել, սիդացել ա, որ էլ ինձ չեմ սիրում։ Ախ
ի՞նչ անեմ, ի՞նչ ասեմ։ սիրտս լիքը, ձենս կարճ, տեղը
հեռու։ Ալ մեր դարդին Հասը կանի։

Աղջամուղն ազիզին էլ չէր կարացել իրան պահի։ Կե-
սուրն էլ ին վախտը վրայ հասաւ, որ էսպէս վիդացել,
վեր էր ընկել։ Ձեռքը բռնեց՝ դողդողալով տուն տարաւ
ու տիպօրը լանդրեց՝ որ դնալիս էս բայաղիին էլ մեկ աս-
տաւածաշունչը դրել տայ, հետը տանի, որ Աղջուն վալտայ
երանից հանել էր ու ամեն օր արտում աստւում։

Աղջկա սուքը։

Գարունքը բացվել ա, դաշտերը կանաչել,
Ծառերը ծաղկել, տարեր գարդարել,
Բլբիւլն իր վարդի սիրուն կշտացել։
Ախ ին՛չ ես՝ ախ՝ սիրտդ կարօտ ճռացել։ ախ՝ կարօտ ճռացել։
Ինչ քար տեսնում եմ՝ դու ես տեսիլս,
Ինչ խոտ կոխում եմ՝ դու միտս գալիս։
Աղբրի ջուրն էլ քո հասին ա տալիս,
Հանդի ծաղկին էլ իմ օրը լալիս։ ախ՝ օրս լալիս։
Աչքիս լեռն էլ՝ ախ՝ լալով փչացաւ,
Ախ ախ քաշելով լերդս չորացաւ։
Ումի սիրտս բանտում, ումի տեսիմ իմ դյուռ,
Տեսիմ էլ երազ, ումի որտին կտայ դյուռ։ ախ՝ կտայ դյուռ։
Չեմ ուզում աչքս երկինքը բացիմ,
Լանեակին, արեգակն ինձ հետաբ կանչիմ։
Ախրտ ունեն նրանք, որ իմ դարդս տեսիմ։
Ախ՝ արեգակ իմ՝ քեզ կարօտ եմ։ ախ՝ քեզ կարօտ եմ։
Նրտաբ քո սիրտն էլ հետս դատիմ ա,
Նրտաբ անուն մեռդ գալիս ա,
Ծով չոր քարերը ձենս ու տաքս լսում,
Ոչ հետս խոսում, ոչ սիրտս առնում։ ախ՝ սիրտս առնում։
Էդ սուրբ երեսդ մեկ էլ ես տեսնիմ,
Ախ էլ մտովդ նստիմ, մեկ ձայնդ լսինիմ։
Թռնել էն ժամանակն ես տամ իմ հոգին,

Արեևելի արևիդ՝ էդ ոսիդ տակին. ախ՝ ոսիդ տակին։
Նաղլվեդ աչքը ձամփեն մի Թողար,
Նաղլուդ մի սպանիր. Նաղլուդ ջըստար
Չեզ զաբբան ըլի, հասի ըզան հասար,
Հասիր՝ հողը դիր, հողին հետդ տար. ախ՝ հետդ տար։

Ախ՝ այ իմ աստուածատեր կարդացող՝ քար ըլեր՝ էս խօսքերը կպատռեր, ամբ մնայ մարդ, են էլ Աղասին, որ սիրտը բարակել, փուշ էր դառել։ Բայց մարդիս հոգին խոր ա, ջնջը կակուղ, քանի ձգվում ա՝ բարակում է ու յանկարծ կտրվում։ Են օրին ա մարդ շատ անդամ լըքան մոռանում, թե չէ՝ նեղությունը միայն հոգին մաշում է, բայց շատով չի հանում։ Աղասու էգան երկիրն ու տանջանքը որ տեսնում էին փամբակեցի կարիճ Հայիթը, ղերքը, խօսքը մին արին, որ գնան Թաբուն նրա մօրն ու կնկանը փախցնեն, բերեն. բայց խելօք մարդիկ խորհուրդ չտեսան, չունըլ խելքի ծերությունի հօրը բանդումը Թխթայ Թխթայ կանչին։ Շատ անդամ վարավուրդ էին անում, որ Աղասին միտը ծռել՝ ուզում ա դնայ հօրն ու մօր հատաբերն։ բանտն բռնում՝ էդ էին դարձնում։ Յոպէս տանջվելով էս ձմեռ էլ անց կացրեց, մինչև գարունքն էլի բացվեց ու Թռուրը ու Հայ եայլաղ դուս էկան։ Աղասին էլ հետքները գնաց։ Աղբյուրների գլխին, ծաղիկների վրայ օրհը իրանց չադրները ավին ու մեղն արին են անմահական դրբախտը։ Աստուած որ տեղից վեր էիր կենում, հաղար տարի ծէրից առնն ու ծուխը իրար հետ խառը երկինքն էին վերանում ու շուքն ու ցողը անձրևի հետ նրանց շրջերն, երեսների վրայ դնում։ Կոնակները կճի տատասի հետ էին ըլում, կաԹը հատաքում, եղ ու պանիր շինում. մարդիքը տատասը սարը տանում կամ բարդ ու եղ բաղարը բերում, ծախում, իրանց տան պահատեղությունը հոգում։ Մենակ էս չէր կնանանց գործը. ցերեկը չահրայ էին մանում, շալ ու խալչայ կամ կարպետ գործում ու իրանց օրը ուրախ, վհատիտ անց կացնում։ Էլ ի՞նչ ասել կուզի, որ տան պես՝ աղջիկ ու հարս էստեղ կուչ ու ճիպ անելով չէին մեն գալիս կամ երեսները կախում։ Մեկ տան պես, ում օրէն մոնիկը, Թուշ էր՝ որ վարդի պես փայլում էր, աչք էր՝ որ մարդի խելք տանում էր. են

օգի ու ջրի, էն ծաղիկ ու կանաչի հոտն ու հանն առնող հոգին ու ուռնգն լինչ կըլիեր բան։ Բայոնի բան կ՚, որ փոլոն ու շատ անգամ գոլի ու հարամա հետ շաբաթով կէին մեն գալիս ջահել տղէրքը ու սպասած կամ բռնած բերած ժամանակը մէկ հարսանիք կը ըլում բոլոր օրէքանց մէջին։ Պօնազ պատահէը, հատեղ պատահէը. շաբաթով, առնով կ՚ էին թոզալ հեռանայ, ու աղբրների ջրջրոցը, ջրերի խշշոցը, ծառերի սլսլոցը, պշերի ծլվլոցը, չօբանի թռւթռւոցը, գառան, ոչխարի ու տաւարի ձէնին ու բառանչը՝ ամէն մարդի ուղում կէին ասեն. թէ դրախտ ես կամենում, հատեղ կաց, հոպէտ կաց, սերտ անմեղ, միաբդ վիտակ։

Չ՚եմ կարող ասել՝ թէ էս տեղի փոխհատութիւնը Պզտաս սերտը չի բաց արեց. քար ըլէը՝ կիսակրէը, կըլաք ըլէը՝ կիսանդէը, ուր մնայ նրա սերտը։ Բայց Պզտաս գլխին գեռ չար հրեշտակ էր պատում ու ինքը տղրմերին չէր խմանում. Շատ անգամ ասրից որ օրէն չէր մոնում, հազար աչք ճնում էին վրէն հայել մայել. ի լահիմ որ խմացան նրա պատմութիւնը, ամէն աչք ուղում էր նրա համար բացվի, ամէն բերան նրան իր շունչը տայ։ Ա՛մ որ մէկ ծաղիկ չէր թառամայ անում, աչքը արտասունքով լիքը՝ ուղում էր ձեռի տեղակ սերտը դէմ անի, քթի տեղը հոգումը գնի նրա տված ծաղիկը։ Ով մէկ անուշ թրքայ ունէր, նրա համար էր պահում. մէկը սէր էր նրա առաջին դնում, մէկը ձուաձեղ, մէկը գառան միս, մէկը պախրի խորոված։ Շատ նրան ջնտաղ կանչէլիս՝ գառն ու ոչխար էին մորթում, որ նրա սերտն առնին։ Նրա տխուր բայեաթու ձէնը, նրա աղիողորմ սուգը կամ արտասունքը որ չէին տեսնում, մեծ, պատիկ ուղում էին մատաղ գնան։ Պզէկերքը որ չէին գառատայ գառատայ սարի գոշին մեն գալիս, ծաղիկ քաղում, գլուխ ու գոշ զարդարում, սերտն ուղում էր թէ արտքի, որ իր Պզտլուն հատեղ չէր։ Բայց Մուսէն, Չնան Մուսէն՝ ա՛չ Պզտլու ունէը, որ գարդ անի, ա՛չ հէր, որ բանդումը տանջվի. մէկ ջահիլ մէր ունէր, էն էլ հասր հգուց էր ընկել՝ որ մէկ քէր կամ ախպէր էլ նրա համար բերի։ Հօրն հկել՝ շշակացել էր, չնազրի գառել. բերէրն նոր էր բերնի վրայ

ծաղկել. Թուխ Թուխ Հալվերը շարմաղ երեսին հովին ա-
նելիս՝ հենց իմանաս հրեշտակ ըլլի Թևով խփում: Տանը-
վեց տարին անց էր կացել, դեռ նա ծուռն աչքով մեկի
երեսը չէր մոխիկ արել: Խաղն վախտ մեկ քօղ կամ սիպ-
տակ լաչակ տեսնելիս՝ զորդ ա՝ խելքը գլխիցը գնում, սիրտը
կրակով լցվում, աչքերը արտասունքը կսխում, ուզում էր
սար ու ձոր ընկնի, գլուխն առնի կորչի. ամա մեկ քանի
օր որ անց էր կենում, աչքը էլ որ չէր տեսնում, սիրտն
էլ հովանում էր: Խաղն վախտ հետևս գիտես՝ Թե նրան
վեր ըլնի քաշում: Հալը տալիս, ծառը ծաղկելիս, ջուրը
քչքչալիս, հենց դիտես՝ Թե մեկ աներևույթ ձեն նրան ա-
սում ըլի. «Մնասայ Ջան՝ քնի, ես աչքդ կկպցնեմ, ե-
րազումդ հետդ կխոսիմ, որ զարթնես՝ գիմ կըլիմ, չուն-
քի վախտը չի՝ հասել, որ դու քո նասիբը դանես. ինչ
որ Հանահիդ գրած ա՝ էն պետք է ըլի:» Հենց որ վեր էր
կենում, հենց իմանում էր՝ Թե հրեշտակները ծամիցը նոր
Թուան. նա չէր իմանում, Թե սերն ա էս, որ քիչ քիչ
նրա սրտումը տեղ էր պատրաստում: Մեկ օր էլ էս-
պես մեկ ծառի տակի քնած տեղը՝ երազում մեկ Թաս գի-
նի բերին, դեմ արին նրան, ու մեկ հրեշտակի պատկերը նը-
րան՝ Թևերն երեսին փռած՝ կանգ ձեն տվեց.
«Մնասայ Ջան՝ եա խմիր էս Թասը, եա լինճ ապանիր.
իմ կեանքս քո ձեռին ա: Հերնը մեր չտնիմ, ընկել
եմ մեկ անօրեն Տաճկի Հանկ. Պ ատասյ սարսռանք ա մեր
օրեն. Թե սիրտ ունես, Թե Պատուաձդ սիրում ես, արի,
լինճ ազատի. չես ազատել, քո օրումդ դու կեանք չես
տեսնիլ. Մնասայ Ջան՝ գնում եմ, դու դիտես. արի, Թե
չի՝ էս ա քոնն օր ա լինճ տանջում են, որ Թուքդանում,
չեմ Թուքդանում, քեզ եմ ազատում. լինճ երազումն ա-
սային, Թե դու ես իմ ազատողը:»

Աչքը որ բաց արեց, հենց իմացավ՝ Թե ծառ, խոտ,
ծաղիկ՝ անմահական հոտով լցված ըլին ու արեգակի շող-
քը երեսը սղալեցնի՝ ուսուցնի սարի քամիները անցավ: Ու-
զում էր խոսայ՝ ձենը չէր դուս գալիս, ուզում էր վեր
կենայ՝ ոտն ու ձեռը չէին զօրում: Թուխիկի ու շիտ
ձենն էլ որ անկարը չըմնար, էլ եղ աչքը խրեց: Ա՛խ
ի՞նչ կըլեր՝ Չահելաթևները նրան չէր հոքան յաղթել,

աչքը չկը էսքան նրան Թափթացրել։ Առէթը գեամինն առաւ, մատդ որ կսխեիը մարդի աչք, չկը սենալ։ Ալմաստը սարերիցը գլեհները բարձրացրին, առնելը կտրեցին. չանգ ու դուման սար ու ձոր բռնեց։ Հինց գիտես հազար վիշապ բերաններըը բաց արած գալիս են՝ որ սար ու ձոր կուլ տան։ Այծակը հասել հնռել որ չսխմախին չսվեց, սարըցիք խնացան՝ Թէ ինչ խաբար ա. տասաը, ոչխար ազալէ մէջն արին, Թվանքներն առան, հները բաց Թողին, չունքի լաւ գիտեն՝ որ գալ, հարամա, Ջանաւարի ղզլուն վախտը հինց էս ա։ Ալմաստը որ Թօփ ու Թօփխանեն չտարքեցին, ալ ոտ ունէը՝ վախաւ, ալ աչք ունէը՝ վախեց, օղլուշաղը ալաչուխի տակին արեց, ձրագ, կրակ հանդցրեց, որ աչքը մի քիչ էլ ա բան տեսնի, ու հինց ոտի վրայ ամինը մի կտոր հաց առան, էն էլ գօտիկը գրին, չկերան, որ տեսնին՝ Թէ վերջները ինչ կըլի, ինչպես կլուսանայ։ Մէկ բարակ կարկուտ անձրևի հետ խառը կգաւ, վերջնեանէն անց կացաւ. երկինք, գետինք սկսեց կրակվել։ Կայծակը որ չէը զամշում սարերի գլխին, ուզում էին՝ Թէ հազար զազ խոր գնան։ Ալմաստը որ չէը Թօփի բերանը բաց անում, գետինն ուզում էը հազար կտոր ըլէ ու հոգին տայ, Ձրագ չկար՝ որ մարդ տեսնի, ձէն մարդի անկաչ չէը հասնում։ Ազասին պատռեց դուռալով, Առաւ անուշը տալով, բայց Ջուրը տանի նրա մօրը, նա ինչ տեղ էր, որ խօսք խնամայ, ինչ նեղ սհաթի, որ գլուխ առնի, վախէ։ Ազասու ընկերքը ամին միկը միկ սար ընկաւ, գլուխը մնհոգ տվեց, հարիր տեղ Թվանք քցեցին ու սրքան էը նրանց ահն ու երկիւղը, երբ որ խնացան՝ Թէ նրա Թվանքն էլ վրեն չի՝ Ազասին մահվան դուռը գնաց։ Ալմաստն էլ եղ դառաւ, կայծակն էլ, բայց գիշեր էր, ինչ տեղ պիտք է նրան քշնեին։ Ինչանք ձէքը բացվեց, օձերը ծնեցին ու ամէ նրանց հալը կարայ պատմել, երբ էկան տեսան՝ որ Ջնան Առաւն արևի միջուկը շաղախված, չորս կողմն խոտն ու Թուփը պոկած, միկ ահագին քարֆԹառ նրա դօշին նստած, Առաւ ձախտ ձեռը բերնումը. քիչ մնաց, որ Թուրն իրանց սիրտը կոխեն. որ ձէն չսվին ու վայ ասին, հակայն Առաւայ աչքը բաց արեց, ընկերներին որ տեսաւ, գլուխը ժաժ տվեց ու ժպտելով ասեց. «աֆեր իմ՝ լաւ

վախտի էր գալիս, հակէք կուռս հանեցէք. դամին շատ խորն ա դնացել, ձեռս էլ հետը, ինձանում էլ թաղաթ չըկայ, որ հանեմ։,, Ով աչքը էն ութախութիւնը կտեսնի, ինչ նրա ընկերների աչքը տեսաւ։ Այդ թառան, քաջ թառին դէն քցեցին ու Աուսէն որ կուռը չհանեց, կէսը հէնց բոնէր ծամած էր։ Արէգ սաղ ահաթ Ղազարն նրա գօշկոցը չէր պակ գալիս, հնպէս դխտում էր՝ թէ էն կեանքից ա վեր հկել։ Աարըցիք էլ էս չնւան խփիթի սիրտը տեսնելով՝ մնացել էին զարմացած ու սաղ շարաթը հէնց էն էին խօսում։ Էդպէս Աուսի աչքերը քանդ էր փախել, սրտերը ղարարը։ Ընտիկն էր դուս գալիս՝ նրա օրը մէր էր մանում, օրն էր մէր մանում՝ նրա ցաւերն էին նոր ի նորոյ բացվում։ Աար ու ձոր նրա համար դըժոխք էր դառել. գիշեր ցերեկ նրա կերած հացը, նրա խմած ջուրը, նրա տեսած լեռն ու երազը էն պատչելի պատկերն էր, որ կրան կանչել էր։ Ոտաւերն էին ալըլսում, թէ ջուրը քշքշում, քամին էր փչում, թէ հավը հնչում՝ նա ոչինչ ձէն չէր լսնում, ոչինչ չէր տեսնում, եթէ մէ իր սիրելիանի երկոպլեն դէմքը։ Հակայն Ղազարն, որ իր վիրքին օրումն էլ էր ուզում, որ իր ընկերների մէկի մաղն էլ ա թեքվի, վաղուց էր վարանում արել սրա էս նեղութիւնը, վաղուց էր խնայել, որ իր սիրելիանի սիրտը, ուշ ու միտքը թառել ա, էլ վերն չի, ասում էր խնամում՝ թէ պատճառն ինչ ա. գիտէր՝ որ նրան աչքն լոկ պէս էր միտչև էն օրը պահել, բայց թէ ինչ էր հասկս նրան էրում, խորհում՝ չէր կարում հասկանալ։ Ինչ տեսնում էր, որ Չնւան Աուսէն մէկ աղջկայ ձէն լսելիս, մէկ աղջկայ պատկերը տեսնելիս՝ էրանից դնում, խելքահաշ էր ըլում. ասում հնպէս կարծում էր՝ թէ էս էն առաջին կրակն ա, որ ամէն ջահել մարդու սիրտ վառում, բորբոքում ա, երբ ինքն էրան ճանաչում ա, երբ արինը եռ ա ընկնում ու սար ու ձոր մարդուս աչքին էս սաղ ու քեամանչայ են դառնում, ուշ ու միտքը տանում, էս թաղ ու դանակ դառնում, սրտումը ցցվում։ Ինչ օր Ղազարն էր ընկնում, լալիս ու աղաչանք անում, որ իր դարդն ասի. արտասուներից աւելն ոչինչ չէր տեսնում, լացից աւելն ոչինչ չէր լսում։ Ինչ անգամ սիրտը բերանն

Էր գալիս՝ որ իր ցաւերն ասէ, առնա լեզուն չորանում էր, պապանձում, երեսը կսկծատակում, չէր գիտում՝ թէ ինչ ջուղաբ տայ, դողդողալով ոտքերն ու ծառերն էր նրան նշանց տալիս։ Ընկերքն էլ էին ձեռացել մաթալ. որ մի փռասանդ էր ձարում, էլ հաց ու ջուր միտքը չէր բե- րում, գլուխն առնում՝ կորչում. սար ու ձոր պէտք էր ոտնատակ տված, որ նրան մի տեղ գտած քթել էին։

Մի օր էլ հասէս Պուսին ման էին գալիս, որ մի քարափի տակից հնդկաց մի ձէն էկաւ, որ մարդ լսե- լիս ջանը վրէն սրտում էր. քամին ձէնը ձորն էր քցել ու քարերն էին խօսքերը եդ տում։

Հայաթու գուռով։

Ընչատակ էիր, որ ինձ երևեցար, ախ՝ ինձ երևեցար.
Էրկրածին ես ծնվել՝ թէ երկնքիցն էկար.
Մի՛կ ջան ունէի, էն էլ դու տարար.
Ա՛յ իմ սուրբ պատկեր՝ աչի, հոգիս առ. ախ՝ հոգիս առ.
Պեռնիմ՝ չես տեսնել, կորչիմ՝ չես մանգալ,
Սիրտ կոխեմ սիրտս՝ դու չես իմանալ.
Ո՞ր կորչիմ, որ էս անողորմ չանգալն
Սիրտս չկորվի, չթողայ ինձ լալ. ախ՝ չթողայ ինձ լալ։
Էրազ թէ քուն՝ ինձ ախ՝ մահ են դառել,
Իմ սև օրս գիշեր, կեանքս խառարել.
Ի՞նչ պէտք է անեմ, ո՞ր եմ ապրում էլ,
Թէ ոտիդ տակին մատաղ չեմ ըլել. ախ՝ մատաղ չեմ ըլել։
Ընկին եմ սրտիս դարդերը պատմում,
Ցրվում՝ գալիս չի՛ ու քեզ եդ տում.
Քար ու սար աչքիս տվի արտասուքին
Իշ եդ սիրտս ածում, էլ եդ ինձ էրում. ախ՝ ինձ էրում։
Քանդեցիր անմեղ իմ հանդարտ հոգին,
Արակ քցեցիր իմ ջանն ու մարմին.
Թէ հրեշտակ էիր, ա՞ր էն սուրն, էն կրակն՝
Խրիր իմ սիրտս, թաղիր իմ գլխին, ախ՝ թաղիր իմ գլխին։
Կգամ՝ հնգի ջան, կգամ քո ոտքը.
Քեզ ուռ ա սիրտս, քեզ հետ իմ միտքը.
Բայց ի՞նչ տեղ ես քո աննման դէմքը
Տեսնիմ, կատարեմ իմ տված խօսքը։
Որ ընկերքս էլ ինձ ախ՝ քօմակ չըլլեն,

Ընդհուպ դարձնեն ու չբլեն խօսքը մին,
Վընդղնիմ սարէսար ու քո հաւասին
Վըհասնիմ, դարդ չանես՝ քեզ մատաղ ըլիմ. ախ՝ ես մատաղ,
Ծոդ մէկ էլ ասնիմ քո սուրբ պատկերը, քո սուրբ,
Ծոդ մէկ էլ տայ ինձ բաժակ քո ձեռը,
Ասկ շունչդ առնիմ, բնկնիմ սարերը,
Վրեզ մատաղ անեմ իմ գլուխս, իմ օրը, ախ՝ իմ գլ՚՚:

Ըսեց ողբալուն պատասխանն ու սկսաւ դրուխը քարին դնել: Ըրկդակն ուզում էր մէջ մանել: Ըզատին որ Թագուհ եղբայրը դուս էկել, մէկ Թռի տակից անակնջ էր անում, սիրտը էրկում, չուզէց ողբալու քունը խոռնի, ճոպ քարի վրայ նստած ու աչքը իր ապիղ ընկերի աչքին բցած՝ սկսաց իր դարդերը միտքը բերել, իր ջահէլ Թիւնը ֆիքը անել ու մտքում ասել՝ ա ախ ջան, ջէնան ողոյ, լաւ խմանում եմ, ինչ Թուր ա էկել՝ սրտիդ դէմ ա ուռել, ինչ կրակ ա ընկել՝ էրդդ էրում ու ջնդհարդ բայց ո՞նչ անեմ, ընչի՞ չես սիրտդ եդ բռնում, որ մէկ քո ցաւդ իմանամ ու էլած կեանքս էլ քո ուղտրնդ մատաղ անեմ: Ա՚խ՝ լաւ եմ իմանում՝ ապիղ ջան, որ սիրոյ Թևը նրհոսիդ քաշել, սիրոյ նեաը քեզ էլ ա դէպէի, բայց ընչի՞ չես պարդ ասում, որ գլուխս եդ դնեմ, սիրտնդ դեռնի տակին էլ որ ըլի՝ հանեմ, ձեզ ձեր մուրազին հասցնեմ ու ես էլ ձեր ոտի տակին հոգիս տամ: Ախր ու նշանած գլխես կրակ են ածում, սար ու ձոր լինէ քիչ ա մնում ուռեն, մէկ քար չունինք, որ գլխներս վրէն դնենք. էլի դու՝ ախ սէր, ախ քնութիւն ուզում ես ցոյց տալ քո զօրութիւնը: Ա՚խ՝ ոնց կոչէն մարդ, որ քո ձեռից պրծնի, քո ցաւը չքաշելի. առաջ վառում, բորբոքում ես մեր սիրտը, յետոյ էրում, խորովում. առաջ վարդի հոտով գալիս՝ մեր սիրտը մանում, յետոյ փուշ ու տատ դառնում, մեզ կտրատում՝՚՚

Էս խօսքերը միտք անելիս՝ բիրադի անկայն ընկաւ. ՚՚Հա Ղուխխամ Ջան՝ քո Ջանին զուրգան, քո սրբի անունը կտամ ու էքուց, էքուց Վարսոյ սարեբումն ինձ կտեսնիս՚՚: Ըզատս էլած սիրտն էլ հէնց էս էր ուզում խմանայ. Էնքան կացաւ, որ սիրելին քնից կշտացաւ ու լրան լրան որ աչքը չի՛ բաց արեց Ասլանն, վրայ Թռաւ, Ջուռնին ըն-

կաւ, կպցրեց նրան դոշին ու լալով ասեց. ,,ախ՝ ա՛յքի լես՝ որ սրտումդ էդպէս դարդ ունես, հէնց իմանում ես քամի եմ, որ լուձանից բան ես թաքցնում։ Չի՛ հնարէս ես կարծում, թէ ես իմ խորամանկ ջնիքաբը, որ էլ ասղ տեղ չտանի, քո դարդի համար էլ տեղ չի՛ քթնել, քո ցաւը չի՛ քաշել, էլած շունչս ու ումքըս քեզ չեմ տալ։ Հէնց իմանում էի՝ Աստուածանից դու բան կըթաքցնես, լուձանից չես թաքցնիլ. էդ ա քո սէրդ ու սիրած։ Հէնց իմանում էի՝ թէ Աղասին հնարէս մեռել ա, որ քեզ համար մէկ ալ ա չի՛ քաշել, քեզ համար մէկ կամ արտասուք էլ ա չունի։ Հէրնը մէրս զորդ ա՝ մահվան դուռն են հասել, նշանուձա՝ ոլ ա պիտում՝ հողն տակիլն ա, թէ երեսին, ասա քանի նրանց ձեռս չի՛ հասել, երբ կըմտամ ձեր մէկի աչքը ցաւի, ձեր մէկի մաղը թեքվի։ Ինչե՞ես մեռնիմ ախ, մինչև ինձ թիքայ թիքայ չանեն, ձեզ կըմտա՞մ որ մէկ ղուշ անց կենայ դլեանների վերայ։ Ա՛յր կաց, երեսդ սրփիը, ինձ ուղիղ ասա՝ էդ քո ջանը հանող Հուխիսիմեն, էդ հրեշտանին ոլ ա, որ քեզ երեսացել ա, քեզ տանջում, մաշում, ու դու մեղ բան չես ասում։ Հազար տար ու ծով մեր մէջն ըլի՝ էլի կըմտչեմ, նրան կհանեմ, կբերեմ, թաք ըլի՝ դու դարդ չանես, երեսիդ մեռնիմ։ Ասում ես՝ ա՛րա ա՛, էդ հո երկու տոր տեղ ա։ դրա համար էդքան պէտք է կրկնած։ Ա՛յր կաց, դեռ երեխայ ես, դեռ դլխիդ բաները չի անց կացել շատ, որ մարդ ճանաչես, վեր կաց, էլ ամաչելու, դլուխը կախ անելու վախտը չի։ ,,Ասի աչք ու երեսը կրակ էր դառել, ամօթս չէր լսանում՝ թէ իր մեծահոդի բաթևիսին տանելն ընկնի, թէ ձեռը համբուրի. արտասուքն ու դառնալի տառապիլ կսաեղ, ես ասած օրս իմ մեռածին հաստրնե։ Հուխսիմեն որ էրկնի, էլ ինձ ո՛չ կեանք ա հարկաւոր, ո՛չ օրը նրա շունչը որ չառնիմ, ես ինքս իմ շունչս բերնիցս կըհանեմ, կկտրեմ. նրա աչքը որ աչքիս չառնի, աչքս կըփորեմ, դէն կըցեմ։ Ա՛նե ես իմ տէրը, իմ Աստուածը.

իմ ձեռս քո վիշն եմ քցել. ես ձեռս կտրիր, ես գը-
լուխս, ես իմ մեռրազը անկատար պետք է չթողաս, պետք
է ինձ սաղ սաղ չերես, չխոթոթես։»

Ասպես որ ձեռք ձեռի եդ կին գարձել՝ գալես կին,
Ղազարն իր սիրելու գլուխը գոչնն կպցրած՝ քաշում էր նը-
րան, քանց թե բերում. մեռս ընկերքն էլ՝ որ սաղ գիշե-
րը չէին քնել դարդս՝ ուրախ ուրախ վազեցին առաջ,
հինց իմացան արեգակը նոր ա բացվում, էկան՝ երկուսին
էլ մեջ արին ու չադիրը գնացին։ Ասրըցիք էլ ուզում
էին՝ որ ուրախութինից հոգինելը տան։

Ղազարն մտածմանց մեջ ընկած, աչք ու ունք կիտած՝
չադիրը մատս թե չէ, տղերքանցը իշարաթ արեց, որ ձի-
անը հատաքեն, եարաղ առպաք հավլը անեն որ էն գիշերը
դուս պետք է գնան. չէր ուզում՝ որ մարդ իմանայ, վա-
խտմ էր՝ թե իրան բռնեն, չթողան։ Էն իրիկունը քա-
լոր սարըցոյը գլխին հատաքեց, նրանց խոսքով արեց, որ
կասկած չտանին, հաղար բերնով իր շնորհակալութինը
հնպես էր ուզում ցույց տայ, որ նրանք ոչ նրա միտքը
իմանան, ու թե վախած ըլլի, չտեն՝ թե ինչ վատ մարդ
էր նա, որ մեկ գարտակ շնորհակալութին էլ նրանց չա-
սեց, հնքան աղ ու հայրնները կերաս, թալոր ոսի տակ
տվեց ու վեր կացավ փախավ։ Շատ էին նրան աղաչել ու
լալով ասել՝ թե նա նրանց միջումը ճնայ, իրանք իրանց
կերթան, կնիկներն կխնդրեն՝ որ իրանց ուղեշին, իրանց
կառավարիչը նա ըլլի, ու սատմ էին՝ մենք գիտենք, թե
ինչպես հոգի կառնք քեզ, որ արարած աշխարհ իմանայ՝
թե Հայի աղգումն էլ սիրտ կայ, Հայումն էլ ուշիգ
աղամարդին Աստուծու տեղ պաշտել գիտեն։ Էս իրիգուն
էլ գլխին ժողված՝ մեծ ու պատիկ էլլի էն էին ատսում ու
վրայ բերում, թե որ նա իրանց միջնցը հեռանայ, աշխարք
նրանց հանար քանդված ա, նրանց աչքն էլ արեգակին
ուղիղ չի՝ մեկ տալ, նրանց սիրտն էլ լաս օր չի՝ քաշել.
քանի նրա ատած խոսքերը, նրա տեհած բաները տեսնին,
կուզեն՝ որ երթան, ջուրը թափին, նրանց օրն ու ուժ-
րը կտևանայ։ Ամեն հոպես խոսք լսելիս ինչ Ղազաս բեր-
նից էր դուս գալիս, լեզու պետք է ըլլի՝ որ պատմի,
սիրտ պետք է ըլլի՝ որ իմանայ։ Տհաս՝ որ անմիզ սարը-

ցնք հինց նրա բերնին են կարօտ , ու զուր են՝ որ սաղ պիշերը նրա կշտացը չհեռանան , նրա մօտին նստին. հա՛ շատն էլ էկել՝ գլուխը նրա գոգին էին դրել ու երեսին մոխկ անում , աստծն իմանում . աղչկի ու հարս էլ չափ-ըի դառն ու զրալն էին կորել ու ա՛խ քաշում . տղեք-քանցն իշարաթ արեց՝ որ ձիանները հազրեն . առաւօտը փօս պէտք էր գնար , գան , մի քիչ քնին , դինջանան , ամէն բան հազիր անենան , ու ինքն էլ գլուխը թեքեց՝ որ սաքի թէ աչքը կպցնի . խալխը քաշվեցին , բարի գիշեր ասացին ու ամէն մարդ իր չադիրը գնաց :

Ինչ ալօթարանը կարմատաւիեց ու ամպերն սկսեցին քիչ քիչ դէմները սարերքցը բարձրացնել , տղերքը ձիանը թամբեցին , եարաղ առաւօտ քցեցին , հիան՝ չադրի դառնը կանդնեցին : Աղատաս ձին ոտին դլխին էր անում . սարերի ծաղիկները ու ջուրը նրա միտը անհաճելի էին դառս բերել . ինքան չալացել էր : Ինչանք սարըցկէք վեր կիկնէին՝ որ իրանց հով ու ախտար կթէին , նրանց զօնաղներքը մեռք բարով ասացին , ձիանց դլուխը ծռեցին ու թռան . աչք էր՝ որ եդեներքից մայել էր մնացել , սիրտ էր՝ որ առում էր իր միջումն՝ երանի նրան , որ հապէս դառակ , հապէս փիհանք կունենայ : Սարը բարձրացան մէկ չէ՝ Աղատին՝ որ մեն հիած սարերին ու ձորերին , իր տեսած ծաղիկներին ու աղբիւրներին , իրան սրբի պէս պաշտող անմեղ սարբցնց օթէքանցը մնիկ չարես , խելքը թռաւ , աչքերը լցվեց ու սկսեց բարակ ձէնով էս բայաթին ասել .

Բարով ձեզ , բարով՝ սարեր ու ձորեր ,
Աղվան ծաղիկներ , սիրուն ալբիւրներ ,
Որ ինձ պահեցիք դուք էսքան օրեր՝
Այ անմեղ Հայեր , սիրուն աղ չընիկներ :
Աղատին բալքէ ձեզ էլ չմ՛ տեսնի ,
Աղատին ձեր վրայ՝ կըլլի՝ էլ չքնի ,
Ձեր հոտը չառնի , ձեր կշտովը չանցնի ,
Ձեր ձէնը չլսի , ձեզ կարօտ մնանի :
Հալալ արէք նրան ձեր աղուհացը .
Քանի նա ձեզ մօտ կանդնած՝ իր լացը
Ծոցն ու հառաչում , քանի աչքը բաց՝
Ձեզ միտքը բերի , օրհնի ձեր արածը :

Ա՛խ՝ ինչ կլինի՝ ոտս կոտրի, հասել չգաթ,
Ձեր ապիղ երեսն չտեսնի, հասկս չլար.
Ինչ կլինի՝ Աստուած ամէն մարդի տար
Ձեր անմեղս ինկնը, ձեր հալալ պաշարն։
Երբոր եարալտս սրտիս ասացը
Պահինք ձեր մոքումն՝ ինկնը բաց կլաճ,
Ձեզ վերայ մանպալիս ձեռք ձեռի տվաճ,
Ազնիկ ու հարսնիք ձեր մօտին նստաճ.
Աիրուն աղբրներ, լայվարդ ծաղիքներ՝
Երբոր որ նրանք ձեզ քալեն, ծոցերն
Լցնեն, հոտ քաշեն, զարդ արեն գօշերն,
Երբոր տան, կապեն փունջ ու պռտիներ,
Արկ մկոս առեն՝ մեզ չմոռանաք,
Պահինք էս ծաղիկն քեզ մօտ կիշատակ, -
Երբոր իմ լացս կլ գոք չինք մոռանալ
Ու ձեր հոսի հետ իմ սուգս նրանց տալ,
Նրանց իմ օրհնութինն, իմ խնդիրն ասել,
Որ ինչքան շունչս կայ ու չեմ մեռնիլ,
Նրանց սիրը կյիշեմ, նրանց կուզեմ պաշտել,
Ինձ չի՛ մոռանան, ես նրանց չե՛մ քցիլ
Աաքլցս ու նրանց սէրն սրտումս կպահեմ,
Հետս մեռ կածեմ, հողը կտանիմ.
Աստուած թող ձեզ տայ՝ ինչ որ ես կուզեմ,
Արնաք բարով՝ սարեր, կլ ձեզ տեսնիլ չե՛մ։

Արկ տափարակ դուզ տեղ բաց ու ըլուր յանկարծ տես-նողն աւաչին, մկ մեծ դաշտ էրես կոզմը սարերով պատած՝ ալ ու ձախ ուրին տալիս, ու քանի դնում ու մարդ-անց ու դուման քաշվում, պարզում են. հետոց խնամում ես՝ թե տեսչիզ մկ նման քաղաք ու բաց ըլուր, որ հազար հազար կինտոզ միջումն ունի, ու ցրտի ես շոքի ձեռից բեզարած՝ ուզում ես, որ շատվես, դնաս մկ տատուածատրի դռան վրը պատ, դինջանաս, կլ եզ չամ-բեզ բռնես, դնաս։ Արկ տեղից ահագին բերդի պարիսպն ու քիչ խորում, մկ տեղից զարմանալի եկեղեցեայ գըմ-բեթը ու մեծուքիւնը, վրս տեղից բարձր մինարեքը, քոշք ու սարայի գլխներըը. մոքումդ ասում ես՝ թե կա տեսած մկ մեծ, զօրեղ Թագաւորի Թախտ պետք է

ըլլի , հասել ոսկին ու արծաթին ախալի հետ ալեւոր կ՚խառը ընկած ըլլի , հասել օրը հարիր քարվան ներս մտնի , հարիրը դուս գայ : Հինց իմանում եւ՝ թէ ցերեկը թօղու ու դումանն ա աչքդ բռնում , գիշերը՝ մութն ու խաւարն ա քեզ խաբում , որ լինա , ջինս , մարդ , անասուն չէս տես - նում , հինց չամդաքակներ ադաւաններն են աչքերիդ սևին տալիս : Մարդ չի կայ մտածի՝ որ հարցնես , դիր չէս կար - թացել՝ որ իմանաս . մտքիդ հետ ընկած , տեսածդ հրաշք կարծելով եւս աչքակապս թիւն , որ յանկարծ գլուխդ չէս բարձրացնում , ախ սիրելի իմ Հայաստան՝ ջանդ դող ա ընկնում , կռնկերդ թուլանում , հինց իմանում եւ՝ թէ մկկ վիշապ եւս մկկ հարամն հինց են ահաթին ա մտել ու քա - լոր կենդանիներին եւս կուլ տալե , եւս տալը քաշել , եւս ե - րի տալ , ինչն էլ փախել տալիս եւ , որ աչքդ խրես , եղ դառնում : Ալի՛ չի , չի , եղ մի՛ դառնալ . հասեզանդ ծուխը հազար տարի աւելն ա՝ որ կտրվել ա , կայ , մի՛ վախենալ . անշունչ քարերն ու եկեղեցիքը մարդ ակերը չեն : Հիշդ բան արա , սիրտդ քիչ հաւաքիր ու գլխիդ վայ տուր : Հաս արբատաշ տաճարները , հա ահազին բերդը , հա քարերը քիչ կաուն՝ թէ սա է դուռն Նոյի , քո Թադաւորների հզօր մայրաքաղաքը , որ հնդան էր իր հարստութիւնով , իր փառքով փարթամացել , ծխացել , մեծամեծ՝ որ չօբանն էլ եկեղեցի էր շինում , ոչխարապանն էլ արծաթի նալչով , ասղի քշերով ման գալիս , ուզվորն էլ հացի տեղակ փլաւ , ղանդ ու շաքար , սև փողն տեղակ արծաթ ու ոսկի պահանջում , որ եկեղեցի մտած ժամանակին էլ հնդան էին Նոտուած մոռացել նրանք , որ կայծ վարդապետ գալիս՝ քարձր գըքակալ էին դնում , քարձր եպիսկոպոս ըլելու՝ ցած դըր - քակալ դուս բերում , որ եա ձդվին , եա կռանան , եա չօքին , եա գիրքը չտեսնին ու լսանք ծիծաղին , Նոտուծոյ տաճա - րումը քէֆ անեն : Նայց սուրբն Յովհան Ոսկեբերանի հա - նոթ չվերցնելով՝ մկկ որ օրհնած բերանը բաց արեց , եր - կիրը տրաքեցաւ , տակըվեր եղաւ , խալխը ցրվեցին , փախան , որը Ղ լիմոնը Պօլշայ : Նա անշունչ քարերը մնացին ցից ցից , հաղար եկեղեցուցը հինդը մնացին շէն , տաճարք , ապա - րանք , գանձ , հարստութիւն անհնդրի վայ էլաւ , հողը մտաւ Նայոց աղգի մեացած փառքն էլ ու մինչև հս օր էլ երկրի

Ձկները գալիս ու դող, աւազակ են միջումը բուն դնում. նրանց բանն Աստուած յայտնում ա, նրանք չեն տակով լուս, ու Աստուած հնչան իր գութը Այերիցը պահպանեց, որ հնչան անմեղ հոգիքը, հնչան միլիանաւոր մարդիք մեկ ահաթռումը մեկ սեւապլևի խօսքով ջնջեց, Այոյց առնը քանդեց, էլած փառքն էլ ձեռիցը խլեց, որ գնայ հապէս երերալ, տատանվալ մնայ աշխարքիս երեսին։

Ա՜ց գլուխդ՝ անցաւար, տէս՝ թէ Աստուծոյ գառնութանը ինչպէս արդար է։ կարգաւոր տեսածին պէս՝ ոտնիքը ջուր արա, խմիր, որ հոպէս քաղաքը անհնգքով քանդիչին, ու էս օր էլ քանդողին եկեղեցումը տեսում են։ Աստ չեն իմանում, որ նրա անունը տաս, սուրբ աղօթքն ու բարեխօսութիւնն չիշես, որ քեզ էլ չանիծի, քու որդիքը պահի, մեծացնի։ Ա՜յս տօնի օր լաւ մտքումդ տպաւորի. ի՞նչ կանես Այնի քաղաքի անունը. նա քանդվից, պրծաւ, ամա սուրբը քեզ միշտ օգնական ու բարեխօս կըլինի։ Ի՞նչ քաղցն կանդնել ես, ձեռդ ծոդ դրել, խելքդ ցնորվել, լեզուդ պապանձվել, ով հոգեան հրաշք տեսաւ, վայելեց, երազ ես տեսնում, քնած եմ, աչքս լինձ խածից՝ ասում ես մտքումդ, ուշագնաց ըլում. հո նոր են սրանք, բաս սրանց միջումն ընչի՞ չկայ ձէն, ընչի՞ են լուվել. ա՞խ՝ Թշնամաց սուրն ա որ բանց վերջացրել։ Ամիկ հաւատում ես՝ այ իմ խեղճ ազգ, թէ քո երկրումն բնաւ հոպէս քաղաք կամ կրակով վնասացան, կամ սուրը քաշվեցին, ու քեզ չար քարեր մհնակ Թողեցին, որ տեսնիս ու լաս, տաս քո գլխիդ վայ, խելքդ ժողվես, լինիս կտրիչ Այոյ, Աստուած հզօր քաջ ձեռի տակին փոքր գինջանաս ու քո աշխարքին մուղայիթ կենաս, արևնդ Թափես, քո աղգը պահես, քեզ անուն Թարես։

Ձանդստարանի ձէն էր գալիս, որ մեր Ջամիսրէթը գիշերվայ կէսին էստեղ հասան։ Ա՜ս կտրիչ մարդ պէտք է րլի, որ էս ժամանակին հոպէս չօլ եաբանի տեղը սիրտ անի մնալ։ Պարելի է՝ Թէ մեր բնկզարած Ջամիսրէթքն էստեղ չեին հասել Թէ գիշերվան լնանեակի լոյս էս տաճարներիցը, ջերի գլուխը ու իրանց տգիտութիւնը նրանց չեին խաբել, էս տարտարոսը քցել։ Այնու քաղաքի անունն էլ չեին լսել, ուր մնայ խնամալին, Թէ նրա խարխէքը դեռ աշխարքումը կան։ Ձեռ ըվանց որ ցից ցից տների գլուխը չըտեսան,

Ոտի հողից դուս էին էկել, հարամու հողը էլ եդ մտել։ Ա որդ ա՝ աքլորի ձին չէր գալիս, ամա սարերի չօբանի ձինը լսելով՝ էլ մակիկ չարին, գնա քաշեցին ու, քու դուշմանի դլխին չեզոյ՝ որ չհոտան էս լուռ, տխուր պարսպանների միջը, հենց իմացան՝ թե մեկ մեռելատուն կամ գերեզմանատուն բնկան, ու ամեն մեկ ձիու ոտի շնլթոցը եա իրանց քաշած շունչը սար ու ձոր կատաղացնում ա։

Ամեն մարդ վորձած կըլլի, որ մեռելը ժամանակի մարդ որ մեկ գերեզմանատան կամ մեկ քանդված եկեղեցու ղարղալ էլ ա անց կենում, սիրտը թռուլանում ա, չանը զարզանդում, հազար մեռք հոգին կտրատում, քարերն էլ դեմ համարում ու հարամի, որ իրան կամենում են ուտիլ, շատ անգամ ուշադնաց էլ ա ըլում։ Էրա պատճառը բոլոր էս ա, որ մարդ սոված ա, ինչ աեղ տուն ա տեսնում եա շինութիւն, կարծելով՝ թե մարդ էլ կըլլի ու եդոյ՝ որ ձեն չի՛ լսում, հնարկս կարծում ա՝ թե անպատճառ չար հոգիք են էնտեղ բնակում. թե չէ՝ մեռելի չոր մարմինը եա խարաբայ պատերը ինչ զօրութիւն ունին, որ մեզ ինչ անեն։ Էդ մի սիրտ կանեը ապա կամ եկեղեցու մոտանոյ եա մեկ բուրջ մանի, էն էլ էն երկրումը՝ որ ամեն քարի տակի հարիր գլուխ էը կտրվում, ամեն մեկ ձորում հազար լաչ հոգին զօռով տալիս։ «Տղեքը՝ չար սատանի թռուրը գլխներիս խաղում ա», ձեն տվեց պլինդ սրտով քաջն Ալլահի, «տղամարդութիւնն էսպես տեղը մտում կանի. եարաղ, տապաւ հաղրեցէք, ձիանունը դինջացրէք, որ թե Աստուած տայ՝ մինչև առաւօտը գլխներս վրըներս ըլի, տեսնինք՝ թե էս ո՛ր գէդեարդեաւլաղն ընկանք։ Ղամարդութիւնը էլ ձեռք չի՛ տալ. ձիաններըը ջրեցէք, քաշեցէք մեկ պատի տակ, ես մեկ շունս առնում, եաւաշ եաւաշ մեկ աչք անեմ, տեսնում՝ թե տեղներս ոահաթ ա, թե էլի սրով ու արնով պէտք է եա գլուխ պահենք, եա գլուխ կորենք»։ Շատ էլ խնդրեցին ընկերքը՝ որ չանի, անկաչ էարեց. թվանքն ուսին դրեց, փշտօքերը հազրեց, սուրը Սարդսի անունը տվեց ու ոտը փոխեց։ Վախ կըլլի էն տղամարդը՝ որ իր գլուխը մահու կտայ, ամա Ալլահին իր գլխովը վաղուց էը ձեռք վեր առել։ Հաւատարիմ շունը գլուխը նրա ոտիքը էր հեռացնում. մեկ հոտ առնելիս

Էս շինելս ես խանութեն՝ կանդնում էր, մի սանթիմ էլ չէր տալիս, երկար վախտ անկաշ դնում, յետոյ երբեմն ըստում։

Հենց մի քիչ հետացան թե չէ, մեկ եկեղեցու դռնից կրակի լեռն ընկատ։ Աչքը տարին աչքն առած՝ էլ վախ չի արեց, թե հոպէս տեղը դողեց, հարամաց աւելի սրիշ գործին չի՛ գնել, թուշ կրակի վրայ դնաց։ Աստուած հետ տանի՝ ինչ նա տեսաւ, ասաը Հրդէհ եկեղեցու մէջտեղը կրակ եկին արել, չորս կողմը նստել՝ խոթոված էին անում, շամփրներով բերանները քաշում, ուռում, խդում ու աչքները օյտաղ որսանի շան պէս հետ դառը բռում, հա պուռնախը։ Հարամին ինչքան գազան էր լիլ, շատ անգամ իր շնաբէնց էլ կվախենար։ Ինչանք նրանք կրակի մօտիքը ձեռները աչքերին կդնէին ու գըռան զարտըռտան կտեսնէին։ Հրդեհն եռաւ եռաւ ներս մտաւ, ծանր դէմքով առանց բարով տալու կրակին մօտացաւ ու ձեռը մեկնեց՝ որ մեկ խորոված շամփուր էլ նրբը քաշի։ Ասա դեղնած մեռելի պատկերը, նրա անահ շարժմունքն ու էնպէս անժամանակ վախտը ներս գալը որ չտեսան Հրդեհը, հենց խմացան՝ թե նա էն աշխարքին է վեր եկել։ լնկճելը չորացան, ձեռները թուլացաւ։ Ինչ կկարծէին՝ թե էն հադալին խառնարդի մեն մենակ սիրտ կանէր էն աւազականացը մանէր, որ ցեխին էլ հարիր մարդ զարդանդում էին մօտէն անց կենանը, որ հազար տարուց աւելի էլ խնամատարդի սիրտ չէր անում, որ գայ էն հազիր շինած տաներումը կենայ։ Հենց դիտես՝ թե մարդիկը չըլին առաջին։ աչքը խաժռած՝ մեկ դէս գցէց, մեկ դէն, Հրդեհին էլ չգիտէր որ մեկ բառ էլ ա խօսի, բայց էս էր որ նրան պըճացրուց, չուներ թե խօսացել էր, կիմանային՝ որ մարդ ա, դև չի՛, թէկայ թէկայ կանչին։ Մեկ շամփուր խորոված՝ որը կերաւ, որն էլ եդ կրակը գցէց, առանրի հիանալի շինուածքին ու դեղեցկութեանը մտիկ արեց ու դուխը ժամ տվեց։ Հրդեհը վեհատած ճառցել էին նստած։ աչքը որ յանկարծ նրանց վրայ չեռժռաց, ամէն մեկը տեղն ու տեղը ուզեցաւ որ հալչի։ Ինքան էս պէս նրանց աչքը մնիկը ածեց, որ ընկերներն ասի շնորհակալութիւն խմացաւ, ու շունը ուրախ ուրախ ներս ընկաւ, ատներումը

վամբ ամբողջացաւ։ Հինգ շունը առաջին հարցմունքը թէ չէ, աչքերնին վառուբ վեր ընկաւ, ամէն մարդ թռչելու վրայ վազեց, որ նրան վառչալամիշ անի։ առաջին թռուբ վրայ բերուղ դէպքը կէս կէս էլաւ, վշտանքներն երկաւան էլ լրանց փորը ձարեցին, ու դամին ձեռն առած որ դուռտից ուչ ասղերք՝ ձեր արևին զաբբան, Աստուած մեր կողմն ա, դուռը կոտրեցէք, որ սրանց մատաղն էս գիշեր անենք ,, Հայլ լեզուն որ քաց չէլաւ, հինգ բռնեց՝ պատերը լեզու առան։ ,,Ամեն ձեր եկած հողին զաբբան, ձար ունիք՝ առեցէք, մեզ ազատեցէք, անով առղավ ձեզ էսիր կդառնանք։,, Տասը տասնը հինգ Արդատանցի Հայ էլ որ էս կողմից էն կողմից գլուխ չի՝ բարձրացրին ու Արդերի մնացած թռչուն ու մղտախները ձեռք առան, Արդերի աստղը թռչելուց ու թռչ կատարվել էին, երիտաս մնացել եարալու ընկած։ սրանց էլ կտակելին մէկ ձեռ չհրի վրայ, ու աչքդ բարին առնի, ոչինչ ահաթի մարդի բաջռ-թռչունը էն բարերարութիւնը չի՝ արել, ինչպես հիմիկ։ Աչքին առա, ազայ, հարսը, երեխայ, ծծկերը՝ հազար չմտնալ կտպած առան էին արել, Ա արտայ գեղերիցը հսիր բերել, որ առնին՝ եա սարդարին վինչքաշ առնեն, եա Հայտկայ ծախեն։ Մեր հապէս ահաթին մարդ հեռանք ասյ, որ նրա առաջին ծուռը չդնեն, երկրպագութիւն չանեն, բայց հակառ Հայտկ լինքն էլ ընկուռաւ սրանց ձրասվը, լինքը նրանց կտալը եղ անուռ, լինքը երեխին ջոկ, ծնրը ջոկ սիրուռ, դարդարուռ, որ Աստուծուն վառք տան, առջը Սարգսին խոսնի ու մամ վառեն, թէ չէ՝ հա իր հանդարը չէր։ Ինչպես գիշեր էն լսաը, էն հեռանքը չի՝ տեսել, չի՝ քաշել, ինչպէս էս։ Պատմելք թէ ազատելք իրար տեսնելս հինգ խմնուռ էլին՝ թէ երկրքուռն էն ու ոչ երկրքուռն։

Փաթը ինչ որ գինջացան, աչքդ բարին տեսնի։ Ընդերքի շորերն, տապարն, ձի ուսխառը ու խուրջիններըը որ քաց չարին, հատաք արնի գլին կար միջներքուռը, ամէն միկին վրայ հարիր թռուռնի ղինքս, արծաթ ու ոսկի, թռչ նստղ վրը։ Պատրին ուչ մէկին էլ ու մոխիկ չարեց, պրկեց՝ ձիանը բնկել ասից, նեղս քաշեց ու Արդատանցի Հայերին հարցրեց, որ երան միատեղնեն՝ թէ էն գիշերը կարօղ էն հասել ուհաթ մնալ՝ թէ ուչ։ Ասյ՝ գլխուդ, արևուդ շուր-

քան՝ վալլահայ չընք գինայ, Թէ կս շան լաչերնէն կլ կոն, Թէ չէ, ամա օյեաղուրն ալկէ է: Արանց չանգիլը շունը չի՛ խլըսի, մարդն խմա՛ կխլսի: Ադայ Աստուն վատ. խազար էնպէս ջանավար մեր առաջը գան, վէնոնց խէրն անիծեմ, մկի Թուր տուր մեր ձեռը, մենք գինանք՝ Թէ խմա՛ քո հակատը պարզ կէնենք: Ասր ամէն մկի տուրբ Պարապետ գինայ, էսոնց տասնին խաւի պէս կծալե, տակը կքաշե. դու դարդ մի՛ արա, ռահաթ պարկի, մեր երեսն տացդ հողն ըլե. էսոնց քոքը կտրվի. քանց շուն շատ են, քանց դէլ առաւել: Ինչ մեզ կխաբցնես, մենք էմնայ խէյրաթ կաեսնինք, որ մեր կէս պարկի, կէս պարաւուլ քաշե. էս ձորեր խանայ լիքն են,,

Էնոց էս մասլըհաթին կէին, մկի էլ էն տեսան՝ որ էխտօրի ոտի էկէն ա գալես: Ասլխասէրտն Պղտի մեաք ա-բեց, որ սրանք Նրանց ընկերներըր պէտք է ըլնին. ախան Թօ-Թափել երեխայ, օղլուշաղ ղրաղ քաշեց, հաղար անդամ ձեռն էտուր բերնին դրեց՝ որ էկէն չըհանեն, երիտ Վրդ-դին էլ բերան, ձեռ, ոտք գհայ պայիմ կապեց ու մկի լ-դիթ Վրդստանցու Թուրը հանած վըրնեըր կաղնտպրուց, մես Վրդստանցոնցը կրակի չորս կողմը նստացրուց, որ կալ-ծիք չընկնին, ու ինքն իր ռաշիթ տիերքանցովը եկեղեցու դրան աչ ու ձախ կողմը կտրեցին, Թուրնեըր հանած՝ պատ-նըդուս ցցվեցին ու Թշնամուն ձանիայ տվին:

Այլոց էկէն տալով՝ քանից աւելի էխտար ժամի դը-ռանը վըր եկան, բալտը տվին մկի երիտս ձեռքը, որ ման ածեն: Հայի երեխքանց ու կնանանց սուդ ու շնտ-նի էկէնը՝ որ ժամը չէր ընկնում, պատերն էլ սուդ էկին անում. բայց խեղճերը չէկին լսանում՝ Թէ ինչ բալի հրեշ-տակ ա Աստուած նրանց համար ուղարկել: Էնոց գիւտ-արած՝ որ պալմաղալ անելով ներս չընկան, էլ չմնացան՝ Թէ մարդ ա, որ իրանց գլխովը կտորտում ա, դե կարծեցին կամ տուրբ. էլ Թրի, մզրախի եա պալխանի վախտ չէր: Վրդստանցի Հայերը մնջալ էլ չտվին Աչքամի Հայերին. շատն էնոց կրակի շամփուրն կամ Թրերնցն էին բերանը կոխում, գլխին, գոշին քարով, փէտով ծէծում, որ շուտ չմեռնին ու տանջվին: Այլ Աստուն էր՝ որ էս կատաղա-Թեան չափ դրեց, սպանածներին դուս տվել տվից, ու որը

ասաղ էին ևս էտրաստ՝ ձեռ ու սաք կռսել տվեց ու դը-
բաղ քաշել տվեց։ «Աղա՛ մեր տուն քաղաղ կոնաք էն, կ-
ոնոց խօր տուղը քաղվի, կոնաք մեր Ջիվը ու մնոց խաոտա-
ցըն։ Թոռի, Թոռիկ կոնոց տատանի կեր անեկը, կոնոց խօր
գաղաղ գիօռբկիօռ ըլի։ ,,

Թոռը կարծացողը ինքը մտաք անի, Թե կս գիշեր
ինչ գիշեր կըլեր կս ջրտատ հարնեքի համար, որ ամէն մէկ
ռաք փոխելու՝ իրանց մոհն էին տեսել, իրանց մո-
հին էին ապատում, Թե ինչ արտավ նրանք ապօթք կա-
նէին, ինչ հագուստ իրար կնայէին ու Աստուծուն վատ
կատյին։ Ինոց էն կտսրելու ժամանակին էր Աստուն գա ս
Թուել, էն գուան երկու Կրդի մնին էլ ապանել, մու-
փոխցրել ու լանգ Հայի երկնքանց աչքերի ու ձեռների
կապը իրան ձեռքը եղ արել, իրան ասին նեղս տալել։
Օ արմատած, մահի գուռը դնացած ու եղ կիած Հայերը՝ որ
աչքնեքը բաց էրին, իրանց ապատանին տեսան, ուզում էին ան-
նեղն ապատանքով լվանան, բայց Համեստ պատանին էնոց
էն էլ խնդրում, Թե Աստուծուն վատ տան, սուրբ Աս-
պի տուտնն կիշեն։ Տեսնելով՝ որ Կրդուտանցիը սուրբ Կա-
թոլիկին տեղն էն Հանձնում, ասեց՝ Թող Հդպէս լըն,
սուրբ Կաթոլիկին կիշեցնք, որբերը չէն լռում ևս նա-
խանձ պահել։ Ով լըն՝ նրա զօրս Թևնեն ու բարեխոս
Թևնեն շատ ու։ Աղատ սիրտը վկայում էր՝ Թե էն գի-
շերը էլ փորձանք չէ կայ։ Բոլորին էլ խնդրեց, որ չօքեն՝
ապօթք անեն, նրանց բախտերը Հարնեքի միջումը տեղ
էլ կար, սիրտս էլ։ որանք սկսեցին առաւօտեան ժամը,
ու Աղի քաղաքը Հարած տարաց ուել որ մչ ժամ էր
տեռել, մչ ապօթքի ձեն լսել, ևս գիշեր Հէնոց խմացա՝
Թե երանք երևելի շքեղ Թադաւորազանքը կրկին վեր էն
կացել, իրա Հոգն օգնում, իրա ջուրն դարաբանում, որ
Հայ աղգը էլ չհատատայ՝ Թե իրան Աստուած Հնպէս ա
անիծել, որ էլ մարդ չի կարօղ նրա միջումը կենալ։ Ա-
յէ երկիրը քանդվեցաւ, մչ երկինքը վատ Հկաւ։ Կրդուտան-
ցիք իրանք էլ էին ճնացել զարմացած, Թե էն ինչ անճռ-
նի աստվածն պէտք է ըլէր, որ մինչև էն օրը սրտնեղու-
մը Հատատա տպատարել էին։

Աստօտը որ լուսացաւ, Աղատ աչքը ճնացել էր սա-

ած, չէր խնամում աչքին հաւատայ, թէ մէջ. ներեցէք, պարեհաց, բերէք, միսարէք, էնքան նոր, էնքան պայծառաշէն ու անբնակ։ Կարծած չէր գիտում՝ որ միտքը բերի, թէ էս լինչ քաղաք պիտի էլ լիլի. տէրտէրին որ չի կանչէց ու պատմութիւնն բացատրէր, հազիւ թէ կարենար որ ասի. «վայ իմ օրին արևին. մեր ապէն հազիւ քաղաքներ ու ունեցել, էսպէս մեծութիւն ու հմայ տանէն էլ իմացել, հարամած ձեռքն դիրի ու մնայել,» ասեց Հակոբն լալով։ «Չէ, տէր հայր՝ մեզ Աստուած ու բերել էտեղ, Աստուած մեր Թրին, մեր կառնը գնացի տվեց, որ մէկ դիշէր էքսան քաներ արինք. էն Աստուածն էլ էնքան կարողութիւն ունի, որ մեզ միշտ յաջողի, հարամութիւն չո չէնք անում, որ նա բարկանայ, հարամու տան ենք կորում, Աստուծոյ բանեղծուածը ազատում։ Պռանք էս տեղը հոգում, մեր տեղը Թագաւորաց գերեզմանը, մեր տեղը եկեղեցիքը պատանք գոյն, աստղակի տարից. հարբրից տալ ենք հիմիկ. լինչ ձեռք են բցել՝ ձեղ ըլի. մնանք էստեղ. էս մենք էլ մեր արինը մեր տեղը Թագաւորաց հոգի վրայ Թափենք, էս քիչ քիչ նրանց քաղաքը էլ նոր պայծառացնենք։ Տաճն հայ, ջուրը բոլ, հանդը, դաշտը մեծ, մէկի տեղական հինգ զարմանալի եկեղեցիք, քարի տակինը ազգ կը հանում՝ ձեղ կպահում։»

Խայտ Թէ քարին տաճ, Թէ մեր Երզնկայի Հայկեցին. կռփում՝ ղորդ ա՝ ամէն մէկը մէկ ուժգնայ, ըայց լինչ գրում գրած ա՝ նրա շինութը տուր, նրան ուրիշ բան մի տալ։ Պետռնս էլ՝ նա իր տաճը կանի, էնքան կոխըը հատա ա։ «Իմիջ կեղնի անիծած խաղում վնիջ կինայ։ Յայտնաւորքն տուա իմիջ կխօսի։ Պեր վնիջը զարկես, մեր ջանը խանես, վալլահայ էս չօլում կեցող հիչայ մէկին էլ ա չենի, չենի։ Խազար տարի խա տաճ, խա գլուխդ՝ի քարին զարկի, մենք չենք կեռնայ, չենք դինայ, լինչ կաես՝ տաճ, մենք մեր խոսքը չենք Թողայ։»

«Չէք Թողալ, Աստուած ձեղ հետ. մեր տասդը մէկ անգամ ծռվել ա, մարդն ինչն իր գլուխը որ Թրի տակը դնի, էլ ուժ քանն ա կորցնել նրան քօմակ անի. հապա արինք՝ որ մեր տունը քանդվից՝ կ՝ Վնասիկ, Աստուած քարի Հանատարհ տայ ու ձեր սիրտը մէկ լես. ցոյց, որ ձեր

Լեռն ու շառն խմնած։ Այս իմ ոչխարացումն էտուեղից էլ դուս գալու չէ՛մ. Թէ ձեզանից էլ ուզող կրնէ՝ որ ինձ հետ միանայ, իմ ախպէրն ա, իմ աչքի լոյսը։ Մէկ Թիքայ ու նէնոամ՝ կէսը նրան կտամ. ինձ համար աշխարքն էս բնէ էս չբնէ, ասեց ու հրամայեց՝ որ ինչ ձարել են՝ հասա սար ձոթ անեն. ինքը մտան էլ ա մի քանի վրայ չդրեց. բայց Թուր ու ասպաբ հրամայեց՝ որ վերցնեն, բոլոր ընկերներին մէկ մէկ ձեռք վրդի ջոր հաջորեց, որ շատով չձանձրանան, ամէն մէկին մէկ ձի էլ բաշխեց։ Այս որ տեսան, քանից աւելն ջահիլ կորիչ տղերք կանգնեցին, խընդրեցին՝ որ իրանց էլ ընկերը շինի. նրանց էլ դլխին հասաքեց, սրբոթիւն առաւ ու միւսներին լալով խելիմ տեղ էլ տարաւ, Համիտ քեցեց ու ինքը իր ընկերատնօրովը եղ դառաւ։ Տերքը հայց կերան, պարխոլ եկեղեցի բոլորին մոմ էկան ու հարաւային քարափի բուրջը խոտակել տվեց, մէկ երկու հոգի Շօրագեալ ուղարկեց, որ գնան՝ հայց առնեն, ու ինքը սիրտն ու Թոքն էրված պատանին ընկաւ քաղաքի ամէն Համփլին ու խառը ամէն քունջն ու պուճախն աչքի տակ առաւ, տեղն ղպիտուԹիւնը ու վտանկաւոր կողմը լաւ վարտվոլդ արեց ու բէզարած, ջարդված էլ եղ վեր էլաւ, ձորիցը դուս էկաւ, ղըռաղ քաշվեց, մէկ բըջի վրայ նըստաց, Ալիսաչային ու սրեդակի մոնեալուն նայեց, աղլուխը ձեռն առաւ ու էս բայաթին ասեց։

Ալի վալեան, վալեան՝ քու հողին ղուրբան,
Հո ծխելն ղուրբան, քո ջրին ղուրբան.
Այս վառքն ունեիր, էս պատիւն առաջ,
Որ հմիկ աւերվել, մնացել ես անջան։
Ո՞ր միտք կանեի՝ Թէ էս հողերը,
Այս դաշտն ու սարեր, էս սուրբ ձորերը
Այնպէս մեծուԹիւն, էնպէս լաւ օրեր
Հաշել են, մնացել ախ հիմիկ անտեր։
Ո՞ր ձեր տէրերը, Թագաւորները,
Ձեր պահողները, ձեր իշխանները.
Ինչի՞ մեզ Թողին իրանց որբերը
Ու ձեռք վերցրին, Թողին էս քարերը։
Ձեր գերեզմանը, ախ ձեր լես հողը
Որ հմիկ չեմ տեսնում, ձեր կոլած Թոռը,

Արտ է քնելու ջանն ու տակերքը,
Ու գամ ա ձեզ հետ պարզի իր ոտքը,
Ընչո՞ ձեր վախտը աչքս բաց չտրի,
Աստղիս հոլեն, ջանս ձեզ չտվի,
Ու հմիկ կտակս չըռնչի, չդայլ,
Ձեր հողը չտեսնի, ձեր վրայ չլայլ։
Հող ունիք՝ լալած, կեանք ունիք՝ մեռած,
Ալ՝ ջրի, կրակի մեջը հոխը դառած,
Մէջ երկինքն աեսնի մեր տուգն ու լացն,
Մէջ երկիրն պատռվի՝ մեզ տանի ցած։
Ի՞նչ կըլի՝ մեկ էլ գլուխ բարձրացնէք,
Ձեր մարդիքը տեսնէք, նրանց ցաւը քաշէք,
Ձեր արքունական աշխարհն ազատէք
Էտ մեզ էլ ձեզ հետ հողը տանիք, պահէք,
Չէքս քաց արի՝ խարտաբայ տեսայ.
Ալ՝ ո՞վ գիտէր, թէ մեր ազգի վրայ
Պարերը են էլել, հիմիկ բըլշակ,
Որ մեզ տակով չարել, որ էլ խեղճ չմնանք։
Ալ՝ մեր սիրտն էտպէս ընչո՞ վախցել,
Աբինը ցամաքել, մեր կուռը թուլացել.
Էրթաք կտեսնի՞մ ախ ես մեկ օր էլ
Մեր տուրք երկիրը թշնամուց ազատիլ։
Էն ի՞նչ շունչ կըլի, որ էս նոր հողին
Փչի, վերկացնի քնից մեր ազգին.
Էն ի՞նչ ձեռք կըլի, որ մեր աշխարքին
Էլ եղ սիրտ տայ ու կանգնացնի կրկին։
Ալ՝ ես էն ձեռքին կեանքս զոհքան կանեմ,
Էն կոխած հողին երեսս կգսեմ,
Ալըլիմ՝ իմ արինս նրա մատաղ կանեմ,
Տեղնիմ՝ հողիցն էլ միշտ նրան կօրհնեմ։
Կանգնել ես՝ եղպէս գլուխդ ամպին խփած՝
Ալ խեղճ հալէտը, երեսդ փակած.
Ի՞նչ կըլէը՝ Աստ, ախ դեռ աչքդ բաց՝
Սըի էտպիս քո որդիքն էրված։

Աբեդանն սկսել էր՝ որ մեր մանի, մեռնին էն ա գետինը առաւ։ Էսպէս նստած՝ սուգ էր անում մեր տա- բագիր Աղասին ու էր ու մեր սև օրը լաց էլում, որ յան-

Կարծ աչքը ձորին ընկաւ, աչքը սևացաւ. հինգ հարիւր ձիաւորից աւելի՝ Թարաքեամայ, Ռուբդ Պարսայ գլխից հազարից աւելի քիւլքեաթ, մալ, իլխի, ոչխար առաջ էին արել ու վեր հաւաքում տարիքը ձորն արին, որ տանին Ղըզլարան, ետ սպանեն, ետ ծախեն, ետ Թուրքացնեն: Շատին հնարան Թակել, հետ էին ածել, որ չանուանի էլ Թալաթ չէր մնացել: Ումն մկ ձիաւոր մկ ջահիլ տղայ կամ աղչիկ գաւառն էր առել, ձեռն ու ոտ հազրել՝ որ էն գիշերը ետ նրանց անմեղ հոգին ապահանի, ետ սրի, կրակի զուրգան անի: Հենց նատած տեղերը ընկերներին ուսուլով ձեռով արեց, որ տեղերիցը չշարժին. ինքն էլ քարափնրվեր կուզը կուզ նրանց մօտ հասաւ, որ հարսանին չտեսնի, իր պատրաստաւ Թուրը չանի: Հնարան կացան՝ որ Թշնամիքն էկան, գետի ղազին վեր էկան, Թըրնները, երեսները լուացին, նամազները արին ու իրանց սադաչիլի նօքարներին հրամայեցին, որ ինչ բեզարած հալուր պատառ մարդ ու էնի կայ՝ աչք ու ձեռք կապեն, բերեն իրանց առաջին չօքացնեն կարգաւ, որ իրիդնահայն ուտեն պրծնեն ու նրանց անմեղ գլուխը իրանց մեռատառ սրտին մատաղ անեն:

Ինչ չհոգին էլ ա՝ որ հեր ու որդի ետ միր ու աղչիկ իրանց եդին բարոյին ասեն, իրար մի համբուրեն, մի օրհնեն, իրար մի փարվին. Թրի առքով վեր հաւաքով՝ հրբռանը կատարեցին ու բերին աղըմալըը իրար մօտ չօքացրին:

Պատուած ոչ շհանց տայ՝ ինչ նրանց քօռփայ երեխէքն անում էին. ջուրն էին ուզում ընկնիլ, քարերը պահում՝ գլխներին էին տալիս, բաշտները Թրին դէմ էին անում՝ որ մկ Թոպան էլ ա իրանց հօրը մօր երեսը ետ ձեռը հաւրբուրեն. բայց շատն Թևից որ չէին վեր քաշում՝ գետնին խփում, հենց էն սհաթը հոգին հետը ետ դուս էր գալիս, ետ էնպէս բանհոգի ծնում վեր ընկած, գետնին կպած: Աղըմալըն ծնօղքն էն հալին էլի էն ասում, ազաչանք անում՝ որ որդիքը մեռնին, սրին, կրակին տան իրանց գլուխը ու իրանց հաւատը չսրբանան: Նոպէս հերվանց խօսալիս էլ՝ հնպէս էին խփում գլխներին՝ որ աչքների լոյն կրակ էր տալիս:

Ինչպես նրանք մեկ քանի ուշադիր կմոլեկներ, էլեկտրեկներ ու կրակը չար կրկին, սար ու ձոր մոլեցան առաւ։ Սեր քաջ Հայերը թաւ ու Համակ հպարտ էին, չքնեցին, աղեղ արտասանքով լրանդ աղօթքն արին, վեր կացան, նրար Հրատով ընկան, երբ եղեն բարձրն առացին, ձիաններըը Համքան մեկին պահ տվին ու նրանք Պատուոյ անուանը տվին, Համիւս ընկան, ամեն Հնպիսս Համիւով, Հնպիսս առեղ՝ որ դուշը չէր նմանալ։ Հինգը մեկ կողմից գնաց, հինգը մուսից, Հն մնացած տասը Հպրեն էլ Հնպիսս պիտի է դալին՝ որ բոլոր մեջ անեին, Հրկի առաջը ընկածը կոտորեին, տաղ բռնածը ետիր անեին ու որբան կարելին ա՝ Հայերին արձակեին, որ քօռնակ անեն, նրանց թաւ ու Համակ տալին, չունքի ամեն մեկը ամեն երպոիցն էլ չուխա չուխա ունեին։ Ասր Պարսիկ էլ՝ որ բռնել էին Պատուն ինքը վերցրեց, չունքի նրանք օրհուած էին կռիւ մինչև մինչը նրա ձեռի տակիցը չհեռանան, ու նրանց միջումը օրհուածը սուրբ ա։ Հոպես բոլորը քանը չորս մարդ պիտի է հինգ հարիր մարդի հանիցը դալին։ Պատը չի զարմանայ՝ Թե ինչպես կարելի ա։ քաջ Համերեան օրտիցն ա կախված. մեկ էլ որ ինչ կուզի Թշնամին շատ ըլի, յանկարծ վրայ տալիս՝ էն էլ դիշերը, ինչ ա խանուած դիմացի կռվող շատ Համերեանը ու քաջ Համերեան։ Պրանից դևման Պատուն պատուէր էր տվել, որ Հայերին ետ Թողքերին հինչ չըխօսան, Հրդեներին հարայ տան, հատար կտչեին, ու էն ետիր արած Հայի միջումն ինչպես կըլիը, որ մեկ երիտ հարիւր տղամարդ չըլեր, որ սուր չտնեին, Հնդուր համար էին խոշտանգել։

Հնոց էն սուրբի ու խորհրդի չատ ժամանակը, էն վախտ՝ որ ամեն մարդ ետիրաղ առտուր վեր քցած՝ իր փորի եղելքին էր ընկել, որ նրան ձեռք քցի, Թվանքներին տրաքիլը, տառնըհինդ քսան հարիւր Հոգին տալը, ձիտնոց խառնելը ու հարիւր վախչելը մեկ էլաւ։ Պատուն իր ընկերներին կէսը վերին՝ ձորի ճամփեն էր կտրել, միւս կէսը հարիւր աւելի Հայ քաց արած, քամանիներին քցած՝ ձորի եղեր։ Պ՝եկ քսան երեսուն մարդ էլ վրայ Թռան, էն խելք չըքածներին աչք ու ձեռներ եղ արին, ու էս հաւլուր ժողովրդին՝ որ կռիւ էր մոլեցրը սիտալիլ,

ֆեռը որ չառնան ձեռընեըլին, ասլան դառան. որը միջնեը, որը ձորի քառափեցն ու եգևիցը էն կարիառան ածելին Թշնամու գլխին, որ Աստուած ոչ շհանց տայ։ Ա՝ սրտեի Հայերը էս ձորերի քարերն էլ առնէին հառարած. ինչ առղ վշտավ, Թվանք էր արաբում ետա Թուր խոզում, առանց գօշի ու գլխի չէր անց կենում։ Արնոտ Աղսլ-խանը ու Օքե-գ ապէն՝ ինչպէս որ էլատ՝ գլխներըը Թափելին, ձիանները ձեռք բցեցին ու միկ քանի մարդով գնաց վռնան. Ճռացածը ինչ կտտրվել էին՝ կտտրվել, ինչ չէ՝ Ճռացել ձորի միջումն ոչխարի պէս չօպանը կորցրած, կանգնած։ Ինչանք էսպէս պահելին մեր տղերքը, մինչև ծէրքը բացվեց ու աչքդ բարին առնի. տասներհինգ Թուրքի միհատ էն ջոջ Քրդերն էին սպանել, տասից աւելի զաղ միհատ Աղասին էր ցրվել ու վռը վեր ածել։ Ասղը կարելի ա զարմանայ, Թէ ինչպէս էսքան բաները միկ օր ու գիշեր անց կացաւ. էնպուր հառար, որ Ա՝ ղեռացը էս միջոցումը Ա՝ ստուած վռայ կռիւ էր դառ գնացել ու առանց քառու միկ Թվին էր, որ առ ու ձոր, մանաւանդ Ա՝նի՝ գաղն ու հառն բնակարան էր դառել։

Ա՝ստուածը լուսացաւ. էն առաւօտը երանի ամէն լրզիչ ու տառապելոյ ոստո գայ։ Հինգ հարուր հոգուց վռնտուն հոգի էր մնացել, էն էլ ոչխարի պէս միջ առած, շառը անեարաղ առաւ։ Չիուն, շորին, առաբելն Թիւ ու հառար չէտր. լեզու պէտք է րլի՝ որ պատմի էն վարվիլը, էն ուրախութեան արտասուքը, որ էս օր Ա՝նի առաւ։ Ա՝ սրբոցի Հայք դեռ չէին հաւատում իրանց աչքին, Թէ ընդ Թշնամու ձեռից ազատված՝ էլ եդ իրանց աշխարհը պէտք է գնային, էնքան շշմել էին, որ էլին էլ ա միտք անում, որ միկ հարցնեն՝ Թէ ում էր ընծանց ազատողը։ Վախճանեցէ՛ որ Աղատ մարդիկը ձիանը էլին վեր բերում բերդիցը, աշխարհն խառնված դիպաւ. հենց կարծելին, Թէ Թշնամի էն, Թվանք վեր առան. բայց Աղասին բոլորին էլ հանդարտացրու ու հրաւիրեց քայլել որ առաջ չգնաց վռքր ու իր լսնկերներին կանչից, ամէնի աչքն էլ միաց նրա պարեձև բոյն, նրա ազնիւ շարժվածքի վրայ հիացած։ Էլ էնքան նրանց վարվելն ու օրհնելն չմարիկ արեց, նրը խնդրաւ՝ Թէ՝ ա-

տան-խանը զննուելով Պարսից եդ ա գալիս (Պարսկիք առելին նրան)։ շուտ ակնան թօթափել մէկ երկու ձիաւոր Պիւմբի ղրկեց, միւսներին հրաման արեց՝ որ էլ ժամանակ չկորցնեն, օղլուշաղն տանէին բերդումը եւ ձորումը ամրացնեն, մանն ու ոչխարը ձորը դուս քշեն, Շորագեաղլու հանդը տանէին, ու ինքը լինչքան թվանք թնուր բերնող տղամարդ կայէին՝ գնէին հաւաքեց ու սարնըդուս վեր եկաւ։ Տասը տասնըհինգ տարեկան տղէրքն էլ տալան էին դառել, ուզում էին իրանց արջնի ջնդրը հանեն։ Պերի արած թնուրք ու Քրդերէքն էլ եարաղ տպաւ եդ ա բերին, իրար կապեցին ու բերդը տարան։ Պղտաին չէր կ՚ելել, Պարսկիք ուզում էին տպանեն եա ջուրն ածեն։

Յունիսի 23ին 1821ին էր՝ որ Հայոց երեւելի հին քաղաքն Պնի երեք հարցրից աւելի կորիչ զօրք, թողունք ջահիլ տղէրքը, զգահաւորված զարդարված աչքը բաց տեսաւ։ որ մտան ոչ իրանց որջ մայրաքաղաքը, աչքընեերը ծով դարձաւ, մէկ սհաթ քիմի տաճարի միջումն ընկել երեսի վրայ՝ գետնիցը պոկ չէին գալիս։

Հայոց գլուխը պահելու ժամանակ էր։ Պղտաին լնդրեց, որ ինչ սրաբներումն ունին՝ եդոյ տանն, եդոյ անեն ու զօրքը կէս արեց։ կէսը տվեց Պարսից ձեռքը, որ էս կռվընեերումն եփվել, հասել էր, կէսը՝ ինքը ձեռի տակն առաւ։ ամէն մարդ լինչ ուտելու էր՝ չէրը դրեց։ երեսնաչափ մարդ էլ օղլուշաղի հետ դրեց, ինքը բերդումը գնայ մաացաւ, Պարսն արեւմտեան ձորումը, Պուսէն օղլուշաղի հետ։ Պատուծոյ ողորմութիւնիցը բարութ, գիւղէն էլ լաւ վախտին հասաւ։ Պնդպես էին պայման կապել իրար միջում, որ թէ Հասան-խանը ձորը մտնի, ինքան թողան, որ բոլոր զօշունն ոտքը կոխվի, եդոյ շէնլիկ անեն։ թէ թուշ բերդի վրայ դայ, ինքան դուս չի գան, մինչև բոլորը նրանց գնէին հաւաքվին, եդոյ կէսը ձորի մէկ կողմիցը, կէսը միւսիցը կռվի չաղ ժամանակը վրայ տան, որ Պնդպես շշկլացնեն թշնամուն, որ փախչելուց գիւմտն էլ ուրիշ ճար չգտնին, ու թէ Պատուծ էս յաջողութիւնը կատար, Պուսէն օղլուշաղը թողար մէկ գայիմ տեղ ու ձիանը դուս բերէր իր մարդերանցովը, որ բալքի թէ հնար լինի՝ բռլորին էլ ջարդեն։

Աբաւօտեան հոգին անց էր կացել, որ ամէն մարդ հեռացաւ ու իր տեղը քնաւ. Ճաշն էլ կիսատ, հասաւ։ Ինքան շրջը չէր դեռևին երթամ, ինչքան քաջ Հայերի աբինը երանց սիրտն ու դանարները, որ իրանց ապգի իշխանաց, Թագաւորաց հողի վայ արին Թափիլն ու քաջութեամբ մեռնիլն էլ երանց հնար անմահութիւն էին հանարում։ Աբեգակը երկնքի միջնցը երկու գազաչափ Թեքվել էր, որ բերդիցը մկի Թօզ տեսան, քիչ քիչ շատացաւ ու ամպի պես Ինու սաղ գետը կոխեց. Ձորիցն էլ էին տեսել ու երանց տեղը անտանել։ Կռանար էր՝ որ ուզում էր տրաքի, սիրտ էր՝ որ ուզում էր պատռի, շատն ուզում էին բերդ ու ձոր Թողան՝ մէդան գուս գան, երանց ազանարդութիւնը ցոյց տան։ Պատուծոյ ազգումն Թիւնիցը հնպէս էր երևում, որ Թշնամին բանից խաբար չի՛ ու հենց հնդուր հանար ա հնպէս ոտն առել, որ գան՝ հնգեղ մի քիչ դինջանան ու յեղոյ երկինահոլին Ճանիւս ընկնին։ Հետնները ոչ Թօփ էր երևում, ոչ ջարախոտոյ. հենց սուրհ ձիաւորներն էին առաջ ընկել, որ հասնին Երևան, աւետիք տան՝ Թէ Պարս առան, քանդեցին, բոլոր գեղարնքն էլ քօչացրել՝ Թրի առաջ են արել, բերում են։ Ինպէս մարդաշատ երկրները քանդող Հասան-խանը էլ ինչ կասիած կոտնեը, Թէ մկի խարաքայ տեղում, ուր չօբաններն էին անց կենում, ախռաներըը բուն դնում, գլխին փորձանք պիտը կ գար։

Թօզ ու գուժանի տուռը քաղաքը բռնեց. խարաքայ պարիսպն ու բաղերն էլ՝ հենց գիսաս երանց քանդաղներն աեսնելով՝ աչքները խփում էին, չէին ուզում Թառմաշ անիլ։ Պատուծոյ աչքը որ քաղցը լինի՝ մատաղ գառը երան ոտովը կգայ գուռդ՝ ասած ա։ Հենց էս օրինակին բանը պատահեցաւ. քաղաքը մանելն ու Հասան-խանի ձիուց վեր գալը, չադիր խփելը մկի հետ. Ղզլբաշի սովորութիւնն ա՝ ձիուց վեր կկաս Թէ չէ, Թիմանք ասպաբ, եաղնչի կբցի Թամբի ղուշը, ձիանը մոն ածել կտայ, ջոս հինգ գեադի մկին ձեռք աված, լինքը Թէ նամազի վախտ ա՝ նամազը կանի, Թէ հացի՝ ղայլանը կբացի ու հացի կնստի ծալապատակ։ Էս անգամ երկուսն վախտն էլ էր. Ճանիկից կկած, ջարդված՝ քոռնը մկի տեղ, հարև-

ըը մեկ էլ՝ եահուշկին փռէկեին, կոլոլ քարընները ու սոսոփ-
ըները ծոցընըիցը, Թրեըը ընկոցը հանեցկին, առաջնեըին
դըին, ու հէնց իմանաս սև սև հոպկը են, լեզու բերան
վակած՝ բարձր ու ցած անում, երեսները դնում քարի,
Թրի վրայ, փոքը ժամանակ ծնում դեռանին կպած, էլ եդ
գլոըընըը վեր քաշում, էլ եդ երեսի վրայ ընկնում, գը-
դակը գլոըընըին, եդոյ բարձրանում, կիսով չափ գլոը-
նըը կախ քցում, աղօթքնըը մնում քննիների առաջին նը-
պես առում, որ իրանց անկացն էլ չէը լսանում, եդոյ
ձեռնըը ծնկների վրայ դնում՝ քարին, Թրին կռացած
մոկ տալիս, էլ եդ չոքում, գլոըընըը գետնին կպցնում:
Ասհմեդականին նամազ անելիս որ գլուխը կարես՝ ամէն
մարդ էլ գիտի՝ որ երեսը Թուքել չի. հնդան իր աղօթքի
զօրութիւնն զգում ա, բայց մի բան էլ ա չի՝ հասկա
նում, չունքի բոլոը աղօթքնըը Ա.բարեկեն ա:

Հէնց առաջին չոքելուն ուզեցան մեր աղեըըը, որ վրայ
տան. բայց քանի Ա.զատ մնաը բարձրացրեց՝ որ տեղընե-
ըիցը չեռան: Թուըըերն ուզում էին իրանց կարասներն, որ
իրանց հետ տանկին հասարին չէին կարում հանել: Ար-
մեն երկուսն փոքը տեղնուտեղը վեր ածեցին. որ հս բանը վա-
բաւարար արին, մուտներն էլ շուռ դառան, ձեռնըները վա-
ըընըը քցեցին: Ա.զատին Ղ.ղըաշն միջում մեծացած՝ դի-
տեը լաւ, որ նամազը ընչանք կես չըչի, վախտը չի. ձորի
աղեըըն էլ տեսնելով՝ որ Թվանըի ձեռն չէկաւ, իմացան՝ որ
գնըը ինքն իրան ա ախտաձի մէջն ընկել, երբըը Թողնին
ու քարափ քարափ էկան՝ քաղաքին մօտացան: Ա.զատ Ղ.զ-
բաշն ոտքատնըըի աչքընըումն էլ ընկան, ամա ինչ կարծիք
կտանկին, իրանց մարդկըն էլին կարծում, որ հնդեկս վախ-
տին ֆոսսի են ման գալիս, որ բերեն՝ խանձրին, բեկիրին
վերջքաշ անեն, խալաթ առնին: Իրանց շարժմունքը բեր-
դըցնըն էլ էին տեսել ու ջանընըը դուշ ընկել. էլ վախտ
կորցնել չէը հարկաւոր. Թէ որ խնայել էին Թշնամիքը,
բանը խարաբ կըլէը: Հեռվանց էլ Ա.ըեւանում կողմիցը մեկ
երկու ձիաւոր ձիանց անկացը մնած, Թողնին փախչելու
անելով՝ գալիս էին: Ա.շնամին նամազ էը անում, ինչ
մոկ կտար, Թէ աշխարքն էլ վուռ գար: Հէնց մեկ էլ
ձեռընըը անկացնելին դըին, չոքեցին ու գեռանին կպան,

Թվանքները բերդէսը ձեռացին, սար ու ձոր Թնդացին, հևհևոցները դէսս բարձրացին, ձիանրը Թոգ ու զանԹար-ղայ կտրեցին, երկու հազարէց աւելի եափունջի, Թուր, Թը-վանք դեռևի վայ ծնացին, ու Պ՚ղբաշի շատը անդդակ բոբրի՝ ընկաւ ձորնըվերը, չունքի հրաշքէց եա քաչքէց աւե-լի ոչինչ չէին կարծում. գօշաղ Ֆայլ տղերքը քար ու ձոր քանած՝ էլ էնքան Թվանքին չէին զօռ տալիս, որքան Թը-բին ու դանին։ Պատան Ֆատան-խանը լաւ աջալն էկել՝ հասել էր, տմա նրա բախտն էր՝ որ էն Երևանից էկած ձիաւորները հէնց էս տհաՀէն ձորտաշը հասան. մինչև վեր-դայ Ֆայլ տղերքը նրանց կհասնէին, սրանք նրբվեր էկան, Ֆատան-խանին ձիուն վրայ դրին ու Թռցրին։ Պղջմռլին ձորի էս կողմիցը որ աչքը չէ քցեց ու իր ջուտաը օրդուն տեսաւ, երեսը կալաւ ու ձիուն օրղանդվել ասէց։ Ֆազար մարդից աւելի հոգին տվել էին էսօր, միւսքը, որը քա-րափի քարերի պլտալ վեր ընկել, փառչայ վառչայ էլել, որը բանհոգի էլած՝ վեր ընկած մնացել, որն էլ քարի քօ-ղի տակի տակ կտցել, ձագատվել։ Ճատին հէնց էսպէս տեղերից հանեցին, կռնքերը կապեցին ու դարիդուս տարան. Թող նրանց խնամատարիւնը նա զդայ, խնամայ՝ ով սրտ ու երեսպատարիւն ունի։ Ֆարքը աւելի դերի էլ էսօր ձեռք բերին։ Փոքը ժամանակի Պնի էն անուշը հունեց, որ սաղ Երևան դողում էր։ Էն ժամանակը ես ինքս Էջ-միածին էի, որ Ֆատան-խանը էնպէս վախած՝ էկաւ, անց կացաւ։ Պռաջուց մարդ էր ուղարկել, որ Էջմիածնայ միա-բանքը առաջը չգնան խաչ ու խաչվառով, ինչպէս միշտ ա-նում էին. բայց ձէն հանեցին՝ Թէ Վրդերը ձամփեն վը-քայ են ավել ու Պ՚ասպ ցաւ էր ընկել։

Պչարտըչն Պղասի, երբ բոլոր խալխը էկան, հաւաք-վեցան, ամէն բանը Թողաց, հրամայեց՝ գնացին եկեղեցին, բնդնաժամն ասեցին, Պատուծուն իրանց շնորհակալութիւնն արին, ու ժամը որ դուս եկաւ, մարդ քցեց ամէն տեղ՝ որ զարտվել քաշեն, տեսնին՝ Թէ հարամու ասքը կը-տրվել ա, Թէ էլ ահ էայ։ Պռոհութիւն Պատուծոյ՝ ոչ-ինչ չտեսան, եղ դառան։ Ա՛հագ մարդիկները որը քա-րանիրվեր ձորը շպռտեցին, որը հորերը ծնացած ձի, հա-րըստութիւն ձեռ ասին. շորին, ձիու, ասպարէզ մնիկ ա-

նոր չկար։ Մութը դեռևիը չառած՝ ամէն տեղ պահապան դրեց ու մնացած խալխը բերդը հաւաքեց։ Ըիդնահայը որ կերան, Պզասին սկսեց խորհուրդ անել՝ թէ ի՞նչ ա նը- բանց միտքը, ո՞ր են ուզում գնալ. նրա միաքն էն էր, որ բալքի սրանց էլ ա Համիտ բերի, մնան Պնի՝ իրանց հէն ամուսանիտ քաղաքը, ուր դեղ որ նրանց կեանքը ազատվել էր, կրկին էն գցեն, գրեն Գումրի, Ախ ուա- հաճ դառնան ու էստուղ աշխարքումը յաւիտենական ա- նուն Հարեն։

Խայլ անապաշտութիւնն ու սուրբ Յովհան Ըրզնկա- ցուց անէծքի սուրը էնպէս էին նրանց սրտումը ցցվել, որ հազար քարող ու քեալիմաթին ըլէր՝ էնը կարող հանել։ Պատուած մի արասցէ՝ որ մարդի գլուխը մէկ անգամ ծըռ- վի. էն ժամանակը հազար կարգաւոր ու բժիշկ էլ որ հա- ւաքվէին՝ լեզը չէ անիլ, քանի դրես՝ էլի կծռվի ու վերջը Թէ զօռ արիր՝ խպատ կկոտրվի։ Գիժն՝ ասած ա՝ մէկ քար քցեց ծովը, հազար խելօք վրայ Թափեցին, չկարացին հանել։ Պզասին տեսաւ ասածը չէնին դնիլ, գլուխ տեղն անց կկնայ, քաշվեց մէկ ղրաղ, աղբախը դը- րեց աչքին ու բերանը բաց արաւ. «փառքդ շատ ըլի՝ ով արարիչ Պատուած, էլ ո՞ր ինք ասում, Թէ մարդ քո սուրբ հոգին ունի, քո պատկերն ա, որ քարից էլ շատ անգամ միտքը պինդ ա, գլուխը հաստ։ Գող ու աւա- զակ էս տեղ տարերով բուն են դրել. էլի քո երկիրը նրանց տակով չարել, վրէն պահել ա, հէնց մեր աղգին ա քո գլուխը հասել, որ չես Թողում իրանց աշխարքը շէն անեն, քո սուրբ անունը փառաբանեն, կեանք աղա- տեն ու կեանք վայելեն։ Ըէ՝ ամենակալ Պրարիչ, դու քո առեղծվածը, քո որդին էդքան չէս անարդիլ, չէս ատնա- հարիլ։ Պարդս որ ծնվում ա, մէկ գոնդ մնից աւելի էլ ոչինչ չէինք տեսնում. տարիք են անց կենում, որ քիչ քիչ ոտն ա ըլում, քիչ քիչ լեզու, ուշ ու միտք գալիս, ձեռը բերանը տանիլը ու դարդակ հաց ուտիլն էլ ա, հաց դառիլը չէմ ասում՝ սովորում։ Խայլ վայ էն էրէխին, վայ էն աղջկին, որ աչքը էնպէս զոգում բաց կանի, որ լաւ տեղ խաւար կտեսնի, աչքը բաց դուղ Համիտին կը- Թողայ, քարէքար կընդնի, վայ էն աղջկին՝ որ բնական օրէնք-

քը կը մոռայ, անբնականին կհետևի, որ հնպէս խրատ տուող չի՛ ունենալ, որ նրան հոգի տայ և ոչ հոգին էլ հանի։ Երբոր որ լաւ կարդացող կը լինել՝ երեխեքանց ջոկ, ժողովրդին ջոկ դիշեր ցերեկ խրատ էր տուել, կարդացրել, լուսաւորել էր, հիմիկ մեր ազգը կ՚ոտնի կըլլէր, կ՚առաջնէր։ Աստի հայվանն էլ մեզանից լաւ ապրում։ Հարամուց, փորակոնից եա վախչում, եա վրայ թռչում՝ կարաստում, դլուխը պահում։ Ծամ բունն էլ որ քանդում ենք՝ չժվժում, թեևին դլխին ա անում։ Մենք ծամ դադար էլ ա չկա՞նք, որ մեր բունը պահենք։ Ի՞նչ օգուտ էն դրբեն ու աւետարանը, էն խաչն ու երկրպագութիւնը, որ մենք չենք հասկանում։ Վռանի տակին էլ շատ դանէ կայ, մեզ ի՞նչ։ Ա՛խ մեր կարդացողները, մեր կարդացողները՝ ի՞նչ կրլի՝ որ մենչքան ժամանակ քնի, քեֆի հետ են անց կացնում, աւելի փոքր ժամահ անում, հասկէ բան ժամահ անին, մեզ լուսաւորեն, իրանք էլ ժշտանուց, հարամուց ազատվին, մեզ էլ ազատեն։ Արդս մեկ անդամ է աշխարք դալիս։ Հնպէս պէտք է անի, որ դուս դալիս՝ էս դինուվը անուշը յիշվի, ասվի, էն դինուվը հոգին փառաւորվի, լսի փայ ըլի։ Բայց ի՞նչ օգուտ՝ որ աստծս քարերն են իմանում։ Պէտք՝ ժէկ տպէտ խալխը հասկէ բանը լսել, աստմ ա. կարգաւորին ի՞նչ ա էլել, որ նա էլ ա հաստատուելուն տալիս, ժէկ հոպէն հրաշալի քազաքը անհնդրալ ա կործանվել։ Պռաջինը՝ սուրբ մարդի բերնից անհնդ, դառը խօսք չի՛ պէտք է դուս դայ, դուս էլ էկաւ, Պրաի՛չ՝ երեսս ոսիդ տակը, դու պէտք է մեկ մարդի խաթեր մեզնեն հոգի կորցնես, ժէկ պէտք է կորցընէր, ընչի՞ ստեղծեցիր։ Ա՛խ՝ հազար հոպէն ցաւեր կայ պատուն, ամա բերանն փակում են, չեմ կարում ասել։

Էս մոտաստջութեան միջումն էր, որ աչքը չանկարծ վեր չի՛ բարձրացրեց, Ինու բոլոր դուռը կրակ էր դառել։ Ես խմացել էր, որ Պ՚արսայ հէլդը Հասան-խանը քօչ-ցըրել՝ ուզում էր, որ բերի Երևան ածի. լաւ խմանում էր, որ սրանց վրայ ժէկ ղօշուն էլ ըլէն, հնպէս մարդիկ չեն ըլել՝ որ իրան դէմ կենան. Հասան-խանը որ կոտրեց, ի՞նչը նրան կդիմանար։ Ես հաճար կռվելը խաղալիք էր դառել. մինչև առաւօտն սպասել չէր ուզում, կոսկա-

ծուռ էր՝ մէկ նրանց դլխին էլ էն բերեն, ինչպէս մեռա Հայերի ու ծեր ու պառաւ ոտքը քաշեն։ Երկու հարբաչակ բնտիր ձիաւոր քամակը քցած՝ ընկաւ դուրս էն հադնին վրայ հասաւ, որ նոր կռիւ՝ վեր կեն կռիւ ու շուռ տէր չէր ձանձրանում, քոչ քոչ վրայ վեր կին թափել, ամէն մարդ իր դլխի յաւն էր քաշում։ Թշնամին կնայես ցրվեց, դաղթիլ էլաւ, որ մէկը չմնաց։ Հայերին որ չարձակեցին ու մէկ տեղ հաւաքեցին, նրանք իրանց դարդը մոռացած՝ ձէն ավին էկամնելին, որ թափ ու չաքախանին ձեռք քցեն ու սարվաղներին հետ աձեն, երիս հաղարից աւելի սարվաղ, որ Հասան-խանը թափել էր, որ կռիւը եավաշ բերեն, շատը Հայ-ղալմաղալը որ ընկաւ, հինց իմացան, թէ էկամնները Ռուս են. բարին էլ թափ թափխանայ թափին ու ձորը թափեցին։ Մէկ քանի Երևանցի թափչէն ու սարվաղ ձեռընկերն ընկաւ։ էլ ինչ էր պատկաս, որ Ղնի քաղաքին հարամի մռատնայ։ Ինչպէս որ էր՝ դիշերն անց կացրին, առաւօտը որ լուսացաւ, Պատուծոյ լեռն ընկաւ Հայերի սէրտը։ Ինքան բարուք, թվանք, թափ էլին նրանք ձարել, որ նաղ աշխարքը պակ դար՝ նրանց ձեռս չէր ըլել։ Բայց ինչքան Ղլասին խրատաց, տանց, խնդրեց, չէլաւ, չէլաւ, Հայքը յիա չի՛ դարձան, անլիճած տեղը չուղեցան մնալ ու շատը երևանները էլ նդ դեղի Ղարս շուռ տվին։ Ղլասին շատ ուղեց, որ Ռուսի հետն էլ աղբեցնան, չէլաւ. որը կամենում էր, որը չէ։ Ինչանք էտպէս կղզվ այնն, Ղարսայ փաշին զնշուն հաւաքած՝ դալիս էր, որ իր ռահաթը նդ դարձնի։ Պէտք է ասած՝ որ թէ Ղարսայ, թէ Ռուսեաղուս փաշին Հայերուն կրանց որ դուռ պէս էին սիրում։

Փաշին մնաց տառած, եթաղ էր կարծում աչքի տեսածը. նա հնպէս էր կործում, թէ իր դլուխն էլ ոաղ չի՛ դուս տանիլ էս ձորերիցը, բայց ինչքան զարմացաւ, որ հինց կամենում էր վրայ տալ, խալխը հաղար տեղից ձեռ քները բարձրացին, անունը տվին ու կռնգալով առաջը վազեցին։ Հօր պէս՝ որդուց ազատութիւնը տեսնելով՝ ախեց փառք տալ Պատուծոյ, երեսը դեպինը քսել ու դուռ բերանը չբաց արած, որ հարցնի՝ թէ ախր էս հրաչքը ինչպէս էր պատահել, Ղլասուն ձեռընկերն վրայ

քունած՝ առաջին կանդնոցին և հազար բերան ձէն ածէց՝ «Հանը, հանը՝ մեզ, մեր որդիքը զուրբան երթ, փաշայ՝ դլխովդ զուրբան։ մեր անպատուը, մեր երկրորդ աստուածը սա է։» Աղնիվ երխտասարդը՝ որ ամէն մէկ օրակ ցաւը հազար անգամ երեսի դառնը ինքան փսխել՝ նեղվել էին, էնքան աչք ու ծուշ կարմրացրել, ապիտակացրել, որ շորմաղն պէս մէկ ձէն անկաչն ընկնելիս՝ լսողին աչքի աղբերը նեղը գետ էին դառնում, երեսի դունը զմրիլ, ձեռը անլեզու երկինքը քցեց ու առանց խօսալու ցոյց տվեց, որ նրա յաջողուն ու զօրութիւն տվողը երկինքն էր և ոչ իր ձեռի հունարը։ Աղնիվ փաշին առաջին անգամ իր կեանց միջումը մէկ Հայի տղէ չհակառ էնպէս համբուրեց, ինչպէս իրա նամազի քարը, դոշին քաշեց, էլ եդ գլուխը ձեռն առաւ, էլ եդ համբուրեց ու իր քաջութեան գործը լսեմարը նրան խոստացաւ, որ հետը գնայ Պարս ու իր ձեռի տակին ունայ։ Աղասին ընկաւ փաշի ոտը, շնորհակալութիւն արեց ու ասեց, որ աշխարքի Թագաւորութիւն էրան տան, նա Աստուցը ձեռք վերցնողը չի, նրա վճարն էն ա, որ Անկէ շինութիւն գայ։ Ինչէն էր փաշի ձեռին հէշ՝ քանց էս։ վիմիայն խնդրեց, որ հիմի հետը գնայ Պարս, ոտը խաղալվի՝ էն ժամանակը նրա գործը մտերաղը կվատարի։ Ինչքան առն, մալ, ապրանք ուզում ա՝ կտայ ու ինքն էլ հետը քօմակ կանի։ Աղատառնքն աչքերը լեզը՝ կրկին ընկաւ Աղասի փաշի ոտը. «Էս գլուխը որ ինձ էլ պետք չի, էս օշը՝ որ հազար անգամ ուզեր ա իր Թաբն իմ սերտս խրի՝ բոլոր, բոլոր քեզ մատաղ փաշայ։ Եա էս սհաթին ինձ սպանիլը, եա ասածդ արա, որ ես իմ ազգի մոլորաթաղաթը էլի շինտեհանիմ, եդոյ գերմինը մանիմ։» — «Ախտառատ Աղամ», Պրդտատնցիք հազար տեղից ձէն տվին, «ծօ՝ ինչ կզրուցէր, ծօ՝ գիը չգիտայ, կարդալ չգիտայ, փաշաթիւն կատան, հմլայ էլ իր տաղ կածէ։ Պիլ է խելք, խնան կորցրել, որ էմդալ անէծած տեղ գայ՝ բուն դնէ։ Հիդակ Աղամի լաճ. ինչ կուզես՝ երէ, տղերը մազերը չի խարցնիլ, հմլայ կբռատայ, մեր Հէտ խանչեց (մեր տգերը կանչեց)։»

Ինդալով, պար գալով Պարսցիք էլ եդ երանց հազը մտան։ Ախ քաշելով, աչքը սրբելով՝ Աղասին Ինի Թա-

ղէց։ Փաշն կողքին հազար խօսք, ղուլաամնուՃեան անկաջն
կը ընկնէաւ, հինց պիտեւ՝ քաւաչել կը։ Ձազար անդամ
շուռ կուտաւ, էլի սը դեռ Ընտ պարխատքը, եկեղեցկեր աչ-
քին երեւաւմ էին, սիրտը մի քիչ հանդարտաւմ կը, դօշնի
խփաւմ կը, ախ քաշաւմ, կրակ վեր ածաւմ։ Ձինց տարի
պատ կը վեր էլան, որ էն կոզմն անցնեն ու Ընձին պէտք
է առերեւաԹանար, էլ չկարաց իրան պահել, Թուլցաւ,
ձիուց վեր ընկաւ, չօքեց, ձեռները երկինքը բռնեց, աչքերը
Ընտ վրայ ու դուաց. «Եա ամա իմ սիրտս, եա ամէր ինձ
հետաը՝ մէ դու երկնային տանդող բարերար, եա իմ հա-
պես էլ հանիր, ղեկ մնա տար, եա քու երկրիցդ արա ինձ
մեկ Հար։»

«Հանի շունչս վեր ա, քանի ձեռքս պատ,
Արակ էլ որ Թափես, խորովես իմ սիրտս,
Էլի իմ հոգիս տրախ քեզ կաւմ,
Թէ Ընտ միջումն իմ մարմինս Թողում։
Աչքիր՝ քօռացիք, բալքի Թէ էլ բաց
Չաեանիք դուք Ընտ լուսահոգն օրհնած,
Բալքի Թէ մեռնիմ էս դարպոնն երթած,
Հողս էլ ու հոգին չմնայ կորած։
Թող հոգիս գժոխքը գնայ, խորովվի
Իմ տուրք նախնիաց տեղ, իմ պիղ Ընկի,
Էլի որ մարմինս մեկ քարի տակի
Էլի քու ծոցումն, ինձ դրախտ պետքը չկ։
Թող էն անէծքը, որ քեզ էն տվել,
Բանան անպտղը, կուլ տան ինձ տալ էլ.
«Որ հոգին երեսիս մնանիմ գնանի տակին էլ,
Երկնային լոյն էլ ես չեմ կարօտիլ։
Տուրք Երկնիսցի, տուրք Երկնիսցի՝
Պատճէրիր, Թէ ես չեմ շինել Ընկի.
Ընծէք էն վախտը Թրի, կայծակի
Պես Թող լինէ երեն, իմ հոգիս տանջվի։
Ջանս ձեզ զուրան՝ այ տուրք քար, հողիք,
Տաճարք, ապարանք, պարիսպք, տուգանիներ,
Թէ մեր տաղս սրտումն պետք է մեռնի, մնայ,
Էս չքաւոր տեղս Թող ջանս քարտնայ։
Որտացած տեղիցս կանգնիմ ու ասեմ,

Ամեն անցնողին նզովից կանչեմ,
Քարացած լեզուով վայ տամ, ողորմեմ՝
Որը կը գնաս, Թողամ, ձեր նախնիաց անեմն եմ։

Առաւօտը կն ա լսելն կը տալես՝ որ իշխանն և քա-
ջայաղթն գեներալ-մայոր Աստաֆեան վեր կոչտա, Շամ-
քօտայ գլխն մեկ սրեց, զօրաց ինչ հրաման առնէ՝ ամէց
ա ինքը արձիւն աչքերովը Կարիզ ու նախկապատ ու Ջա-
լիլի իշխաններըն քամակը բցած, օդովն չորս կողմանը պը-
տեխ տալով՝ մեկ կը անուամ տարերի գլխին, խոտ տեղ-
բին դաբրնով, որ Իշխանին յանկարծ վրայ չտայ ու իր
պատրաստութիւնը տեսնայ կը։ Օրերը զարդ ա շատ փիչ
կը, ամա Աստաֆեան կը նրանց գլխին, որ տար ու ձոր
դալացնամ կը, որ Ասուծոյ տեղ պաշտամ չկին, որ
Կ՝գլեաշն հագին Ջուր կը կարսամ անտնը լսելու, ու իր
հետ տարաբիմ տղէը՝ արիւնը աչքսումը, շանչը բերնումը,
գլուխը վիշտումը, հագիը վառվառ քամակին, որ տանէտանէ,
սրդին, օղուշաղ, մալ, դոլվաթ Իշխանին հա գերի տան,
հա Ասի Թաբը նրանց աչքը խրել տան։ Օրօրը խփեցին,
առաւօտեան աղօթքն արին, բայց մկին կլ ա դես չկը
գիտում, Թէ ծր կողմանը գնան։ Կ՝գլեաշն զօրքն Վանա-
ջայ, Կ՝արարատ կո կողմից կը առել, առաւտակ ամէց,
փամբակ՝ Շարագամ՝ կն. կո կողմից Ղարս-Ախլքին, կն
կողմից Ջառան-Խառը քանդելով, առերելով կիել՝ հասել
կին Թիֆլիզը գնան Վեսրոտզ-Ինչպես որ առաջը Թիֆ-
լիզ՝ ահագին ահագին աչքը կիած ունէրին Ղազար-Աստապ-Խա-
նի կրակը ոդիանց որ ա կլ կրկին իր գլխին կիած ասին։ Ես-
մայլին ինչ հնար, Հարատարելեան ունէր՝ զօր գրեց։ Աս-
տաֆեան պատ կը Կ՝ղատատնու վերկիչը լինէր ու ցոց տար
աշխարքին, Թէ Ջայց հոգումը իրանց հին հակայութեան
կրակը, քաջութեան բոցը, հառաջութեան խառնը
գնա կար ու վազում՝ մնում կը, որ մեկ հալ գնայէր, հան
աշխարք ընկնէր, կրակն իրանց Թշնամուն, իրանց աշխարքը
քանդելին կրէր, վոխմեխ։

Պատելով կլ եղ չադիրը մնաւ զօրապետը ու մերզն մկին
կանչեց՝ որ ասած գրէր, Թուղթերին խաբէր, Թէ ֆլան գնեցա-
լը ֆլան տեղից, ֆլանը ֆլան անեն ու զօրքով գալես են՝ որ
Թշնամու գլուխը ջնջեն, յանկարծ զղջան ընկաւ զօրաց

մեջը • կոթատալ ձէն ալլեն , Թվանքները հազար դէից վեր քանկցին , բայց Քրիստեան , Աբգեան գոռալով , երեսին խաչակնքելով՝ մեկ ուժգնայ ոտ պընդեն մեջը չկենաւ , Աստուածամէն չտգիրը չանաւ ու ձիւան եղէ զամբին տվեց , Աստուածամը տօղի վերայ ծնաց փեսացաւ • ընչանք մարդ կիանչէր , անճանաչի ձէն առաջի երկու տար չտգրի առաջին փուեց , փանչայ ու հագին քրմոյն ու փարտը դուս վերեց • կորիչ ձիաւորը մըտանը գետնին ցցեց , զարաւուլ բանի մարկ չտրեց ու Աստուածամէն չտգիրն ընկաւ : Քաջ պինեցրալը Թէ Աբգոտացի կը հերէ՝ հուշա կըլեր նա կը պարմանար ու հնգէս յանդգնութիւնը կարելի ա պատժէր , բայց նա մեր երկիրի մարդի խաւտարը լաւ գիտեր՝ տեղ մնաց կանդնած ու էլ հկռվեն ժամանակ չտվեց՝ որ խօսի • ինքը հարցրեց , Թէ ինչ խաբար ա : Զէն որ էն հաղեն կը ընկել , նատաղինն ինչ կրեցը • երկար ժամանակ լռեան խօսք չէր բանում • դէնջանդէջ որ խելքը գլուխն հկաւ , ձէն ալեց • « հիմա՛ Թադաւորդ տես , որ էս օր ա՝ որ գալեմիշ կանեն , էս գիշեր անմահատպէս » ու պատասխ՝ Թէ ինչն ու՞ ա , Խղճաբարկուութիւն ինչ արել , Ընչ ինչ , Աբգան , Գրիչեան ինչ ու քան երեսուն ձիաւորով հազար հարամա աչք հանելով , հասել հնաեղ կոտորելով՝ ուզել էր հինց ինքը մեկ ֆռասանդ ձարի՝ Գըզլաշի օրդան մեկ գիշեր կոխի , ամա բանը աեղը չէր հկել • էն օրն էլ Մարիամ գետի ղաղնցին անց կենալու Թշնամու աչքին էր ընկել , տաղ օրդան վերէն պակ հկել , ընկերները մեկ երկուսն էլ բռնել , մնացածը տար ու ձոր ընկել , ինքը հազար Թվանքի դէմքից պրծել , նրա անուշը լսել՝ Մոսկ հազը ընկել , որ դայ Մոսկվեց՝ խմաց անի , բէզտֆել նրա օրդան տեսել ու Թուշ հնաեղ հկել • « Գըզլաշի շատը որ ինձ հետ կեին ածում՝ հինց նոր քամակիցս ուտ կըան , երբ ձեզ տեսան՝ փախան • հիմի ինչ պիտես , հնգէս ասա • գլուխս եղ եմ դրել , որ Մոսկեն ղուրբան անեմ : Ալաչ էս մուրացը սրտումն կար , վախտ չէր ձարում : Ցոյս ունիմ , որ մեկ քանի Թշնամի էլ ես իմ Թագաւորի ուղուրին ղուրբան անեմ : Էս կողմերի քարերն էլ համարած ունիմ , աչքս խուփ մտեցը գիշերը էս ձամփեն կըմտնիմ • ինչպէս կամենաս , հնգէս իմ ծառա-

յոթ լուսնը թագաւորին հասկացրու։ Վրաշալեան էլ ինձ ասել են Օսմանլեանը՝ չեմ ուզել։ Բրդերն իրանք էլ ուզում էին ինձ իրանց դէմ տալ. հինգ տարի ա՝ Բայազետ ու Վասպուր դէմս ղուշ չի անց կացել, սար ու ձոր տեղակ եմ ասել։ Աիսքա էն էր, որ Ալի քաղաքը շինէի. Ֆայերը, Ֆայերը՝ Աստուած ողորմած էրէց մարդ էր, ոչ ինձ մտիկ արին, ոչ վրաշլի հրամանին, ինքան հաօր եղբայց ըլնելին, մահտեսի արին, որ զալաբանելը ընկաւ։ Ձաթս որ կտրեց, էլ ոչ վրաշլի մտիկ արի, ոչ բաջալեանն, եղ էկայ էլի, Ալման ապտալնենգի. լաւ՝ Աստուած Ֆասանխանին ձեռս բզեց. ես ջահելութիւն արի, հոգին չհանեցի. ուզում էի նրան թաքուն չսպանեմ։ Վ ղըզաշը որ եղ գառաւ փամբակից, ես էս սարի, էն սարի ձէրին ինքան պլավս պահեցի, որ էլ նրան մի ձեռք բզեմ, չկաւ. Աստուած դլխիս բարիացաւ ու էս հալիս ինձ քո սար բերեց, որ շատ չի հալարտանամ, շատ չի ամբարտաւանամ։ Ալբան բարև չունի՝ հաւաւ, ընկերքս էլ չկարացին դէմ կենալ, ամէնը մէկ սար ընկան. ես էլ էս հալին աոաջից կանդնած եմ. ինչ հրաման ունիս՝ սաւ. մէկ դըլուխ ունիմ, էն էլ Աուս Թագաւորին գլուբան. Թաք ըլի՝ մեր աշխարքը անօրէնի ձեռքից ազատվի. Թող մեր կեցածը ցանաք հաց ըլի։ Էրեան բոլոր քօչացրին, խելք խելխ տուաք Թաւրէզ, Խայպախ, Վասպուրական։ Ինկ ձեր հէր ունիմ, բանդումն ա փեմուր. մէկ պատաւ մէջ ունէի, ձամփին քօչելս ա հոգին տվել. մէկ նշանած ունիմ, հազար կրակից, սրից, Թշնամուց սաղ առաւոք տանջվեցայ ու անջախ մի անջախ բերի՝ Աուս հոլը քցեցի. էլ ուրիշ բան չեմ ուզում՝ մէկ հօրս էլ ազատէի, մէկ մեր ապգը, մեր երկիրը, մեր հաւատը ազատ տեռնէի, ես դայ Թող Աստուած՝ ինչ կամ ձակատիս գրվածն ա՝ էն կատարի։,,

Էս խօսքումը էլ սիրտը չդիմացաւ. ջնդեարի կրակը բերանը փակեց, աչքի արտասուքը՝ տեսութիւնը։ Ըսկայն Աստաֆոլ երկար ժամանակ ծնացել էր զարմացած ապնիս երեսատարգի հնպէս ձարտար բերնի, հնպէս քաջ սրտի, հնպէս հիանալի պարելու բոլի վրայ ու փափուկ ջիգեարի. խնդրեց՝ որ քիչ մի հանգստանայ ու ինքը իրան

թափարները տեսան։ Այն ին ժամանակը կամ տեսած կամ լսած կըլլային, թէ Աստուածն ինչ ալեց, ինչպես տեղը չի՝ նրա անունը Էսայի, Յուրբի, Գրիգորիս բերնուանը մնացել։ Աշխարք տակ ու վեր կըլլի, բայց նրա յիշատակը անջնջելի կմնայ մեր ազգի միջին ու մեր աշխարքումը։

Ինո վարժատան աշակերտ էի ու ինչպես էսօր կինդանի ե մոքումս՝ Գրաւին ինչպես մատս Յիսքիլել։ Ինչևէլ իշխանի որդի չէր՝ որ նրան մեծ փառքով ներս բերին, բայց այ նրա ապածը խնամել էր, ուզում էր ատենները ջնաբ անի։ Այն Յոհի միջում ծալած էրա ատենները քանի անգամ չինոց ինձ ա ցույց տվել, որը որ գանազան տեղ կռվերումը կոտրել՝ հանել էին։ Այն քանի ժամանակից յետոյ՝ էսպանի ա ամէնին, որ երբ Գրաբարը կոմին Յիսնամեայը ապատվեցաւ, Աղաթան, Խորեան դառան Յուսաց քաջ ազգի, մեծապատմութեան ու տղամարդութեան առպարէզը։ Նախ տեղը չի՝ Խրևանտանունը էնպես անձին պատիւ տվել, որ Յուսաց զինքը Աթոյ ու Էրասպայ երկինքը հասցրեց։ Այ Էսայը էրան պարծանք չի՝ համարել, որ Օամանցվի, Գրիգորիս ու Պօղոս ազգայ առաւածը էսօր էր կանուխեան անունը Խրևանտանունը ու զարդարել։ Իշխանն Աղբյուսի և կանուն Խրևանի Աթոս միջումը Աղեքսանդրի ու Պոմպէոսի, Ջինդիլխանի ու Թամուրլանգի յիշատակը խոպան ջնջեց ու Յուսաց քաջութեան, մեծահոգութեան, քաջերսութեան, մարդասիրութեան անունը աստղերի հետ դառեց։ Պանդխտութիւն մնայն էին սովոր Աթոցիք, շինութիւն ու խաղաղութիւն տեսան։ Ուրիշ Թշնամու առաջ էրանց ալեւին էին տալես, եղոյ էրանց քաղաքն ու օղլուշաղը։ Յուսաց ընդ հակառակն բանալիքն էին ընծայում, եղոյ էրանց տունն ու ընտանիքը։ Գուռզ կարծիքն Պարսից՝ Թե խաչը միշտ պէտք էր Աղու վանջնին հնազանդէր, ցրվեցաւ ու էրանց անապրումութեան, անօրհնութեան տեղակ՝ շնորհք, ողորմութիւն տեսան։ Էսոյց արտասուալից աղօթքը՝ որ դիշեր ցերեկ անում էին, Թե երբ կըլլի՝ մեկ Յուսաց էրանց հաւատացյալ երեսը տեսնին, եղոյ Տէրը մանկան լսեց Աստուած ու կատարեց։ Խաչն լինի ու Յուսաց մարդասիրութեան շնորհքը ապառաժն էլ կակղացրին, ու Էսայասանկ

չոլ, ուրկից դաշտերը հօր մարդարնակ են դառել ու Աստուծոյ ազգի լինաելը վայելում, իրանց տուրը աշխարքի կրկին շինացնում։ Այսոց ազգի կարօտ աչքը վատց էր արտասուելը չի՛ տեսնիլ, իրան հայրենիքը կտեսնի, նրա ծոցումը կմեծանայ, նրա սէրը կվայելի ու քօս նախանձոտ մարդին դարձրած ցոյց կտայ, ևէ Այդ ազգը ա՛յ ևէ վասն կամ շահի խաղեր ա Աստուա տէրտեհան անունը պատառում, այլ ևէ իր արաի ուխտն ուզում կատարել, որ իրան հատատն ու ազգը պահպանի արևնը, կեանքը, տղին չինայլ։ Այդ ազգը որ ա՛յ ևէ մեռ էր ևս քաջաբերեն չտնէր՝ որ իր երկիրը պահել էր, ա՛յ. երկիրն լինէն էր պարտական, աշխարքումն ամ տար բարձրացրեց՝ Այսատանում վասը պէտք էր լաք տար, Այսոց ազգին պէտք էր ռանատակ տար, ձեռք բռնէ՝ որ իր ընչտանու հախիցը կարենար դալ։ Ա՛յ Աստուած, ա՛յ Պարսկաբնակ Անկեղծասցիք, ա՛յ Ռամկավարիք, ա՛յ Պարեզեռք, ա՛յ Անգլիք, ա՛յ ( ) ամանցիք չէին կարծէն ղօղէն ղօրաբերեն տատանելեմ Այսոց ազգը մէկի դէհը չէր պահել։ Դէհը պահելով՝ գոռդ ա՝ իր տունը քանդեց, չտնքի իր բարեկամը վեր ընկնելուց եղոյ իր ընչտանին տեսնել ևս իր էարտ բերնը դարձում, իր կնագը (կիզը) հանում էր։ բայց հատուկ Այսոց ազգը արարած աշխարքին յաւ իտեանու յաւ իտենից կարօղ է հատարձակ ցոյց տալ, ևէ կինչքան հոգի ունէր, կինչքան կանաց զօրաբերեն, որբ ու հատատաբերեն, որ իրան չէր կարի հղօր ազգերը կտրան, վչտացան, անուններըն չէիայ, Այսոց ազգը անուն էլ ունի ու իրան հատատն ու լեզուն մինչև ևս օր իր արևնդնամը պահեց, հատրեց՝ որ մէկ ազգ էլ ա էսպես օրինական չտնի։

Երեան ևերեն ասէց, երբ Աստուած զօրքը իր միջը տան։ Երկնածնի լեռնէն, տանի հատը ու զանգակներն ձեռքը երկինքը տատա։ Վրաչտղէ հայրն, կամեն Երեանի՝ Տ. բիմոս հրեշտակ Երեսէս արքեպիսկոպոսի ձեռքից բռնած՝ տատա Ամաշրշտատատ, որ Երփրեմ կաթողիկոսին տուրբ աչքին լոս տայ ու տատղջ ևերեն։ Էն ժամանակվան խաղերը՝ որ հանել, տատմ էին, յաւ իտեանու յաւ իտենից կարօղ են աշխարքին վիայաբերեն տալ՝ ևէ Աստուած վեր կկաւ իրանց հատար, հէնց իմացան, ևէ Աստուած վեր կկաւ իրանց հատար,

Ձալիբ տեսակ խաղ Ձայերէն, Թուրքերէն Էրմանա քաղէրն ու ձորերը լսում էին, ու հինդ տարեկան երէխեն էլ հասը տարել վախտը ձեռը բերնին ու դնում ու տառում։ Որ տասնիս ամէն մարդ հատատայ, էն խաղերը՝ մէկը Թուղ օրինակի խաղէր հատեղ դրվի։

Սալ ու ձոր տատանվիշ էլան, դարմացան,
Պատքովիչ սարդարին ուսի տակին ընկան.
Ա՛հը Ա՛ախոն, Ալադաղն քեանդաղ էլան.
Ընկերա՛ն՝ էս բաղին բաղմանչի ունի,
Ընկերա՛ն՝ էս բաղին բաղմանչի ունի.
Նարալու որախ էդ քարը մի քցի։
Ա՛ատաֆովն Պ՝արագաղ առա՝ ազատեց,
Ալատափկին Էբարան ոտնատակ տվեց,
Աղ Իրանն Պատքովչին չօքեց՝ ծունր դրեց,
Պ՝ղըջաշն մուկ դառած՝ դլխին վայ տվեց,
Ընկերնդօրչին սարդարին չանբուտրեխ արեց,
Ալանով դլխին արծվին Ղուռան մատաղ արեց.
Ընկերա՛ն՝ Ձայերի արվինն մի խմի,
Ա՛նաք արա՛ էս բաղին բաղմանչի ունի. անիբատ ևայլես։

Արքազան Ղերսխոի խաչվին զարբան գնում,
Ձոգևոր Էվրեմի ախորժն ղալ դառնում.
Ասբր Պ՝հզարդն, ինչ անի զօրքն մնալում էլան.
Թշնամվին քօռ ացաս, Ձայքն ու բախտցան,
Ձայ ազգի աղօթքը երկինքը հասան։
Ընտատաս՝ Ձայից ձեռք քաշի՛, կորի՛,
Ընկերա՛ն՝ Ձայերի արվինն մի խմի, միտք արա՛ ևայլես,
Ա՛նք քանակ քանակի կատնք, վեր կկենանք,
Ոսին մեր աշխարքը, կեանքն զարբան կատնք.
Ձատան-խանին կառավ սկս քարկքար ընկավ,
Շահզադի զընշանը ցկը ու ցան էլաս.
Ա՛ր խաչին՝ անհաւատ՝ արի՛, ճանաչի՛.
Ընտատաս՝ Ձայից ձեռք քաշի՛, կորի՛.
Ընկերա՛ն՝ Ձայերի արվինն մի խմի, միտք արա՛ ևայլես։

Ընջմիածին, Թուրխդ, Ընթատաբաղ, Սարդարաբադ Ռուսաց օրհնեալ ոտի հողին արժանացան, բայց դեռ Երևան էլ անձամբ դէմ էր ամէլ ու յեսրին շունչն քնկած՝ ուզում էր, որ դեռ մէկ քանի սհաթ էլ էր ջաս-

տար որդուց դյուրը լայ, նրանց սև երեսը մեկ էլ տես-
նէ, որ փրկիչն Հայաստանի, կամեն Երևանի, իշխանն Ար-
շաւիր կինգ՝ հնդիզայ բանդում, զընդանում մաշված Հա-
յերեն էլ մեկ օդնութիւն անի, ազատի։

Յունի 25 էր՝ որ Երևանու բերդը ծխում կո-
րաւ։ Երկինքի կրակը ջուկ էր վեր թռչում խեղճ կինոզ-
ների գլխին, թօփի, թօփխանի պիւլէն ջուկ։ Հինգ օր հինգ
գիշեր սար ու ձոր դրմբում, դմբգմբում էր. հենց գի-
տես Մոդամ, Գանձակ քաքաբէն ու կրակը էսօր ա վեր
գալու։ Երևանու բերդը ձեթը հատած պատրաքի պես՝
թէ մեկ չրթչրթում էլ էր մեկ սհաթ քիմի, էլ եդ
հանգչում, խաւարում էր։ Հրքան թօփի գիլլայ էր գլխին
ու սրտին դիպել՝ հոգին բերանը հասցրել։ Սարդարը,
շահզադէն վաղուց էին իրանց սև օրը լայ ընկել՝ Երե-
ւանու երկրիցը ձեռ քաշել, Իրան փախել։

Հասան-խանն էր մնացել մենակ թօռւում, որ իր
արած չարութեան պատուհասն առնի ու էն մարդարէա-
կան ձէնը կատարվի, որ Աբարանումը նրա խուլ ականջն
բնիւս, բայց խելքը գլուխը չէկաւ։ Գհախ ոչքան բեր-
նում լեզու ու ձեռնն հանած կար՝ բանացրեց, որ իր աշ-
գինն սերտ տայ, իրանց գլուխը ձեռ չքցեն։ 5 օրվանից յե-
պայ խալխը որ տեսաւ ձոր չկայ, իրան միջն մեծամեծնե-
րիցը մեկ քանի մարդ ընտրեց, ու հենց էն ա վերջին սը-
հաթն էր մնացել, որ բերդը հոգին տայ, կենտիները իրանց
իրանց դաս էկան բրջերի գլուխն ու բալանքները ձեռընե-
րնին բռնած՝ ուայ էկան։ Գհանի որ Երևան բնակայ էր ըն-
կել, կարելի ա՝ թէ էն օրը, էն տեսարանը, էն անու-
նը չէր տեսել, չէր ճաշել, որ էսօր տեսաւ ու խմացաւ։
Կարելի է՝ աշխարհք աշխարքով դիպչէր, ազգեր գան ու էլ
եդ ոչնչանան, բայց քանի որ Հայն շունչն ու լեզուն
կայ, երբը նրանց մոքիցը կերթայ էն աւետարանչ սհաթը,
որ իշխանն Աբշաւիր, զենեռալն Լազարովկէյ մեր ան-
մահ Ներսէսին հետընները՝ խաչ, աւետարան ձեռնին՝ մը-
տան բերդը, որ Հայոց աշխարքի ազատութեան ուռնը
կատարեն, պէտք է աշխարքումն էլ Հայն հոգի չըլնի, որ
իրանց փրկիչ Պաքաչէչի անմահ յիշատակը արտասուներով
ու լալով չյիշեն, իրանց աշխարքի հօր ու պահպանողի

աւելը անուշը, որ հիւսիսի բերնելը սկսած նրանց հոգը քաշել՝ նրանց իր մեկ տանն էլ ազատ բերել, որքա՜ն ինձ պես չպաշտան։ Ամիլլտա զորդ ա՝ Հռոմի ազատաց, Աչխալիօն Հռոմայեցւոց Թագը Աֆրիկէում ցցեց, Կեսար Գայլիայ ու Բրիտանիայ ամէն տանին առաւ, Պատալիօն Իտալիայ, Սպանիայ ու Եգիպտոսին ազատութիւն էր խոստանում, բայց ինքը Հռոմայեցիք, Գայլիացիք, Եգիպտացիք էն սրտովը, էն սիրտը իրանց ազատասիրելին կընդհանին, կպաշտեին, ինչպես Հայք, Հայ՝ որ առաջը տէն էին վեր կենում՝ էն էին ազաչանք անում Պատուհանից, բիզանն էին քնում՝ էն էր նրանց աչքի սրտատուքը։ Ինձ էր կիրսի ու անմոռ անուն Աստուց փառկ մնացիլը, բայց ինքը Գալղեացիք էն հոգուվը իրանց բախտաւորութիւնը կվայելէին, ինչպես Հայք էս արժանայիշատակ օրը։

Ամէնքի տուր հինգ բերդը մատ էի չի, հազար տեղից, հազար վանջարից լացն ու արտասուքը էլ չէին Թողում՝ որ մարդի բերան բայ ըլի։ Բայց ամ սիրտ ունէր, լաւ էր տեսնում, որ կին ձեռնէրն, էն աչքերը՝ որ քարացել, սառել՝ երկնքին էին մոխկ տալիս, առանց խօսքի էլ առում էին, որ գժոխքի քանդվելը միշտ նրանց համար էս գինը չէր տնկնում, ինչպես Երեանում բերդի առնելը Հայերի համար։

Ինչպես բարեկամ, ինչպես երկնային տեսարան հրեշտակ՝ ազատութեան ու ազգութեան պտակը ձեռին՝ մատ իշխանն Պասքևիչ տարդարի տանտերը։ Կա անց կենալիս հազար տեղ տեսել էր ու արտասուքը դռնել, Թէ ինչպես էին ձեր, մանուկ, ալէկ, պատառ՝ չի Թէ մկնոտի իր տալ համբուրում, այլ և չատը ընկնում էին տալպաձեռների ձամփը ու նոտկս նվիրատ, հոգին քաղցած մնում։ Վրանի Հայտառան էր վատքը կորցրել էր, քանի Հայք իրանց գլխին էին Թրի տեղ Թշնամու ձեռք բերել, էս օրը, էս տրախտ Թէ՝ չէին տեսել, էլին վայելել։ Ընդհանուր ներկայութիւնը, որ բերդումը՝ հինգ բռնել՝ մնացել, յետին Թելն էին ընկել, մեկ կտրվից, Շհարի ու Կանդի քահանայք ու դպիրք մեռա կտրվիցը՝ որ դուս չէկան երեսները պատրել քանըմ նոտկս գիտան՝ Թէ

քոջն Աղբգան նոր ա վեր կացել, Տղա նոր ա պա-
լես Հռոմվից, որ լրանց հայրենիքից աշխարքը կրկին ա-
զատեն, նոր լես, նոր կեանք լրանց սպասին ան։ Այն-
պիսի Ֆբկիացի կարճ ոտքեն ծռեն ա երթած, քանդ-
ված ամարաձիներն էր տեսնում, աչքը բանել՝ լալիս, որ
Հռոմայեցոց պատան ընտելիանը նրանց սրտին խանգ,
հշացավ։ Պատճիչ՝ Առաջ էր տեսնին տեսնում ա
ուրախանալիսից աչքը սրբում, Երթանայ, Աղաթշակի,
Ընտիբալայ, Տղաս, Աղբգանի պատմելին էր մը-
տածում, նրանց պատիվն էր տեսնին կանգնել։ Գանց
անմահ հոգեքն նրին երկնային լուսով նրա աչքի առաջեն,
նրա գլխովը պատում, ժպտում, գնայլում, ձեն տալիս։
«Տես Հայկ առաջ կանգնը, կեն լուսնկեն, կեն կռպատա-
պեն գրքումն քո անունը գրվից՝ երկինչ սրդոց մերոց։ Կեն
տեղ տարանք քո մեծապատճառեան պատգամը։ Հայկի
ձոռ, Լուսաստղը գրկումն երար կանանչիք։ այժմ պահիր
մեր աշխարքը։» Հայկայ սրդեքն կեն նրան երկրպագութեն
տալիս, Հայոց անմեղ լեզուն էր նրա կեանքը օրհնում,
Հայոց տարբ աշխարհն էր իր սիրտը բաց տալ՝ նրան
պատվում, պաշտում։ Երբեմն բերդի ամուսն կեղտը
պակաք էր նա սրբիչ ու իր անունովը նոր հիրիկ, Երեան-
ցոց, Հայոց մեծ ազգին յոթ խառնուս յոթ խառնիկ հին,
տեր գառնար։ Ինչ սիրտ ըլիր, որ կասկած մտածիլիս՝ չվերա-
նար, չմեծանար։ Ինչ աչք ըլիր՝ որ կս սխալեին երան բռնիր
ու հնգան օրհնութեան, ուրախութեան ձենը լսելով՝ դինջ
մնար, ծով չդառնար։ Այս արևգակ էր գտել Հայաս-
տանին, Աստված մոլորակին պես նրա գլխովը պատելով՝ նոր
կենդանութեն կեն բերել։ Ոչ կարեր կս մտածել ու լուս
կանգնիլ, որ հնգես քաջ հսկայն կարողանար գիմանալ։
Հասան-խանն ընկել էր ոտը, իր վերջին սհաթեին էր սպա-
սում։ Դա չէ թե Աղեկիոնն պես՝ իր սգեն կատաղ բը-
նութեան խանգատալ՝ առնահար արիս, այլ Աստաց սգ-
նով հոգեն ձանձրալով՝ հնգես անօրեն աստղակեն գրկից,
էլ իր պատվով հրամայիչ՝ որ ձամփու քցեն, գնայ գհայ
աեղն խանգայ, թե ոչքան սպասված է հզոր ախտութեան
Աստաց։ Աստաք կեն մոռթը հոգեն չտեսնելեն, որ Հապա-
լեօնի պես մարգեն իրանց մեծահոգութեանը ապատեհելիս՝

նաւ բրնեն, որ դնայ՝ իր դատն օրը ամէնամօտ միջոցը վերջացնի, չէ՞. Առաք իրանց Ճշմարտեն, հնարէն անարդ Հոգուն էլ ցոյց տալին կամ օր, որ իրանց աջը սրանէղ որ մտնի, հնաոէղ բանտաւորութիւնն ու խաղաղութիւնն պահ է բլլի։ Հասան-խանը դլուխն էր դիմ անում՝ որ կարենն, Պարսիկք երևանեն հէնն վռամ՝ որ ոտնակոխ անենն, բայց Պաշիկ՝ անօրինակ հսկայն՝ մէկին հանդիսով Թիֆլիզ ա զարկեց, միւսայր շտրհք, ոզորմութիւն ցոյց տվեց։ Այլ Աբբասգիք Ալեքսիայ առերեսին, հողն հաստատեցին։ Առաք Հայաստան կանդնացրին ու Ախտալայ բերան, գա- դան ազգերին մարդահրութիւն ու նոր հողի տվին։ Ա- տաւած ի՞նչպէս չի պէտք է նրանց Թուրք կտրուկ անի, պատմութիւնն ի՞նչպէս չի պէտք Պարսիկներն ոտատակ ցրնի, Հայք երբ կարեն Առաւոտ արածը մոռանալ՝ քա- նի որ շունչ ունին։

Հայց ան՝ սիրելի կարդացող՝ ով հարցնես՝ Թէ ախր հարան բանը, որ անոց կացաւ, ուր մնաց մեր ջրատաք, սիր- ած վարսակը մեռած Ալլասին՝ որ չի գալիս իր մուրային տանի, իր մահուան դատն ընկած խեղճ Հօրն ապատի, նրա օրհնութիւնն առնի, Թոզութիւն խնդրի, որ հնարան նեղած ընկերն ու տանջանքը իր խաթեր էր քաշել, հինգ տարի բանտարկութիւն չտեսնի, ցաւաբեր, հազար անգամ դե- ի մանի դատը պնտացնի՝ ոդ էկել, որ իր որդուն տես- նի, վախտն առնի՝ հնարէն Հողը մտնի, որ սրտումն էլ դարդ չմնայ, դերեզմանն իր հաւար դժոխք չդառնայ։

Կերդի մէջն ու չորս կողմը որ ասէղ ջոկէր՝ դեռնէն չէր հասնիլ. աշխարքը լրտեցավ էր դիպել։ Ամէն էր՝ որ խնդում էր ու լալիս, բերան էր՝ որ դովում էր ու օրհ- նութիւն տալիս. ազգական, բարեկամք հէնն՝ որ իրար վա- ղուընկած՝ ծնացել հէնն վիճացած. լսվի տեղակ ար- տասուքն հէնն նրանց երեսած սրտը հովացնում։ Այր ու ձար խնդացին, բաղ, բաղատան ցնծացին, որ իրանց տե- ղերն էլ ոդ ճաշիւս հէնն ուզում ընկնիլ, որ գնան՝ նը- րանց գործերնին. երկրի դռներն ու քուչեքը դրմում հէնն ամի ու ուրախութիւնն ձէնիկը։ Ախ պատուներըը ամէն տեղ բռնեցին, խաղքը քիչ քիչ սկսել էր՝ որ քաշ- վի, բայց որտեղ որ Հասան-խանի խերքը քօռացրած, քօղ-

բանացած, առէք, ձեռքէդ ընկած անդամալոյծ կար՝ կիսել՝ բերդի դուռը բանել կէին, որ երանց ևս օրէն մէկ լեա, մէկ ողբումեմէն, մէկ դինջումեմէն դանեն։

Էս միջոցին էր՝ որ Աբեսէս սրբազանը Սահակ ապէ ձեռքէը բռնած՝ ընկել էր բոլորէն, բաղանեբի դուռեն ու հէնց գիտէր՝ թէ երկնքիցն ա Աբևանու դաշտին մտիկ առ լեա, նար ըլի դրախտը նրա աչքի առաջին բաց կիլ, նար ըլի ջրհեղեղը դադարել, նար ըլի Արդին Պիանձին վեր կիկել, ա իր արդար, սիրելի Հայոց ազգին վերլուծումեն բերի։ Ինց կացած ժամանակներըը երազի պէս կէին նրա աչքի առաջին կանդնել։ Էր խոնուում՝ թէ Աբևան ա տեսածը, թէ ֆոխիչեզ։ Էն պատճառներուն, էն ձորերուն ու բաղերում՝ որ ևա Պղնձաշէ երեսէ էր նրա աչքը տակորել, Էսուս էր տեսնում գրված, նատած։ Էլ չէր տեսածը երազ համարել ևա հրաշք։ Էս մտածմանց միջը խրված՝ էն Թանձր ամբերի տակիցը իր հոգելից աչքը Օձունդին վրայ էր դցել ու ծնցել վերացած, դա ազգին վրայ Թինդը տված, որ մէկ քաղցր ձէն եդնիցը որ «Հայոց տէրը Քան» չասեց ու ձեռն առաջ գօշին, յեդոյ երեսին չկպցրեց, քաջալան հոմա ապեսը ծնց ուշադնաց։ «Հայոց տէրը Քան, սրբադան ակ՝ ախ էս լինչ օր ա» մէկ ձէն էլ միւս կողմիցն էկաւ ու միւս ձեռը բերան ընկաւ։ «Ամեհամ Քան, Աբուսալէմնի Քան՝ ուրդիք Թաղեցիք լինձ այսու հետև ձեր ձեռքը։ Թէ որ մէկ քանի օր էլ Աստուած լինձ կեանք պէտք է տայ, Թող հնդուր համար տայ, որ էս երկնած սրանց մոռացը կատարեմ, մեր խեղճ, ցրուեալ ազգը էլ ետ իրանց աշխարհը բերեմ։ էս մէկ բանն էլ Թող էս կարօտ աչքս տեսնի, յեդոյ ախ՝ յեդոյ Հայաստանի տէրը հողի տակը մտնիմ։ Կնդրեցէք, խնդացէք, խնդացէք, խնդրեցէք՝ ուրդիք Քան, որ ձեր ծերուն հօր էս մէկ խնդիրն էլ Աստուած լսի, էլ ուրիշ բան չեմ ուզում։ Հայաստան, Հայաստան՝ տուր լինձ քո սիրտը, տուր լինձ գերեզմանն, էլ որ նար ազգիր Թէ գան ու երթան, ախ՝ չի մոռանաս քո ևա դառն օրվան նեզուիլեանն, տանջանքն, կամ ու զգաստացիր, քո խեղճ որդոցը սիրալ պահպանիր, էլ քո զաւակը գերի չդիր, տէրը հողդ իմ երեսն՝ ընտիր Հայաստան, ախ տէր Աստուծոյ, տուն Աբշալուհեան։»

«Ախր սրտեզանց որ տէղ Հոռաբ, հիմք՝ սիրել որ-
դիք, որ ձեր հայրենիքը տեսնիք» վերջապես հարցրեց որ-
բազանը զարմացած՝ աչքերը սրբելով ու նա ամեն Հայ-
կազանց դու էլ գոշեն կոչնելով, «ասիր մի տեսչիք՝ որ գնա-
ջանամ. ձեր կարօտն էի քաշում, ձեզ էի ուզում, ձեզ,
որ էս սհամեին իմ սիրտն լսնամաք, իմ ուրախութիւնը
մատանիից ընիք՝ սրդիք ջան, Հայոց ազգի բարի շատ ուխք:
Էդ որ Աստուածը իմ մեղաւոր սրտի խորհուրդն լսնացու-
ս ձեզ լուռ մնա թերեց»,—«Մենք էլ հինց էդ մտքովն
ս մուրազովը ատեն ս տէղ Հասնինք, երեք գիշեր ս չենք
քնել, սար ս Հոր տանուտէրի տղինք, որ մի գանք՝ նա սը-
համեին ձեզ տեսնինք, քո ուրախութիւնն ս օրհնութիւ-
նը տանինք, մեր հայրենիաց ազատութիւնը տեսնինք, մեր
կարօտ աչքը մի կշտանայ ս էլ հինց նա սհամեին պետք
է եղ դատաստանը, որ կռռսկալը մեր գալը չսմանայ»:

«Հայ անիրատս ձեզ, կատաղ Հսմար էք եղպես Ղէր-
գինի շարութի՞ կռչ էիել, որ մարդ ձեզ չՀանուչի. շատ
յուր Հանաքն Հո եղպես չէն անիլ, գուք ձեր խոսքն էք
խոսացել ձեր ջահել տեղովը, ես էլ լսնը կխոսամ նա ձեր
տեղովս, տեսնինք՝ որ նա կյատնինք: Ձեզ բանդ պետք է
գցած, որ մի բիչ քիմքնեդ տրսրվի, լսնանաք՝ էն Հայ-
րենեաց Հսմար եղբան նեղութիւն քաշելը, եղբան Ճամ-
փայ էիալը ս իր գուլլղից ձեռք վերցնալը՝ Հոռաբ էլ որ
դէմ առնն սրտին, կրակ էլ որ ածէն գլխին, պետք է
եսնալ եղ չի՛ Հերքել. գուք Հոգան տէղն առած, աներկիւղ
անց էք կացել, սար տակ տվել, որ մարդ են ուսում,
Հիմիկ սիրտ չէք առում, որ կռռսկալն առաջը գաք: Տօ՝
Հայտառանու վերկիզը որ ձեր եղ տգնուտական գործն լսնա-
նայ, Հասկանայ՝ էէ գուք ձեր տչքառքի ս տզդի տգա-
տու էէ Հան եղպես Հնդիսը էիել էք՝ որ տեսնիք, ձեր ձէնն էլ նը-
բանց ձէնի Հետ խառնէք, ձեր տգնու սիրտն էլ նրանց
տրսի Հետ վերացնէք՝ էն էլ էս Հրաշալի, էս արժանապէ-
շատակ ժամանակին, ձեզ սիրելու, ձեզ դրկելու խաթեր՝
ձեզ վերայ պետք է բարեհանայ: Էդ ինչ սիրտ պետք է
ըլի, որ տեսնի՝ մեկ որդի տարեսար ս ընկել, դուխը մա-
Հու տալել, որ իր ծնողին նեղութենից ազատած տեսնի,
ինքն էլ ջանը եղ դնի, ինչն էլ Հետը ս բարեհանայ ս

մահապարտ էլ որ ըլլի որդին, նրան Թողութիւն չտայ։ Ձեզպէս որդիք շատ ունէինամ, շատ. էկէք, էկէք՝ ձեր ե֊ բեսին մեռնիմ, ձեր էդ աղնիւ աչքերին ղուրբան, իմ սի֊ րուն պահած որդիք, էկէք՝ ձեր էդ մաքուր ձակատը մէկ էլ համբուրեմ, մէկ էլ ձեր էդ սիրուն երեսը դօշիս կըպ֊ ցընեմ, յետոյ ձեր շունչն իմ վզին։ Կուսակալը Թէ խօսք ունի՝ առաջ լինէ ասի։ Պատք կն օրհնակն էք ցույց տվել, որ մէկ որդի Աբէբիից ոտով գնացել ա Մոսկով, որ էր հօրն ազատի. ձեզ ոմէ կարայ դնամիշ անել։ Հայոց զօն֊ շունն էլ էն ա հա հազրել եմ. քիչ քիչ սովորում են կռվելու կերպը։ Ա՛ելիք՝ հապէս զաւակներ որ Թագաւորն էլ ունէնայ, չի՞ ուրախանալ։ Հայոց ազգը հապէս որդոց ա կարօտ, հապէս. ի՞նչ կըլի, որ սրանց նման մէկ հարիւրն էլ ըլէին։ Հայ մարիկ տէր սրանց բոյին, սրանց պատկե֊ րին, սրանց լեզուին, սրանց աննման աչքերին. Աստուծուն յայտնի ա՝ ուզում եմ՝ Թէ էս սհաթը հոգիս հանեմ՝ սրանց տամ։ Օրհնվի էն արգանդը, որ հապէս զաւակներ կըերի. ամէն մէկը հնարէս գիտես՝ Թէ Թագաւորազունք ըլէին։ Ձեր տեղծող Աստուծուն զոհ ըլիմ, զոհ. ինձ պէտք է Թագէք, որ յետոյ վըրնեռվոդ ղուշ անց կենայ։ Ձեր հայրենիքն էնք ուզում, էս էլ ձեր հայրենիքը։ Էս էլ գիտեմ, որ չոր, հալեռը սև ադլխի խաԹեր էդքան լին֊ ջըմիշ չեինք ըլել։ Ինձ սիրէք՝ չսիրէք, ձեր ազգն ու աշխա֊ րը որ էդքան սիրում էք, հէնց գիտեմ՝ Թէ Պաբըկել ու Ա֊ նթայել հրեշտակն էք ինձ համար, որ մեր Յուսա֊ ւորիչ պապին էտոր Աբրապումը մխիԹարում էին։ Գնանք՝ իմ հոգուս ձրագները, գնանք, ուշացանք, կուսակալը ինձ կըլլի սմում. հլայ բերդը նոր ենք առել, ոմէ ա խաբար՝ Թէ ի՞նչ գուս կգայ։ Խալխի հոգը պէտք է քաշենք. բանդ ու զընդան լիքն են մեր անմեղ զաւակներով. նը֊ րանց ախը հանիլ, ազատութիւն ու տէրութիւն կուզէ. ոմէ ա խաբար՝ Թէ ղշաղ պուձախում գեռ ի՞նչ բաներ անց կկենայ. չունքի Պ՝ղըշը՝ ղորդ ա՝ կոտրվել ա, ա֊ մա գեռ ոնն ու քէնը սրտումը մնում կըլլի, որ երեկ ի֊ րանք էին Էրևանու տէրը, մեր ազգի գլուխը, էսօր մեր ատն ա նրանց գլխին, մեր խաչին պտի հնազանդին ու եր֊

Կըզպաղա Թիֆն տան. գնանք։» (*)

Էս խօսքը բնդնելը դուս գալը ու մէկ ողջալն էնէն հէնց էն վրէն կանգնած ըլնի ասկեցը վեր ընելը մէկ եղաւ։ «Էֆէնդի սրբազան՝ գլխիդ զօրքան՝ հասիր. մէկ Էֆէնդի սպանեցին իր հօր հետ. ձար անիս՝ աման։» Ընչի դուանը մարդ չկը եղուտ. որ մի քիչ կուսցան, մնիկ ջարբին, գլխընէրին կրակ վառվեց, բերդը մէկ զազ էլ խոր գնաց, չանգի տեսան՝ որ էն մարդը փանջարկին ա գլուխը հանել ու էնէն տալու։ Ա՛խ՝ սիրելի կարդացող՝ էլ ի՞նչ երկարացնեմ էս սարսափելի պատմութիւնը։ Արէն որ քու սիրտն էլ քիչ տանց, որ էս հատուածին ի՞նչ ածիլցնէ պէտք էր հնգես դժոխք մտնել, որ գլուխը մահու տայ, եմէկ ուշ մեր ջնաւն Ալտամին, որ հինգ տարի ասր ու ձորի, գառան, հարսնու գլուխը չի՝ ամէց, պահէց, էն բանէրն ա րէց, որ աշխարքումը քիչ ազամտրդի արած կըլի, վեր ջը Արտամէկի գնէնթալէ հետ Լոնտոն էր գանիտլ վամանը, որ էր ջնտատը հօր յետին շնչին հասնիս հէնց բերդն առան Թէ չէ, նա՝ մէրը կոպցած գառան պէս՝ էլ չի՝ համբերց, որ ասքը մի քիչ խոպոպէլու, ընկաւ բոլջ բուլջ ու որ հօր անունը չհարցրեց, մէկ Աբեանցի Ա՛յ առաջն

(*) Այս ընտիր, հայրենասէրը Ա՛ղիպաշանդը, որ եր Վասն էլ էս օր մեր ազգի մէջտեղը էրանց ազնուութեամ բը, իրանց ազգասիրու Թեանցը գնու փառք Աստուծոյ՝ փայլում են, ու տէր Աստուած գհայ երկար փայլել տայ, Ամէն ախ եպիսկոպոսի ձեռնէն էլէն՝ հինգ բառնիլ մեծացել։ Աբելեան ճառն ու չմնալը էլ չեմ խնացել ու ինչ արած ու նէն՝ լաւ Ա՛յտպէնն պէտք է ջոկ ջոկ գլուխ շինի, որ բոլոր կարգանայ պատմի, ու ամէն տեսնիլնս հնգես գիտեմ՝ Թէ նոր Արծան, նոր Ա՛ղդան են մեր միջումը շրջում. յետոյ ժամանակի Աստուած հնգես ներսից մու բոլը կատարէց, որ Աբրուտալիմցին երկար ժամանակ քաղաքապետ (պօլնցմէյստը) էր Աբեանն, մեռավ հո՝ որ ազգի աչքի լոյս ա էս օր էլ, տարի ու կէս կառավարիչ էր բոլոր Ա՛յոց նահանգին։ Ա՛յ Թէ Ա՛յք, Թուրքերն ևս նրանց անուն նոնէք էս օր էլ երգվում են։

քնիւտ, տարաւ Նրան էն բրջի գուռը, որ տէղ որ Նրա տա-
րաբախտ հէրը մէկ քանի Հայերի հետ բռնված էր։ Բայց
անիրաւ Պարսիկները վաղուց էին լմնացել Նրա ջնջումի հետ
գալը ու Նրա ապտանդներին հէր, ախպէր, աղջախան, մինչև
տասը մարդ գնացել՝ էն բրջումը տուի էին կացել։

Ախ՝ էլ ինչ գրեմ, ձեռս թուլանում ա, սիրտս
արին կաթում։... ախ՝ բաս Աղասու տաքն ոնց անի, Նրա
ջիգան ուժերն ու օրը ոնց լաց ըլի։ Ես, ես ազատվելու՝ Նրա
գերեզմանին գաբրան, ախ՝ բաս նա՝ որ լինէ էնքան երեխայ
ժամանակս իր ծնկայ վրայ նստացրել ու լինամով մխի-
թարվել ա, բաս ես քանի պահ ըլիմ, որ Նրա տաքը չա-
նեմ։ բաս սիրտս էհամբերի, որ էս օր չուզենամ էնպէս
հսկայ, էնպէս ազնիւ, քաջ երիտասարդի վրայ հոգիս տամ։
Բայց էչ, ես ինչ եմ, որ Աղասու տաքն անեմ, իմ բո-
լանն ինչ ա, որ լսողն սիրտը շարժի, էրկի, խորովի։ Նրա
տաք անողը յերդոյ կգայ, ես իմ գառը պատմելու ա-
նեմ։

Իրեք Թուրք ջոկ էին ընկել բրջի մէկ գրաղումը, մա-
նեները վառել։ ախ՝ լեզու՝ լավ ինչ կրնէ։ Աղասին, էր-
բեշտակ Աղասին՝ երկու խանչալ սրտումը ցցված, իրեքը
քամահրումը ու ոտ ու ձեռ հազար տեղ եարալու վարա-
լու՝ իր սրբոմելի հօր դօշին, արինը ծոմն ախս չորս կողմը
բռնած՝ որ սրբազանը վրայ հասու։ Աչքս ձեռը որ էնը
տարել, որ հօր դլուխը, էն ձեռ սիրտ սպիտակ մազերը մէկ
խոսի, մէկ դօշին կպցնի, որ էնքան տարվան էրված սրտի
մոխրոմն ու առնի, հովանայ, էնոց տէղն ու տեղը ուզը
վեր էին բերել ու կարած ձեռը մնացել էր հօր գլխա-
տակին, երեսը երեսին, ու ձախտ ձեռն էնպէս վէհատած՝
դօշի վրայ ընկած։ Ալ ախ, աչքս դուս գայ՝ ախ իմ ազգի
ապեր որդի։ վախ մեր ձամիկեն վուռչ դառնար՝ ախ չիւան,
ախ մեր ախպէր, Հարի զաւակ։ վախ մեր օրին ու սրեվին՝
Նրևանու Ճրագ, իմ պահած, մեծացրած՝ սիրուն Աղասի,
քո արինն էս տեղ պտի Թափէր ,, ասացին էս ապզասէզ
Հոգիքն ու ապլանեըն աչքընելըն դրած՝ ամէն մէկը մէկ
զրահ քաշելցին, չորացան, Թուլացան, երկինքը գնացին,
քարացած մնացին, ու էլ որ մէկն ու մէկը չանկած աչ-
քը կամ հօր երեսին, էն լաս գառած պատկերին, էս տղէ

կարատած ջանին, էն արհամարհախ մարմինն էլը քցում ու սկրտը բերնովը դուս բերելով՝ բերդանքիը ձէն տալիս ու գոռում. «Հայ մի մանկ արէք, տեսէք, հօրն ինչպէս ա խոտել. տօ էն ծերին նայեցէք, տեսէք՝ աչքը ինչպէս ա որդու երեսը քցել ու երկու ձեռով ճակատին խփում, սիրտ՝ տրաքի սիրտ, էլ չեմ կարում տանիլ. ով ջիգեար ունի՝ լինքն լմնայ, մեզացածը էքուց կդրեմ։

Հայոց ազգը էնպէս ուշիղ, էնպէս ջնան որդիք շատ էր կորցրել էս կռիվերումը, էլ ուր կհասնէր, էլ ինչ օգուտ շատ աքսէն ու մէկատէն. բայց ախ՝ Աղասու մերը քօչէ ճամփին էր իր սև օրը վերջացրել, հերը որդու արնովը իր վէտացած լաշը լուացել, նշանածը, սղոմկիլը Աթաղուն դեռ փառքակ էր. միմիայն տէս ու ճանաչ էին նրա վրայ ցաւում, կսկծում, իր ուշիղ ընկերները հօ քանի Աատաթովն մօտ էր գնացել՝ ոչնինչ խարար չէր խնացել. էկող, գնացող էնպէս էին պատմում, թէ նրանց եսիր էին արել՝ Հասան-խանի մօտ տարել։ Աիվ էր խարար, բայց թէ էն անդամալուծներն շատը նրա բարեկամքն էին, բայց մարդ էր գիտում։ Էն ըրջից ձէն արվող Երևանցի Հայոցը հէնց էսքան իմացան՝ թէ երբ քաջըն Աղասի Աոսի ապէլատով ըրջի դատաստը երևեցաւ, ղարաւուլ սալդաթը ղռաղ կանգնեց, պատիւ տվեց։ Ինչպէս մէկ հրեշտակ, էնպէս ներս ընկաւ խլխլը, վայ բերց Երևանցի Հայն. անօրէնն Աօսըքերը մէկ ղռաղում թօսը ու խանչալ պլոկած՝ տալի էին կոցել։ Ներդի առնելը դեռ չէինք իմացել. հէնց իմացանք՝ թէ էն Աօսըքերն էկել են մեզ եա սուրը քաշեն, եա դուբս տանեն՝ կախ տան։ Ներդ ու թոռ ջուր կտրած՝ ճնացել էինք սառած, որ հսկայն Աղասի ներս ընկաւ. հէնց իմացանք՝ թէ եկել ա, որ էն անիրաւներին բռնիլ տայ ու մեզ ազատէ։ Աիվ կիմանար՝ թէ ինչ մարդ ա ու ընչի՝ համար ա հասել, Խեղճ հօր հօ՝ շունչն էր ճնացել բերնումը. աչքի լոսը վաղուց էր հատել, վաղուց էին ոտ ու ձեռք նրան թողել՝ էրթացել. փորն էկել էր ուռել՝ բերնին դէմ առել։ Հէնց գիտես՝ թէ հոդին ինքը նրանից էլը ուզում ձեռք վերցնի, չունքի շատ անգամ էն ուշագնաց վախտը լաւ պարզ լսում էինք, որ ուզում էր գլուխը բարձրացնի ու մեռած

ձկնով մկնատամ էր։ ուզած ուր ա՜։ Թող, Թող՝ մի տես նիմ։ Աղասի, որդի, հոգի։ քանի մի քանի լինէ մաշես երկինքամէն վաղուց եմ տեղ տեսել՝ այ իմ ջնան որդի, քանի մի քանի լինէ մաշես, ասի, ասի՝ երեսիդ մեռնիմ, ասի՝ մէկ շունչդ առնիմ, էլ հո աչք չունիմ՝ որ քեզ տեսնիմ, էլ հո ձեռք չունիմ՝ որ քեզ գրկեմ։ լեզուս ա մնացել, անկաչս։ Թող մէկ էլ ձկնդ լսեմ, որ մտքդ էլայ մէկ խաբար տանիմ։՝՝ Ջրի փսխեմ, Կանգուս, Աքօ, Փաթխան, Աղասի։՝՝ Անդարձ ժամանակին ձկնը խոպան կտրվել էր։ Ինչը հենց խմանում էինք՝ Թէ վաղուց ա հոգին տվել։ Թօխի, զմփարի ձկնը մեզ խլացրել էր։ Երբ ոտը խաղաղվեց, էլի առաջվան պես նղզալով՝ խոր հոգոց քաշեց, էլի էս խօսքերը սկսեց նդ տալ ու հոգուս հետ կռիս տալ։ Վերջին խօսքն էլի էն էր։ ասի՝ ասի՝ Աղասի, որդի, հոգի ջան՝՝ որ դռներդ ձռռացին ու ջնան որդին հօր ձկնը որ չխմացաս, ախտ ջան՝ գլխովդ մանտամ, դեռ սաղ ես՝ երեսիդ զուրբան, ախտ ջան։ ախտ ջան ասելը, դժվածի պես հօր վրայ ընկնելն ու Թուր ու խանչալ վրայ գալը մէկ էլան։ Հերը հենց ձկնիցը մռռաս։ որդուն, ախ՝ ջնատար որդուն էլ ժամանակ չունաց, որ ես հօրը նդ բերի, ես իրան մէկ չարայ անի։ Էլի Աղատած մեզ էր խեղճ հկել, որ սալդաթը էս ձկնըձորը որ լսեց, խիշան առած՝ սալանի պես նեռս ընկաս, երեքին սպանեց, մեռոնեքը փախան։ Հօռանայ իմ աչքս, որ հապես քան չէի տեսել։ Ջազար անգամ Աղատս հօր հացը կտրել, հետը քէֆ եմ արել։ Խաբիկեհոդանին էլ՝ որ Աղատին փախաս, նրանց տան քէֆ անողներն մէկն էլ ես էի։ իմ որդիս, ախ իմ ջնան Աօսին էլ էր նրա հետ փախել։ Հայդ ես լսում եմ՝ Թէ նա դեռ սաղ ա։ Աղատած՝ դատաստանդ քաղցր ըլի, հապես գալում էլ ուշ շհանց տաս, էլ ուշ տեսնինք, երեսս առիդ տակն,—ասեց ողբալելուն ու վերչն աչքերին դէքսեց,

Ինձնահոնին ընկել էր, Թող ու դումանն բերդի չորս կողմը բռնել։ Հապես վախտին գլուխ էլ իր բնությը չի դուս գալիս, բայց սաղ աշխարն հկել՝ Երևանու բերդի չորս կողմը բռնել էր, որն ջնան Աղատս խաթեր, որը նրա մեյդեր դուս բերելու, ջունքի լսել էին՝ որ մոտիկով ա

պոնչունով պոի Թաղին ու Խպիս բան, Խպիս տեսարան Աբեանումը դեռ առաջինն էր: Սալդաթ ու մանկիանդ բերդի դառը կարել էին, ժանդարմերը Համիտայ էին բաց անում: Ձամաձեների ու սաբը Սարդսի դուռը հնպիս էր տեւին, սպիտակին տալես ու դես ու դին ծփում, ինչպես մեկ վրիպած ծով, որ քամու ձեռքին ես սպատակ վրսիսրն ա կիատակ կիատակ քարին, ապատաժին խփում, ես սև ջուրն ա դրմբալով դես ու դին քցում: Թոդն էլ հո քալորը Թամամ էր անում: Տամբուր-մայեորը Թօփուզը պատից, սալդաթները կարգ ընկան, մանկինն իր կոկծալե ձէնն սկսեց, սև ձիանոց գլխին ու դազաղ ծէրն երևեցան, ու գնեբալ, աչքիցը՝ Աբրսէն սրբազանին մեջ ածած՝ դուս էկան. սոր շարժելն ու սրի ձէնը մեկ էլաւ: Հալալ բաշեց, հալալ կոլից աչք էր՝ որ մլմնջում էր, սիրա էր՝ որ էրվում, մկկում էր, բերան էր՝ որ ակռ քաշելիս քարերն էլ հետը ակռ էին քաշում, սղջում:

Ա՛ձ ա Պնազատի հայհոյքը, բայց Ասա, Հայ, Ասրբ, ձեզ, պատիկ՝ էնպես էին լցվել, որ շունչ չէր դուս գալիս: Տերտերները եկեղեցու դուռը վազուց էին բաց արել, Հրաշտները վառել, շուրջառները քցել, բուրվառ, խունկ, խադվառ ձեռընեբին՝ մոխիկ տալիս, որ մեկերդը ժամը տանին: Կոպլին դէն անկլուցը գլխին էին էկել, շատը պատերազմի էին նեբս Թափում, որ շուռով մեկ տեղ Հարեն: Էս հադալաձին էր, որ երբոր տոնատակ էին տալիս, մեկ անդամլոց էլ տուրս Թվիշ ընկավ՝ քանի որ ոսը խաղաղ էր՝ գլխին, դօշին վեր Հատկավ, մազերը պոկեվավ, սաբը Սարգիս ձէն տալով՝ Հատա, ընկատ մեկ տերտերի տա, որ Թաղայ ժամն դառնը վեր ընկնի: Պատաճատեր քահանեն՝ տէր Մարտիրը, Յովհեկի եպիսկոպոսի հերը՝ հէնց իմացավ՝ Թէ էս ուխտ ա էկել սղբմելին, էս ուզում ա մեկ սղբմնվելուն խնդրի, սիրտը մլմնջաց, Հանեց մեկ երկու դռօշ էլ առաջը քցեց ու սկսավ գլխին տալ, որ նրան ձեռ չի տան: «Ա՛խ» քօռանայ քո քօռացրնոդն աչքը, մեկ բառը Հազի Հասավ մնայ՝ որ քեզ էդ տեղն ա քցել՝ այ խեղճ տղայ. էդ պատատական տերաքեը, էդ գեօվղեն ու սիրտն քցել՝ որ քոնն ա, ընչի պետք է էդպես չուռումիշ ընես, չուռումիշ ընի քո էդպես

անոգի լինանքը ,, ասեց, աչքը տրտնջալ սկսին քահանային ու երեսը շուռ տվին:

Հենց պատասխան մարմինը տեղ հասաւ, հենց մատղի ու շարականի ձենը կարեցին, միտքը վեր բերին՝ որ հոգոց առնեն, հենց Աբեղա սրբազանը կն սաբբ բերանը բաց արեց, Աստուած՝ ով ունի կն լեզուն, որ պատմի՝ ինչ որ կատեղ պատահեցաւ: Սար ու ձոր կրակ ընկաւ, կապերի գլխին ջուր մաղվեցաւ, կլ բերան չէր բաց լսում, աչքն էր իր կրակը վեր ածում, սիրտն էր իր խանչալները վախում, շանչն էր իր ծուխն ու բոցը բվիցը բուլայ բուլայ դուս վչում: Ալամ աշխարքը մնաց քարացած՝ կանգնած: Արագ չէր՝ որ աչքերները բաց անկին, պրծնկին, կրակ չէր՝ որ վախչկին, դինջանային, ջնգաւ էր՝ որ երվում էր, սիրտ էր՝ որ պատռվում էր:

,,Աստուած չան , Աստուած՝ աչքիս լոսը վաղուց ա խաւարել , որ միկ երեսդ էլայ տեսնում,, միկ ձէն դուս ոչ, ատանկիս չէրը վաղուց են վիճացել , որ վերդ էլայ մի կանդնում , սաբ անում. ձեռներս քօթաքի պէս դօշիս են կրպել՝ որ միկ նաշդ էլայ խառնում , որ միկ նաշդ էլայ դօշիս կպցնում , որ միկ երեսիդ վրայ ընկնում , երեսդ երեսիս տամ , հոգիս հոգուդ հետ ջամփուս քցում , դդ լիս երեսիդ զուրան՝ Աստուած , դդ ջնան ջանիդ մեռնիմ՝ Թանգաւոր Աստուած: Ինդպէս կիր ուզում քու խեղճ հօր հաւսրին հանիս , ինդպէս կիր քու դամի , բարեկամի սիրտն ուզում առնիս , ինդպէս կիր ուզում Ինի շինես , ումբրդ ու արևդ խաւարացնես , որ բայքի քու ազգին ու աշխարքին միկ ձար անես՝ այ քու հրեշտակ ջանին զուրան: Ինի՝ ամամ երկիրը բեզպէս ծնռնդ ունի , բեզպէս զաւակ բերել ա , որ դդպէս անջիսեաթ բեզ տանում ա. ամամ երկինքը բեզպէս հոգիներն առնել , առնդել ա , որ բեզ խըլում ա. ամամ Ասպոյ ազգը բեզպէս որդի , բեզպէս ձէրբագ կլ ունի , որ բեզ բերել ա հողը դնի , բեզանից ձեռք վերցնի , քու ջնան ջանը դեանկին , գերեզմանկին պահ տայ , դդ երկրի նման լոսեզին պատկերիդ մեռնիմ՝ Աստուած : Յօվայ սարերը բեզ պահեցին , բեզ սերնցին. Ինու խարտեաչը բեզ զլամի տկին, հարսունց ազատեցին. բաս հենց վաղեանն էր քօռացել , վաղեանն էր խարաք

էլել, որ խորդ մոր այնա՝ իրան գլուխը պրծացրեց, քեզ մահու տվեց, քե՛զ՝ որ հազար տարի անց կենայ՝ էլ քեզ նման զուտակ ոչ ունեցել ա, ոչ կունենայ։ Հինգ տարի բոլոր դու էիր մեր գաշտերի, տարերի աստուածը. հազար գերի ու անճար քո ձեռքից իրանց կեանքը նորէն բռնացան։ Հաս էնքան սիրտ էլայ չունե՞ր քո աշխարքը, որ մեկ ուհալե էլայ քեզ պահեր, քո արևը էդպես շատով չթողար մեր մնի։ Ա՛չքերս Հասան-խանը հանել տվեց. ատ ու ձեռ նրան զուրբան էլա՝ Ա՛զատ Չան. երկինք ու երկիր ինձ համար յաւիտեան խաւարեցան, Չան ու զօրս թիւն վատց ինձանից ձեռք վերցրին, արեգակ ու լուսին վատց ինձ համար մեր մնան. ծնող, ազգական դեռ չեմ տեսել, որ սիրտս չերվեր, բայց էլած շունչս էլ քե՛զ համար էի պահում, քառասած անկաշկներս քո ձէնին էին հասարեի մնացել, խաւարած սիրտս քո անուշովն էր պայծառանում, մխիթարվում, քո անոշ ձէնին էի մնում՝ որ մեկ լսեմ, յեղոյ հոգիս տամ. քո լուսեղէն պատկերին էի կարօտ՝ որ մեկ դայիր՝ էն խաւար գնդանին լես տայիր, արաեղ ինձ պատ դնէին, էն սառը գերեզմանին շունչ տայիր, որ ինձ պատ ծածկէր, էն տեսնող, լսողին էրեխիր, որ իմանային՝ Թէ դու՝ դու ես ինձ վրայ սուք անում՝ քո արևին մատաղ։ Հիմի ախ՝ ո՞նչ կըլե երկնքիցը մեկ կըթակ ընկնի գլխես՝ ինձ էրե, վոնտոնի կամ երկիրը պատըվի՝ ինձ նեքսե տանի. ախ՝ ես պետք է քո սուքն աչնեմ, որ աչք էլ չունիմ, ես պետք է քո վերեդ գամ, որ չեմ էլ տեսնում. հո՞ղը պատ ըլե քո գերեզմանը, Թէ սիրտս. մարդիկ են մինակ վերեդ լալիս, Թէ սար ու ձոր էլ. գիշե՞ր ա՝ որ քեզ Թաղում են, Թէ ցերեկ. արեգա՞կըն ա աչքը բռնել՝ խաւարել, Թէ լուսինը. հրեշտա՞կք են քեզ շրջապատել, քեզ ողբում, Թէ մարդիկ. երկինքս եմ քեզ հետ, Թէ երկրումս, էդ սիրուն Չանիդ տեղնիմ՝ Ա՛զատ։ Հերն ու մերդ առաջիս կանդնել՝ խնդրում են, հրձիվում են, քե՛զ են կանչում. Թագ ու պատակ, լես ու ծալիկ քե՛զ վրայ են վեր դալիս, քեզ պետք է զարդարեն. Թագաւոր ու նահատակ քո առաջն են էկել. բոլորը տեսնում եմ, բոլորի միջումն դու ես արեգակի պես վայլում, բաս էս ի՞նչ տխուր ձէն ա, որ ան-

կաջս ա ընկնում, բաս էս ի՞նչ կոճ, կախիճ ա, որ վեր ա ելում, բաս ո՞ր ա Աստլուդ, ո՞ր քո ջնան երեխեքդ, որ Թողել՝ դնում ես, չես հարցնում. բաս էս ի՞նչ քաղբեր են, որ չոքած տեղս ծնդներս ջարդում, մաշում են, չէ, վայ իմ դլխիս, ասիա, դու ես երկնքումը, ես, ես ողորմելս միայն երկրումը, էս վուչ աշխարքումը, էս խաւար տարտարոսումը, էս փշալից ձորումը, ես առանց քեզ, Աստվո ու ուչ Աղաչին, մարմինս ու ուչ հոդին, լաշը դարդակ, բայց ո՞ր հրեշտակն, Քեզ հետ կեանք քաշեցի, առանց քեզ Թող չըլի, քո կոխկին ասիս բայց էլաս, իմ առաջին քունը մեր մաս. էս շունչը կրակ կըդառնայ՝ ինձ կէրի, էս հողը դժոխք կդառնայ՝ ինձ կմաշի, էս մարմինը՝ որ ինձ պետքը չի, քեզ՝ Թող քեզ ղուրբան ըլի, քեզ. ինձ ո՞ր ես Թողում՝ դու դնում, ինձ ո՞ր ես Թաղում՝ դու Թռչում. երկիրն մկի տեղ վայելեցինք, օրօրոցում, չօլում՝ դու էիր իմ կենացդ ընկերը, դու իմ սրտիս սիրեկանը, ես քո աղիդ բաբեկամը, Ա՝կամ հերնը մեր՝ որ քեզ լաց չըլինն, աղգական սիրելի վերդ չըկանգնին, բաս քո ջրատար Աստվո, քո պահած օրդին՝ քեզ կուղարկի, ինքը կմնի Թարվի, քեզ հողին կտայ, որ հետդ չի՛ գայ. չէ, չէ՝ էդ սուրբ երեսիդ մեռնիմ, որ էլ չեմ տեսնիլ. դու գնայ արքայութիւնը, ինձ տար դժոխքը, տար. էս աշխարքն էլ չի՛ կարող ինձ պահիլ, մարմնիս աչքը քեզ չի՛ տեսնում, հոդուս աչքը հո քանց կըլի, քո ջնին մեռնիմ. Թե երկնքումն էլ քեզ չկարենամ խոսիլ, գրկիլ, հետդ խոսալ, մոտդ նստիլ, հրեշտակ տեսնելս, գլխովդ շրջելս, դրախտումը նայելս, լսան վերդ գալս, որ քեզ տեսնիմ՝ քեզ՝ Աղասի Ջան, սուր խրեն սիրտս՝ էլը կխնդամ, կրակ վառեն գլխիս՝ էլը կցնծամ, տար, տար քո բարեկամն, Թե չէ՝ ես կդամ, որ եդ չմնամ....,,

,,Ախ՝ էս ուժ ձէնն էր՝ որ լսեցի. քաղ առիք՝ այ Ջամրհաթ՝ ինձ սպանեցիք, սուր առիք՝ ինձ Թիքայ Թիքայ արիք ,, մկի ձէն էլ խալխի միջեցն վեր էլաւ ու հէնց իմանաս՝ մկի ամպ տրաքեց, ,, Աստվո, ուրդի՝ առաջ ինձ սպանի, ինձ Թալե՝ այ իմ կորած ուղի, որ իմ Ջանը հանեցիր, իմ սիրտը մաշեցիր, քո հալուտը հօրը խեղճ արի, էֆ սկսած մաղիրը քեզ ղուրբան՝ բալայ Ջան, Թող մկ

շունչդ ելայ առնիմ՝ է, վայ իմ գլխիս, արեւիս Աւաք, Աղաստ, երկինք՝ քանդվեցեք, աշխարք՝ հիմքդ կործանվի՝ Ամոան-խան, դժոխք, դժոխք՝ ինձ տարէք, ինձ կերէք, Աւսի Ջան, քալայ Ջան՝ դու ինձ Թողը, դե կշտացիր՝ ես պետք է քո հողը բուռն առնիմ, էս չորացած ձեռները պետք է քեզ Թաղէն. ընչանք ես դեռևին չմանիմ, քեզ երկնքումը տեղ կանեն։ Գնանք բարով՝ աղիզ սրդիք Ջան, գնանք բարով. սիրով ինձ երեսիք. ես էլ էս սրով հողիս ձեզ կատմ, մարմինս հոլին, որ ձեր առաջին Աստուծոյ բեմին՝ իրար հետ խնդանք, իրար հետ ցնծանք, իրար հետ տանջվինք, իրար հետ մնշվինք. գնանք բարով հերնը մերով ,, ասաց ողորմելին. Թուրը պսպղաց, արևնը շառաց, ամպը դոռաց, օրը խաւարեց, Թվանքնեերը ձրդռացին, դագաղնեերը բարձրացրին, շարական ու երդ վերջացրին, ու Քանաքռաս վերի եկեղեցին էրկու հեր, էրկու որդի մեկ օրում, մեկ տեղում մինչև էս օրը առել՝ պահել ա իր սուրբ ծոցումը, որ դատաստանի օրը լիս քցի, իրանց փառքին հասցնի։

Գերեզմանն կորած, հողումը Թաղված,
Աչքից հեռացած, մարքից մոռացած,
Իրանք անլեզու, աշխարհս անլուր,
Որ Հայոց աղգին անԹիւ ու անրաւ
Նոպէս քաջ որդիք լուեց՝ չկշտացաւ,
Որ մատաղ նրանց գլխին կանդնեցաւ,
Որ արձան նրանց անունը Թողեց,
Որ ազգի մէջ ամէն յիշատակին լսվեց։
Դու՝ քնքոյշ Աստուած, որ ինձ շարժեցիր,
Իմ էրևած սրտին զօրութիւն տվիր,
Որ՝ էնքան չառնիս հոգիս, չմեռնիմ,
Որ իմ ազգի սուքն անեմ, յեղոյ մնանիմ
Որ Թևի տակը՝ նազելի Աստուած.
Ձեզ Թող Աղաստն, իմ սիրուն Աստուած
Էնքան ամանաթ ձանն, որ սրտիս
Աստուածն ա՝ առնիմ, յեղոյ ես գալիս՝
Իմ ազգի հակայքն ինձ որ Ճանաչեն,
Ինձ իրանց կշտին չզրկեն, չասեն՝
Ընկերաւ որդի՝ մեր հողն վրայ

Ինքան կանգնեցիր, կացար համիշայ,
Ո՛ր արինը չկ՚իր, որ չի՛ ցաւեցիր,
Ո՛ր արինը տեսած՝ դու մեզ չհիշեցիր,
Ո՛չ՝ քեզ Ա՛ղասի, սիրուն իմ Ա՛ուսայ՝
Ինքան շունչս, արինս դեռ իմ վրես ա,
Ինձ քուն ու հանգիստ, կնճ փառք ու պարծանք
Այս էն կհամարիմ, որ իմ բոլոր կեանքն
Օ՛հ տամ իմ ազգին, որ ձեր առաջին
Այս ա՛խ՝ պարզերես լինիմ, երևիմ՝
Ձեր գերեզմանին, սուրբ հողին մեռնիմ.

2890

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0241715